

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
TİCÂRET MAHKEMELERİNİN KURULUŞU**

VE

İSTANBUL ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKMANDAR DEMİRCİ

ANKARA

2013

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
TİCÂRET MAHKEMELERİNİN KURULUŞU
VE
İSTANBUL ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKMANDAR DEMİRCİ

DANIŞMAN

PROF. DR. HAMİYET SEZER FEYZİOĞLU

ANKARA
2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TİCÂRET
MAHKEMELERİNİN KURULUŞU VE İSTANBUL ÖRNEĞİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri
Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Akmandar DEMİRCİ

İmzası

ÖNSÖZ

Tanzimât Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde, uyuşmazlıkların çözüm yeri şer'iyeye mahkemeleriydi. Her türlü uyuşmazlığa bakmakla görevli ve yetkili olan bu mahkemeler, genel görevli ve yetkili yargı kurumları idi. Bunun dışında, özel görevli ve yetkili yargı kurumları olarak; divânlar, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri bulunmaktaydı.

Tanzimât Fermânı'nın ilânı ve bunu izleyen kararlarla Osmanlı Devleti'nin siyasal, yönetsel, hukuksal ve ekonomik yapısı değiştirilmek istenmiştir. Bu değişim, yargı sisteminin üzerinde de kendisini göstermiş ve yargı örgütü içerisinde yeni kurumlar oluşturulmuştur. Tanzimât Dönemi'nde tek kadıdan oluşan ve tek dereceli olan klâsik Osmanlı mahkeme sisteminin dışında, çok hâkimden oluşan ve üyeleri arasında yabancı devlet elçilikleri ya da konsoloslukları tarafından görevlendirilen a'za ve tercümanların bulunduğu ticâret mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerde yabancı üyelerin verilen kararlarda oy kullanma haklarının olması, mahkemenin bağımsızlığı ve Osmanlı Devleti'nin egemenliği ile bağdaşmadığı kanaatindeyiz.

Bu yeni yargı kurumunun oluşturulmasında; “Kanûnnâme-i Ticâret”, “Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret”, “Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi” ve “Ticâret-i Bahriye Kanûnnâmesi” adlı düzenlemeler Osmanlı ticâret hukukunun gelişmesi ve örgütlenmesinde temel dayanak olmuştur. İstanbul Ticâret Mahkemesi'nin kuruluşu ile başlayan kurumsal örgütlenmenin, 1864 yılından sonra tüm vilayetlerde oluşturulduğunu görmekteyiz. Ancak bu değişimlerin yapılmasında,

dönemin gereksinimlerinin karşılanması hedeflendiğini söylemek zordur. Bu köklü değişimde rol oynayan ana neden, Batı'nın kendi ekonomik ve siyasal çıkarları açısından uygun gördüğü yargı modelini Osmanlı devletine dayatmasıdır. Ne yazık ki, döneme damgasını vuran Osmanlı bürokrasisi, böyle köklü bir değişimin doğuracağı hukuksal problemleri, Osmanlı kimliğinde ve özgüven duygusunda yapacağı tahribatı dikkate almadan Batı'nın bütün telkinlerine kulak vermişlerdir. Osmanlı modernleşmesinin aldığı biçimi ve bugüne yansımalarını anlayabilmek için Tanzimât Dönemi hukuk hareketlerini iyi bilmek gerekir.

Bu çalışma Tanzimât reformlarının en önemli aşamasını oluşturan ticaret mahkemelerinin kuruluşu ve İstanbul Ticâret Mahkemesi üzerinedir. Öncelikle bu dönemde mahkemelerle ilgili getirilen her düzenlemenin arkasındaki nedenler, bunların pozitif hukukla uyuşup uyuşmadığı, öte yandan da model alınan sistem ve bu sistemin uygulaması üzerinde durulmuştur. Yeni kurulan mahkemeler, bunların kurumsal yapıları, özellikleri, bu mahkemelerdeki görevliler, mahkemelerin birbirleriyle ve konsoluklarla olan ilişkileri, yargılama yöntemleri ve kararların uygulanması incelenmeye çalışılmıştır.

Tez konumun belirlenmesinde ve çalışmamın sonuca ulaşmasında değerli katkılarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU'na teşekkür ederim.

Ankara, 2013

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VII
KONU VE KAYNAKLAR.....	1
GİRİŞ	3
I. BÖLÜM	
TANZİMÂT ÖNCESİ OSMANLI TİCÂRET HUKUKU	
1. KLASİK DÖNEMDE OSMANLI TİCÂRET HUKUKU	
A. Osmanlı Ticâret Hukukunun Tarihsel Gelişimi.....	7
B. Düzenleme Gereksimi ve Devlet Örgütündeki Yenilikler.....	16
C. Tüccârlar ve Statüleri.....	23
2. TİCÂRET DAVALARININ GÖRÜLDÜĞÜ YERLER	
A. Klasik Dönem.....	26
B. Konsolosluk Mahkemeleri.....	27
3. OSMANLI TİCÂRET HUKUKUNDA REFORM YAPMANIN NEDENLERİ	
A. Ticâret Yaşamındaki Değişiklikler.....	44
B. Hukuksal Gereksinim.....	46
C. Batı'nın Baskıları.....	49
4. TİCÂRET HUKUKU REFORMUNDA İZLENEN MODEL.....	64

II. BÖLÜM

TANZİMÂT SONRASI OSMANLI TİCÂRET HUKUKU

1. TİCÂRET HUKUKU ALANINDAKİ GELİŞMELER

A. Ticâret Nezâreti'nin Kuruluşu ve Karma Ticâret Meclisleri..... 69

B. Ticâret Meclisi'nin Yapısı ve Da'vaları Görme Yöntemi..... 74

2. TANZİMÂT'TAN SONRA TİCÂRET D'AVALARININ GÖRÜLDÜĞÜ YERLER

A. Zeyl-i Kanunname-i Ticâret'in Yayınlanmasından Önceki Dönem..... 80

B. Zeyl-i Kanunname-i Ticâret'in Yayınlanmasından Sonraki Dönem..... 88

3. KANÛNNÂME-İ TİCÂRET'İN İ'LANI VE UYGULANIŞI..... 98

4. ZEYL-İ KANÛNNÂME-İ TİCÂRET'İN İ'LANI VE TİCÂRET

MAHKEMELERİ'NİN KURULUŞU..... 109

5. USÛL-I MUHÂKEME-İ TİCÂRET NİZÂMNÂMESİ..... 126

6. KANÛNNÂME-İ TİCÂRET-İ BAHRİYE..... 136

III. BÖLÜM

1. İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ

A. Kuruluşu ve Görevleri..... 141

B. Teşkilât Yapısı..... 149

C. Görevlileri..... 152

D. D'ava Süreci..... 159

2. İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ ÖRNEĞİNDE TİCÂRET

MAHKEMELERİNİN İŞLEYİŞİ

A. Mahkemenin Yönetimi..... 160

B. A'zalar ve Sorumlulukları.....	161
C. Zabıt Defterleri.....	161
D. İ'lâmlar.....	162
E. Rüsûmât ve Harçlar.....	163
3. TİCÂRET D'AVALARINDA YARGILAMA YÖNTEMİ	
A. D'avanın Açılması ve Yetkili Mahkemenin Saptanması.....	166
B. Tarafların Mahkemeye Celbi.....	168
a. İhzar Pusulası.....	168
b. Tebligat.....	169
C. Açıklık.....	169
D. D'avanın Görülmesi ve Yargılama.....	169
E. Hüküm.....	171
F. Karara İtiraz.....	173
a. İ'tiraz-ı ale'l-hükm.....	173
b. İ'tirazü'l-gayr.....	174
4. İSTİNÂF DİVÂNI.....	174
IV. BÖLÜM	
1. İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ VE SEFÂRETLER	
A. Yabancı A'zalar	178
B. Tercümanlar.....	180
2. ADLÎYE NEZÂRETİ VE İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ.....	182

3. KARMA TİCÂRET MAHKEMELERİNİN SONU.....	188
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	190
ÖZET.....	198
ABSTRACT.....	200
KAYNAKÇA.....	202
EKLER.....	214

KISALTMALAR

A.AMD: Osmanlı Arşivi Bâb-1 Asâfi Amedi Klemi

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

AHFD: Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi

A.MKT.DV: Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Deavi Fonu

A.MKT.MHM: Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Mühimme Fonu

A.MKT.UM: Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Genel Fonu

Ank.: Ankara

AÜHFMM: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

Bkz.: Bakınız

BOA.: Başbakanlık Osmanlı Arsivi

BOA.İ.MVL: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrâde Meclis-i Vâlâ

b.-bs.: Baskı

C.: Cilt

C.HR: Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Hariciye Evrağı

çev.: Çeviren

der.: Derleyen

DH.MUİ : Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Muhabere İşleri Fonu

haz.: Hazırlayan

HR.H : Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti Hukuk İşleri
HR.MKT : Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi
İHFD: İstanbul Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜHF: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İ.MSM: Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Mahsus
İst.: İstanbul
İÜ.: İstanbul Üniversitesi
İÜHFM : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
Karş.: Karşılaştırmamız
kıs.: Kısaltma
K.K : Külliyyât-ı Kavânin
m./md.: Madde
no: Numara
OTDTS: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
s.: Sayfa
S.: Sayı
TCTA: Tanzimâttan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
trc.: Tercüme eden
T.MAT: Osmanlı Arşivi Ticâret ve Maden Nezâreti
Trsz.: Tarihsiz
TTK: Türk Tarih Kurumu
TV : Takvim-i Vekayi'
vd.: ve devamı
Y : Yıl

yay.: Yayınları

Y.E.E: Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrağı

YKY.: Yapı Kredi Yayınları

Y.PRK.AZJ.: Osmanlı Arşivi Yıldız Parekende Azınlık Jurnalleri

KONU VE KAYNAKLAR

Bu çalışma Tanzimât reformlarının en önemli alanlarından birisi olan hukuk reformları içerisinde yer alan ticâret mahkemelerinin kuruluşu ve İstanbul Ticâret Mahkemesi üzerinedir. Öncelikle bu dönemde mahkemelerle ilgili getirilen her düzenlemenin arkasındaki nedenler, bunların pozitif hukukla uyuşup uyuşmadığı, öte yandan da model alınan sistem ve bu sistemin uygulaması üzerinde durulmuştur. Yeni kurulan mahkemeler, bunların teşkilât yapıları, özellikleri, bu mahkemelerdeki görevliler, mahkemelerin birbirleriyle ve konsoluklarla olan ilişkileri, muhâkeme usûlü ve hükümlerin icrâsı incelenmiştir.

Çalışmanın konusu Tanzimât Dönemi ile yakından ilgili olduğu için bu döneme âit genel eserlerden geniş biçimde yararlanılmıştır. Zamanın vak'anüvisi olan Ahmet Lûtfi Efendi'nin kaleme aldığı tarihin çeşitli ciltleri, öte yandan zamanın en önde gelen hukuk ve devlet adamlarından, ayrıca bu dönemin hukukî reformlarının babası sayılabilecek olan Ahmet Cevdet Paşa'nın eserleri, özellikle Tezâkir'den çok yararlanılmıştır. Bu dönemi yerinde yaşamış bir Fransız olan Ubcini'nin değerli ve nisbeten objektif düşüncelerinin yer aldığı *Lettres sur la Turquie* (Türkiye 1850) ve *La Turquie actuelle* (1855'de Türkiye) adlı iki eseri bu dönem için oldukça yararlıdır. Yine bir Fransız, Engelhardt'ın bu dönemi bir Avrupalı gözüyle belki de en iyi anlatan ve teknik bakımdan oldukça düzenli *La Turquie et le Tanzimât*, (Türkiye ve Tanzimât) adındaki eseri bunlardan geri kalmaz. Her üçü de Türkçe'ye tercüme olunmuştur. Roderic Davison'un yakında Türkçe'ye de çevrilen *Reform in the Ottoman Empire* kitabı da bu yöndedir. İlber Ortaylı'nın özellikle *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* ile ayrıca Musa Çadırcı'nın çalışmaları Tanzimât Dönemi'ni konu edinen genel eserlerin en iyi

örnekleridir. Adından da anlaşılacağı üzere Tanzimât demek kanun ve nizam demektir. Reformlar sayısız kanun çıkararak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple bunların yer aldığı *Düstur* ve devletin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*' en çok başvurulan kaynakların başında gelmektedir. Bunlarda rastlanamayan mevzuat Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Serkiz Karakoç'un çok kıymetli arşiv derlemesi olan *Külliyat-ı Kavânin* taranarak elde edilmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti; yargı örgütünü oluştururken, kendinden önceki İslâm devletlerinin yargı sistemini model olarak almıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan; Emevi, Abbasi ve Selçuklu devletleri zamanında gelişerek kurumsallaşan İslâm yargı örgütü, Osmanlı yargısının oluşumuna da kaynaklık etmiştir. Osmanlı Devleti, genel olarak İslâm yargı sistemini benimsemiştir ancak bu kabul, önceki yargı sisteminin hiç değiştirilmeden aynen kabul edildiği anlamına gelmez. Toplumsal yaşamın gerektirdiği bazı değişikliklerin yapılmasında ikilem gösterilmemiştir. Kadıların görev ve yetkilerine ilişkin gelişmeler, bazı yargı kurumlarının oluşturulması gibi değişiklikler, sınırlı düzeyde de olsa, Osmanlı yargı örgütünde kendine özgü bir yapı oluşturmuştur. Tanzimât Dönemi'ne kadar devam edecek olan bu yapı, devletin ortaya çıkışıyla birlikte oluşmaya başlamış ve daha sonra da kurumsallaşma sürecine girmiştir.

Geleneksel İslâm yargı sisteminde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de yargı örgütünün temel taşı kadı (yargıç) idi. Devletin kuruluşu, aynı zamanda yargı örgütünün doğuşu anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, fethettikleri yerlere hemen bir kadı atıyorlardı. Böylece o yere, devletin ve İslâm'ın egemen olduğunu gösteriyorlardı. Kadılar, kendi yargı (kaza) çevresi içerisinde; ister şer'i ister örfi hukuka ilişkin olsun bütün konularda uyuşmazlıkları çözmekle görevli ve yetkiliydiler.

Kuruluş yıllarında, özellikle Osman Bey zamanında, Osmanlı Beyliği'ne aşiret anlayışı hâkim olduğundan, buna bağlı olarak yargı alanında bir örgütlü yapıya rastlamıyoruz. Beyliğin egemen olduğu yerlere kadılar atanıyordu ancak, Bursa'nın

fethine kadar bu kadılar arasında hiyerarşik yapı olmadığı gibi, kadınların bağlı bulunduğu bir teşkilât da mevcut değildi. Kadınların, yargılamayı yapacakları mahkeme salonu diyebileceğimiz belirli mekânlar yoktu. Orhan Bey döneminden itibaren, özellikle Bursa ve İznik'in fethiyle birlikte Osmanlı Beyliği gelişmeye başlamış; bunun sonucu olarak, beyliğe hâkim olan aşiret anlayışı yavaş yavaş terk edilerek devletleşme sürecine girilmiştir. Bu gelişme, yargı alanında da kendisini göstermiş ve kurumsal bir yapılanmaya doğru gelişme başlamıştır.

Osmanlı Devleti, şeriat temeli üzerine oturduğu için; şeriatı bilen ve yorumlayanlar zamanla, ayrı ve ayrıcalıklı bir sınıf oluşturdular. "Ulemâ" denilen bu sınıf, devletin eğitim, din ve yargı işlerini üzerlerine aldılar. Kadı, ulemâ sınıfının bir mensubu olarak yargılama görevini yerine getirirken, genellikle şer'i hükümleri uygulardı. Bu nedenle, şeriatın temsilcisi sayılan kadınların yargılama işlerine müdahale edilmemiştir. Osmanlı yargı sistemine hâkim olan anlayışa göre, şer'i hukuka ilişkin konularda yargılama yetkisi ulema sınıfına ve bu sınıfın mensupları olarak kadınlara aitti. İctihat yapabilecek derecede bilgili olması lazım gelen padişahın (ve halifenin), gerek şer'i hukuka ilişkin konularda ve gerekse örfi hukuktan doğan uyuşmazlıklarda bizzat yargılama yapması teorik olarak mümkündür. Ancak uygulamada bu görev, devlet başkanı (padişah) adına ve ona vekâleten kadılar tarafından yerine getirilirdi.

Tanzimât Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde, uyuşmazlıkların çözüm mercii, esas itibariyle şer'i mahkemelerdi. Her türlü uyuşmazlığa bakmakla görevli ve yetkili olan bu mahkemeler, genel görevli ve yetkili yargı kurumları idi. Bunun dışında, özel görevli ve yetkili yargı kurumları olarak; divanlar, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri bulunmaktaydı. Hisbe (ihtisab) kurumu ise, ayrı bir yargı kurumu değildi. Bu kurumda görev yapan muhtesiblerin yargısal nitelikte

görevleri bulunmakta ise de, muhtesibin esas görevi; dinsel kurallara uygun hareket edilmesine nezaret etmek, genel ahlâkın korunmasına yönelik yasaklara uyulmasını denetlemek, ölçü-tartı uyumsuzluklarına bakmak gibi beledî ve inzibatî nitelikteydi. Osmanlı yargı sistemi içerisinde bu tür işleri yerine getiren muhtesib, kadıya bağlı olarak bu görevi yerine getirirdi. Diğer bir anlatımla muhtesib, bir nevi belediye ve inzibat memuruydu.

Tanzimât Fermânı'nın ilânı ve bunu izleyen kararlarla Osmanlı Devleti'nin siyasal, yönetsel, hukuksal ve ekonomik yapısı değiştirilmek istenmiştir. Bu değişim, yargı sisteminin üzerinde de kendisini göstermiş ve yargı örgütleri içerisinde yeni kurumlar oluşturulmuştur. Tanzimât Dönemi'nde - divanları bir yana bırakırsak - tek kadıdan oluşan ve tek dereceli olan klâsik Osmanlı mahkeme sisteminin dışında, çok hâkimden oluşan ticâret ve nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Klâsik mahkemeler de şer'iyeye mahkemeleri olarak ve görev alanı daraltılmış bir şekilde korunmuştur.

Tanzimât kavramı; siyasal, yönetsel ve sosyal alanda Batılılaşmayı ifade ettiği gibi, bunun ayrılmaz bir parçası olan hukuk ve yargı alanındaki gelişmeyi ve değişmeyi de ifade eder. Hukukta ikilik, Tanzimât'ın genel sonuçlarından biridir. Bu ikilik, doğal olarak yargıya da yansımıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi Tanzimât Dönemi'nde, bir yandan geleneksel yargı yapılanması korunurken, diğer yandan batıdan, özellikle de Fransız yasalarının tercümesi yoluyla edinilen yasaları uygulamak üzere yeni yargı kurumları oluşturulmuştur. Bu yeni yargı kurumlarının oluşturulmasında; “Kanûnnâme-i Ticâret”, “Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret”, “Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi” ve “Ticâret-i Bahriye Kanûnnâmesi” Osmanlı ticâret hukukunun gelişmesi ve örgütlenmesinde temel dayanak olmuştur. İstanbul

Ticâret Mahkemesi'nin kuruluşu ile başlayan kurumsal örgütlenmenin,1864 yılından sonra tüm vilayetlerde oluşturulduğunu görmekteyiz. Ancak bu değişimlerin yapılmasında döneminin gereksinimlerinin karşılanmasının hedeflendiğini söylemek zordur. Bu köklü değişimde rol oynayan ana neden Batı'nın kendi ekonomik ve siyasal çıkarları açısından uygun gördüğü biçimin Osmanlı Devleti'ne dayatılmasıdır. Ne yazık ki, döneme damgasını vuran Osmanlı bürokrasisi, böyle köklü bir değişimin doğuracağı hukuksal problemleri, Osmanlı kimliğinde ve özgüven duygusunda yapacağı tahribatı dikkate almadan Batı'nın bütün telkinlerine kulak vermişlerdir. Osmanlı modernleşmesinin aldığı biçimi ve bugüne yansımalarını anlayabilmek için Tanzimât Dönemi hukuk hareketlerini iyi bilmek gerekir. Dönemin bilinmesi sadece Türk hukuk tarihi bakımından değil, genel olarak İslâm hukuk tarihi bakımından da önem taşımaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde görülen değişiklikler şu veya bu şekilde diğer İslâm ülkelerinde de gözlemlenmektedir.

I.BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI TİCARET HUKUKU

1- KLASİK DÖNEMDE OSMANLI TİCARET HUKUKU

A - Osmanlı Ticaret Hukukunun Tarihsel Gelişimi

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi, şer'i hukuk ve örfi hukuk alanlarından oluşmaktaydı. Şer'i hukuk; ilahi irade mahsulü sayılan kurallarla, bu kuralların müctehitler tarafından yorumlanmasıyla ortaya çıkan bir hukuk alanıdır. Devletin temel yasası niteliğinde olan bu kurallar, fıkıh kitaplarında yer almaktaydı. Diğer bir deyişle bu kurallar, yasa tekniğine uygun olarak hazırlanmış değildi.

Örfi hukuk ise; şer'i hukukun düzenlemediği alanlarda, sınırlı yasama yetkisine dayanarak ulü'l-emr'in koymuş olduğu kurallarla oluşan hukuk alanıdır. Ulü'l-emr'e ya da yasa yapma mevkiinde bulunan bir kuruma böyle bir yetki (yasa koyma yetkisi) tanınması zorunludur. Zira, yasa koyma hak ve yetkisi bulunmayan bir siyasal otoriteden söz edilemez. İslam hukuku için de bu böyledir. Ancak bu kuralların şer'i hukuka aykırı olmaması gerekirdi. Gerek şer'i hukukun yorumlanması ve uygulanabilir hale getirilmesi, gerekse örfi hukukun şer'i hukuka uygunluğunun denetlenmesi, ulema sınıfına ait bir görev ve yetki idi. Bu nedenle ulemanın, yasama faaliyeti konusunda etkin bir rol oynadığı söylenebilir. İşte bu noktada, örfi (sultani) hukuk kurallarının şer'i hukuka uygunluğu ve dolayısıyla meşruluğu, fetvalarla sağlanırdı. Bu fetvalar da, yasa tekniğinden uzak bir halde, fetva mecmualarında bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce de, örfi hukuk denilen yasalar ve yasa derlemeleri mevcuttu. Ancak, bu yasalar genel ve kapsayıcı mahiyette olmayıp,

sınırlı bazı alanlara ilişkindi¹ ve çoğunlukla da, eskiden beri var olan hükümlerin toplanıp tespit edilmesi şeklinde ortaya çıkardı². Bu yasaların oluşumunda, ulema etkin bir rol oynardı. Padişahın çıkardığı yasalar, fetvalarla meşruluk kazanırdı. Tanzimat dönemindeki kodifikasyon hareketleri de bir yönüyle örfi hukuk niteliğinde olmakla birlikte³, ondan daha farklı bir anlam taşımaktadır. Bu dönemde yasaların hazırlanışı, eskiden olduğu gibi ulemanın kontrolünde değildi. Tanzimat Fermanı'nda da belirtildiği gibi yasalar, “*Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*” ve “*Bab-ı Seraskeri Dar-ı Şura*” denilen kurullarda hazırlanacak ve padişahın onayına sunulacaktı. Daha önce örfi hukukun doğrudan yaratıcısı konumunda bulunan padişah, bu dönemde onay makamı haline gelmiştir. Adı geçen kurullar yasaları hazırlarken; sadece şer’i hukuka uygunluğu değil, belki daha çok pratik ihtiyaçları da dikkate almak durumundaydılar. Tanzimat dönemi yasaları, daha önceki örfi düzenlemelere nazaran daha genel ve kapsayıcı nitelikte idi. Bu yasalar, meşruluğun ölçüsü olmuştur. Hükümdar ve diğer devlet görevlilerinin tasarrufları, yasalara uyduğu ölçüde meşruluk kazanacaktır. Bu bakımdan “yasa” kavramı, Tanzimat hareketinin üzerinde en çok durduğu bir konu olmuştur⁴.

Tanzimat öncesi hukuksal yapı, XIX. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeleri karşılamaktan uzak kalmıştır. Geleneksel hukuk (İslam hukuku) ıslah edilerek, ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılayabilir hale getirmenin olanaksızlığı karşısında,

¹Ömer Lütfü Barkan, XV ve XVI nci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, C.1, İÜ. yay., İstanbul, 1943, s. LXIV; Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri, s. 42.

²Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, (Osmanlı Hukukuna giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri), Fey vakfı yay., İstanbul, 1990, s.317.

³Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, C.XXVIII, S.112, TTK.yay., Ankara, 1964, s.617.

⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)*, 3.bası, YKY. yay., İstanbul, 1999, s.98.

Tanzimat döneminde yeni bir hukuk düzeninin temelleri atılmaya başlanmıştır. İslam hukukunun dışında oluşan ve laik karakterli olan bu hukuk düzeni, İslam hukuku ile birlikte ve aynı zamanda yürürlükte olmuştur.

Tanzimat, bir yeniden yapılanma hareketidir. “Yasallık” ve “eşitlik” ilkeleri, bu hareketin özünü teşkil eder⁵. Osmanlı Devleti’nin tüm kurumları, bir şekilde bu hareketten etkilenmişlerdi. “Eşitlik” ilkesi; ülkede yaşayan herkesin, eşit olarak yargılanmasına olanak verecek, yeni yargı kurumlarını gerekli kılmaktaydı. Şer’iye mahkemeleri, yeni dönemin ihtiyaçlarını karşılayamadı. Nitekim, henüz Tanzimat’tan önce 1837 yılında oluşturulan “*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*” ye yönetsel yargıya ilişkin görev ve yetkiler de verilmek suretiyle⁶, şer’iye mahkemelerinin görev ve yetkilerinin daraltılması yoluna gidilmiştir.

Yine Tanzimat’tan önce, Avrupa ile olan ticari ilişkiler genişledikçe, ticaretin açılımını sağlayan Batı tüccarlarının âdetleri Osmanlı Devleti’nde de yerleşmeye başlamıştı. 1838 yılından itibaren bazı Batılı ülkelerle yapılan ticaret sözleşmelerine⁷ bağlı olarak daha da gelişen ve değişen ticari yaşamın ortaya çıkardığı uyuşmazlıkların, şer’i hukuktan ziyade bu adetlere ve zamanın yeni anlayışlarına göre çözümünü sağlayabilmek için tüccarlar, “*tüccar ve vekillerden*

⁵İbrahim Kaboğlu, “*Cumhuriyet Sorunu mu? Demokrasi Açığı mı?*”,*Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi*, İstanbul, 1994, s.11.

⁶“*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*”nin kuruluşu, görev ve yetkileri için bkz.,Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK. yay., Ankara, 1994, s.35; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren yay., İstanbul, 1993, s.189 vd. ; Ahmet Erdoğan, “Danıştay’ın Memurların Yargılanması İle İlgili Görevleri”, *Yüzyıl Boyunca Danıştay (1868-1968)*, 2.bası, Ankara, 1986, s.878 vd.

⁷Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri, 1856–1861)*, C.VI, 4.bası, TTK. yay., Ankara, 1988, s.254.

oluşan” meclislere başvurmaya başladılar.⁸ Bu yaklaşım tarzı, şer’i hukuka da aykırı değildi. Zira şer’i hukuk; taraflara, bizzat seçtikleri hakemler aracılığıyla aralarındaki uyuşmazlıklara çözüm arama olanağını vermektedir⁹.

Şer’iye mahkemelerinin yetersiz kalması ve pratik ihtiyaçların zorlaması nedeniyle teşekkül eden bu çeşit meclisler, Avrupa ile ilişkilerin vücuda getirdiği yeni teamül hukukunu uygulayan özel mahkemeler niteliğindedir. Tanzimat döneminde, bu meclislere resmi bir şekil verilerek, mahkemeye dönüştürüldü¹⁰.

Osmanlı Devleti’nde kuruluştan itibaren ticari konulu davalara şer’iye mahkemeleri bakmaktaydı. Ancak medrese eğitimi alarak gelen kadılardan oluşan şer’iye mahkemeleri, çağın gereklerini karşılayamaz hale gelmişti. Ulemanın etkin nüfuzu ve tutuculuğu karşısında yargı teşkilâtının ıslahı olanaksızdı. Öyle ki; II. Mahmut, yeniçeri ocağını kaldırmak gibi oldukça cüretli bir iş yapmasına karşın, yargı teşkilâtını ve kadıları ıslah etmede başarılı olamadı¹¹.

Osmanlı Devleti’nin geleneksel yargı teşkilâtının, XIX. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeleri ve yenilikleri karşılamaktan uzak kalması, yargı yetkisi kullanan bazı kurulların (meclislerin) ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Kurul (meclis, divan) geleneği, Osmanlı Devleti’nde çok eskilere dayanmaktaydı. Kuruluş döneminden XVII. yüzyıla kadar, devlet yönetiminde önemli rol oynayan Divan-ı Hümayun; devletin iç ve dış en önemli işlerinin görüşülüp karara bağlandığı bir kurul organdı. Bu yüzyıldan itibaren devletin kurum ve kurallarında meydana gelen genel

⁸M.Reşit Belgesay, “*Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı*”,*Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s.213.

⁹Ayrıntılı bilgi için bkz., Rabi Koral, “*Yeni ve Eski Hukukumuzda Tahkim*”, İÜHFİM, C.XIII, S.I, İstanbul, 1947, s.201 vd. ; Rasih Yeğengil, *Tahkim (L’arbitrage)*, İstanbul, 1974, s.63 vd.

¹⁰Belgesay, *a.g.m*, s.214.

¹¹Koral, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.145.

bozulmaya bağlı olarak, bu divan da önemini ve gücünü giderek kaybetmeye başladı. Bu suretle doğan boşluk, vezir-i azam divanları ile doldurulmaya çalışılmıştı¹². Ancak bu durum, yeni bir “*danışma ve karar kurulu*”na olan ihtiyacı ortadan kaldıramamıştı. Bu nedenle, zaman zaman toplanan ve devletin ileri gelenlerinin oluşturduğu “*meşveret meclisi*” ön plâna çıktı¹³. III. Selim dönemindeki “*Nizam-ı Cedid*” denilen yenileşme hareketlerinin programlanması ve uygulanması sırasında daha çok toplanmaya başlayan bu meclis (kurul), giderek, Divan-ı Hümayun’un yetkilerini kullanan bir meclis haline geldi¹⁴. II. Mahmut dönemi ise, meşveret meclisinin yoğun biçimde toplandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan bütün ıslahat hareketlerinde, bu meclisin önemli katkıları olmuştu¹⁵. Meşveret meclisi devlet yönetiminde etkili bir konumda bulunmasına karşılık, düzenli bir çalışma sistemine ve kurumsal bir yapıya sahip değildi. Kendisine bağlı bir bürokratik örgütü bulunmuyordu. İhtiyaca göre padişahın bir hatt-ı hümayunu ile toplanan bu meclis, gündemindeki konuları görüşerek padişaha fikir verirdi. Meşveret meclisi bu yapısı ile Divan-ı Hümayun’dan boşalan yeri tam anlamıyla dolduramadı. Belirli kuralları olan, yerleşik ve düzenli bir meclise (kurula) duyulan ihtiyaç ortadan kalkmadı¹⁶. Bu nedenle II. Mahmut; yararına inandığı meşveret toplantılarına resmi bir hüviyet

¹²Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK. yay., Ankara, 1994, s.16.

¹³Meşveret meclisinin ortaya çıkışı ve gelişmesi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz., Ayhan Ceylan, *Türk Hukuk Tarihinde Meşveret Düşüncesi ve Uygulaması (Kurultay-Divan-Meclis)*, İstanbul, 1998, s.76 vd., (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

¹⁴Seyitdanlıoęlu, *a.g.e.*, s.16-17.

¹⁵Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK. yay., Ankara, 1991, s.185.

¹⁶Seyitdanlıoęlu, *a.g.e.*, s.17-18.

kazandırmak gereğini duydu. 1837 tarihinde kurulan “*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*” ile meşveret meclisi kurumsal bir yapıya dönüştü.

Tanzimatın ilk yıllarında Meclis-i Vâlâ dışında, yargı yetkisi kullanan başka meclisler de bulunmaktaydı. Tanzimat’tan önce başlayan, Avrupa ile ticari ilişkilerin gelişmesi sonucunda Batının bazı ticari gelenek ve kuralları, Osmanlı Devleti’nde de yerleşmeye başlamıştı. Tüccarlar, aralarında çıkan uyuşmazlıkları, kendilerinin seçtikleri kişilerden oluşan özel meclislere havale etmeye başlamışlardı. Şer’i kurallara dayanmak zorunda olmayan bu meclisler, önüne gelen uyuşmazlıkları, ticari geleneklere ve zamanın yeni anlayışlarına göre çözmek yoluna giderlerdi. Bu suretle, şer’i hukukun ve yargı sisteminin yetersizliğinden doğacak sorunlar, giderilmeye çalışılmıştı. Tanzimat döneminde (1840 tarihinde) bu meclislere resmi bir şekil verilerek, Ticaret Nezareti’ne bağlı olmak üzere bir “*ticaret meclisi*” (ticaret mahkemesi) kuruldu¹⁷.

Bundan başka, yine 1840 (1256) tarihinde Maliye Nezareti’nde “*Meclis-i Muhasebe*” denilen bir meclis oluşturularak, sarraflar arasında çıkacak uyuşmazlıklara bakmakla görevlendirildi. Aynı yıl, *liman reisinin* başkanlığı altında oluşturulan diğer bir meclis de, deniz ticaretinden doğacak uyuşmazlıklara bakacaktı. Ayrıca 1847 (1263) tarihinde taşrada, ticari nitelikteki uyuşmazlıklara bakmak üzere özel meclisler oluşturuldu¹⁸.

Hukuk sistemindeki ve yargı teşkilâtındaki yetersizlik sonucunda; Tanzimat’ın ilk yıllarından itibaren gerek ticaret gerekse ceza davalarına bakmak üzere, pratik ihtiyaçların zorlamasıyla ortaya çıkan bu yargı kurumlarının varlığı, önemli bir yenilikti. Çünkü, Tanzimat’a kadar devam eden geleneksel tek kadıdan

¹⁷Belgesay, *a.g.m*, s.213-214 ; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.150-151.

¹⁸Belgesay, *a.g.m*, s.214.

oluşan sistemin dışında, çok üyeli yargı kurumları yargısal yaşama girmişti. Bu kurumların oluşumu, şer'iyeye mahkemelerinin görev ve yetki alanlarını önemli ölçüde daraltmıştı. Tanzimat döneminde şer'iyeye mahkemeleri, yargısal yaşamı tümüyle kontrol eden yargı kurumu olmaktan çıkmıştı. Ancak, bu gelişmeler, Tanzimat döneminde yargı teşkilâtına ilişkin sorunları ortadan kaldırmaya yetmedi. Bu dönemdeki yeni yargı kurumlarının karmaşık yapısı ve işleyişi; yargı teşkilâtında esaslı bir düzenlemeyi gerekli kılmaktaydı¹⁹.

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı yargı teşkilâtının temelini oluşturan şer'iyeye mahkemeleri²⁰, Tanzimat'tan sonra da varlıklarını korumuşlardı. Esasen bu mahkemelerin kaldırılarak yerine yeni ve modern mahkemeler kurmak olanaksızdı. Çünkü bu dönemde yapılan kanunlaştırma hareketleri sonucunda, nasıl ki, yeni ve tek bir hukuk sistemi oluşturulamamış ve geleneksel hukukun varlığı tartışma konusu bile edilememiş ise, aynı şekilde şer'iyeye mahkemelerinin kaldırılması da düşünülmemiş ve İslam hukukunu uygulayan mahkemeler olarak varlığını sürdürmüştür. Diğer yandan, Tanzimat dönemi yenileşme hareketleri, devletin temeline hâkim olan geleneksel anlayışı değiştirmiş değildi. İslam hukuku, devletin temel yasası olma niteliğini devam ettirmekteydi. Dolayısıyla, bu temel yasayı uygulama mevkiinde bulunan şer'iyeye mahkemeleri, Tanzimat döneminde de önemini ve varlığını korumuşlardı. Ancak bu mahkemelerin, yeni koşulların ortaya

¹⁹Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri, 1861–1876)*, C.VII, 4.bası, TTK. yay., Ankara, 1988, s.164.

²⁰Tanzimat dönemine kadar Osmanlı yargı teşkilâtı, esas itibarıyla şer'iyeye mahkemelerine dayanmaktaydı. Bu mahkemelerin dışında, zimmîlerin özel hukuk alanındaki bazı işlerini gören ve kendi kiliseleri içinde çalışan cemaat mahkemeleri ile kapitülasyonlar gereği çalışan konsolosluk mahkemeleri bulunmaktaydı.

çıkardığı sorunları karşılamaktan uzak kalması, ticari yargı alanında yeni yargı kurumlarının doğuşuna ortam hazırlamıştı.

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde ticaret hukuku alanında müstakil bir kanun bulunmadığı gibi, tüccarın bazı teamüller geliştirmesine veya devletin şer'i hükümlere aykırı olmayan düzenlemeler yapmasına hukuksal bir engel de yoktu. Bu nedenle Tanzimat öncesinde hemen her esnafın kendine özel locaları ve nizamnameleri bulunmaktaydı. Bu dönemde ticari anlaşmazlıklar şer'i hukukun muamelat kısmında yer alan ve ticarete özel olmayan hükümlere, devletin çıkardığı nizamnamelere, yabancıların taraf olduğu anlaşmazlıklarda yabancı devletlerle yapılan anlaşmalara veya kapitülasyonlara göre çözülmekteydi. Davaların görüldüğü iki merci söz konusuydu: Birincisi şer'iyeye mahkemeleriyle onların denetimine tabi özel meclisler, diğeri ise konsolosluk mahkemeleriydi. Osmanlıda ticaret hukukunun büyük gelişme kaydetmesi, Tanzimat sonrasında söz konusu olmuştu. Ticaret hukukunun gelişmesinde etkili olan temel unsurları, yabancı tüccarlarla yapılan ticaretin artmasına ve ticaret mahkemelerinin gelişmesine indirgemek yanlış olmaz.

Tanzimat döneminde hukuk hareketlerini doğuran en önemli sebepler arasında Batıdaki ticari ve iktisadi değişiklikler ile Batılı devletlerin kendi hukuklarını dayatmak için ortaya koydukları baskılar da yer almaktaydı. Yabancı tacirlerin, sahip oldukları imtiyazların yanında Balta Limanı ve sonrasında yapılan anlaşmalarla, Osmanlı pazarlarına girmesi kolaylaşmış ve Batılı devletler, kendi tacirlerinin alışık olduğu hukuk ortamında ticaret yapabilmeleri için Batılı mevzuatın esas alınmasına önem vermişlerdi. Bu dönemde Batılılar tarafından, kendi tacirlerine sahip çıkma düşüncesiyle tercümanlar vasıtasıyla mahkemelere müdahale edildiği, Osmanlı yöneticileri bu müdahalelerden şikâyetçi olduklarında, Osmanlı mahkemelerinin Batılı mahkemeler örnek alınarak yeniden düzenlenmesi gerektiği

ifade edilmekteydi. Bu nedenle Tanzimat sonrasında ilk düzenlemelerin ticari mahkemeler ve ticaret hukuku alanında yapılmış olması dikkat çekicidir.

Diğer taraftan Osmanlı döneminde ticaret hukuku üzerine kaleme alınan eserlerde ticaret mahkemelerinin kurulmasına gerekçe olarak, ticari muamelelerde itibar, sürat ve emniyet gibi esasların taşıdığı öneme vurgu yapılmaktadır. Ticari işlemlerin normal hukuki işlerden farklı ve çoğunlukla örf ve âdete dayalı olması, bu nedenle ticari davaların hakkıyla değerlendirilebilmesi için ehliyetli kişilerce görülmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bütün bunların özel mahkemeler olan ticaret mahkemelerinin kurulmasını gerekli kıldığı belirtilmekteydi.

Ticaret mahkemelerinin kuruluşu esasen Tanzimat öncesine, yani XIX. yüzyıl başlarına kadar gitmekteydi. Avrupa ile gittikçe artan ticaret, batılı örf ve adetlerin bilinmesini gerekli kılmış, bu yetenekten büyük ölçüde yoksun olan kadıların bu tür ticari davalara bakmakta yetersiz kalması sebebiyle, ilk defa 1800-1801 (1215)'de bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon, Osmanlı vatandaşlarıyla yabancı tacirler arasında meydana gelen davalara bakmak üzere görevlendirilmişti. Komisyon başkanlığını gümrük emini yapmakta, yabancı ve yerli tüccar da komisyonda yer almaktaydı. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa şer'iyye mahkemelerinin görev sahası daraltılmıştı. Bu komisyon yerini 1838'de Ticaret Nezareti bünyesinde kurulan Ticaret Meclisi'ne bırakmıştı. Bünyesinde davaların şer'i hukukla ilgili yönlerini incelemek üzere müftü de bulunduran bu meclisler 1847'de bazı değişiklikler geçirmiş, Fransız Ticaret Kanunu'nun iktibas edilerek yürürlüğe girmesinin ardından 1860'taki düzenlemeyle "ticaret mahkemeleri" adını almıştır.

B - Düzenleme Gerekisini ve Devlet Örgütündeki Yenilikler

Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her alanda düzenleme gereksinimi duyduğu XIX. yüzyılda adalet alanındaki ilk düzenlemeler ticaret hukukunda kendisini gösterir. Esasen ticaret mahkemelerinin öncüsü sayılan komisyonlar kapitülasyonlarla başlamış, ancak 1838'den sonra yabancı tacirlerin Osmanlı ülkesindeki sayılarının artışı nedeniyle ayrı bir reform ve teşkilatlanma ihtiyacı kendiliğinden doğmuştu. Bu nedenle ülkede ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştı. Batılı devletlerle ticari münasebetlerin artışı beraberinde yeni ihtilafları gündeme getirmiş, bu ihtilafları halletmek üzere ihtisas mahkemesi niteliğinde yeni mahkemelerin kurulması ve ticari hayatın ülkede yeniden düzenlenmesi gerekmiştir²¹. Aydın'ın da belirttiği gibi Tanzimat döneminde hukuk hareketlerini doğuran belli başlı sebepler arasında Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi yapısındaki değişiklikler ve bunlara paralel hukuki düzenleme yapma ihtiyacı, Batıdaki ticarî ve iktisadî değişiklikler ile Batılı devletlerin kendi hukuklarını empoze etmek için yaptıkları baskılar yer alır. Balta Limanı ve onu takip eden anlaşmalarla Batılı tacirlerin Osmanlı pazarlarına girmesi kolaylaşmış ve Batılı devletler kendi tacirlerinin alışık olduğu hukuki ortamda ticaret yapabilmeleri için ticaret mevzuatının Batıdan alınması hususuna önem vermişlerdir. Batıdan alınan ilk kanunun ticaret kanunu olması bir tesadüf değildir. Hakeza yerli ve yabancı tacirlerin katılımıyla teşekkül eden karma ticaret mahkemelerinin bu dönemde kurulan ilk mahkemeler olması da dikkat çekicidir. Yine Batılı tacirlere sahip çıkma düşüncesiyle mahkemelere tercümanlar aracılığıyla müdahale edilmektedir. Osmanlı

²¹E. Buğra Ekinci, *Tanzimat ve sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. 1.bs., İstanbul 2004, s.101.

devlet adamları bu tür müdahalelerden şikâyetçi olduklarında kendilerine Osmanlı mahkemelerinin Batıdaki mahkemeler örnek alınarak düzenleme yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne bağlı bir ticaret meclisinin kurulması ve bundan kısa bir süre sonra bu meclisin karma ticaret mahkemelerine dönüşmesi, 1850'de ise modern anlamda kanunlaştırmanın ilk örneği olarak Ticaret Kanunnâmesi'nin kabul edilmesi bu alanda duyulan acil düzenleme ihtiyacını göstermektedir. Öte yandan tek hakimli ve tek dereceli klasik Osmanlı mahkeme teşkilatı değişmeye başlamıştır. Tanzimat'tan sonra ticaret mahkemelerinin kurulması yolunda atılan adımlar, 1864'te nizamiye mahkemelerinin kurulmaya başlanması ve kısa bir süre sonra 1868'de bu mahkemelerin temyiz mahkemesi olarak Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin tesisi, bu ihtiyaca cevap vermek düşüncesiyle oluşturulmuştur²².

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ticaret hukuku üzerine yazılmış eserlerde ticaret mahkemelerinin kuruluş gerekçesi olarak, ticari muamelelerde itibar, sürat²³ ve emniyet²⁴ gibi esasların taşıdığı önem ve ticari muamelelerin normal hukukî işlerden farklı ve ekseriyetle örf ve adete dayalı olması, bu nedenle ticarî davaların hakkıyla değerlendirilebilmesi için ehliyetli kişilerce görülmesi gerektiğinden bahsedilmekte ve bu husustaki davaların özel mahkemeler olan ticaret mahkemelerinin kurulmasını gerektirdiği ifade edilmektedir²⁵. Avrupa ile ticari

²²M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta yay., 4.bs., İstanbul, 2001, s.423-434; Ticaret meclisinin kuruluşu hakkında bkz. Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlıda Yargı Reformu*. Eskişehir 2004, s.118 vd.

²³Mehmed Celeleddin, *Hukuk-ı Ticaret Dersleri, İstanbul 1328, s.-14-43*.

²⁴ Bkz. Mehmed Celeleddin, a.g.e, s.46.

²⁵Ahmed Reşid, *Hukuk-ı Ticaret, Dördüncü Kitap, İstanbul 1316, s.3*; Mehmed

münasebetlerin artması ve tacirler arasında geçerli bir takım usul ve kaidelerin yavaş yavaş Osmanlı ülkesine intikal etmesi hükümeti ticari muamelelerde uygulanacak esasları araştırmaya sevk etmiştir. Osmanlı devleti döneminde yazılan ticaret hukuku kitaplarında, her ne kadar şer'i hükümler her türlü ihtilafı çözmeye kâfi olup, "ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz", "örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir", "beyne't-tüccar maruf olan şey beynlerinde meşrut gibidir", "örf ile tayin nass ile tayin gibidir" şeklindeki fıkıh kuralları ne yapılması gerektiği konusunda açık bir fikir vermekte ve tacirler arasında tedavül eden poliçeler için fıkıh kitaplarında "ahkamü's-süftece" veya "mesailü's-süftece" gibi özel düzenlemeler de mevcut olup, bu düzenlemeler yapılırken sadece Hanefî fıkıhı değil Şafîî, Maliki, Hanbelî ve hatta takipçisi kalmamış diğer müctehitlerin görüşlerinden de yararlanılarak oluşturulan ve ticari muameleler hakkında uygulanacak hükümlere rastlanıldığı ifade edilmektedir. Ancak esas problem olarak, bu hükümleri uygulayacak olan hukukçuların İslam hukukunun inceliklerine vakıf olmamaları ve fıkıh kitaplarından hüküm çıkarma konusunda ehliyetsiz hale gelmiş olmaları gösterilmiştir. Bu nedenle de hükümet tacirler arasında meydana gelen ihtilafları şer'i mahkemeler dışında çözdürme çarelerini aramaya mecbur kalmıştır²⁶.

Nitekim Kanunnâme-i Ticaret'in dibacesinde yer alan ifadelerde de buna benzer gerekçelere rastlanmaktadır²⁷. İşte bu ihtiyacı karşılamak üzere yapılan çalışmalar neticesinde yeni bir ticaret kanunnâmesi hazırlanarak yürürlüğe

Celaleddin, a.g.e, s.44.

²⁶Halil Cemaleddin-Hrant Asadur, *Ecânibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye*, Dersaadet 1331, s.74-77.

²⁷Bkz. F. Gürzumar-T.Gürzumar, *Kanunnâme- i Ticaret ve Zeyilleri*, Ankara 1962, s.43-44.

konmuştur. İkinci bölümde Ticaret Kanunnâmesinin yapılışı ve muhtevası hakkında geniş açıklamalar yapılacaktır. Burada öncelikle teşkilattaki değişimi ele almak gerekir. Klasik dönemdeki mahkeme teşkilatı ile XIX. yüzyıldaki yapılanma ticaret mahkemelerinin kuruluş, görev ve yetkilerinin anlatıldığı kısımda ele alınacaktır. Ancak teşkilatta karşımıza çıkan gelişmeleri kısaca ifade etmek gerekirse 1841 (h.1257) senesinde Ticaret Nezareti Gümrük Emaneti'ne ilhak edilince²⁸"mahkeme-i ticaret" de gümrük dairesine nakledilmişti²⁹. Ağustos 1842 (h. Recep 1258)'de Darbhane Nazırına ilave memuriyet olarak verilen Ticâret Nezâreti ile Gümrük Emaneti, gümrük dairesinde bir vekil vasıtasıyla idare olunmağa başlamış ise de Mart 1845 (h. Rebiyü'l-evvel 1261)'de Gümrük Emaneti Vekâleti başka bir vekile verilmiştir. Ticaret Nezareti vekâleti eski vekil uhdesinde bırakılarak, Ticarethane

²⁸*Külliyât-ı Kavanin, c.5, no:4281.*

"Ticaret nezareti ve ticarethanenin şimdiki suretinin terkiyle mahkeme-i ticaret gümrüğe naklolunup umur-ı ticaret çeşit ve münasebet cihetiyle nezaret-i mezkure gümrüğe ilhaken gümrükte münasip mahal tahsisıyla haftada bir veyahut iki gün şebenderler ve hayriye ve avrupa tüccarı ve muhtarları ve mahkeme-i mezkure kâtipleri gümrükte tecemmu ederek mesalih-i tüccar orada layıkıyla rüyet ve ilam olunması....ve hayriye ve avrupa tüccarlarının rüyet-i mesalihleri orada tesviye olunup ve ticarethane olan konağın harap olmaktan vikayesiyle umur-ı ticarete müteallik ve fevaidi müstelzim mevaddın şebenderler ve sair iktiza edenler ve mir-i müşarünileyh marifetiyle bi'l- müzakere icabı mir-i müşarünileyh tarafından ba-takrir ifade kılınması ve meclis-inafianın bu halde lüzumu kalmayacağından ilgası...hususları meclis-i valada müzakere ve tensik kılınmış ve ol-vechile mahkeme-i ticaret ile hayriye ve avrupa tüccarları nezaretlerinin gümrüğe nakliyle müteferiatının icrası.... 29 Şevval 1257".

²⁹Mehmed Celaleddin, a.g.e, s.24; *Külliyat-ı Kavânîn, c.7, no: 4876, t.14 Şevval 1266.*

"Ticaret-hâne-i Amire'nin Emtia Gümrüğü'ne Nakliyle Müste'menâna Müte'allik De'avinin Orada Rüyeti Hakkında İrade-i Seniyye"

gümrük dairesinden kaldırılıp başka bir yere yerleştirilmiş ve Ağustos 1845 (h.Şaban1261)'de Ticaret Nezareti de Darphâne Nezareti'nden ayrılarak müstakil bir nezaret haline konulmuş³⁰ ve meclis-i ziraat de Ticaret Nezareti'ne nakledilmiştir³¹. Meclis-i ticaret de Ticarethâne'de (yani Ticaret Nezareti'nde) toplanarak davaları görmeğe devam ediyordu.10 Nisan 1847 (25 Rebiyü'l-ahir 1263) ve 19 Ocak 1848 (12 Safer 1264) tarihlerinde yayınlanan iki nizamname ile Babıâli ile yabancı

³⁰Ahmed Reşid,.a.g.e, s. 12-13

³¹ Bkz. Külliyyat-ı Kavanin c.6, no:6480, t.1261.

“Muhavvel-i uhde-i alileri olan ticaret nezareti şimdiki halde yalnız avrupa ve Hayriye tüccarının tesviye-i mesalihi zımında mine'l-kadim mevzu olan meclis-i mürafaadan ve meclis-i mezkur dahi birkaç memurdan ibaret bulunup mürafaa günlerinde tebaa-i saltanat-ı seniyye ve tebaa-i ecnebiyeden bazı muteber tüccar dahi gelerek rüyet-i deavi olunmakta olduğundan ve nezaret-i mezkûrenin şu halde bundan başka bir işi olmayıp mesalih-i mütenevvia- i ticaretin mehma-emken tevs-i vesail-i hasenesinin istihsali muhsenat-ı mülkiyeden idüğü bedihi ve ...nezâret-i mezkûrenin saye-i meali vaye-i mülükânede tesis ve tensiki muvafık-ı irade-i seniyye buyrulduğu halde müzekkere-i mezkurda münderic hususattan mümkinü'l icra olanlarının şimdiden ve müteassirü'l ifa bulunanlarının dahi bimennihi te'alâ ileride tesviye-i icabatına bakılması ve nezaret-i mezkûre heyet-i meşruhası üzere idare olunduğu halde mukaddemki müzakere vechile ziraat meclisinin beriye nakliyle mürafaa günlerinde ziraat meclisi azasından bir kaç kişi dahi mürafaada bulunarak birlikte mesalihi rüyet ve ... zikrolunan ziraat meclisinin münasebeti cihetiyle nezaret-i mezkureye nakli icab-ı maslahattan görüldüğünden meclis-i mezkurun oraya nakliyle ber-minval-i muharrer meclis-i ziraatin nezaret-i merkumeye nakliyle şimdilik mesalih-ihaliyesinin imkanı mertebe ikmal-ı noksanı zımında taraf-ı valalarına ve nezaret-i celile-i maliyeye havalesi hususu meclis-i vala-yı mezkur ve meclis-i ali-i umumide tezekkür ve tensib olunarak keyfiyet hakipay-ı hümayun-ı şahaneden lede'l istizan ol-vechile icra-yı iktizası hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı mülükâne müteallık buyrulmuş10 Kasım 1845 (10 Zilkade 1261) ”.

devletler arasında kararlaştırılan usule göre daha muntazam bir ticaret meclisi oluşturulmuştu³².1848 (h.1265) yılında Ticaret Nezareti Nafia Nezareti'ne ilhak edilmiş³³ ve yine aynı sene Ticarethane başkitabeti lağvedilerek yerine ticaret mektupçuluğu kurulmuştur³⁴. 1874 (h.1291) yılında da ticaret mahkemeleri Ticaret Nezareti'nden alınarak Adalet Nezareti'ne bağlanmıştır. Ancak kurumlar arası bu nakillerin uygulamada bir çok problem doğurduğu ve önceki dönemlere ait evrak ve kayıtların bulunmasında zorluk doğurduğu görülmektedir³⁵. Bu arada ticareti geliştirmek amacıyla kanunî düzenlemeler dışında ticarî alanda kurulan bazı teşkilatlarla da ticari faaliyetlerin geliştirilmesi ve yeniliklerin takip edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla bir "*Ticaret ve Ziraat Meclisi*" oluşturulmuş ve çıkarılan bir kararname ile bu meclisin hem ticaret hem de ziraat alanındaki görevleri belirlenmiştir. Bu meclisin ticarete ilişkin görevleri de kararnamenin üçüncü

³²H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.76-78.

³³Bkz. *Külliyat-ı Kavanin*, c.6,no:4335.

³⁴*Külliyat-ı Kavanin*, c.6, no:6488, t.1265.

³⁵*T.MAT.*, 792/74. t.1 B.1298.

"Üçüncü Mahkeme-i Ticaret Riyaset-i Aliyyesine:Saadetlü efendim hazretleri! Ortaköylü Suruçlu Kalfa Simon zimmetinde müvekkilim nakkaş tatar Mehmed ağanın bâ-sened yedibin kuruş alacağı olup lede'l islid'a mahkeme-i âlilerine müracaat olunduk da ... sened-i mezkur takdim olunmuş ve muahharan müvekkilimin vefatı vukubulmuş olduğundan varisleri tarafına mezkur senedin iadesi lüzum görünmüş olmuğla lütfen sened-i mezkurun taraf-ı acizâneme ita buyrulmasını istid'a eylerim ol- babda emr ü irade... Fi 5Ca 98 ve fi 23 Mart 97. Bende vekili Yağcıoğlu Andranik.İşbu arzuhal ile üçüncü mahkeme-i ticaret riyasetinin balada muharrer der kenarı lede'l mütalaa ... taharri ettiği arzuhal ve senedin tarih-i itâsı kendisinden sual olundukda mezkur arzuhalin tarih-i itası bundan altı yedi sene evvel olduğunu beyan etmesine ve mehakimin ticaret nezaretinden fekk-i irtibatıyla adliye nezaret-i celilesine ilhaki 91 senesi teşrini sanisi evasıtında vukubulmuş olmasına binaen tarih-i mezkurdan iki üç sene evveline kadar olan defatir tettebbu edilmiş ise de öyle Ortaköylü Suruçlu Şimon kalfa zimmetinde nakkaş tatar Mehmed ağanın alacağı olan mebalığın tahsili hakkında arzuhal kaydına destres olunamamıştır. Fi 18 mayıs 1297".

kısımında sayılmıştır. Genel hatlarıyla bu görevler arasında şu hususlar yer almaktadır: Bir ticaret mektebinin açılması ve resmi bir ticaret gazetesinin çıkarılması; ticari mal ve eşyaların muhafazası için gerekli yerlerde dokların ve mağazaların açılması; ticaret borsası ve dellalların bir düzen altına alınması için gerekli hususları belirleme ve bu gibi çalışmalara nezaret etme, Dersaadet, vilayet, liva ve kaza merkezlerinde ileri gelen tacirler arasından seçilecek kişilerin oluşturduğu ticaret cemiyetlerinin teşkil edilmesi; bakanlığın teklifi üzerine ticaret kanunlarının zamanın ihtiyaçlarına göre tadili için Bab-ı Aliye takdim edilecek layihalar için gerekli bilgilerin müzakeresi; ticaret borsalarının tesisi ve Avrupa'da olduğu gibi kambiyo tellallarının belli bir usule göre tayini ve tellallık tarifelerine ilişkin kuralların tanzimi, ticari açıdan önem taşıyan yerlerde ticaret mahkemelerinin kurulması hususunda adalet nezaretine yardım etme; bankalar ve şirketlerin kurulmasına ilişkin muamele ve düzenlemelere ilişkin layihaların tertibi; borsaların idaresi, patente tarifelerinin tadili, sigorta ve emniyet sandıklarının idaresi; şebhenderler vasıtasıyla yabancı ülkelerin ticari uygulamaları hakkında bilgi toplama; Osmanlı devletinin yabancı ülkelerle ticaretinin geliştirilmesi ve deniz ticaretinin daha aktif hale getirilmesi için gerekli araştırmaları yapma; denizde avlanmaya ve deniz, ürünlerinden yararlanmaya ilişkin kuralların konulması; yabancı ülkelerde geçerli kanun, anlaşma ve diğer resmi ve gayri resmi ticari neşriyatı takip ederek Osmanlı ülkesindeki uygulamalarla mukayese edip gerekli tedbirleri almaya çalışma ve nihayet ithalat ve ihracata ilişkin istatistiklerin hazırlanması bu meclisin görevleri arasındadır³⁶.

³⁶"Meclis-i Ticaret ve Ziraatin Vazife-i Esasiyesine Dair Nizâmname", TTK Kütüphanesi , Demirbaş no: A. 1670.

C-Tüccarlar ve Statüleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret yapan tüccarlar genel hatlarıyla Müslüman, reaya, hayriye tüccarı, avrupa tüccarı ve müstemen tüccar olmak üzere beş grupta incelenebilir. Osmanlı sınırları içinde Müslüman ve gayrimüslim teba ile ahidnâmeli devletlerin tacirleri kısıtlı şartlarda ticaret yapıyorlardı. Müstemen denen Avrupalı tacirler yabancı devletlere imtiyazlar verilmeğe başladığı andan itibaren Osmanlı ülkelerinde ticarete başlamışlar ve bunların statüleri ahidnâmelerde tespit edilmiştir³⁷. Tüccarlar ticari münasebetlerinde konsolosların aracılıklarından yararlanmışlar, karşılaştıkları problemlerde ve Osmanlı makamları ile yazışmalarında konsoloslarına müracaat etmişlerdir³⁸.

Dış ticaret XIX. yüzyıla kadar büyük ölçüde yabancı tacirlerin elinde kalmış ve bunlar birçok imtiyazlı imkânlardan yararlanmışlardır. Bununla beraber, Osmanlı reayasından (gayrimüslim Osmanlı tebası) olan bazı şahısların bu ticaretin kârlı oluşu dolayısıyla, ya yabancı konsoloslukların tercümanlıklarına girmek veya hile ile bir yolunu bulup patent ele geçirecek müstemen tüccar gibi ticarete başladığı görüldüğünden, tedbir olarak, reayadan Avrupa ile ticaret yapmak isteyenlere beratlar verilmeğe başlanmıştır. Böylece "*Avrupa tüccarı*" denilen bir sınıf ortaya çıkmıştır. Yani Avrupa tüccarı, Avrupa'yla ticaret yapan Rum, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslim Osmanlı tacirlerine verilen isimdir. Avrupa tüccarı, ilk olarak 1802 yılında verilen bir fermanla ortaya çıkmıştır. Kendilerine müstemen tüccara verilen hak ve imtiyazların tanındığı Avrupa tüccarı, ticaret yaptıkları memleketin tarifesi

³⁷Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Ankara, 1974, s.73; Mübahat Kütükoğlu, "*Avrupa Tüccarı*", c.4, s.159.

³⁸HR. H., 345/1., t.1860.

üzerinden %3 gümrük resmi ödüyorlar, avarız, kassabiye gibi örfi vergilerden muaf tutuluyorlardı³⁹. 1802'de Türk hükümeti yabancı devlet elçilerine bir nota göndererek bundan böyle Anadolu'da ticaret yapacak yabancıların Osmanlı reayası olan tüccarların ödediği resimleri ödemeğe mecbur olduklarını ilan etmiştir⁴⁰. Böylece tacirler arasındaki farklılıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de bir kısım tüccarların gümrük resmi ödemekten kaçınmalarının Müslüman tüccara zarar verdiğini gören devlet, Trabzon'daki Rus konsolosu vasıtasıyla Rus tabiiyetinde olan tüccarlara, bu vergileri ödemelerinin ahidnâme gereği olduğu gerekçesiyle müdahale etmiş ve konsolos bu ihtilafın çözümünde arabuluculuk işlevi görmüştür⁴¹. Avrupa tüccarının yanında iki hizmetkârı bulunur, bir yere gidecekleri zaman yol hükmü verilir, müstemen tüccarla olan davaları dörtbin akçeyi geçerse dava İstanbul'da görülürdü. Haksız yere muhakeme ve hapsedilemezler, ancak nazırları marifetiyle hapsolunabilirdi. Avrupa tüccarının sayısı tahdid edilmemiş olup, talepleri uygun görülenlere berat verilir ve bu beratın bir sureti İstanbul Kadılığı Bâb-ı Mahkemesine kaydedilirdi⁴².

Bu gelişmeler üzerine müslüman tüccarlar kendilerine de aynı hakların verilmesini talep etmiş ve bunun faydalı bir durum olduğunu gören hükümet (Sultan II. Mahmut devrinde), hayriye tüccarı denilen tüccar grubunun faaliyetine izin vermişti, ilk hayriye tüccarı beratının verilmiş tarihi 1810 olarak kabul edilmektedir⁴³. Avrupa tüccarından farklı olarak hayriye tüccarının buldukları şehirlere göre

³⁹Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı", s.159

⁴⁰Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*.s.64.

⁴¹HR. MKT.19/14,t.1264.

⁴²Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, s.71-73.

⁴³Mübahat Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", s.64.

sayıları da tesbit edilmiş yani bir sınırlama getirilmişti. Hayriye tüccarının müstemen tüccarla olan dörtbin akçeden yukarı davaları İstanbul'a havale edilir ve dava hangi milletin tüccarı ile alakalı ise o milletin ahidnâmesine göre muamele yapılırdı⁴⁴. 1841 (h.1257) tarihinde hayriye tüccarının imtiyazlarının yenilenmesine dair fermanda ne tür haklardan yararlanabildiklerine dair açıklamalar mevcuttur⁴⁵. Fermanda, ticaretin ilerletilmesi amacıyla kara ve deniz yoluyla gerek Avrupa, gerekse İran ve Hindistan bölgeleriyle ticaret yapacak Müslüman tacirlere kolaylık sağlanması gereğinden bahsedilmektedir. Bu amaçla tacirlerin kendi arasından bir şebender ve iki muhtar seçileceği, bunların ikişer adet hizmetkârları ile beraber avrupa tüccarının sahip olduğu imtiyazlardan yararlanacakları ifade edilmektedir. İsimleri defterde kayıtlı olan hayriye tüccarı ve adamları ticaret amacıyla seyahat etmek istediklerinde: kendilerine gerekli yol emirlerinin verilmesi, davalarda kendilerinden %2'den fazla resim alınmaması, ehl-i örfün kendilerini rencide edici davranışlarda bulunmaması, bu kişilerin Müslüman, müstemen veya başka kişilerle olan davalarının şebender ve muhtarları tarafından seçilmiş ve nezaretçe onaylanmış muteber tüccarlar tarafından ticaret mahkemelerinde görüleceği, şer'i hususlara ilişkin davalarının ise Ticarethane'de bulunan Meclis-i Umur-ı Nafia müftüsü tarafından görüleceği, orada halledilemezse Şeyhülislam tarafından çözüleceği, taşrada müstemenlerle aralarındaki davalarının Dersaadete havale edileceği ve orada ahidnâmelerdeki hükümlere göre çözüleceği ifade edilmiştir. Müstemenlerin ticaret amacıyla alıp satacakları maddeler hakkındaki düzenlemeler hayriye tüccarı için de aynen uygulanacaktır.

⁴⁴Kütükoğlu, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri*, s.71 -73.

⁴⁵Külliyât-ı Kavanîn, c.5no.4788, "Hayriye Tüccarının İmtiyazâtına Dair Tecdiden Verilen Berat-ı Ali".

2- TİCARET DAVALARININ GÖRÜLDÜĞÜ YERLER

A - Klasik Dönem

Osmanlı Devletinin kuruluşunda şehir, kasaba ve köyler birer kadılıktan ibaret olan kazalara taksim edilmiş ve her kazaya bir kadı tayin edilerek, her tür davayı çözme ve hükümlerin icrası vazifesi kendilerine verilmişti. Bu usul zamanla değişmiş ve davaların özellikle de ticarete ilişkin davaların görülmesi yetkisi, davanın mahiyet ve ehemmiyetine ve davacının sıfatına göre devletçe bir takım meclislere havale olunmaya, tüccar ve esnafın davaları kendilerince seçilmiş adamlara gördürülmeğe başlamıştı. Bazı davaları görmek için de devletçe özel komisyonlar teşkil ediliyordu⁴⁶.

Özel ticaret mahkemeleri bulunmadığı, yani ticari muamelelerin diğer muameleler gibi şer'i mahkemelerce görüldüğü dönemlerde, şer'i mahkeme hakimleri davaları ticari muamelelerdeki örf ve adeti dikkate alarak çözüyorlardı. Çünkü tacirler arasındaki örf ve adet şer'an geçerli ve muteber olarak kabûl edilmekteydi. Bununla beraber ticari muamelelere ilişkin münazaaların kolay ve çabucak görülmesi için gereken diğer tedbirlerde alınmıştı.

İstanbul kadılığında görev yapan hakimler umumi olarak bütün tüccar, esnaf ve sanayi erbabı ile erzak ve zahire erbapları üzerinde gözetim yetkisine sahip olduğu için, maiyetlerinde un kapanı naibi, yağ kapanı naibi, ayak naibi namıyla üç memur bulunuyordu. Bunların, birisi teftiş diğeri de ihtilaflar hakkında hüküm vermekten ibaret iki vazifesi vardı. Teftişle mükellef olmaları itibarıyla un kapanı naibi satılan zahireleri ve özellikle unları, yağ kapanı naibi her türlü yağları, ayak

⁴⁶Ahmed Reşid, a.g.e, s.15-16.

naibi ise esnafın tartı, ölçü ve yiyeceklerini teftiş ve muayene ederler ve hüküm verme yetkisine sahip olduklarından her biri kendi görev alanına giren tüccar ve esnafın ticaret ve sanatlarına ilişkin davalarını hallederlerdi. Örneğin un kapanı naibi Unkapanı'nda kendi hususi mahkemesinde zahire tüccarının ve ekmekçilerin münazaa ve muhasebelerini görür ve karara bağlardı. Bu naipler tacirlerden seçilmeseler de sürekli tüccar ve esnaf arasında bulunup, ticari muamelelere ilişkin ihtilafları çözmekle meşgul olmaları ve gerektiğinde erbab-ı vukufun malumat ve izahat alabilmeleri sebebiyle bu usul oldukça işe yarıyordu. Ancak bu üç naibin yetkisi sınırlı olduğundan zamanının ihtiyaçlarına uygun olarak bu usulün değiştirilmesi gerekmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi önceleri Avrupalılar ile olan ticari münasebetler pek sınırlı iken, zamanla bu münasebetler artmağa başlamış ve Avrupa'dan Osmanlı ülkesine gelen tacirler orada uygulanmakta olan ticari usul ve adetlerin çoğunun Dersaadet ve diğer şehirlerde bulunan tacirler arasında yayılmasına sebep olmuşlardır. Her tüccar grubu davalarını farklı yerlerde çözdürmeği adet haline getirmişlerdi. Sarraflar kendilerine ait davalarını loncalarında, poliçeci esnafı gibi bazıları da münazaalarını esnaf arasında gördürmek yoluna gitmişlerdi.

B - Konsolosluk Mahkemeleri

Konsolosluk mahkemelerinin ticaret hukuku açısından önemi vardır ve bu mahkemelere tanınan statü Osmanlı devletinde özellikle yabancı taciller arasında ticari işlemlerden kaynaklanan ihtilafların çözümü açısından ele alınması gereken konular arasındadır. Ortaçağın başlarında kanunların şahsiliği ilkesi geçerli olduğu için birçok ülkede yabancılar arasındaki davalarda kendi kanun ve ticari adetleri dikkate alınır ve bu kanunları bilen ve tacirler arasından seçilen kişiye konsül adı

verilirdi. İslam ülkelerinde ilk defa miladi 1252 senesinde Fransa kralı, Mısır hükümetinden yabancıların İskenderiye ve Trablusşam'da ikamet edebilmeleri için bir imtiyaz elde etmeye muvaffak olmuş. Trablusşam hakimi de miladî 1270 tarihinde Fransa kralı üçüncü Philip ile böyle bir anlaşma yapmıştı. Konsolosluk mahkemeleri Osmanlı Devletinde de yabancı ülkelerle imzalanan kapitülasyonlarla kurulmuştu. Konsolosluk mahkemelerinin ne gibi yetkilere sahip olduğu ve kimler arasındaki davalara baktığı konusu özellikle önem taşır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1535 yılında Fransızlara verdiği kapitülasyonlarda; Fransızların kendi aralarındaki davalarının konsolosları tarafından, bir Osmanlı ile bir Fransız arasındaki davanın ise tercüman hazır olduğu halde kadı tarafından görüleceği hükme bağlanmıştı⁴⁷. 1740 yılında verilen kapitülasyonda yer alan hükümlere göre Fransız tacirleri, tercümanları ve konsolosları Osmanlı sınırları içerisinde alım-satım, ticaret, kefalet gibi muamelelerde ve diğer şer'i meselelerde kadıya müracaat ederek muamelelerini sicile kaydettirmek ve hüccet almak zorundaydı. Daha sonra bir ihtilaf çıkarsa bu hüccet ve sicile bakılarak ihtilafın değerlendirileceği, aksi takdirde davalarının kadılar tarafından dinlenmeyeceği karara bağlanmıştı. Fransız tüccarına ait davaların şer'i mahkemelerde tercüman hazır olduğu halde görüleceği, tercüman hazır olmadıkça davanın görülmeceği, ancak bu hükmün su-i istimal edilmemesi gerektiği de ifade edilmiştir. Fransızların birbirleri ile olan davaları ise elçi ve konsolosları tarafından çözülecekti. İstanbul'da elçi, konsolos ve kethüdalrı bulunmayan harbilere Fransız bayrağı altında bulunanlara (Fransızlar gibi gümrüklerini ödemeleri şartıyla), kimsenin müdahale etmemesi ve dörtbin akçeden fazla olan davalarının Divan-ı Hümayun'dâ görüleceği garantisi verilmiştir. Konsolos ve tacirlerin diğer Hıristiyan

⁴⁷ H. Cemaladdin-H. Asadur, a.g.e, s. 3-6.

konsolos ve tacirlerle aralarında davaları olduğunda, her iki taraf rıza göstermediği sürece kadı ve ehl-i örfün bunların davalarını cebren göremeyeceği ve yine ancak her iki tarafın rızasıyla bu davaların İstanbul'da ikamet eden elçilerine havale edilebileceği karara bağlanmıştır. Fransızlar ve onlara tabi olanların Osmanlı tebaası ile alacak davaları olduğunda mahkeme harcı, mübaşiriye ve ihzariye masrafı olarak %2 (100 kuruşta 2 kuruş) harç ödeyecekleri belirtilmiştir⁴⁸. İngilizlere verilen kapitülasyonlara gelince, Kütükoğlu'nun belirttiği üzere Türklerle İngilizler arasındaki ticari münasebetlerin bir ahidnâmeye dayalı olarak tanzimi 1580 yılına (üçüncü Murad dönemine) kadar uzanır. Bu ahidnâme ile Türkiye'deki İngilizlerin davaları hakkında şu esaslar benimsenmiştir:⁴⁹ Osmanlı memleketlerinde İngiliz tebaası olan tüccar, tercüman ve konsoloslar, ticaret, kefalet v.s. hususları kadı sicillerine kaydettirecek ve bir ihtilal vukuunda hüccete bakılıp ona göre hareket edilecektir. Sicilde kayıtları veya ellerinde hüccetleri bulunmayanların davaları görülmeyecektir, İngiliz tebaasının kendi aralarındaki davalarına elçi veya konsoloslar bakacaktır. Ahidnâmeye göre İngiliz tebaası olan herkes Osmanlı memleketlerinde serbestçe ticaret yapabilecek, adet ve kanun üzere gümrük resmini ödedikten sonra şahıslarına ve maiyetindeki adamlarına hiç kimse müdahale ve taarruz etmeyecektir. 1593'te verilen bir nâme-i hümayûnda ise İngiliz tüccarı ile Osmanlı reayası arasında bir defa görülüp sicile tescil edilen ve hüccete bağlanan davaların ikinci defa görülmesi istenirse artık o davaya mahallinde (ihtilafın ortaya çıktığı yerde) bakılmayıp, Divan-ı Hümayûn'a getirilerek kazaskerler vasıtasıyla

⁴⁸H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.9-11.

⁴⁹Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri, s.21;

H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.13-15.

halledilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁰. 1601 tarihli ahidnâmede ise İngilizlere ait davalar hakkında şu hükümler yer almaktadır: İngilizler veya İngiltere himayesindeki şahısların davalarına elçi, konsolos veya tercümanları hazır olmadıkça bakılamayacağı gibi dörtbin akçeden yukarı olan davalar da ancak İstanbul'da görülecektir. Konsolosları alakadar eden davalar merkeze bildirilecek ve İngiliz elçisi mesele ile bizzat meşgul olacaktır. Kassamlar ve kadılar hiçbir surette resm-i kısmet istemeyeceklerdir. IV. Mehmet zamanında yenilenen ahidnâmede tercümanlar ve elçinin on hizmetkârının örfi vergilerden muaf olması ve tercümanların miraslarının ancak varislerine intikal edeceği kabul edilmiştir⁵¹.

İngilizlere 1675'de verilen ahidnâmede ise davaları hakkında, yola çıkmak üzere olan bir İngiliz'in borçlu olduğuna dair bir iddia bulunursa, konsolos kefil olduğu takdirde yolundan alıkonulmayacağı, konsolos kefil olmayı reddederse mahallin hakiminin dilediği şekilde hareket edeceği, bir İngilizin hakkının dava yoluyla ve mübaşir marifetiyle tahsil edilmesi durumunda tahsil olunan meblağın % 2'sinin mübaşir ve çavuşa verileceği kabul edilmiştir. Uygulamada Müslüman olan İngilizler de ayrı bir problem teşkil ediyordu. Zira bazı İngiliz komisyoncuları, ellerinde bulunan diğer İngilizlere ait mallara sahip olabilmek için Müslümanlığı kabul eder görünüyorlar, bu suretle takibattan kurtulma yolunu arıyorlardı. Bunun önlenmesi için gerekli tedbirlere ahidnâmede yer verilmiştir.

Adlî imtiyazlara ait hükümleri içeren 1685 (h.1086)'te verilen kapitülasyonlar da ise İngilizlerle onlara tabi olan ülke tacirlerinin Osmanlı ülkesinde alım-satım, ticaret, kefalet gibi muamelelerinde, isterlerse kadıya müracaat edip işlemlerini sicile kaydettirerek hüccet almaları gerektiği, daha sonra ortaya

⁵⁰Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz..., s.23.

⁵¹Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz..., s.29-30.

çıkabilecek davalarda bunlara itibar edileceği, ellerinde hüccet yoksa şahitle davalarının dinlenmeyeceği, tercüman veya vekilleri hazır olmadıkça hakimlerin bu davaları karara bağlamamaları ifade edilmiştir. İngilizlerin birbirleriyle olan davalarının ise elçi ve konsolosları tarafından görüleceği, kadıların ve ehl-i örfün bu davalara müdahale etmemesi gerektiği karar altına alınmıştır. Dörtbin akçeyi geçen davalarının ise İstanbul dışında görülemeyeceği hükme bağlanmıştır. İngiliz tüccarlarının da mahkeme harcı olarak %2 ve aynen bu miktar gibi yüzde iki mübaşiriye ve ihzariye ödeyecekleri kararlaştırılmıştır. 1808 (h.1223)'de İngiltere ile imzalanan sulh anlaşmasında ise İngiltere'ye gidecek Osmanlı tüccarlarına da aynen Osmanlı devletinin İngiliz tüccarlara gösterdiği kolaylıkların gösterileceği, Osmanlı tacirlerinin işlerini görmek üzere Malta'da ve İngiltere'de gerekli yerlere şebenderler tayin edileceği ve Osmanlı ülkesindeki İngiltere konsolosları hakkında cari olan uygulama ve muafiyetlerin aynen şebenderler hakkında da icra olunacağı ifade edilmiştir⁵². XIX. asırdan itibaren, ise tek taraflı imtiyaz verme şekli bırakılmış ve karşılıklı müzakerelere dayanan anlaşmalar devrine girilmiştir (Örneğin 1809 Kal'a-i Sultaniye ve 1838 Balta Limanı Antlaşması bunlar arasında yer alır). Konsolosların Osmanlı devleti içerisindeki statüleri bir müddet sonra problem doğurmaya başlamıştır. Bu problem daha çok konsolosların yetkilerini suistimal etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu suistimler, devlet memurlarının ve dairelerinin işlerine müdahaleye kadar varabilmektedir⁵³. Nitekim Musul'da konsoloslar, bazı kişilerle (hatta bir dönem kendi tercümanlıklarını yapan kişilerle) aralarında çıkan alacak

⁵²H. Cemaleddin-H. Asadur,, a.g.e, s. 13-15.

⁵³HR.MKT., 44/36,t.1268;Y.PRK.AZJ,14/38,t.1306;A.MKT.MHM, 627/17,t.1313; Konsolosluklarca çıkarılan zorluklar hakkında bkz. A.MKT.UM.,105/1; t.1268.

meselesinden dolayı Osmanlı makamlarını sorumlu tutar bir tavır sergilemişlerdir⁵⁴. Devletin siyasi açıdan dengeleri gözetmek zorunda oluşu, bu tavırların engellenmesinde yeterli tedbirleri almasını önlemiştir. Devlet özellikle sırf Müslümanlardan oluşan bölgelere konsolos tayin taleplerinin ne maksatla yapıldığının farkındadır. Bazı belgelerde ifade edildiğine göre, yabancı devletlerin bu konudaki ısrarlarının asıl maksadı, Müslümanları birbirinden ayırma ve kendilerine meyletmelerini sağlamaktır. Bu maksat hasıl olunca konsoloslar bu kişilere yardım veya onların haklarını koruma perdesi altında, devletin işlerine müdahale edebilme imkanını elde edecekler ve onların yardımıyla o bölgeleri kolayca istila edebileceklerdir⁵⁵.

Gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının vergi ve cizye ödememek amacıyla yabancı devlet himayesine girme gayretleri üzerine, devletin konsolosların ne kadar adam himaye edebileceği hususunda çalışmalar başlattığı görülür⁵⁶. Özellikle esnaflıkla uğraşan Rum, Ermeni ve Yahudilerin konsoloslarla bir şekilde anlaşıp konsolos tercümanlığı sıfatı elde ederek vergilerden kaçma yoluna saptıkları, konsolosların da bu kişileri devlet görevlilerine karşı himaye ettikleri görülmektedir. Hatta İsveç, Danimarka, Prusya, Portekiz ve Sicilya devletleri konsoloslarının, İzmir’de tek bir tebaaları olmadığı halde, her birinin on-onbeş kişiyi tercüman olarak yazdırdıkları görülmektedir. Belgelerde ifade edildiğine göre bunların esas maksadı vergi ve cizyeden kurtulmaktır. Devlet bu gibi suistimaller için tedbir olarak konsolosluklarda vergilerden muaf tutulacak tercümanların sayısını sınırlamayı

⁵⁴HR.MKT., 28/14, t.1265.

⁵⁵Y.PRK.AZJ., 6/21 t.1299; A.MKT.MHM.500/42, t.1307.

⁵⁶HR.MKT.,28/14,t.1265.

düşünmüştür⁵⁷.Öte yandan devlet konsolosluk tercümanı olarak seçilen kişilerin durumlarını da takip etmekte ve devletçe mahzurlu görülenlere ilişkin tedbirler almaya çalışmaktadır⁵⁸. Devlet, nüfus sayımı yaparken aynı zamanda konsoloslara gönderdiği emirlerle de kendi devletlerine tabi kişileri ve taşıdıkları pasaportları kaydetme yoluna gitmiştir⁵⁹. Buradaki temel amaç uyrukluk iddialarının kontrol altında tutulmasına çalışılmasıdır. Nitekim Kudüs'te de ecnebi tebaanın defterlerinin tutulmasına çalışıldığı görülmektedir⁶⁰.

Tabiiyet değiştirme çabaları devletçe hoş karşılanmamış ve engellenmeye çalışılmıştır. Esasen zımmi statüsünde iken Danimarka konsolosluğu vekaletini elde eden bir kişiye bu iddiasından vazgeçmesi bildirilmiş, ancak bu talep dikkate alınmayınca devlet tarafından zorla görevden alınarak hapsedilmiş, buna rağmen tabiiyet değiştirme ısrarı karşısında idam olunmuştur⁶¹. Daha geç tarihlerde ise başka bir devlet vatandaşı olduğunu iddia edenlerin bu iddiaları sabit görülmezse, bu kişilerin hem hapis hem de para cezasına çarptırılacağı konusunda tebliğler yayınlanmıştır⁶².

Osmanlı tacirleri (özellikle gayrimüslim olanlar) hileli yolları kullanarak başka kişilerle olan davalarında genellikle Rusya ve İngiltere'nin himayesine sığınmışlardır. Konsoloslar da bu konularda çıkardıkları zorluklarla devletin gerekli müdahalede bulunmasını en azından geciktirmişlerdir. Himayelerine aldıkları kişilere

⁵⁷C.HR. No:885,t.1206; C.HR.No:8101,T.1262.

⁵⁸A.MKT.MHM.,660/1, t.1312.

⁵⁹HR.MKT. 20/15, t. 1264.

⁶⁰HR.H.,346/17, t.1877.

⁶¹H.H. No:24382; HR.H 394/7, t.1283.

⁶²DH.UMUM., 124/148, t.1336

ait davalarda hazır bulunmaları gerektiğinden, mahkemeye gelmeyerek davayı uzatmaya çalışmışlardır. Özellikle uzak yerlerden gelen kişilerin beklemeye mecali kalmayınca davayı bırakıp gitmeleri üzerine, konsoloslar davaya devam etmekte ve bu da Osmanlı tebaasının zarara uğramasına sebep olmaktadır. Bu durum karşısında devlet Osmanlı tebaası olan kişiler arasındaki davalarda konsolosların hazır bulunmasının gerekmediğini ilan etmiştir⁶³. Osmanlı vatandaşlarının tabiiyet değiştirmelerinde tek sebep ekonomik amaçlar değildir. Bir kısım konsoloslar yönetimden hoşnut olmadıkları bahanesi ile Osmanlı vatandaşlarının tabiiyet değiştirmesi için teşvikte bulunmuşlardır. Örneğin Erzurum'daki Rus konsolosu Ermenileri bu bahane ile tabiiyet değiştirmeye teşvik etmiştir⁶⁴.

Konsoloshanelerce yapılan bir başka müdahale şekli ise, Osmanlı vatandaşlarına başka devletlerin pasaportlarının verilmesi ve vatandaşlık değiştirme konusunda onları teşvik etme şeklinde kendini göstermektedir. Devlet, kendi tebaası olan kişilere düvel-i mütehabbe konsoloslarınca patente ve pasaport verilmemesini sefaretlere bildirmiştir⁶⁵. Sakız Adası'ndaki Fransız ve Rus konsoloslarının Osmanlı tebaası olan kişilere Yunan pasaportu vermeleri üzerine Osmanlı devleti, bunun devletler arasındaki usule aykırı olduğunu belirterek konsolosların uyarılmasını istemiştir⁶⁶. Mersin'de gerçekleşen bir olayda ise Rumların kendilerini Yunanlı diye takdim edip nüfuzlarını artırmak için her birinin bir konsolosluk memuriyeti ele geçirdiği, faizcilik yaparak o bölgedeki ahaliyi kendilerine borçlu hale getirdikleri ve borçlarını ödeyememeleri karşılığında ellerindeki tarla ve arsaları alıp kendi adlarına

⁶³HR.MKT.,47/69.,t.1268.

⁶⁴Y.PRK.HR.,35/39.,t.1325.

⁶⁵İ.HR. No:628.,t.1257.

⁶⁶A.AMD.,14/1.,t.1265.

binalar yaptırdıkları, hatta o bölgedeki idarecilerin zaafından yararlanarak diledikleri kişileri kavaslar vasıtasıyla konsoloshanelere celbedip, dövüp hapsettikleri belgelerde ifade edilmektedir, bu durum adli teşkilatın yenilenmesine kadar devam etmiş, o tarihten sonra bu tür hareketlere cesaret edememişler ise de eskiden kalan intibalar Osmanlı tebaasında bu kişilere karşı dava açma cesaretini kırmıştır⁶⁷. Bir başka örnekte ise Avusturya konsoloslarının İşkodra, Üsküp ve Prizren'deki Osmanlı tebaasının başka devletlerin tabiiyetine geçmeleri hususundaki teşviklerinden bahsedilmektedir.⁶⁸Yasak mal getirip Osmanlı ülkesinde satan tacirlerin konsoloslarca sahiplenilmesi de devleti rahatsız, etmektedir. Rus konsolosunun bu gibi tavırlarının engellenmesi için gerekli tebligatların yapıldığı görülmektedir.⁶⁹ Devlet her zaman konsolosların taleplerini kabul etmemiştir. Kabul etmeyi istemediği noktalarda işi sürüncemede bırakmaya çalışmış, ayak sürümüştür. Bilhassa Yunan konsoloslarının taleplerinin bu yolla engellenmeye çalışıldığı görülmektedir.⁷⁰

Her devlet konsolosu aynı haklara sahip değildir. Osmanlı Devleti'nin başlangıçtan itibaren ahidnâmelerle konsoloslara verdiği imtiyazların başına dert açması yüzünden, diğer devlet konsoloslarına hak tanıma hususunda daha dikkatli davranmaya çalışmıştır. Örneğin, Sırbistan ile yapılan konsolosluk mukavelenamesinde, Sırp konsolosunun yetkilerinin daha sınırlı olduğu ve ona tanınan yargılama yetkisinin daha çok bir hakem statüsünde olduğu görülmektedir.⁷¹

⁶⁷Y.PRK.DH.,3/39 t.1306.

⁶⁸Y.PRK.DH.,3/39 t.1306.

⁶⁹A.MKT.MHM. 371/37, t.1283.

⁷⁰Y.PRK.MK., 4/40, t.1306.

⁷¹BOA.Y.E.E.,73/21,t.1896;Yunanistan ile yapılan konsolosluk antlaşması için bkz.Y.E.E.,74/1.

Tabiiyetini ispat edemeyenler Osmanlı tebaası muamelesi görmekteydi.⁷² Konsoloslar zaman zaman Osmanlı vatandaşları ile yabancılar arasındaki davalara da el atmaya çalışmışlardır. Bu gayretlere karşı devlet, davacının Osmanlı vatandaşı, davalının ise yabancı tabiiyette olduğu durumlarda, konsolosların bu davaların konsoloshanelerde görülmesi gerektiği iddialarını reddederek, bu tür davaların ancak ticaret mahkemelerinde görülmesi gerektiği hususunda daha önce de sefaretlerle anlaşma yapıldığını ifade etmiştir.⁷³ Konsolosluk mukavelenamelerine ilişkin görüşmelerde Osmanlı makamlarının müdahalelerini tamamen ortadan kaldırmaya yönelik gayretler göze çarpar. Bu durumun farkında olan devlet adamları, bunu engellemek için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir.⁷⁴

Yabancıların Osmanlı mahkemeleri üzerinde teftiş ve denetimi anlamına gelebilecek adlî alandaki ıslah projeleri devletçe kabul edilmemiştir.⁷⁵ Hatta, önceleri dava açmak isteyen ecnebi tebaanın dava dilekçelerini konsolosluk vasıtasıyla ilgili devlet makamlarına göndermeleri, mahkemelerin bağımsızlığı ilkesine aykırı görülerek, bundan böyle kim olursa olsun doğrudan Osmanlı mahkemelerine müracaat etmeleri gerektiği bildirilmiştir.⁷⁶ Tabiiyeti farklı yabancılar arasındaki ceza davalarının ise Osmanlı mahkemelerinde görüleceği, belgelerde tasrih edilen hususlardandır.⁷⁷ Konsoloslar Osmanlı makamlarının tutukladığı bazı kişileri, sorgulamak maksadıyla konsoloshaneye getirdikten sonra kaçmalarına imkân hazırlamış ve bir daha da iade etmemişlerdir. Bu tür tavırları hükümeti tahkir

⁷²DH. MUI., 119/6, t.1328.

⁷³A. MKT. MHM., 471/35, t.1290.

⁷⁴Y.PRK.BŞK., 64/30, t.1318.

⁷⁵Y. PRK. HR., 36/33, t.1326.

⁷⁶DH. MUI., 89/46, t.1328.

⁷⁷MV. 111/4, t.1323.

olarak gören Osmanlı devlet adamları, bu hareketleri engellemeye çalışmışlardır.⁷⁸ Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre Avusturya konsolosunun kendi devletine mensup tebaayı hapsedme hakkı vardı. Ancak Avusturya bu hakkından 1877'de feragat etmişti. Bu nedenle Rusya ve Amerika'nın "*en fazla müsaadeye layık devlet*" olarak kendilerinin de bu hakka sahip oldukları iddiası Osmanlı Devletince kabul edilmemişti.⁷⁹

Karma davaların daha yavaş sonuçlanması, sadece Osmanlı adalet mekanizmasının işleyişinden değil, ilgili devletin konsoloslarından da kaynaklanıyordu. Yunan devleti tebaası aleyhine Edirne ticaret mahkemesinde görülecek dava için konsolos tarafından gönderilmeyen tercüman yüzünden işler sürüncemede kalmış ve bu konuda yapılan şikayetler merkeze bildirilmişti.⁸⁰ İzmir'de yine bir Yunanlıya karşı açılan davada Yunan Sefaretinin işleri aksattığı merkeze bildirilmişti.

Her bir konsolosun görev yaptığı bölgede sadece konsolosun ikamet ettiği beldede bir konsolosluk mahkemesi mevcut olup konsolos vekillerinin görev yaptığı yerlerde ayrıca konsolosluk mahkemeleri teşekkül edemezdi. Konsolosluk mahkemeleri sürekli görev yapan mahkemeler olmayıp yalnız bir dava ortaya çıktığı zaman toplanır ve davanın bitiminde dağılırdı.⁸¹

Osmanlı ülkesinde bulunan konsolosluk mahkemelerine bakıldığında mahkemelerin üçer azadan meydana geldiği ve bu azalardan birinin o yerdeki

⁷⁸HR. MKT., 56/80, t.1269.

⁷⁹DH. İD., 27/11, t.1329.

⁸⁰HR.H.683/10,2 Nisan 1874; HR.H.684/10, 4 Şubat 1875; HR.H.430/19,t.1296; HR.H.534/9, t.1289.

⁸¹HR.H., 684/12, 17 Şubat 1875.

konsolos olduğu görülmektedir. Kanunen mahkeme başkanlığı görevi kendisine verilmişti. Diğer iki üye ise Fransız tebaası olan muteber kimseler arasından konsolos tarafından seçilmiş olan kişilerdi. Bu iki aza da konsolos gibi hakim sıfatına sahip olup her birinin oy kullanma hakkı vardı. Bu mahkemelerde kâtip sıfatıyla konsolosluğun kaçıllarya memuru ve onun yokluğunda bir tercüman hazır bulunur. Konsolosun bulunduğu yerde azalık vazifesini ifa edecek iki Fransız bulunmazsa konsolos tek başına hüküm ve karar verme yetkisine sahipti. Diğer devletlerin Osmanlı ülkesinde bulunan konsolosları, yargılama yetkisine sahip buldukları halde, İngiltere hükümeti kendi konsoloslarının bu yetkisini sınırlandırmıştı. İngiliz konsolosluk mahkemelerinde görev yapan hakimler İngiltere, İskoçya veya İrlanda barolarında en az yedi yıl görev yapmış kişiler arasından seçilirdi. Bu hakimler aslen İstanbul'da ikamet eder ve bunlardan biri altı ayda bir İskenderiye'ye giderek Mısır'daki İngilizler arasında ortaya çıkan davaları çözerdi. Dersaadet'te iki İngiliz arasında doğan ihtilaftan dolayı İstanbul'daki İngiltere konsolosunun yargılama yetkisi olmayıp böyle bir davayı yüksek bir mahkeme teşkil ederek çözerlerdi.⁸²

Konsolosluk mahkemeleri konusunda ilginç bir örnek İran konsolosluk mahkemeleridir, İran konsolosluk mahkemelerinin teşkilatı Osmanlı adliye teşkilatından iktibas edilmiştir. Buna göre Dersaadet'te bidayet derecesinde üç mahkeme mevcut olup bunların biri hukuk, diğeri ticaret, üçüncüsü de ceza işlerini görürdü. Bu mahkemeler bir reis ile ikişer azadan meydana gelirdi. Her üçünün başkanı esasen başşehbender ise de kendisi bilfiil ticaret mahkemesine başkanlık ederdi. Diğer iki mahkemede ise başkanlık vazifesini vekâleten şehbender vekili yerine getirirdi. Üyeler ise burada bulunan ileri gelen İran tebaası tarafından seçilirdi. En fazla oy alanlardan altısı aza sıfatıyla bu mahkemelere devam ederdi. Bunlardan

⁸²H. Cemaleddin- H.Asadur, a.g.e, s.166.

birinin mazereti çıkarsa aldıkları oy sırasına göre diğerleri onun yerini alırdı. Dersaadet'te sefaret müsteşarının başkanlığında bir de istinaf mahkemeleri vardı. Bu mahkeme üyeleri de bidayet mahkemesi üyeleri gibi seçilirdi. Taşralarda ise ayrı ayrı üç mahkeme olmayıp ancak şehbenderlerin başkanlığı altında İran tebaası tarafından seçilen iki üyeli birer bidayet mahkemesi mevcuttu. Buralarda İran tebaasını ilgilendiren sırf şer'i meselelerin halli eğer monla (molla) var ise ona, yoksa şer'i mahkemeye müracaat edilirdi.

Osmanlı ülkesinde bulunan İran konsolosluk mahkemelerinde Osmanlı muhakeme usulü geçerli idi. Dolayısıyla itiraz ve istinaf gibi kanun yollarına müracaat ve bu müracaatlara ilişkin süreler hep Osmanlı kanunlarındaki gibi belirlenmişti. Gerek Dersaadet'teki bidayet mahkemelerinden gerekse taşralardaki konsolosluk mahkemelerinden ilk derece mahkemeleri olarak verilen kararlar, Dersaadet'te bulunan ikinci derece istinaf mahkemesinde görülürdü. Daha sonra Tahran'da bir temyiz mahkemesi teşkil edilince son derece mahkemelerince ve en kesin kararlar için oraya temyiz yoluna gidilebiliyordu. Muhakemede gerek Farsça, gerekse Türkçe kullanılabilirdi.⁸³ Davanın hangi konsolosluk mahkemesince görüleceği hususunda davalının ikametgâhı esas alınmıştır. Buna göre hangi konsolosun görev alanında ise o konsolosluk mahkemesi davayı görmeğe yetkilidir. Bu esas eski Roma kanunundan iktibas edilen "*actor sequitur forum rei*" (davacı davalının ikametgâhı mahkemesine müracaata mecburdur) kaidesine dayanmakta ve genel olarak kabul edildiği üzere yabancı ülkede kurulmuş bir ticari şirketin Osmanlı ülkesinde bulunan acentesi tarafından yapılan muamelelerden

⁸³H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.183-184.

dolayı acentenin ikametgahı neresi ise oradaki konsolosluk mahkemesi doğacak davaları çözmeye yetkilidir.⁸⁴

Aynı devlet tebaası olan iki yabancı arasında menkul mallara ilişkin hukuk ve ticaret davaları kapitülasyon ve diğer ahidnâmelerin hükümlerine göre bu kişilerin mensup oldukları devlet konsoloslarınca karara bağlanıyordu.⁸⁵ Dolayısıyla aynı tabiiyette bulunan iki yabancı arasındaki hukuk ve ticaret davalarını onların rıza ve muvafakati olmadan Osmanlı mahkemelerinin görme yetkisi yoktu, fakat iki taraf kendi azalarıyla Osmanlı mahkemelerine müracaat ederlerse Osmanlı mahkemelerinin böyle bir davayı görme yetkilerinin olup olmadığı meselesi önemlidir. Bu meselede sefaretler iki tarafın rızası halinde bile Osmanlı mahkemelerinin böyle bir davayı görmeğe yetkili olmadığını iddia ediyorlardı, fakat bu iddiayı mutlak olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü yerel mahkemelerin yargılama yetkisi bazı istisnalar hariç, o memlekette ikamet eden herkesi kapsar. Diğer taraftan Prusya kapitülasyonunun 5. maddesinde yer alan "*mademki kendileri ber-mukteza-yı şer'i şerif görmeğe talip olmayalar*" fıkrasından açıkça anlaşılmaktadır ki iki yabancı kendi rızalarıyla kadıya müracaat edip davalarının görülmesini talep edecek olurlarsa kadı o davayı görüp, hüküm ve kararını verebilecektir. Ancak nizamiye mahkemelerine böyle bir müracaat yapıldığında bu mahkemelerin görev ve yetkisi şer'i mahkemeler ölçüsünde mutlak olmayıp, bu mahkemeler vazifeleri dışında kendilerine arz edilen bir davayı resen dahi reddedebileceğinden bu mahkemelerin böyle bir davayı vazife yönüyle kabul etmemeleri uygun olurdu.

⁸⁴H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.172-183.

⁸⁵H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s. 161.

Farklı tabiiyette bulunan iki yabancı arasında meydana gelen hukuk ve ticaret davalarının hangi mahkemede ve ne suretle halledileceğine dair eski ahitnamelerde herhangi bir açıklık mevcut değildir, esasen kapitülasyonlarda bu hususa ilişkin olarak 1740 (h. 1153) tarihinde Fransa'ya ve 1783 (h.1197)'te Rusya'ya verilen ahidnâmelerde ancak birer fıkra yer almaktadır, Fransız kapitülasyonunda *"konsolosların ve tüccarın sair milel-i nasara konsolos ve tüc cari ile beyinlerinde niza vaki oldukda tarafeynin rıza ve talepleriyle davaları asitane-i saadetimde mukim elçilerine havale olunmağa cevaz verilip ve madem müddei ve müddeaaaleyhin rızaları olmaya bu makule beyinlerinde olan davayı vülat ve hükkam ve kuzat ve zabitan ve gümrük ümenası bizler istima ederiz deyu cebr eylemeyeler"* hükmü, Rus kapitülasyonunun 58. maddesinde de *"Rus konsolosları ve tacirleri sair nasrani bir taifenin konsolosları ve tacirleriyle nizaları oldukda eğer tarafeynin rızası olur ise devlet-i Osmaniyede mukim olan Rusya elçisi yanına davalarını görebileler ve eğer iki taraf dahi davalarının devlet-i osmaniyeinin valilerinden ve kadılar ve zabitler ve gümrükçülerinden görülmesine talip olmaz ise münazaada olan canibeynin rızaları olmadıkça zikrolunan valiler ve sairler bir vech ile mesfurana cebr etmeyüp umurlarına müdahale eylemeyeler"* denilmektedir. Diğer kapitülasyonlarda ise bu konuda herhangi bir hüküm yoktur. Bu iki fıkradan anlaşıldığı üzere Fransa ve Rusya konsolosları bir Fransız veya bir Rus ile diğer bir yabancı ecnebi arasında doğan ihtilafı iki tarafın talep ve rızası ile görebilecekler, ama iki taraf böyle bir talepte bulunmaz ve muvafakat göstermezlerse davayı göremeyeceklerdir. Dolayısıyla bu uygulama kaza değil tahkimdir. Ahidnâmelerden çıkarılabilen anlam ve devletler arasında yerleşmiş usul ve kurallar bu şekilde olmasına rağmen tatbikat buna uygun gerçekleşmemiştir. Osmanlı devletinde farklı tabiiyette bulunan iki yabancı arasındaki münazaaların halli öteden beri

konsolosluklara bırakılmış ve bu yolda bir teamül oluşmuştur. Devletin bu uygulama karşısında sessiz kalması bu teamülün yerleşmesine yol açmıştır.⁸⁶

Uygulamada farklı tabiiyette bulunan yabancıların davalarının Osmanlı mahkemelerinde görüldüğüne de rastlanmaktadır. Örneğin Bursa ticaret mahkemesi tarafından Yunanlı bir tacirin İran tebaasından biriyle olan alacak davasının Osmanlı kanunlarına göre karara bağlandığı görülmektedir.⁸⁷

Kendilerine ahdî bir imtiyaz tanınmış olmayan iki yabancı arasındaki hukuk ve ticaret davaları Osmanlı mahkemelerinde görüldüğü gibi imtiyazlı bir yabancı ile

⁸⁶M. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s. 192-194.

⁸⁷T. M AT. 792/89 t.9 N 1278.

"Yunan Devleti tebaasından ve muteberan-ı tüccardan Sipur Gavrilaki'nin cihet-i kefaletten ve ağnam semeninden dolayı İran Devleti tebaasından Hacı Mehmet Ağa zimmetinde gayri ez-teslim alacağı olan 4918 kuruşun tahsili hakkında Yunan devletinin Bursa'da mukim konsolosu bey cenabları tarafından canib-i vala- yı hükümete takdim olunup mahkeme-i ticarete havale buyurulan takrir üzerine devlet-i müşarünileyha konsolosu ve şehbenderleri tercümanları hazır olduğu halde tarafeynin icra-yı muhakemelerine ibtidar olundukda merkum Hacı Mustafa'nın zimmeti olan mezkuru'l-mikdar kuruşun rakamını gördüğü halde zirine teslim yazıp yalnız 3000 kuruşa kefilim deyu şerh vermemiş yekun zimmete kefil olduğuna delil idüğü beyan olundukda kendisinin böyle usulleri bilmediğini beyan etmiş ise de bu suret kabule gayr-ı şayan görünmüş ve esnafı merkumenin ahz ü italarını mübeyyin esnafça tutulmakta olan yafte defteri celb ile müracaat olundukda merkum Hacı Mustafa'nın müdde-i mumaileyhden almış olduğu 10 re's ğanemin esmanı bulunan 7918 kuruşun edasına merkum Hacı Mehmed ağanın kefalet eylediği muharrer bulunmuş olduğu misillü esnaf-ı merkume kethüdası Süleyman Ağa ile esnaf-ı merkumeden Emin efendi taraflarından vukubulan ihbara göre merkum Hacı Mustafa'ya beher (?) tevzimde 100 re's raddesinde verilecek ağnamın esmanına kendisini kefil yazmak zımnında evvel emirde esnafa verdiği anlaşılmış olup gerek merkumların ihbarı ve gerek adet-i kadime-i belediye üzere esnaf-ı merkumenin kanun gibi muteber olan yafte kayıt defterleri kanun-ı ticaretin 69.maddesi hükmünce makbul ve muteber bulunmuş ve mevadd ı muharrere ahkamına tevfikan merkum Hacı Mehmed Ağa'dan tahsiliyle müdde-i mumaileyhe itasına hükme-i kanun lahik olmuş idüğü muhat-ı ilm-i devletleri buyrulduk da ol-babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l emrindir. Fi 9 Ramazan 278. Bursa Ticaret Mahkemesi (Mühür)".

imtiyazı olmayan diğ er bir devlet tebaası arasındaki hukuk ve ticaret davaları da yine Osmanlı mahkemelerince görülecektir. İran tebaası ile imtiyaz tanınmış diğ er bir devlet tebaası arasında meydana gelen hukuk ve ticaret davalarının görüleceği yer hususunda İran'la diğ er devletler arasında bir anlaşmanın yapıldığı ve bu tür davaların bu hususta bir kural belirleninceye kadar Osmanlı mahkemelerince görüleceği kabul edilmiştir. Literatürde belirtildiğine göre bir İranlı bir Fransıza karşı dava a tığında Fransa konsolosluk mahkemesi onun davasını kabul etmek isterse de bir Fransız davacı bir İranlıdan davacı olduğunda İran konsolosluk mahkemesi de bu davayı göreceğinden, diğ er devletlerin İran konsolosluk mahkemesine sıcak bakmadıkları için görevli Osmanlı mahkemesine müracaat olunması tercih edilmiş ve bu usul yerleşmiştir. Ancak istisnai de olsa bu tür davalarda bazen İran konsolosluk mahkemesine müracaat edildiğine de rastlanmaktadır.⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu 1915 yılında imtiyazları ilga edince, gerek Osmanlı tebaası ile yabancılar gerekse aynı veya farklı tabiiyette bulunan yabancılar arasındaki ticari olsun olmasın bütün davaların Osmanlı mahkemelerince görüleceği, bu tür davalar için konsolosluk mahkemelerinde dava açılmayacağı kararlaştırılmış, fakat Konsoloslar bu tür davaları görmeğe devam etmişlerdir. Bunun  zerine bu meselenin c z m n n sefaretlerle görüşmek değil aksine alınan kararda ısrar etmek olduğu, alınan karara uymayanların Osmanlı ülkesinden cıkarılmaları mütalaası da gündeme gelmiştir.⁸⁹

⁸⁸H. Cemaledin-H. Asadur a.g.e, s.201 202.

⁸⁹DH.İD., 63/17, t.30 Ca.1330.

“Aydın vilayeti mektubi kalemi, Dahiliye nezaret-i celilesine, Devletl  efendim hazretleri İmtiyazat-ı ecnebiyenin lağvı üzerine mütehaddis deavi-i umumiye ve ticariyenin rüyet ve muhakemesi (gerek teba-yi Osmaniye ile ecnebler ve gerek aynı veya muhtelif tabiiyette bulunan ecnebler arasında m tekevvin mevadda) teba-yı Osmaniyyeye merci olan mehâkim-i Osmaniyyeye ait olduğu halde bazı ecanib tarafından mülga usul vechile konsolato

3-OSMANLI TİCARET HUKUKUNDA REFORM YAPMANIN NEDENLERİ

A -Ticaret Yaşamındaki Değişiklikler

Sanâyi devrimini izleyen yıllarda, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa, ürettiği bol miktarda mallarına pazar arama endişesiyle Osmanlı ülkesine yönelmiş ve pek çok Avrupalı tüccar Osmanlı ülkesinde ticaret yapmaya başlamıştı.

Sanayi devriminin yarattığı hammadde ve dış Pazar ihtiyacı, Osmanlı Devleti'nin önemini artırmıştı.

mahkemelerinde ikame-i dava edilmekte ve konsoloshanelerce bu gibi deavinin rüyetinde beis görülmemekte olduğu anlaşılmıştır. Bu suretle ikame olunan deavinin fasl ü rüyeti neticesinde mahkum olacak tarafın ileride mehâkim-i Osmaniyyeye müracaatla esasen kabiliyet-i icraiyesi mahdud vesait-iteyidiyeden mahrum olan konsolato mahkemeleri ilamatının icrasız kalması ve mürur-ı zamanla konsolatoların iddia ettikleri hakk-ı kazanın sakıt olması ihtimalatı tabii olup hatta bu husus Adliye nezareti celilesinin bir suali üzerine nezaret-i müşarünileyhaya dahi arz edilmiş ise de devletce ihdas olunup henüz düvel-i ecnebiyece kabul olunmayan vaziyet-i cedidenin emsal teşkiliyle saha-i fiiliyat ve tatbikatta tahakkuk ve teyidi uhud-ı atikanın lağvı meselesinin düvel-i ecnebiye ile tekrar mevzu bahis ve münakaşa olduğu hengamda devletin mütehakkik bir silsile-i emsal ile kesb-i kuvvet etmiş bulunacak vaziyeti itibarıyla menâfi-i adideyi mucib olacağında şüphe yoktur. Bu maksadın bu mesele hakkındaki tarz-ı rüyetleri vaziyet-i cedideyi protestodan ibaret olan sefarât-ı ecnebiye nezdinde teşebbüsatta bulunmak suretiyle olamayacağı bedihi olduğundan doğrudan doğruya alakadarın üzerine icra-yı tazyik edilerek mukarrerat-ı devlete Tevfik-i hareket etmemekte ısrar ettiklerinden dolayı memalik-i osmaniyyeden tard ve ihraçları cihetine gidileceği suret-i münasibte ihtar ve işbu tenbihi işga etmeyenlerden bir kaçının teb'idine teşebbüs edildiği takdirde bu tedbirin hasıl edeceği tesir sayesinde konsolato mehâkimine müracaat mahzurunun ref'i kaviyyen memuldur. Ancak vilayetce tatbik olunacak bu usul-ı tazyikin sefarethanelerden gelecek müracaat üzerine tatbikinden sarf-ı nazar edilmesi emri varid olacak ise konsoloshaneler ile tebaa-yi ecnebiyeye karşı mevki-i vilayetin tezelzüle uğraması tabii bulunduğundan babialice bu hususta vaki olacak müracaata cevap verilerek maksadın istihsalinde ısrar olunabilecek ise teklif olunan tedbirin vilayetce tatbikine müsaade-i devletlerini mutazammın cevabnamenin irsali babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 2 Ra 1333 ve fi 5 Mart 1330".

Sanayi devrimini daha önce tamamlayan İngiltere, Avrupa pazarına giremedi. Çünkü, sanayileşme sürecinde olan Avrupa ülkeleri, kendi sanayilerini korumaktaydı. Aradığı pazarı Avrupa’da bulamayan İngiltere, Osmanlı Devleti’ne yöneldi. Geniş coğrafyası, İran ticaretine transit yol oluşu, daha da önemlisi ulusal ekonomi bilincinin henüz doğmamış olması Osmanlı Devleti’ni, en cazip pazar haline getirmekteydi. Ancak, Osmanlı ticaret rejiminde, kapitülasyonlara rağmen, yabancı tüccarlar için bazı sınırlamalar söz konusuydu. İç ticarete, serbest ticareti sınırlayan engeller bulunmaktaydı. İngiltere, hızla gelişen sanayisinin pazar ihtiyacını karşılayabilmek için bu engellerin kaldırılmasını, iç ve dış ticaretin liberalleşmesini istemekteydi. Ancak, bu istekleri karşılamak Osmanlı Devleti için kolay değildi. Çünkü, iç ve dış ticaretten alınan vergiler ve bazı ticari mallara uygulanan yed-i vahit usulü Osmanlı Devleti’nin en önemli gelir kaynaklarıydı.⁹⁰

Tanzimat’a rastlayan günlerde Osmanlı Devleti ile başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinden bazıları arasında büyük ölçüde bunların lehine hükümler içeren bir takım ticaret anlaşmaları imzâlandı. Yabancı malların düşük gümrüklerle Osmanlı ülkesinde satılmasına imkân veren ve yabancı tüccara büyük kolaylıklar sağlayan bu anlaşmalardan sonra dış ticaret daha da canlandı. Birçok yabancı tüccar Osmanlı ülkesine akın etmeye, hattâ yerleşmeye başladı. Bir süre sonra bunlarla yerli tüccar arasında çıkan özellikle ticarî anlaşmazlıkların hangi mercilerin ve nasıl bakacağı problemi doğdu.

Osmanlı Devleti’nde taraflardan birinin Osmanlı vatandaşı olduğu dâvâlara bakma yetkisi Osmanlı mahkemelerine âitti. Kadılar bu dâvâlara İslâm hukuku çerçevesinde bakardı. Ancak ticarî dâvâlarda işin niteliği gereği bir takım örf ve âdet

⁹⁰ Bkz. Emine Kıray, Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.66 vd.

kurallarına müracaat edilmesi ve hükmün buna göre verilmesi gerekmektedir. Şer'î hukuk buna izin vermektedir. Ancak, Tanzimat dönemi kadıları, hızla gelişen ticarî hayatın getirdiği bu gerekliliklere ayak uyduracak halde değildi. Çok sayıda devlete ait, çok sayıda ticarî örf ve âdet kurallarını bilmek ve bunları gerektiği zaman uygulamak kadılar için olanaksızdı. Tüccarlar bu nedenlerle kadı mahkemelerinden kaçmaya ve dâvâlarını hakemler aracılığıyla gördürmeye başladılar. Bu da başka zorlukları doğurmaya başladı. Hakeme başvurmak kişinin iradesine bağlı olduğu için, taraflar işlerine gelmediği zaman bunların kararlarını kabule yanaşmıyorlardı. Kaldı ki Müslüman tüccar da çoğu kez yabancı örfleri bilmediği için zarara uğramaktaydı. Bunun için yabancı unsurlu ticaret dâvâlarına bakmak için özel yargı kurumlarına gerek duyuldu. İşte Tanzimat'tan sonra adliye alanındaki ilk reform sayılan ticaret mahkemeleri bu ihtiyaçtan doğmuştur.⁹¹

B - Hukuksal Gereksinim

Klasik dönemde Osmanlı hukuku denince akla önce İslâm hukukunun Hanefî yorumu ve bu yolda kaleme alınmış eserler gelmektedir. Yine zaman zaman bu hukukun düzenlemediği ve düzenlenme yetkisini devlet başkanına tanıdığı alanlarda (ta'zir gibi) kurallar getiren kanunnameler çıkarılmıştır. Bunlara da örfî hukuk denilmektedir. Bu ikisi, yani fıkıh kitapları ve kanunnameler ikisi birden Osmanlı hukuku literatürünü oluşturmaktaydı. Şu kadar ki kanunnameler bu hukukun çok cüz'i bir parçasını oluştururdu, esas ağırlık fıkıh hükümlerindeydi. Kadıların görev yaptığı genel mahkemeler her iki gruba giren anlaşmazlıklara da bakıp karar verirlerdi. Bir başka deyişle kadılar örfî hukuka ilişkin davalarda da

⁹¹Cevdet Paşa, Tezâkir, I/ s.62-63.

görevli ve yetkiliydiler. Merkezdeki Divan-ı Hümayun ise bazı önemli davalarla, kadıların bakamadığı bir takım davalara bakar, kadıların verdiği kararları bir üst mahkeme sıfatıyla denetleyerek gerekirse yeniden yargılama yapardı. Divan-ı Hümayun İslâm tarihindeki divan-ı mezâlimlerin bir örneğiydi. Bu mahkemelerde genellikle halkın birbirinden veya memurlardan şikâyetlerine bakılır, daha çok ceza ve haksız fiil davaları görülürdü. Divan-ı mezâlimler adeta örfî hukuk uyuşmazlıklarının çözümlendiği birer merciydi. Divan-ı Hümayun da bu gelenekten nasibini almıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ülkede yaygın bir hal alan zulüm, rüşvet gibi hukuka aykırı davranışların önlenmesi için bir takım tedbirler getirilmiş ve bu yolda kanunname geleneğine uyularak ceza kanunları çıkarılmıştır.

Bu dönem kanunlaştırma çalışmalarında önemli faktörlerden biri de hukuksal ihtiyaçlardır. Önce Tanzimat Fermanı'nda sonra da Islahat Fermanı'nda ilan edilen hususların başında can, mal, namus emniyeti gelmekte, bütün vatandaşlara eşit haklar öngörülmektedir. Vaat edilen diğer haklarla birlikte bütün bunlar, bazı yeni düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır. Tanzimat'ın hemen ardından çıkarılan 1840 tarihli Ceza Kanunnamesini, 1851 ve 1858 ceza kanunlarını ve 1850 tarihli Ticaret Kanunu'nu ve eklerini bu kapsamda saymak mümkündür.

Özel hukuk alanındaki ilk kodifikasyon ise, ticari yaşamda kendisini gösterdi. XIX. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Batılı ülkelerle artan ticari ilişkilerin ortaya çıkardığı sorunlar karşısında, yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı ortaya çıktı.⁹²Tanzimat dönemi ticari yaşamının gereksinim duyduğu yasa, Fransız ticaret yasasından iktibas edilerek hazırlanmış ve 1850 (1266) yılında çıkarılmıştır. Bu

⁹²Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.98.

yasaların dışında çıkarılan daha birçok yasalarla⁹³Tanzimat dönemi, hızlı ve yaygın bir yasalaştırma çabasına sahne oldu.

Tanzimat dönemi yasaları, daha önceki örfi düzenlemelere nazaran daha genel ve kapsayıcı nitelikte idi. Bu yasalar, meşruluğun ölçüsü olmuştur. Hükümdar ve diğer devlet görevlilerinin tasarrufları, yasalara uyduğu ölçüde meşruluk kazanacaktır. Bu bakımdan “yasa” kavramı, Tanzimat hareketinin üzerinde en çok durduğu bir konu olmuştur.⁹⁴

Gülhane Hattı'nın ilanından sonra kurulan nizamiye, ticaret, karma ticaret gibi yeni mahkemeler yanında Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, Şura-yı Devlet gibi üst yargı mercileri kurulmuş, buralarda ilmiye mensubu dışında kişilerin hatta gayrimüslimlerin de görev almaları sağlanmıştır. Bu yeni mercilerde kolaylıkla uygulanabilecek hukuki düzenlemeler zorunlu hale gelmiştir. Medeni hukuk alanındaki boşluğu doldurmak üzere hazırlanan Mecelle'yi bu kapsamda zikredebileceğimiz gibi, söz konusu yeni mahkemelerde uygulanacak usul kapsamında 1861 Ticaret Yargılama Usulü Kanunu, 1879 tarihli Ceza ve Hukuk Muhakemeleri Kanunlarını da sayabiliriz.⁹⁵

Reformların önemli bir göstergesini teşkil eden bu kanunların uygulanması da yeni kurulan meclislere verilmiştir. Burada da klasik dönemde rastlanan ve örfî hukuk niteliğindeki davalara kadı mahkemeleri yanında bu işle görevli mahkemelerin bakması geleneğine paralel bir uygulama vardır. Tanzimat sonrası kurulan mahkemeler divan-ı mezâlimlerin konumundaydı. Divan-ı Hümayun ve taşra

⁹³Tanzimat döneminde kanunlaştırma hareketleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.,Veldet, *a.g.e.*, s.176 vd.

⁹⁴Tanör, *a.g.e.*, s.98.

⁹⁵Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 449–440; Cin-Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 465–466; Cin-Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, c. II, s. 172; Kasıkcı, Osman, *Mecelle*, s. 48–49.

meclislerinin yerini alarak kanunnamelerle belirlenmiş kurallar çerçevesinde yargılama yapmakla görevlendirilmişlerdi. Demek ki Osmanlı hukukuna farklı nitelikteki davalara farklı yargı mercilerinin bakması esas yabancı değildi. Bu yüzyılın ikinci yarısında da İslâm hukuku hükümlerinin kısmen kanunlaştırıldığı görülmektedir. Bu kanunların uygulanması görevi de geleneksel kadı mahkemelerine değil, öncelikle Avrupaî tarzda yeni kurulan mahkemelere yüklenmiştir.

Hukuki dağınıklığı giderip birliği sağlamak, batıdaki kanunlaştırmalarda önemli bir gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı durumun Osmanlı için de önemli bir sorun olmasına karşılık bu konuda son zamanlara kadar herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Tanzimat öncesi hukuksal yapı, XIX. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeleri karşılamaktan uzak kalmıştır. Geleneksel hukuk (İslam hukuku) ıslah edilerek, ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılayabilir hale getirmenin olanaksızlığı karşısında, Tanzimat döneminde yeni bir hukuk düzeninin temelleri atılmaya başlanmıştır. İslam hukukunun dışında oluşan ve laik karakterli olan bu hukuk düzeni, İslam hukuku ile birlikte ve aynı zamanda yürürlükte kalmıştır.

C - Batı'nın Baskıları

Osmanlı topraklarında farklı din ve ırka mensup çok sayıda topluluk yaşamaktaydı. Bunlar Osmanlı hukukunun kendilerine tanıdığı hukukî otonomiye sahip ve belli bir takım hukukî ihtilâflarını kendi kazâ mercilerine götürmekte serbest idiler. Ancak devlet idaresinde gayrimüslimlerin bir söz hakkı bulunmamaktaydı. Gayrimüslim vatandaşlar (zimmîler) Osmanlı Devleti'nde her türlü hak ve hürriyete sahip oldukları halde esas itibarıyla amme hizmetlerine gelemezlerdi. Hâkim sınıf hangi ırktan olursa olsun müslümanlardı. Bir başka deyişle müslümanların üstünlüğü,

gayrimüslimlerin kendi hallerine bırakılması mevzubahis idi.⁹⁶ Ancak İslâm hukuk telâkkisine göre, zimmîlik zâten gayrimüslimlerin Müslümanların hâkimiyetindeki topraklarda bu statüde yaşamaya râzı olarak kaldıklarına delâlet ederdi. İslâm hukuku bunların her türlü temel hak ve hürriyetini teminat altına almıştı. Öyle ki zimmî ile Müslüman arasında siyasî hâkimiyet sürecine girebilme hakkı dışında bir fark yoktu. Bu sebeple son zamanlarda istiklâlini kazanan ülkelerden Osmanlı ülkesine göç eden gayrimüslimlere sıkça rastlanmaktaydı.⁹⁷ Dolayısıyla zimmîlerin bundan bir şikâyetleri teorik olarak yoktu. Oysa Fransız İhtilâlinde sonra vaziyet değişmiştir.

Tanzimat devrinde Osmanlı Hükûmetine gayrimüslimlere daha fazla imtiyaz tanınması ve devlet müesseselerini, bu arada adlî mercileri ıslah etmesi hususunda baskı yapan ecnebi devletlerdeki vaziyet hiç de iç açıcı değildi. İngiltere ve İsveç’de Katolikler, İtalya ve İspanya’da Katolik olmayanlar tâkibat altındaydı. Yahudî ve ateistlerin ise hiç bir yerde söz hakkı bulunmuyordu. Rusya’da vaziyet çok daha feciydi. Ruslar Polonyalılara, İngilizler İrlandalılara, Amerikalılar ise Zencilere göz açtırmıyorlardı. Öte yandan bu asırda hiçbir devlette hâkim dinin mensupları dışındakilerin Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi geniş biçimde devlet hizmetine alındığına rastlanmamaktadır.⁹⁸ Yeni Osmanlıların güzide temsilcilerinden olup bilahare kendisine mülkî vazifeler verilen Ziya Paşa, 1869 tarihli bir makâlesinde diyor ki: “...Şimdi Avrupalıların şeriat-i islâmiye hakkında ol kadar suizanları vardır ki mâdem ki müslümanlarda şeriatle hüküm ve amel etmek usul ve itikadı câridir, bunlar için terakkiyat-ı asriyeden behreyâb olmak kâbil değildir ve müslümanları

⁹⁶Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu: “Tanzimatta İçtimâî Hayat”, Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 629.

⁹⁷Roderic Davison: Osmanlı İmparatorluğunda Reform, Çev: O. Akinhay, İst. 1997, I, s. 57.

⁹⁸Ed. Engelhardt: Tanzimat, Trc: A. Düz, İst. 1976, s. 87-88; Davison, I, s. 62, 139; İlber Ortaylı: İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 3. bs, İst. 1995, s. 82, 126.

dâire-i insaniyet ve medeniyete getirmek mutlaka şeriatin mahv u ibtaliyle Avrupa'da cereyan eden kavânin ve nizâmâtın idhal ve istimaline mevkuftur zu'mundalar ve delil olarak Bâb-ı Fetvâ devâirinde ve mehâkim-i şer'iyede câri olan fesâdat ve irtikâbatı ta'dad ederler. Kendi mahkemelerinde beher gün vukua gelen ve gazeteleri adalet deyu bar bar bağırtan fesadları hiç saymazlar...".⁹⁹

Fransız ihtilâlinin 1789 yılından itibaren beslediği milliyetçilik cereyanı tüm dünyaya, bu arada Balkanlara da yayılmaya başladı. Osmanlı hâkimiyetindeki milletler, daha doğrusu halklardan bir kısmı istiklâl talebiyle ayaklandılar ve bu teşebbüslerinde de muvaffak oldular. Osmanlı ülkesinde yaşayan diğer gayrimüslim halklar da daha fazla otonomi isteğiyle huzursuzlanıyorlardı. Menfaatleri Osmanlı Devleti'nin zayıflaması üzerine kurulmuş olan Avrupa devletleri için bu kaçırılmaz bir fırsattı. Nitekim bu fırsatı kaçırmayarak gayrimüslimleri kışkırtmaya başladılar. Gayrimüslimler, artık müslümanlarla aynı statüde, onlarla aynı imkânlardan yararlanmak, kısacası devlet idaresinde söz sahibi olmak istiyorlardı.¹⁰⁰ Osmanlı devlet cihazındaki bozulma, müslümanlar kadar gayrimüslimlerin de sıkıntı çekmesine, canlarının yanmasına sebebiyet vermişti. Milliyetçilik cereyanı, gayrimüslimlerin de idarede söz sahibi olarak, bu sıkıntılardan bir nebze kurtulacağı fikrini -haklı olarak- telkin etmiştir.

Osmanlı ülkesinde müslümanlar idareci-hâkim sınıf sayılıp, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları devlet memurluğu ve askerlik gibi işlere giremediği için,

⁹⁹İhsan Sungu: "Yeni Osmanlılar", Tanzimat I, İst. 1940, s. 801.

¹⁰⁰Bununla beraber Balkanlardaki millî uyanışı doğrudan Fransız ihtilâlinin eseri olarak görmenin pek doğru olmadığını düşünenler de vardır. Buna göre Balkan milletlerinde kökleri Rönesans'a kadar uzanan bir etnik şuur vardı ve Rum Ortodoks Patrikliği'nin kontrolüne girmek bunların hoşnutsuzluk ve tepkisini arttırmıştır. Ortaylı, En Uzun Yüzyıl, s. 52.

umumiyetle sanat ve ticaret sahasında söz sahibi olmuşlardı. XIX. yüzyıl başlarında Avrupa devletlerinin Osmanlı ülkesindeki ticaretlerine de bunlar aracı olmaktadır. Avrupa devletleri, bu sebeple de bunları himâye etmek lüzumunu duymuşlardır.

Kendi ülkesinde laiklik prensibini benimseyen ve bütün dinlere eşit uzaklıkta durmaya özen gösteren Fransa, bu defa bahis mevzuu prensibi bir kenara iterek Katoliklerin birinci hâmisî rolünü üstlendi ve daha çok Orta Doğu'da yaşayan Katolıklara sahip çıktı. Balkanlarda yaşayan halkın çoğunluğu Ortodokstu. Orta Doğu ve Anadolu'da da bu mezhepten halklar yaşamaktaydı. Bunlara himâye elini uzatmak da en çok aynı mezhepteki Rusya'ya yaraşırdı. Zâten 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması Rusya'ya Ortodoks teb'a üzerinde bir himâye hakkı vermişti. Bunun üzerine Protestanlar ile diğer din ve mezheptekilere sahip çıkma vazifesi de İngiltere'ye kaldı.

Sultan II. Mahmud, saltanatının ikinci yarısında ülkede bir dizi ıslâhâta teşebbüs etmişti. Ancak bu arada Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa ayaklanarak Anadolu içlerine kadar geldi. Devlet bununla baş edemeyince Rusya'dan yardım istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yakınlaşmasından endişelenen İngiltere devreye girerek ileride bir takım tâvizler koparmak pahasına Osmanlı Devleti'ne yardım etti. Lord Stratford Canning, birkaç defa sefir olarak İstanbul'a gönderildi. Çok usta bir hâriciyeci olan Lord Canning, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma teşebbüslerine samimî destek verdi. Bu konuda ilk sefirliği sırasında yakın dostu Mustafa Reşid Paşa'ya telkin ve tavsiyelerde bulunarak Tanzimat Fermânı'nın ilân edilmesinde mühim rol oynadı. Reşid Paşa zeki ve ileri görüşlü bir devlet adamı olarak önce Paris, sonra Londra'da sefâret vazifesi yapmıştı. Her iki ülkenin de lisan ve kültürünü yakından öğrenme fırsatı bulmuş, burada yakın dostlar edinmişti. Bu sırada İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston Reşid Paşa aracılığıyla

Osmanlı Hükûmetine reform tavsiyesinde bulunmuş, karşılığında İngiliz dostluk ve ittifakını teklif etmiştir.¹⁰¹ Avrupa'nın baskı ve telkinleri yanında Reşid Paşa da ıslâhâta yürekten inanmıştı. Fransa Kralı Louis Philippe'in oğlu Prens de Joinville ile görüşmesinde Tanzimat Fermânı mâhiyetinde bir beyannâmenin yakında ilân edileceği hususunda teminat vermişse de Prens buna inanmamıştır.¹⁰² Reşid Paşa zâten her alanda İngiliz taraftarı bir siyaset izlenmesini doğru buluyordu.¹⁰³

Bu sıralarda ileride mühim bir kazâ merci vasfı kazanacak olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Mısır isyanı sebebiyle hem Rusya'nın ve hem de İngiltere'nin destekleri Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimlerin vaziyetlerinin iyileştirilmesi, daha doğrusu imtiyazlarının arttırılması karşılığındaydı. Sultan II. Mahmud hukukun umumî prensiplerine aykırı bulmadığı bu tâvizi vermekte tereddüt etmedi, hiç değilse kendisini mecbur hissetti. İşte bu padişahın her mânâyâ gelebilen *“Ben teb'andan Müslümanları ancak câmide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri havrada tanımak isterim. Aralarında başka gûna bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki mehabbet ve adaletim kâvidir ve hepsi hakikî evlâdımdır”* sözü bu sıralarda söylenmiştir. Sultan II. Mahmud muhafazakâr devlet adamlarının telkinleriyle yenileşmeyi bir fermânla resmen ilâna yanaşmamıştır. Ancak İngiltere gayrimüslimlerin himâyesi yanında kendisi için bir takım ticarî imtiyazlar peşindeydi ve bunu da 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile temin etme imkânını buldu. Bunu diğer Avrupa devletleriyle imzâlanan ticaret anlaşmaları tâkib etti. Sultan II. Mahmud'un ölümü üzerine de genç ve yumuşak tabiatlı Sultan Abdülmecid'in tahta geçişiyle bu sıralarda Hâriciye Nâzırı bulunan Reşid Paşa

¹⁰¹Reşat Kaynar: Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, 3. bs, Ank. 1991, s. 83 vd.

¹⁰²Ali Rıza-Mehmed Galib: Onüçüncü Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli, İst. 1977, I, s.16.

¹⁰³Cavit Baysun: “Mustafa Reşit Paşa”, Tanzimat I, İst. 1940, s.731-733.

Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu'nu ilâna muvaffak olmuştur.¹⁰⁴ Denilebilir ki, Mısır isyanı dolaylı da olsa Tanzimat Fermânı ve bunu izleyen reformlara sebebiyet veren hâdiselerden biridir.¹⁰⁵ Gerek ticaret anlaşmaları ve gerekse Tanzimat Fermânı açıkça adlî reformlardan söz etmemekle birlikte, ihtivâ ettikleri prensipler sebebiyle dolaylı olarak ülkede yeni kazâ mercilerinin teşkilini zarurî kılıyordu. Bu sebeple ticaret meclisleri ve hemen ardından da gayrimüslimlerin âzâ olarak yer aldığı merkezî ve mahallî meclisler kurulmaya başlandı.

Lord Canning, Reşid Paşa üzerindeki tesirini görerek Tanzimat Fermânı'ndan sonra da yeni reformlar hususunda telkinlerini sürdürmüştür. İngiltere, Rusya faktörünü de göz önüne alarak, Osmanlı Devleti'nin bu hâliyle varlığını sürdürmesini menfaatleri bakımından gerekli görmekteydi. Sert ve kararlı padişah Sultan II. Mahmud'un yerine geçen genç ve yumuşak Sultan Abdülmecid zamanında Lord Stratford sözünü daha çok dinletme imkânını bulmuştur.¹⁰⁶ Mamafih Osmanlı mahkemelerinde gayrimüslimlerin şâhitliklerinin dinlenilmesi ve din değiştirmenin suç olmaktan çıkarılması hususundaki baskılarını ise kabul ettirememiştir. O

¹⁰⁴Bu konuda bkz. Enver Ziya Karal: "Gülhâne Hatt-ı Hümâyunda Batının Etkisi", Belleten, C: XXVIII, S:112, Ekim 1964, s. 581-601.

¹⁰⁵Baysun, age, s. 734.

¹⁰⁶Stanley Lane Poole: Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, Trc: C. Yücel, 2.b, Ank. 1988, s. 84. Fuad Paşa şöyle der: "Ekânim-i selâse (üç uknum) bizde de mevcuddur, Reşid Paşa baba, Ali Gâlib oğul ve Lord Stratford Canning de ruhü'l-kudstür!". İbnülemin M. Kemal İnal: Son Sadrazamlar, 3.b, İst. 1982, I, s.188.

Devrin şairlerinden Kâzım Paşa da durumu şöyle ifade etmiştir:

"Zemânenin şu tabîb-i Reşîd'ini gör kim

Revac vermek için kendi kâr u san'atına

Vücut-ı nâzik-i devlet rehin-i sıhhat iken

Düşürdü rey-i sakîmi frengi illetine". A.Rıza/M. Galib, I, s.24.

zamanlar Fransa'nın İstanbul elçisi bulunan Thouvenel ise Fransa politikasını kabul ettirmek için Lord Canning ile rekâbet halindeydi. Ancak Reşid Paşa'nın İngiliz sempatzanı ve İngiltere sefirinin yakın dostu olmasından dolayı bu devirde ibre İngiltere tarafında kalmıştır. Reşid Paşa'ya göre, İngiltere Fransa'dan daha güçlüydü ve İngiltere'nin dostluğu kalıcı, Fransız dostluğu ise ülkenin karakteri ve hükûmetlerinin devamlılıkta gösterdiği kararsızlık gibi sağlamlıktan uzaktı. Reşid Paşa ve hattâ Sultan Abdülmecid Fransa aleyhtarı değildi belki ama İngiltere'nin gücünden de çekiniliyordu.¹⁰⁷ Reşid Paşa, Avrupa'ya, bilhassa İngiltere'ye karşı aşırı teslimiyetçi olmakla tanınmıştır. Bu teslimiyetin arkasında biraz da İngiltere'nin padişaha yaptıkları baskı vardı. Gerçekten de İngiliz elçisi padişaha gerek tavsiye, gerekse telkin yoluyla hulûl ederek Reşid Paşa'nın defalarca sadrâzamlığa getirilmesini, Tanzimat'ın ilânını ve bunu tâkip eden yıllardaki reformların gerçekleştirilmesini temin etmiştir.¹⁰⁸ Bununla beraber, Reşid Paşa ve taraftarlarının çağdaş Avrupa'nın devlet ve cemiyet sisteminden etkilendikleri, ama bunun doğrudan İngiliz telkinine kapıldıkları mânâsına gelmediği görüşünde olanlar da vardır.¹⁰⁹

Avrupa'da 1830, 1848 ve 1863 ihtilâllerinden sonra Rusya ve Avusturya hâkimiyetindeki Polonya ve Macaristan'daki vatanseverler istiklâl sevdasıyla ayaklanmışlardı. Sert bir biçimde bastırılan bu ayaklanmalara katılanlar Osmanlı Devleti'ne ilticâ etmiş; Avusturya ve Rusya'nın ısrarlı taleplerine rağmen Osmanlı

¹⁰⁷La Baronne Durand de Fontmagne: Kırım Harbi Sonrasında İstanbul, Trc: G. Soytürk, İst. 1977, s. 91, 154.

¹⁰⁸Bayram Kodaman: "Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Tâkip Ettiği Genel Politikası", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Türk Tarih Kurumu, Ank. 1994, s. 74.

¹⁰⁹Ortaylı, En Uzun Yüzyıl, s. 86.

Devleti bunları iade etmemiştir. Bu mültecilerin büyük çoğunluğu müslüman olarak devlet hizmetine girmişlerdi. Tanzimat reformlarında bunların da büyük rolü olmuştur. Bu da Tanzimat reformlarının batılı karakterinin arkasındaki sebeplerden biri olarak görülür.¹¹⁰

Osmanlı Devleti'nin Reşid Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında girdiği Kırım Harbi'nde İngiltere, Fransa ve Sardinya müttefik olarak çarpışmış, Rusya yenilmiştir. Bu harb sonunda toplanan Paris Konferansı'nda Avrupa devletleri Osmanlı Hükûmetinin hukuk sahasında reform yapması gerektiğini ilk defa açıkça bildirmişlerdir. Bu sırada sadrâzamlığa Reşid Paşa'nın yetiştirmelerinden Âli Paşa geçmiştir. 1856 yılında çıkarılan Islahat Fermânı'nda adliye sahasında yapılması düşünülen reformlar açıkça zikredilmiş; gerek müslüman ve gayrimüslim teb'a arasındaki, gerekse çeşitli mezheplere mensup gayrimüslim teb'anın birbiri arasındaki ticaret ve ceza dâvâları için muhtelit (karma) mahkemeler kurulması, bu mahkemelerde tatbik edilmek üzere ceza ve ceza usul kanunlarının hazırlanması taahhüt edilmiştir. Bu fermân Avrupa'nın beklediğinden de fazlasını ihtivâ etmekteydi. Öyle ki İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin “*Vükelâ-yı sâlife her hususda tas'ib-i maslahat ederlerdi. İşte vükelâ-yı hâzıra matlub ve me'mulümüzün önüne geçdiler*”¹¹¹ şeklinde konuştukları ve Fransız elçisinin “*Devlet-i Aliyye'den bu kadar fedâkârlık edeceğini me'mul etmez idik (ummazdık). Canning ne dediyse vükelâ-yı Devlet-i Aliyye kabul etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı ben bazı mertebe kendilerine yardım ederdim*” dediği rivâyet olunur.¹¹² Tanzimat Fermânı'nı ilân

¹¹⁰Davison, a.g.e, I, s. 88; Ortaylı, En Uzun Yüzyıl, s. 24, 218-219.

¹¹¹“*Yani eskiden Osmanlı devlet adamları işleri zorlaştırırlardı. Şimdiki arzumuzun ve umduğumuzun da ötesinde kolaştırıyorlar.*”

¹¹²Ahmed Cevdet Paşa: Tezâkir, I, Ank. 1991, s.70.

ederek ülkede esaslı reformlar gerçekleştirmiş bulunan eski sadrâzam Reşid Paşa bile bu fermânı ecnebi müdahalesine yol açacağı sebebiyle tenkid etmiştir. Ancak daha önce Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu’nu ilân ederek bu yolu açan ve İngilizlerle imzâladığı Baltalimanı Ticaret Anlaşması’yla tâviz bakımından Islahat Fermânı’nı gölgede bırakan eski sadrâzamin bu sert reaksiyonunun arkasında, kendisinin iktidardan düşüp çömezlerinin iktidara gelişinin yanında, muhtemelen baştaki Âli ve Fuad Paşa’ların Fransız sempatzamı oluşu ve bunların yapacağı reformlarda da Fransız örneğine ağırlık verileceği endişesi yatmaktaydı.¹¹³

Büyük ölçüde ecnebilerin baskıları neticesinde ilân edilen bu fermân, Osmanlı Devleti’nin hükümrânlık haklarının hiç değilse şeklen muhafazasını sağladı ise de, kısa bir süre sonra imzâlanan Paris Anlaşması’nda kendisine atfı yapılmıca Osmanlı Devleti’ndeki her türlü ıslahat, bu arada hukuk ve bilhassa adliye sahasında yapılması kabul edilen yenilikler Avrupa’nın teminatı altına girdi. Islahat Fermânı’nın hükümlerinin büyük çoğunluğu esasen câri hukukta var olan ve Osmanlı padişahlarının gayrimüslim teb’aya önceden bahşetmiş buldukları hak ve imtiyazlardı. Zamanın hükûmeti bunları sanki yeni verilmiş gibi göstererek içte ve dışta sempati uyandırmayı düşünmüştü. Ancak fermânın devletlerarası teminat altına sokulması millî hâkimiyeti zedelemiş, bundan sonra Avrupa’nın baskısı artarak sürmüştür. Bu sebeple müslüman teb’a bu fermâna çok tepki göstermiş ve o zamana kadar meylettığı İngiltere’ye karşı antipati duymaya başlamıştır. Öte yandan bu fermândaki esaslar Avrupa tarafından yeterli görülmediği gibi, gayrimüslim teb’ayı da hoşnud etmekten uzak kalmıştır. Âli Paşa üstadının aksine Fransız taraftarıydı. Ancak bu fermânın hazırlanmasında Fransa’dan çok Lord Canning’in tesiri olmuştur.

¹¹³Engelhardt, 94; Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan: “*Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa*”, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu, Ank. 1992, s. 9.

Buna rağmen Bâbîâli'nin Avrupa baskısından şikâyet etmemesi de enteresandır. Nitekim Âli Paşa fermân hükümlerini harâretle savunmaktaydı.¹¹⁴ Fuad Paşa'nın yabancı elçilere “*Bize süflörlük ediniz, fakat sahneyi ve rollerin ifâsını bize bırakınız*” dediği rivâyet edilir. Islahat Fermânı'nın, o zamana kadar tereddütle, ağır aksak yürütülen reformlara, bu arada adliye reformlarına geriye dönülmez bir vasıf ve istikâmet kazandırdığı söylenebilir.¹¹⁵ Bu konferans neticesinde imzâlanan anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti olduğu ve onun umumî hukukuna tâbi bulunduğu esası benimsenmişti. Osmanlı Devleti'nde ecnebilere tanınmış olan adlî imtiyazların kaldırmasına imkân verecek bu hükümden faydalanılmamıştır. Konferans sırasında Âli Paşa'ya “*Siz mahkemelerinizi emniyetbahş olacak bir hâle getirdiğiniz gibi biz de ecnebi tercümanlarının umûr-ı mehâkime müdahalesini ilgâ ederiz!*” ikazında bulunulmuştur.

Buradaki *emniyetbahş* (güvenilir) sözüden murad, muhtemelen mahkemelerde gayrimüslimlerin âzâ olarak bulunmaları ve şâhitliklerinin kabul edilmesiydi. İşte bu yönde adliye teşkilâtında yenilikler yapılmış, tarihte görülmediği üzere, gayrimüslimler, merkezî ve mahallî meclislere âzâ kabul edilmiştir.¹¹⁶

Ecnebler “*Kanununuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve teb'amıza bildirelim*” diyorlardı. O zaman Fransız taraftarı Âli Paşa başta bulunduğundan bu sıralarda İstanbul'daki en nüfuzlu kişi Fransa Sefiri Bourée idi. Bourée, Fransız kanunlarının kabulü konusunda hükûmete baskı yapmaktaydı. Âli Paşa bu baskılara boyun eğmek üzereyken, Ahmed Cevdet Paşa millî orijinli kanunlar yapılması

¹¹⁴Cevdet Paşa, Tezâkir, I, s. 74.

¹¹⁵Bilal Eryılmaz: Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İst. 1992, s. 146.

¹¹⁶Ahmed Cevdet Paşa: Maruzat, Hz: Yusuf Halaçoğlu, İst. 1980, s. 198. Aynı mealde sözlere, kapitülasyonlarla mücadele eden Adliye Nâzırı Fazıl Paşa da muhatap olmuştur. Engelhardt, 235.

yolundaki mücâdelesini kazandı ve bunu gerçekleştirmeye de bizzat muvaffak oldu. Böylece Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye adıyla bir medenî kanun hazırlandı.¹¹⁷

Tanzimat devrinde yapılan reformlarda Avrupa'nın İstanbul'daki sefirleri vasıtasıyla yaptıkları baskısını müşâhade etmek mümkün olduğu gibi, bu devir ricâlinden her birinin açıkça İngiltere, Fransa veya Rusya'dan birinin siyasetini tâkip ettiği bilinen bir gerçektir. Bunu Cevdet Paşa şu satırlarla anlatıyor: “*Ol esnada umur-ı devleti müşkilata düşüren başlıca bir sebep dahi İngiliz ve Fransız sefâretlerinin Derseadet'te nüfuz yarışına çıkmaları hususu idi. Şöyle ki İngiliz elçisi Canning öteden beri Bâbîâli'nin icraatına müdahale eylerdi. Fransızlar ise bu muharebede hayli şan kazanıp bu cihetle Fransa sefâreti nüfuzca ana tefevvuk dâyesine düşmüş idi. Reşid Paşa öteden beri İngiltere politikasına mâil olup anın mekteb-i terbiyesinden çıkıp da sonra ana rakıyb olan Âli Paşa ve Fuad Paşa ise bütün bütün Fransa politikasına bağlandılar. Serdar-ı ekrem Ömer Paşa İngilizlere mâil olup Serasker-i esbak Rıza Paşa ise herkesden ziyâde Fransa sefâreti ile hemrâz idi. Reşid Paşa Fransa sefâretini okşamak ve rakıyblerine karşı bir kuvvet almak üzere Rıza Paşa'yı serasker ve anınla lâzım ve melzum kabilinden olan Darbhor Paşa'yı Hassa müşiri ettirmiş...*”¹¹⁸

Islahat Fermânı ve Paris Muahedesi'nin gayrimüslimlere serbesti ihtivâ eden hükümleri vesilesiyle memleketin bazı kısımlarında isyanlar patlak verdi. Ecnebi devletler ise fermânın tatbikinde isteksiz ve yetersiz buldukları Bâbîâli'ye bu konuda baskı yapıyorlardı. Bâbîâli her zaman Avrupa'yı dinler; ama her istediğini yapmaz ve zorda kaldığında da oyalama politikası izlerdi. Islahat Fermânı da

¹¹⁷Cevdet Paşa, Tezâkir, I, s. 63.

¹¹⁸Cevdet Paşa, Tezâkir, I, s. 26.

muhtemelen böyle oyalama niyetiyle çıkarılmıştı.¹¹⁹ Zâten bu fermân derhal uygulanabilecek bir kanun metin de değildi. İleride yapılacak düzenlemelerin üzerine kurulacağı prensipleri tesbit etmekteydi. 5 Ekim 1859 tarihinde garantör devletler Bâbıâli'ye bir memorandum vererek fermân hükümlerini uygulamaya geçmesi hususundaki kazda bulundu. Bâbıâli'nin isteksizliğini ve işi ağırdan aldığını gören Rusya'nın bu konuda devletlerarası bir soruşturma yapılması yönündeki teklifini İngiltere reddetti. İngiltere'nin İstanbul Sefiri Sir H. Bulwer tarafından 1861 yılında hazırlanıp Bâbıâli'ye verilen bir raporda, Meclis-i Âli-yi Tanzimat ile Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin tekrar tek çatı altına toplanması; eyâlet meclislerinin adlî fonksiyonlarının kaldırılarak medenî hukuk, ticaret ve ceza dâvâları için ayrı mahkemelerin kurulması; bu mahkemelerde her dinden âzânın bulunması ve bütün teb'anın şâhitliğinin kabul edilmesi hususlarına dikkat çekildi.¹²⁰ Bu rapor Rus projesinden bile daha sertti.

Tanzimat'ın ilk devresinde henüz idare ve adliye tam olarak birbirinden ayrılmış değildi. Devlet organları, bu arada meclisler hem idarî ve hem de adlî işlere bakmaktaydılar. Bu da pek çok sıkıntılara yol açmakta, adlî işler sürüncemede kalmaktaydı. Tanzimat ricâli arasında rekâbet ve çekişmeler de buna eklenince Tanzimat meclislerinin adlî salâhiyetlerinden sıyrılmaları gündeme geldi. Bu yolda ilk adım olarak 1854'de Meclis-i Âli-yi Tanzimat adlı bir heyet teşkil edilerek Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin teşriî, idarî ve mâlî salâhiyetleri bu heyete verildi. Meclis-i Vâlâ'da sadece adlî salâhiyet bırakıldı. 1861 yılında ise yabancı devletlerin baskısıyla eski hâle dönüldü. Halbuki uzun bir zamandır taşra meclislerinin adlî fonksiyonlarının kaldırılarak medenî hukuk, ticaret ve ceza

¹¹⁹Ortaylı, En Uzun Yüzyıl, s. 98-99.

¹²⁰Engelhardt, a.g.e., s. 104, 107, 113-114.

dâvâları için müslüman ve gayrimüslim âzâlardan müteşekkil ayrı mahkemeler kurulmasını isteyen ecnebi devletlerin bu talebi mâkul ve mantıklı değildi. Bu rapordan Bâbîâli'nin hâlâ gayrimüslim teb'anın mahkemelerde âzâlık ve şâhitlik yapabilmesi işini savsakladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu raporlardan sonradır ki Bâbîâli 1856 Islahat Fermânı hükümlerinin tatbiki hususunda 1859 tarihinde ecnebi devletlerce verilen kolektif memoranduma uymak mecburiyetini hissederek derhal istenilen istikâmette, bu arada adlî sahada ıslahat çalışmalarına ciddî şekilde başlamıştır.

Bu arada tam garantör devletlerin istediği bir ortam doğdu. Lübnan ve arkasından da Girit'te farklı dinden vatandaşlar arasında çatışmalar çıkmıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya hemen kendilerinin mensup olduğu mezhepteki gayrimüslimlerin yanında yerlerini alarak Bâbîâli'ye yeni baskı imkânı buldular. Bâbîâli, Lübnan ve ardından Girit'te, idarî ve adlî organlarında her dinden vatandaşların eşit biçimde temsilini öngören reformlar yapmak zorunda kaldı. Ecnebi sefirlerin de hazır bulunduğu devletlerarası bir konferans sonucunda esasları tesbit edilen bu reformlar, 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'ne ve dolayısıyla devletin diğer beldelerindeki idarî ve adlî yapıya örnek teşkil etti. Fransa'dan ilham alınan bu düzenlemelerle taşra meclislerinde yalnızca idarî fonksiyon kalıyor; bunların yanında sadece dâvâlara bakmakla vazifeli nizâmiye mahkemeleri kuruluyordu. Yine bu arada gayrimüslimlerin hukukî statüleri düzenlenerek ruhânî mahkemeleri yeniden yapılandırılmıştır.

Davison, Âli Paşa'nın samimi bir reformcu olduğunu; öte yandan Avusturyalı diplomat Metternich gibi entrikaya, sözgelişi yabancı elçilikleri padişaha, ulemâyı yabancı elçiliklere ve bir memuru bir diğerine karşı kullanmaya tutkun olduğunu; hislerini saklama kabiliyeti sebebiyle muhafazakâr amme efkârının

reaksiyonlarını savuşturabilmek için reformları Avrupa'nın kendisine dayattığı manzarasını vermeyi başarabildiğini söyler.¹²¹ Aynı hal, başta Reşid Paşa olmak üzere diğer Tanzimat reformcuları için de söylenebilir.

Bu devirde Âli Paşa'nın despotik idaresine karşı yurt dışında amansız bir muhalefet yürüten Yeni Osmanlılar, Bâbîâli'yi ecnebi devletlerin baskısına büyük bir teslimiyet göstermekle itham etmişlerdir. Bunlardan Namık Kemal diyor ki: “...*Mısır idaresi hânedân-ı hükûmetin âzâsını bile Âli Paşa gibi bir Haccac-ı zemânenin havze-i tasarrufunda olan yerlere kaçırarak kadar zâlim iken, Avrupaluların mehâkim-i mahalliyede terâfuunu dâvâ etti. Devletler kâffeten kabul ettiler. Yalnız Fransa hükûmeti Mısır mahkemelerinin intizamsızlığından bahisle muvafakat göstermedi...*”.¹²² Zamanın İngiltere Sefiri H. Elliot, Âli Paşa'nın ölümünü ülkesine bildirirken, “*Kendisinin yapmaya teşne olduklarından ziyâde benim arzularımın tahakkukuna gayret edişinden dolayı tekrar tekrar teşekkürlerimi arzetme durumunda kaldığım halde, ona vaad ettiğimi anlamış bulunduğum şeylerin sürüncemede bırakılmasından dolayı kederlenmeye de asla mecbur kalmadım*” demekten kendisini alamamıştır.¹²³

Rusya ve Fransa 1867 yılında Osmanlı Devleti'nde ıslahatla alâkalı olmak üzere birer proje hazırlayarak bu konudaki resmî görüşlerini açıkladılar. Fransız projesi Osmanlı teb'ası arasında idarî, hukukî ve siyasî bakımdan mutlak eşitliği; Rus projesi ise farklı dinlerdeki vatandaşların hepsine ayrı ayrı hususî garantiler verilmesi gerektiğini, kısaca adem-i merkezîyetçiliği ön plana alıyordu. Bunlara İngiltere ile Avusturya da katıldı ve Bâbîâli'nin 1856 fermânıyla taahhüt ettikleri hususunda neler

¹²¹Davison, a.g.e., s. 105-106.

¹²²Sungu, a.g.e., s. 786-794.

¹²³Carter V. Findley, Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Trc, L. Boyacı/İ. Akyol, İst.1994, s.134.

yaptığını yakından inceleyerek her biri ayrı ayrı raporlar hazırladılar. Buna göre, mahkemelerde gayrimüslimler az sayıda temsil edilmekteydiler. Şâhitlikleri de çoğu zaman kabul olunmamakta, dolayısıyla ekseriyeti elde tutan müslümanların dediği olmaktaydı. Meclis-i Vâlâ ise çok az toplanabilmekteydi.¹²⁴ Bunun yanı sıra muhakemenin aleniyeti prensibine tam mânâsıyla uyulması, mahkemelerde tatbik olunacak kanunların bir an önce hazırlanması, ayrıca gayrimüslimlerin de kabul edilecekleri hukuk mekteplerinin kurulması öngörülmüyordu.¹²⁵ Bunun üzerine Bâbîâli ertesi yıl adliye sahasında yeniden ıslahata girişti. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Fransız örneğine göre Şurâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye adına iki organa ayrıldı. Birincisi istişarî ve teşrii vazifesi yanında idarî dâvâlara bakacak; ikincisi ise temyiz mahkemesi olarak çalışacaktı. Yine yeni kurulan Galatasaray Sultanîsi'nde gayrimüslimlerin de talebe olarak kabuledileceği bir hukuk şubesi açıldı. Bu arada Avrupa'nın ısrarla üzerinde durduğu bir tâviz verilerek ecnebilere Osmanlı ülkesinde mülk edinebilme hakkı tanındı.

1875 yılında Hersek hıristiyanları mâlî sebeplerle ayaklandılar. Bâbîâli büyük devletlere tarafsız kalmalarını ihtar ettiyse de Avusturya, Almanya ve Rusya, ardından da İngiltere Bâbîâli'ye başvurarak derhal adliye ve mâliye alanında ıslahat yapmasını istedi. Bunun üzerine Fermân-ı Adâlet adıyla bilinen ve Tanzimat ve Islahat fermânlarındaki hükümleri teyid edici mâhiyette bir metin ilân edildi. Fermânda Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin, istinaf ve bidâyet mahkemelerinin reorganizasyonu, İstanbul'da hukuk ve ticaret dâvâlarına bakmaya salâhiyetli bir

¹²⁴Engelhardt, a.g.e, s.142 vd; 153 vd.

¹²⁵Engelhardt, a.g.e, s.170-171. Gerçekten gayrimüslim âzâların ekserisi hukuk nosyonundan mahrum, hattâ okur-yazar bile değildi. Sırf kontenjanı doldurmak üzere mahkemelerde bulunuyorlardı. Bu da reformlarda zevâhiri kurtarmak gayesinin ne derece hâkim olduğunu göstermektedir.

teyiz mahkemesinin kurulması, gayrimüslim teb'anın her kademedede memur olarak istihdamı ve halkın hâkimlerle idare memurlarını serbestçe seçebilmeleri esası yer alıyordu.¹²⁶ Bu fermân Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilânı safahatını hızlandırmış; birkaç sene sonra patlak veren Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) neticesinde imzâlanan Berlin Muahedesi ile de bu hükümler teyid edilerek Avrupa'nın teminatı altına alınmıştır. Bu yönde ertesini yıl (1879) hem teşkilât kanunu yapılarak adliye teşkilâtı köklü bir biçimde yeniden düzenlenmiş; hem de uzun yıllardır sürüncemede kalan ceza ve hukuk muhakeme usulü kanunları çıkarılmıştır. Avrupa'nın baskı ve müdahaleleri bu tarihten sonra da yer yer devam etmiştir.

4- TİCARET HUKUKU REFORMUNDA İZLENEN MODEL

XIX. asrın başlarında Osmanlı Devleti asırlardır sürdürdüğü dışı kapalı hayat tarzını değiştirmek zorunda kalmıştı. Türkiye, sanâyi inkılâbını gerçekleştiren Avrupa'nın ucuz sanâyi ürünleri için en elverişli pazar olarak görünmekteydi. Bu sebeple Avrupalı tüccarlar Osmanlı ülkesine yayılmaya başlamıştı. Bu arada peşpeşe gelen mağlubiyetler Osmanlı Hükûmetini askerî hususta muvaffak görünen Avrupa ülkeleriyle temasa zorladı. Buradan mütehassıslar getirilerek ordu talime çalışıldı. Yurt dışına talebeler gönderildi; dönüşlerinde bunlara devletin üst kademelerinde vazife verildi.

Bozulduğu düşünölen müesseselerin ıslahı için her zaman bir ilham kaynağına ihtiyaç vardır. Burada umumiyetle daha üstün olduğu düşünölen bir sistem

¹²⁶Engelhardt, a.g.e, s. 258-260.

örnek alınır. Tanzimat reformları için de aynı durum söz konusu olmuştur. Avrupa daha iyi olduğu için değil, güçlü olduğu için örnek alınmıştır. Yine İlber Ortaylı'nın tâbiriyle Batı, hayranlık değil, zorunluluk sebebiyle taklit edilmiştir. Nitekim Tanzimat devrinin muhafazakârlığı tartışmasız ismi Cevdet Paşa'nın bu devir reformlarında başrolü oynaması dikkat çekicidir.¹²⁷ Tanzimat'a tekaddüm eden yıllarda Kaptan-ı Deryâ Halil Paşa'ya atfolunan “*Eğer Avrupa'yı taklitte isti'câl etmezsek, Asya'ya çekilmeğe mecbur olacağız!*” sözü de bu mecburiyeti ifade eden bir başka misaldir.¹²⁸ Bazı işlerin düzgün gitmediğini gören ve bunların ıslahını düşünen, öte yandan bu yolda dış baskıya mâruz kalan Tanzimat ricâlinin önünde örnek olarak Avrupa'nın en güçlü dört devleti vardı: İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya. Bunlardan Fransa tercih edildi ve bundan sonra ardı arkası kesilmeyecek reformlarda, bu arada adlî yeniliklerde bu ülke sistemi örnek alındı. Aynı şey Mısır için de söz konusu oldu. Mısır da bu devirde yaptığı ve Osmanlı Devleti için de teşvikçi rol oynayan reformlarda Fransa'yı örnek aldı. Neden acaba farklı halkları bünyesinde barındıran imparatorluklar olmak itibarıyla Osmanlı Devleti'ne daha çok benzeyen Avusturya, Rusya veya İngiltere değil de millî bir devlet sayılan Fransa tercih edildi?

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki münasebetlerin çok eskilere dayandığı ve oldukça dostâne devam ettiği bilinir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Fransa kralı I. François'nın Alman imparatoru V. Karl'a karşı desteklenmesiyle başlayan bu münasebetler, Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya bir takım imtiyazlar tanınmasıyla daha da vasıflı hal almıştır. Fransa, Osmanlı Devleti'nin de düşmanı olan Habsburg Avusturyası ile düşmandı. “*Düşmanımın düşmanı dostumdur!*” prensibi, iki ülke

¹²⁷Ortaylı, En Uzun Yüzyıl, s. 19.

¹²⁸Yavuz Abadan: “Tanzimat Fermânının Tahlili”, Tanzimat I, İst. 1940, s. 32.

arasında yakınlık meydana getirmekteydi. Kral XIV. ve XV. Louis devirlerinde bu ÷lkeye sefirler gönderilmiş; iki ÷lke arasındaki münasebetler daha da gelişmişti. Sultan III. Selim zamanında yapılan reformların ağırlığını askerî reformlar oluşturuyordu ve bunlarda Fransa'dan ilham alınmıştı. Bunun sebebi de padişahın o zamanlar Fransa'nın askerî muvaffakiyetlerinden oldukça etkilenmiş olmasıydı. Daha şehzâdeliğinde Fransa kralı ile mektuplaştığı ve Fransız monarşisine hayran olduğu söylenir. Bununla beraber Fransa ile münasebetler ihtilâlden sonra da devam etmiştir. Yeni kurulmaya çalışan Osmanlı ordusunu Avrupa usullerine göre talim ettirmek üzere bu ÷lkeden muallim zâbitler getirtildi.¹²⁹ Hâlâ monarşiyle idare olunan ve ihtilâlin kendi ÷lkelerine de sıçrayacağından korkan diğer Avrupa devlet temsilciliklerinin reaksiyonuna rağmen Bâbîâli ihtilâl hükûmetini tanımıştı. Şüphesiz Fransa'da ihtilâl ve monarşinin yıkılması Avrupa devletlerini parçalayacağı için -hiç değilse kısa vâdede- Osmanlı Devleti'nin işine geliyordu. Ancak muhafazakâr Osmanlı ricâlinin, din aleyhtarı tutumu sebebiyle Fransız ihtilâlini tasvip ettiği söylenemez ve ihtilâlin yaydığı düşüncelerden etkilenmesi beklenemezdi.¹³⁰ Bununla beraber Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nda öngörülen vatandaşların eşitliği prensibinin Fransız ihtilâliyle yayılan düşüncelerden biri olduğu düşünülürse, Tanzimat'ın bu yoldaki reformlarında Fransa'dan ilham aldığı sonucuna varılabilir.¹³¹ Kaldı ki Tanzimat reformlarını Türkiye'de laiklik yolunda atılan adımlar olarak görenler vardır. Bu görüşü benimseyenlere göre, laiklik Fransız ihtilâli ile revaç bulmuş bir

¹²⁹Bernard Lewis: Modern Türkiye'nin Doğuşu, Trc: M. Kıratlı, Ank. 1993, s. 57-58.

¹³⁰Davison, a.g.e, I, s. 35.

¹³¹Ercüment Kuran: "Osmanlı İmparatorluğu'na Yenileşme Hareketleri", Türk Dünyası El Kitabı, C:1, 2.bs, Ank. 1992, s. 497.

sistem olduğuna göre Fransız örneğinin Tanzimat reformlarına model teşkil etmesi tabîî görünmektedir.

Klasik devirde Fransa ile diplomatik münasebetler de oldukça sıkı fıkıydı. Fransız elçiler Osmanlı ülkesine gelir, Osmanlı elçileri de Fransa'da büyük ilgi görürdü. Sultan III. Selim zamanında Osmanlı Devleti Avrupa'da dâimî elçiler bulundurmaya başladı. Eski dost Fransa'da da bir temsilcilik kuruldu. Bu temsilciliklerde çalışan memurlar öncelikle o zamanın diplomasi dili olan Fransızca'yı, Avrupa kültürünü, sosyal ve siyasî müesseselerini öğrendiler. Batı'yı yakından tanıma fırsatı bulan bu temsilciler vatanlarına döndüklerinde yapılan reformlarda mühim rol oynamışlardır.¹³²

Tanzimat reformlarında Avrupa'nın baskısı en önemli rolü oynadığı gibi, bu reformların gerçekleştirilişinde de Avrupa sistemi örnek alınmıştır. Bu sistem iyi olduğu için değil, öncelikle güçlü olduğu içindir. Nitekim "*güçlü olanın sözü geçer (el-hükmü li'l-gâlib)*" prensibi tarih boyunca hâkim anlayışı temsil eder. Tanzimat döneminde yapılan ıslahatların hemen hemen tamamında olduğu gibi adliyede de kültür bakımından o zamanlar Avrupa'nın en gözde ülkesi Fransa'dan ilham alınmış, Fransız örneğine göre yeni mahkemeler teşkil edilmiştir. Bunda, bu ülkeyle eskiden beri süregelen dostane ilişkilerin yanında, Osmanlı ıslahatçılarının Fransa'da eğitim görerek bu ülkenin kültürünü benimsemeleri, ayrıca Fransa adliyesinin İngiltere, Avusturya ve Rusya'daki adlî sisteme göre örnek olarak alınmaya daha elverişli bulunması da etkili olmuştur. Öte yandan o dönemde liberal mutlak monarşinin

¹³²Lewis, 62-63; Kuran, 494. Söz gelişi ilk hâricî vazifesi Paris sefirliği olan Reşid Paşa Fransa'da tahsil ve terbiye gördüğü için, önyak olduğu bütün düzenlemelerde Fransız sisteminden ilham aldığı açıkça müşahede edilir. 1852 idarî/adlî reformları buna tipik bir örnektir. Engelhardt, 75; Karal, Gülhâne Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi, 591-594.

hakim olduğu Fransa'nın idare tarzını, Osmanlı ricâli kendi bünyemize uygun ve ideal bir sistem olarak görmüştür. Osmanlı Devleti'nde idare ile adliye birbirinden ayrı olmadığı, Tanzimat devrinde de bir süre böyle devam ettiği, idarî ve adlî ıslahatın birbirine paralel yürütüldüğü göz önünde tutulursa, idarî reformlara akseden Fransız örneğinin adlî reformlara da aksetmesi doğaldı. Bu devirde yayınlanan mevzuatın büyük çoğunluğu Fransa'dan iktibas edilmişti. İktibas edilmeyenlerin hazırlanmasında da buradan ilham alınmıştı. İdare ve buna paralel olarak yargı alanındaki ıslahat, dönem dönem sadrazamlık yapan Reşid, Âli ve Said Paşalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak hepsinde zamanın önde gelen hukukçu ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın birinci derecede rolü olmuş ve emeği geçmiştir.

II. BÖLÜM

TANZİMAT SONRASI OSMANLI TİCARET HUKUKU

1-TİCARET HUKUKU ALANINDAKİ GELİŞMELER

A -Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve Karma Ticaret Meclisleri

Tanzimat'tan sonra ilk adli reformlar ticaret mahkemelerinin oluşturulmasıdır. Bir başka deyişle adlî reformlar ticaret hukuku sahasında başlamıştır. Esasen ticaret mahkemelerinin öncüsü sayılan komisyonlar yıllar önce kurulmuş ve faaliyetini sürdürme gelmekteydi. Osmanlı Hükûmeti ile İngiltere arasında 1838 tarihli Baltalimanı Muahedesi, Osmanlı ülkesindeki ticarete bir kat daha ehemmiyet kazandırmış; ticarî münasebetler bilhassa kendilerine çok büyük imkânlar bahşedilen Avrupalı tüccarlar bakımından daha da gelişmiştir. 1838 başlarında ticaret, ziraat ve sanâyiin geliştirilmesini sağlamak amacıyla Meclis-i Umûr-ı Nâfia oluşturulmuş, ertesi yıl da Ticaret Nezâreti kurularak her ikisinin başına Damad Halil Rifat Paşa getirilmiştir.¹³³ Bu nezâret, beratlı hayriyye ve Avrupa tüccarının birbirleri veya ecnebi devlet tüccarları arasında doğan her türlü ticarî ihtilâfın hal mercii olarak kabul edilmiştir. Ticaret Nezâreti'nde bu gibi dâvâlara bakıp halletmek üzere müstakil bir meclis toplanmasına karar verilmiştir. Bu meclislerde mürafaa her hafta pazartesi günü saat altıda bu tüccarların şebender, muhtar ve vekilleri ile tercümanın da hazır bulunmasıyla başlayıp devam edecek; dâvâlara müracaat sırasına göre bakılacaktı. Şebender meclise riyaset edecek; Ticaret Nezâreti müsteşarı da mürafaalara katılacaktı. Tüccar arasında görülen

¹³³ Külliyyât-ı Kavânîn, 5869, Takvim-i Vekayi', no: 180, t: 6 Rebiülâhir 1255/Nisan 1839. "Ticaret Nezâreti'nin tesisiyle Zahîre Nezâreti ve Meclis-i Umûr-ı Nâfia ve Avrupa tüccarı mesalihinin oraya rabtı hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî".

dâvâları Darbhâne-i Âmire'ye veya bir başka tarafa naklettirmek hususunda Bâbîâli ve hattâ padişahın taciz edilmemesi için Osmanlı Hükûmeti bu mahkemece ilâma bağlanan dâvâların başka yerde tekrar görülmesinin mümkün olmayacağını bildirdi. Ayrıca taşradaki hayriyye ve Avrupa tüccarlarından birinin dâvâ sebebiyle merkeze getirtilmesini isteyen olursa, haksız çıktığı takdirde bu tüccarın masraflarını ödemek hususunda kendisinden kefil alınacağını, öte yandan mecliste ticaret dâvâları görülürken şer'î hukuka müracaat gerekirse Meclis-i Umûr-ı Nâfia müftüsüne sorulmasını kararlaştırdı. Bütün bunlar ecnebi sefâretlere de bildirildi. Meclis-i Umûr-ı Nâfia âzâlarından da uygun olanları bu mahkemeye âzâ alınmıştır. Mahkemenin kararlarına umumiyetle Latince *karar* mânâsına gelen *sentensa* denilmiştir. Bilhassa kanun ve milletlerarası anlaşmaları bilmemeleri, ecnebi tüccarın çoğu kere kendilerini avukat aracılığıyla temsil ettirmeleri, ayrıca temyiz imkânının yokluğu sebebiyle Gümrük Emâneti'ndeki mecliste olduğu gibi, burada da Müslüman Osmanlı tüccarları zarar görmeye devam etti. Çoğu gayrimüslim tüccar ise ecnebi devlet himâyesine girerek bundan etkilenmedi.¹³⁴

Kuyruklu sarraflar (ki ellerine verilen resmî belgenin imzâsı kuyruğa benzediği için bu adla anılırlardı) dâvâlarının Ticaret Nezâreti bünyesindeki bu ticaret meclisinde değil de, eskiden olduğu gibi Darbhâne-i Âmire'de kendi aralarında görülüp çözülmesini istiyorlardı. 1840 sonuna doğru Mâliye Nezâreti'nde Meclis-i Muhasebe adıyla bir meclis kuruldu. Kuyruklu sarraflar (bankerler), daha

¹³⁴Sâbit, 166; Cemaleddin/Asador, 76; Şerif Mardin: "Mecelle'nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar", Türk Modernleşmesi, İst. 1991, 125-126; Akyıldız, 130-131; "Beratlı hayriyye ve Avrupa tüccarıyla müstemmen tüccarı beyninde mütehaddis deâviyi rüyetle mükellef olan Mahkeme-i Ticaret'in usul-ı nizâmiyesini mutazammın irâde-i seniyyeyi mübellîğ buyruldu", Külliyyât-ı Kavânîn, no: 4235, t: 25 Şevvâl 1255/Ocak 1840. (Tebliğ tarihi 5 Rebiülevvel 1256).

ziyâde devlet ihâleleri ve iltizamla alâkadar olurdu. Tanzimat'tan sonra bu işler daha yaygınlaşınca, bu sarrafların da işleri artmış; Rumeli ve Anadolu kumpanyası adıyla iki sınıfa ayrılarak aralarında iltizama dâir doğan ihtilâfları önceleri Mâliye Nezâreti'nde kendi aralarında çözmeye almışlarken artık Meclis-i Muhasebe'ye götürmeye mecbur olmuşlardır.¹³⁵ Altı âzâ ile bir müftüden oluşan Meclis-i Muhasebe 1860 başlarına kadar bu fonksiyonunu sürdürmüştür.¹³⁶ 1855 sonlarında sarraflar hakkında mer'î olan nizâma yapılan zeyl ile sarrafların, mültezim, tüccar ve diğer sınıflardan müşterileriyle yaptığı alış-verişlerinden doğan ihtilâfların ticaret mahkemesinde; bunun dışındakilerin iltizama dâirse Mâliye Nezâreti'nde; sıradan alış-verişe dâirse Hazine-i Hâssa'da görüleceği; bu üçünde de görülüp neticelendirilmeyen dâvâlara da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de bakılacağı bildirilmiştir.¹³⁷

Ticaret Nezâreti (ve buradaki ticaret mahkemesi), 1841 sonlarında Gümrük Emâneti'ne¹³⁸; 1843 başlarında da her ikisi birden Darbhâne Nezâreti'ne bağlanmış; 1845 ortalarında Ticaret Nezâreti buradan ayrılarak müstakil duruma getirilmiştir.

¹³⁵Sâbit, 167; Cemaleddin/Asador, 76; Mardin, Mecelle'nin Kaynakları, 126.

¹³⁶Akyıldız, 279, 281.

¹³⁷Sâbit, 182.

¹³⁸Külliyât-ı Kavânîn, no: 4381, t: 29 Şevval 1257/Aralık 1841.

“Ticaret Nezâreti ve ticarethânenin şimdiki suretinin terkiyle Mahkeme-i Ticaret'in gümrüğe nakl olunub umur-ı ticaret cinsiyet ve münasebet cihetiyle nezâret-i mezkûre-i gümrüğe ilhaken seadetli Tahir bey efendi hazretlerine ihale ve gümrüğe münâsib mahal tahsisiyle haftada bir ve yahud iki gün şebenderler ve hayriyye ve Avrupa tüccarı ve muhtarları ve mahkeme-i mezbure kâtibleri gümrükde tecemmu ederek mesalih-i tüccar orada lâyıkıyla rüyet ve ilâm olunması...” Bkz. Ticaret Nezâreti'nin Gümrük Emâneti'ne ilhakıyla Mahkeme-i Ticaret'in ve hayriyye ve Avrupa tüccarları nezâretlerinin gümrüğe ve Zahîre Hazinesi'nin Mâliye Hazinesi'ne nakli ve Meclis-i Nâfia'nın ilgası ve müteferriatı hakkında irâde-i seniyyeyi mübelliğ tebliğ-i resmî.

Bundan sonra ticaret dâvâları uygun yerini bulmuş, mültezim ve sarrafların işleri düzene girmişse de şikâyetler birkaç sene daha devam etmiştir.¹³⁹

İstanbul'da oturan ecnebi tüccardan sekiz-on tanesinin 1847 başında ticaret meclisine muvakkat âzâ seçilmesi kararlaştırıldı. Osmanlı tüccarının dâvâları pazartesi, ecnebilerininki Perşembe günü görülecekti. Bu arada meclisin teşkilâtı yeniden ele alındı. Buna göre ticaret meclisi üç müslüman ve üç de gayrimüslim âzâdan oluşarak; bunların yanı sıra meclisteki dâvâların şer'î yönleriyle alâkadar olacak bir de mürâfaa mümeyyizi bulunacaktı. Bir yıl sonra da meclisin dâhilî nizamnâmesi (içtüzüğü) hazırlandı. Buna göre meclisin reisi Ticaret Nâzırı idi. Bu, mürafaalarda bulunmadığı zaman kendisine ticaret muavini vekâlet edecekti. Mecliste ayrıca Osmanlı tüccarlarından on ve İstanbul'da oturan ecnebi tüccarlardan sefaretlere seçilecek on âzâ bulunacaktı. Dâvâ Osmanlı vatandaşı tüccarlar arasındaysa ecnebi âzâların katılmasına gerek yoktu. Mürâfaa sırasında âzâlar ve tercüman dışında kimse alınmayacaktı. Tercümana bir oda tahsis edilerek, kendi ülkesinden tüccarın dâvâsı görülürken beraberce salona girip mürafaadan sonra yine bu odada beklemesi uygun görülmüştür. Bu âzâlardan biri mürafaada bulunmadığı zaman karşı taraftan da bir kişi mürafaaya katılamayacaktı. Yani sayının eşit olması gerekiyordu. Âzâ sayısı onun altına düşünce meclis toplanamamaktaydı. Nitekim ecnebi tüccarlar ekseriyetle mürafaalara katılmıyor; böylece işler birikiyordu. Ticarethâne adı verilen bu meclis binâsı iskeleye uzak olduğundan sonradan iskele civarında da birkaç oda meclise tahsis edilivermişti. Ticaret Meclisi 1860 sonlarına

¹³⁹Sâbit, 168; Akyıldız, 134-135.

doğru evvel ve sanî olarak iki dâireye ayrıldı. Her birinde bir reis, dört dâimî, dört muvakkat âzâ, iki kâtip, tercüman ve dört muhzır bulunacaktı.¹⁴⁰

İzmir, Beyrut, Edirne, Selânik, Kâhire ve İskenderiye’de vâlilerin riyâsetinde 1847 yılında birer ticaret meclisi kuruldu. Deniz ticaretiyle alâkalı dâvâlar, 1850 ortalarından itibaren İstanbul’da liman dâiresinde ve liman reisinin başkanlığında kurulan karma bir mecliste görülüp çözülmeye başlandı.¹⁴¹ Ticaret Nezâreti, ticaret mahkemelerinin verdiği kararları kendiliğinden temyiz mahkemesi gibi ele alıp tedkik hakkını hâizdi.¹⁴² 1850 tarihinde büyük ölçüde Fransız ticaret kanunundan iktibas edildiği anlaşılan *Kanunnâme-i Ticaret-i Berriye ve Kanunnâme-i Ticaret-i Bahriyye* neşredildi. 1861 tarihinde de *Usul-ü Muhakeme-i Ticarete Dâir Nizamnâme*¹⁴³ kabul edildi. Böylece Osmanlı ticarî mevzuatı bir bütün hâlinde meydana getirilmiş oldu.

¹⁴⁰Sâbit, 171-172; Cemaleddin/Asador, 79; Akyıldız, 131-133. Bu sayıyı, Akyıldız yedişer (s: 131), Şerif Mardin de beşer (Mecelle’nin Kaynakları, 128) kişi olarak vermektedir. Ancak anlaşılan, âzâ sayısının beşerden on kişi olduğu, meclisin de asgari bu on kişi ile toplanabildiğidir. Nitekim Hâriciye Nezâreti’nin sefâretlere gönderdiği bir müzekkerede “..sefâretler tarafından bil-ittifak muteberan-ı tüccardan bir on adam intihab olunub bunlardan deâvi-yi ecnebiyyeye mahsus olan perşembe günleri münavebeten dört yahud beşi mahkemede bulunarak rüyet-i mesalih eyleyecekdir...” deniliyor. Bunlardan beşi katılıp beş de yerli tüccardan katılırsa meclisin asgari toplanma sayısı olan ona ulaşılmaktadır.

¹⁴¹Cemaleddin/Asador, 82; Belgesay, 214; Moshe Maoz: Ottoman Reform In Syria and Palestine 1840-1861, Oxford 1968, 92; M. A. Ubicini: Türkiye 1850, Trc: C. Karağağalı, İst. trsz, I/169-170; Mardin, Mecelle’nin Kaynakları, 129.

¹⁴²Mardin, Mecelle’nin Kaynakları, 129.

¹⁴³Düstur: I/1/780-813; Fikri Gürzumar/Tekin Gürzumar: Kanunnâme-i Ticaret ve Zeyilleri, Ank. 1962, 217- 246.

B - Ticaret Meclisi'nin yapısı ve Davaları Görme Yöntemi

Ticaret Nezâreti içinde 1840'da kurulan Ticaret Meclisi'nin çalışma biçimine bir çekidüzen verilmeye çalışılmışsa da, Tanzimat öncesi düzeni pek değiştirilememiştir. Sistemsiz ve pek de iyi işlememekteydi. Bu yüzden 1847 yılında Ticaret Mahkemesi'ne yeni bir düzen verilmeye çalışıldı. Ticaret Nezâreti Nâzırı Rıza Paşa'nın 7 Mart 1847 (19 Rebiülevvel 1263) tarihli tezkiresiyle, Ticaret Mahkemesi'nde dava görülme usûlleri değiştiriliyor ve yeni bir düzen getiriliyordu. Yeni dava görme usûlü şöyleydi.¹⁴⁴

1-Ticaret Meclisi'nde bir dava görülürken diğer davacıların, nizâma aykırı olarak girmesi nedeniyle, bir duruşma bitmeden diğer dava sahiplerinin girmesini önlemek için eskisi gibi meclis odası kapısında 2 kavas bulunacaktı.

2- Mübaşir olanlar tüccarların ellerindeki fermân-ı âlî'nin tarihlerini kontrol ederek, hangisi önce ise o davayı öne alarak diğerleri her kim olursa olsun, sıralayıp, bir dava bitmeden Meclis Odası'na kim girerse girsin onu dışarı çıkaracaktı.

3-Davalar sonuçlandıktan sonra davayı kaybeden taraf ilâm verildiği halde, bir başka mahalle havalesi için, Darbhâne, Mabeyn-i Hümayûn gibi makamlara ayrıca başvurursa, davası yeniden görülmeyeceği gibi, cezalandırılacaktı.

Ticaret Nâzırı Rıza Paşa bir süredir bu usûllerin yürütülemediğini itiraf etmekteydi. Özellikle müstemin tüccarın bir dava bitmeksizin, diğer davacılarla bir yolunu bularak Meclis Odası'na girdiklerini bunun nedeni ise, müstemin tüccarın ister dâvâlı olsun ister davacı olsunlar, meclise güvenmediklerini belirtiyordu. Nazır

¹⁴⁴Takririn orijinalinde madde numaraları olmayıp, anlatım kolaylığı sağlaması bakımından numaralandırılmıştır.

Paşa, müstem tüccarların bu güvensizlik sonucu, Galata'dan yabancı tüccar bulup dilediklerini getirmekte ve Şayet düŐüncesine uymuyorsa davayı uzattıklarını ve sahte deliller ileri sürdüklerinden yakılarak, ayrıca ilâmı verilen işlerden sızlanarak B b  l yi ve rik b-1 h m y n-1 Őahaneyi bile taciz ettiklerini bu yüzden konunun sıkı bir usûle bağlanması gerektiğini vurguluyordu. Bu yüzden,

4-M stem tüccarın dava görülürken istediği tüccarı getirmesi yasaklanmıştı.

5- arŐamba ve Perşembe günleri toplanan meclisin,  arŐamba gününün posta günü olması nedeniyle, Pazartesi gününe alınıyordu. Pazartesi günü Osmanlı tebaası tüccar için Perşembe günü ise m stem tüccar için duruşma günü kabul ediliyordu.

6 - Yabancı devlet tüccarlarından 8-10 adedi sef retlerce seçilecek ve en az 4-5 kişi murafta günü meclisde hazır bulunacaktı. Böylece herhangi bir manisi ve işi olup da bazı haftalarda gelmeyenler olduğunda nöbetleşe meclise girip, Ticaret Meclisi'nin işleri aksamayacaktı.

7-Duruşma (m rafta) günleri mevsimine göre yazın saat 4⁰⁰te başlayıp, saat 10⁰⁰ da bitecekti. Kışın ise 5⁰⁰ te başlayıp 11⁰⁰ sularına kadar dava görülecekti.

8-M stem tüccardan herhangi bir sebebi olupta gelmeyen olursa, o hafta da mensup olduğu devletin tebaasından birisinin davası varsa, dava mevcut tüccar eliyle sonradan bir diyeceği olmayacak Şekilde görülecekti.

9-Mübaşirler ellerinde fermân-1  l  bulunanları sırasıyla bir varakaya kaydedip, Meclis Odası dışına asacaktı. Böylece sırası gelmeyen kişinin içeri girmesi  nleniyordu. Ayrıca sefaret tercümanlarına dava sırası beklerken, bir bekleme odası tahsis edilecekti.

10-Pazartesi günleri Osmanlı tebaası tüccarının duruşma günü olup, Hayriye ve Avrupa tüccarlarından üçerden altı nefer duruşma günlerinde bulunması için, Ticaret Meclisi'nce belirleniyordu. Bu madde yaklaşık 7 senelik tecrübe sonucunda tüccarın devamını sağlamaya yönelik olarak konmuştu.¹⁴⁵

Böylece kurulmuş olan dava görme usûlü sefaretlere de teblîg edilecektir. Ticaret Meclisi'nin çalışmasına yönelik bu usûl kanununa, sefaretler bazı noktalardan itirazlarını bildirmişlerdir. 24 Mayıs 1847'de Fransa'nın, 25 Mayıs 1847'de Prusya'nın Hariciye Nezâreti'ne verdikleri müzekkerelerde bu yeni usûle, bir kaç noktadan karşı çıkıyorlardı. Karşı çıktıkları noktalar şöyle özetlenebilir;

Yabancılarca tayin edilecek tüccar sayısının 10 kişiyle sınırlanması yersizdi. Çünkü bunlardan 4-5 kişi nöbetle mahkemeye geleceğinden, kendi işlerine bakamayacaklardı. Davalara girecek tüccar adedinin 4-5 ile sınırlandırılması sonucu davası olanlara, genellikle kendi milletinden olmayan tüccarlar hükmedecekti. Osmanlı Devleti tarafından memur kılınacak kişilerin sayılarında bir açıklık olmadığından, Osmanlı tebaası tüccarının sayısı yabancı tüccar sayısından fazla olacaktı. Dava görülmesi sırasında içeriye kimsenin girmemesi gerekmekteydi. Elde bulunan defter gereğince görülecek dava takrirlerinden tarihi en eski olanından başlanılmıyordu. Her meclis oturumu bittiğinde meclis reîsine haber verilmeliydi. Davası olup bekleyenler için de bir oda tahsis olunmalıydı. Tüccarların Ticarethane Mahkemesi'ndeki davranış usûlleri yeterince açıklanmalıydı. Duruşmalara nöbetleşe girileceğinden bir dava, bir celsede bitirilemediğinde, yokluklarında gelişen olayların

¹⁴⁵ BOA İrâde (Mesâil-i Mühimme), 1263, no 605; Takvinvi Vekayi 14 Cemâziyelevvel 1263, defa 332.

nöbete gelen tüccarlara anlatılması istenmekteydi. Ayrıca ilâmların icrasından doğan bazı sorunlara dikkat çekilmekteydi.

Hariciye Nezâretinin şifahî görüşmeleri sonucunda diğer sefaretlerin de benzer itirazları olduğu görülmüştü. Ayrıca ilgili devletler, ortak bir komisyon kurularak, konunun görüşülmesini de teklif ediyorlardı.¹⁴⁶

Bu teklifler üzerine Hariciye Nezâreti'nde tercümanlarla yapılan 3 toplantı sonucu alınan kararlara göre 13 Mayıs 1847'de (27 Cemâziyelevvel 1267) yeni bir usûl nizâmnamesinin irâdesi çıktı. Yeni hazırlanan nizâma göre, Ticaret Nazırı, yoğun işleri nedeniyle Meclise başkanlık edemediğinde, bazı özel durumlarda ona müracaat doğal olduğu gibi, davalara Nazır Muavini tarafından bakılacak, duruşma günleri dışında da cevaplanması gereken işlerde, Nazır Muavini cevap verecek, ilâmlara dair işlerde de Ticaret Başkâtibi yetkili olacaktı. Sefâretlerce dâima davalarda bulunmak üzere 7 muteber müstemen tüccar seçilip, meclis reîsi veya vekili dışında da 7 Osmanlı azâ olacaktı. Ticaret Meclisi böylece toplam 14 azadan oluşacaktı. Sefaretler her hafta mecliste bulunacak 7 müstemen tüccarın adını pusulayla bildirip, Ticarethane tarafından tutulan bir cerideye kaydedilecekti. Bu cerideye kaydedilecek tüccar sayısı, ne eksik ne de fazla olacaktı. Bunların dışında duruşma için tüccar gelirse, kabuledilmeyecekti. Şayet ismi kayıtlı tüccarın değişmesi gerekirse, yine aynı usûlle tayin edilecek tüccar, cerideye kaydedilecekti.

Duruşma günü şayet bir taraftan bir azâ o gün yok ise, diğer taraftan da bir azâ o gün için meclis reîsince çıkarılacaktı. En fazla bir taraftan 2 azâ bulunmaması durumunda davalar görülecekti. Ancak azâ sayısı toplam 10 kişiden eksik olursa o gün meclis toplanmayıp, dava görmeyecekti. Bazı duruşmalarda azâ sayısının

¹⁴⁶BOA. İrâde (Mesâil-i Mühimme) 1267, no: 606.

artması gerekiyorsa, her iki tarafında eşit olarak Cerîde'de ismi kayıtlı tüccarlara, duruşma günü duruşmada bulunması için 1 gün önceden sefaret tercümanı kanalıyla haber verilecekti.

Davalar müzekkirede belirtildiği üzere Pazartesi ve Perşembe günleri görülmekle beraber, haciz ve sefine gibi aciliyeti olan işler, sefaretlerin takrîrleriyle belirtildiğinde bundan istisna olunacaktı. Perşembe günü duruşma günü olduğu için arzuhal ve takrirler en geç Salı günü saat 9.⁰⁰'a kadar kaydedilip, o hafta görülebilecek davaların pusulaları Salı gününden verilecekti. Her hafta en fazla 12 davaya bakılıp, görülemeyen veya ikinci bir celseyi gerektiren davalar öbür haftaya bırakılıp, ilk sırada görülecekti. İlâmlar özel bir kâğıda yazılıp Meclis Odası kapısına asılacaktı.

Ticaret Meclisi kararları oy çokluğu ile alınacaktı. Ancak oyların eşit olması halinde, dâvâlı hangi taraftan ise oradan seçilecek üyenin görüşüne göre karar verilecekti. Meclis reisinin fonksiyonu mahkemenin genel gidişini yönlendirmektir, oylamalarda oy kullanım yetkisi olmadığı gibi, eşit oy durumunda dahi devreye giremiyordu.

Yaz günlerinde Mayıs'tan itibaren Ekim sonuna kadar tüccarlar saat 4.⁰⁰'te Meclis-i Ticaret'de hazır olup, duruşmalara başlanacaktı. Saat 7.⁰⁰ sularında yarım saat ara verilip, saat 9.⁰⁰'da Meclis çalışmasını tamamlayacaktı. Kışın ise aynı şekilde olmakla beraber, Meclis-i Ticaret çalışmalarını saat 10.⁰⁰'da tamamlayacaktı. Tercümanlara tahsis olunan odadan başka, dava ve davacılar içinde bir oda tahsis ediliyordu. İlâmların meclis kitabeti tarafından hazırlanıp, verilmesi 15 günü geçmeyecekti. Bu usûl kanununun Ticaret Kanunnâmesi'nin hazırlanmasına ve neşrine kadar geçerli olduğu bildirmekteydi.¹⁴⁷

¹⁴⁷Karakoç, K.K., c. VI, 5821.

Özellikle bu düzenlemede dikkati çeken yön, oyların eşit olması “müsavât-ı ârâ” durumunda uygulanan yöntemin ilginçliği idi. Meclis reîsi olan Ticaret Nâzın veya vekili olarak muavini, neredeyse hiçbir etkisi olmayan bir konumdaydı. Bu yüzden kısa bir süre sonra bu usûl değiştirilmiştir. 23 Ocak 1848’de (16 Safer 1264) yeni bir nizâm-nâme düzenlenerek, yukarda belirttiğimiz esaslar aynı olmakla beraber, eşitlik durumunda meclisin reîsi hangi tarafa yakın görüş bildirirse, o tarafın kararına uygun hüküm edilecekti.¹⁴⁸

Bu mahkemede elde bir ticaret kanunu olmadığı için gelenekler geçerliydi. Mahkeme-i Ticaret’te ticarî hayatta geçerli alışkanlıklar, kurallar çerçevesinde hükmedilmekteydi. Bu durum özellikle davalar bakımından ister, istemez bir keyfiliği doğuruyordu. İstanbul’da kurulan bu Ticaret mahkemesinin teşkilâtı ve davaları nasıl göreceğine dair usûl tamamlandıktan sonra, özellikle İslâm hukukunun ticarete dair kurallarının azlığı ve işlenmemiş olması nedeniyle, 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu çevrilerek 28 Temmuz 1850 (18 Ramazan 1266)’de yayınlandı.¹⁴⁹

Toplam 315 maddeden oluşan bu kanunnâmenin önemli bir bölümü, şirketlerin Anonim, Kollektif ve Komandit olmak üzere 3 türünü kapsıyordu ki (10-53 m.), İslâm hukuku adi ortaklık dışında bir şirket türünü tanımamaktaydı. Yine önemli bir sorun olan iflâs (148-315 m.) konusu, kanunda önemli bir yer tutuyordu.¹⁵⁰ Çeşitli dillerde de çevrilen bu kanunnâme yeni kurulan mahkemelere de gönderilecektir.¹⁵¹ Ancak hemen belirtelim ki, bu kanun 28 Temmuz 1850’den

¹⁴⁸Karakoç, K.K., c. VI, no 5839.

¹⁴⁹Bkz. Düstür, Tertib I, c. I, s. 375-466.

¹⁵⁰Kanunnâme metni için bkz.Düstür, Tertib I, c. I, s. 375-466.

¹⁵¹G.Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Ankara, TTK.Yay., 1996. s. 151; Bülent Tahiroğlu, "Tanzimattan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*,

itibaren hemen yürürlüğe girmemiştir. Bunun nedeni, herkesin önceden hükümlerini iyice anlayıp, bilmesi ve ilerde bir karışıklığa neden olmaması için, Dersaadet'teki tüccarlar için 1 yıl, taşralardaki tüccarlar için 1,5 sene mehil verilerek, bundan sonra kanunnâmeye göre davalara bakılması Ticaret Nâzırı'na bir tenbihnâme ile bildirilmişti.¹⁵² Ayrıca tamamlayıcı olarak, özellikle borçlar hukukunu ilgilendiren konulardaki eksiklik kendini yine de hissettirmiş ve bu nedenle fıkhn muamelat kısmına dair, Türkçe "*Metni Metin*" adıyla bir kitap hazırlanmasına 1855'te girişildiyse de bu ilk deneme başarısız olup yarım kalmıştı.¹⁵³ Ticaret kanunu dışında eksikliklerin giderilmesi için Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin yayınlanmasına kadar beklenecektir.

2-TANZİMÂT SONRASI TİCÂRET D'AVALARININ GÖRÜLDÜĞÜ YERLER

A - Zeyl-i Kanunname-i Ticaret'in Yayınlanmasından Önceki Dönem

Dersaadet'te 1826 (h. 1242) tarihinde teşkil olunan İktisat Nezareti'nde de bir takım adamların davalarına bakılmağa başlanmıştı. Fakat gerek beratlı avrupa ve hayriye tüccarı gerek sair tüccar ve esnaf, aralarında meydana gelen davaları kendi seçtikleri "*muhtar ve vekillere*" gördürmeğe devam ettikleri için, yargılama hakkı ve adaletin dağıtımı gibi önemli bir işin lonca ustalarının ve tüccarın seçtiği kişilere bırakılması doğru görülmeyerek bunun bir kurala bağlanması için çareler araştırılmağa başlanmıştı. Nihayet 1838 (h. 1254) tarihinde ziraat, sanayi ve ticaretin ihyası amacıyla Babîâlîde "Meclis-i Ziraat ve Sanayi" adıyla bir meclis teşkil edilmiş

İletişim Yay., 1985, c. II, s. 595; H. V. Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat ", *Tanzimat I*, İstanbul Maarif Vekâleti, 1940, s. 196-197.

¹⁵²BOA. Cevdet Tasnifi (İktisad), no 252.

¹⁵³A.Cevdet Paşa, Tezâkir, c. I, Yay., Haz. C. Baysun, Ankara, TTK Yay., 1986, s. 63.

ve beş on gün sonra da adı "*Meclis-i Umur-ı Nafia*" olarak değiştirilmişti. Bu meclis 1840 (h. 1255) tarihinde teşkil edilen Ticaret Nezareti'ne ilhak edilmiş ve hayriye ve avrupa tüccarı ile poliçe alıp satanlar da bu nezaretin yetki alanına konulmuştur¹⁵⁴.

Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilan edilmesinden sonra İmparatorlukta her yönden ıslahata başlanmış ve taşralarda eyalet ve liva merkezi olan her şehir ve kasabada bir "*memleket meclisi*" kurulmuştu. Bu meclislerin (daha sonra teşkil edilen idare meclisleri gibi) esas vazifeleri idari işler olmakla beraber, bu meclislerin tabii üyesi olan kadılar bazı davaları bu meclislerde görmekle mükellefti. Eyalet merkezindeki "*memleket meclisi*" liva meclislerinin ve istanbul'da kurulan "*Meclisi Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*" ise bütün memleket meclislerinin istinaf mercii olup, liva meclislerinden verilen hüküm ve kararlar eyalet meclislerinde ve bu meclisler ile deavi-i merkezide kâin diğer meclislerin hüküm ve kararları da Meclis-i Valâ'da istinaf ve tetkik edilirdi. Dolayısıyla Meclis-i Vâlâ devletin en büyük nizamiye mahkemesi şeklini almıştı¹⁵⁵.

Berathlı Avrupa ve hayriye tüccarının işleri 1 Ocak 1840 (h. 25 Şevval 1255) tarihinde Ticaret Nezareti'ne nakledilmiş ve bu tacirlerin davaları ve ticarete ilişkin işlemlerinin görülmesi için Ticarethane'de haftada bir gün toplanacak olan bir ticaret mahkemesi kurulmuştu. Ancak bu davanın nasıl görüleceğine dair bir usul o tarihte belirlenmediği için geçici bazı kaideler konulmuştu¹⁵⁶. Ticari meselelerden dolayı Avrupa ve hayriye tüccarı ile poliçe alıp satanlar arasında veya bunlarla ecnebi

¹⁵⁴Ahmed Reşid. a.g.e, s.8-11; Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 130-131; H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.74-77.

¹⁵⁵Ahmed Reşid, a.g.e, s.32-33.

¹⁵⁶Bkz. *Külliyat-ı Kavanin*, c.5.no: 4235, t.26 Şevval 1255.

tacirler arasında doğacak münazaaları halletmek üzere bu tüccarların şebender, muhtar, vekil ve muteberleri hazır oldukları halde haftada bir gün toplanmak üzere Ticaret Nezareti'nde "*mahkeme-i ticaret*" adıyla 1840 (h. 1256) tarihinde bir meclis teşkil edilmişti. Bu mahkemede her hafta Pazartesi günleri saat altıda mahkemeye başlanması ve müstemen tüccarlarla gelen tercümanların kendilerine ait muhakemeye başlanıncaya kadar teneffüs odasında dava sahipleri ile beraber beklemesi ve bu mahkemede hakkında hüküm verilen davaların başka yerlerde tekrar görülmemesi, taşrada olan Hayriye ve Avrupa tüccarından birinin Dersaadet'e celbini isteyenlerin arzuhalleri öncelikle Ticaret Nezareti'ne havale edilerek haksız çıktığı takdirde davalının masraflarının kendisinden tahsil edilmesi amacıyla kefil alınması ve ticari davaların görülmesinde şer'i mahkemelere müracaat edilmesi gerektiğinde "*Meclis-i Umûr-i Nafia*" müftüsüne müracaat edilmesi, muhakeme günlerinde ticaret nezareti müsteşarının da mahkemede hazır bulunması ve büyük davalarda meclis-i umuru nafia azasından münasip görülenlerin de celbedilmesi usul olarak kabul edilmiştir¹⁵⁷. Uygulamada bazı aksaklıklardan dolayı değişik bölgelerden merkeze gönderilen taleplerde ticaret meclisi nizamnamesinde var olan bazı düzenlemelerin değiştirilmesinin talep edildiği görülmektedir¹⁵⁸.

Mahkemelerde senet ve poliçe davalarının zaman aşımına uğramaması için öncelikle ele alınması, bunun dışında kalan davaların da yine öncelik sırasına dikkat edilerek görülmesi kurala bağlanmıştı. Mübaşirler Salı günü ellerindeki arzuhalleri kaydettirecekler ve Perşembe günü bitirilemeyen davaların ertesi hafta öncelikle görüşülerek sonuçlandırılması ve günde en fazla 12 davaya bakılması kaide olarak

¹⁵⁷Ahmed Reşid, a.g.e, s.8-11; Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez teşkilatında Reform*, s.130-151; M.Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.74-77.

¹⁵⁸A.MKT.UM., no.105/1. 14. Za 1268-30 Ağustos 1852.

kabul edilmişti. Oylamada eşitlik varsa mahkeme reisinin yer aldığı tarafın görüşüne göre dava sonuçlandırılıyordu. Mahkemede toplantılar alaturka saate göre yazın saat 4.⁰⁰'ten 9.³⁰'a, kışın 10.⁰⁰'a kadar sürecek bu süreden önce tercümanlar ticarethaneden ayrılmayacaklardı. Ticarethane'de tercümanlara ait bir oda olduğu gibi davalarda bulunacak muteber tüccarlar için de bir oda olacaktı. En geç 15 gün içinde mahkeme kararı ilgili yere gönderilecekti.

Osmanlı Devleti'nde ticaretle uğraşan beratlı Avrupa ve hayriye tüccarı ile müstemen tacirlerin davaları umumiyetle bir mecliste birleştirilmek istenmiş ve taşra tüccarının da merkeze gelmeden önce davalarının mümkün olduğunca bölge mahkemelerinde görülmesi hedeflenmişti. Bu kabilden ticaretin yoğun olduğu şehirlerde ticaret meclisleri kurulmaya başlanmış, fakat her tarafta teşkilatlanma gerçekleşmediği için ticaret meclisi olmayan yerlerde bu tür davaların bölgedeki tüccarların katılımıyla memleket meclislerinde çözümlenmesine çalışılmıştı¹⁵⁹. Belgelerde ifade edildiği üzere, beratlı hayriye ve Avrupa tüccarından bulunan kimselerin sadece ticari mevzulara ilişkin davaları İstanbul'da ticaret mahkemesinde; taşralarda ise ticaret meclisi bulunan yerlerde bu meclislerde, bulunmayan yerlerde ise muteber tüccarların da içinde bulunacağı memleket meclislerinde görülecektir. Bu tüccarların rüşvet ve diğer suçlarla itham edilmeleri halinde ise davalarının şer'i

¹⁵⁹Bkz.A.MKT.DV., 45/47, 21 Ocak 1852-7 Muharrem 1268. Kasım 1851 'de Avrupa tüccarı Madis Karabet ile Kayseri'de bulunan Danyel ve Artin arasındaki şirket ihtilafının öncelikle o bölgede ticaret meclisi varsa orada; eğer yoksa memleket meclisinde tüccarlar tarafından çözümlenmesi gerektiği ve Karabetin borcunun ödenmesi mümkün olmazsa aralarındaki davanın Ticarethâne'de görüleceği bildiriliyordu.

mahkemelerce görüleceği karara bağlanmıştır¹⁶⁰. Hayriye tüccarlarının yabancı devlet mensupları ile olan davaları da bu meclisler vasıtasıyla görülmektedir¹⁶¹. Yapılan düzenlemelerde ticaret davaları ve şer'i davaların sınırları da belirtilmiş ve bu beratlı Avrupa ve hayriye tüccarının ticari işlerinden kaynaklanmayan hususlara dair davalarda şeri mahkemelere veya diğer yetkili meclislere götürülmeleri halinde itiraz etmemelerine dair iradeler neşredilmiştir¹⁶². Öte yandan beratlı avrupa ve hayriye tüccarlarının aldıkları iltizam ve mukataalara ilişkin davalarının ise "*meclis-i maliye*"de görüleceği karar altına alınmıştır. Bunun başlıca sebebi mukataa veya iltizam alan tacirlerin bunu başkalarına gelir karşılığı verip yahut şirket veya başka

¹⁶⁰A.MKT.DV., 36/80, 1.1261; A.MKT.UM., 52/88, 1.1267; A.MKT.DV., 45/47, 1.1268; A.MKT.DV., 105/25, 1.1268; A.MKT.DV., 92/86, 1.1272; A.MKT.DV., 113/17, 1.1273; A.MKT.DV., 186/318, t.1277; A.MKT.DV., 187/11, t.1277 muteber tüccarların seçimi hakkında bkz. A.MKT.DV., 157/75, t.1273

¹⁶¹A.MKT.DV., 186/30, t.1277.

¹⁶²Bkz.A.MKT.DV., no.36/80, 21 Ocak 1852-28 Ra. 1268; Ayrıca bkz. Külliyyat-ı Kavanin, c.7. no:5878. "...Beratlı Hayriye ve Avrupa tüccarından bulunan kimesnelerin yalnız ticarete dair davaları Dersaadet'te mahkeme-i ticarete ve taşralarda dahi ticaret meclisi bulunan mahallerde ise oralarda, bulunmayan yerlerde ise tüccardan birkaç nefer muteber kimesne buldukları halde memleket meclislerinde fasl ve rüyet olunması ve tüccar-ı merkumeden gerek Dersaadet'te ve gerek taşralarda ahz-ı rüşvet ve cerime töhmetleriyle müttehem bulunanların canib-i şer'-i şerife ihzar olunup davalarının oralarda rü'yeti usûl ittihaz olunarak ol-vechile mehakime davet olundukta imtina etmemeleri hususuna irade-i katia-i cenab-ı padişahi şeref-sünuh ve sudur buyrulmuş ve husus-ı mezburun mahallinde fasl ve rü'yet olunması icab-ı halden bulunmuş olmağla...", "Beratlı Hayriye ve Avrupa tüccarının Umur-ı Ticariyelerinden Gayri Mevadda Mehâkim-i şer'iyye ve Mecâlis-i Aliyyeye İhzarlarında Muhalefet Etmemeleri Hakkında İrade-i Seniyye" 31 Ocak 1851- 28 Rebiyü'l-evvel 1267.

yollarla akde taraf olmayan diğer kişileri işin içine dahil etmeleri sebebiyle alacağın tahsilinin çok zor hale gelmesidir¹⁶³. Emlâka ilişkin davaların ise tarafları kim olursa olsun, (ister yerli ister yabancı olsun), mutlaka Osmanlı mahkemelerince görüleceği hükme bağlanmıştır¹⁶⁴.Sarraflar arasındaki ticari ihtilaflar hakkında da özel bir düzenleme yapıldığı görülür. Sarraflara verilen resmî kâğıdın imzası kuyruğa benzediği için kendilerine "*kuyruklu sarraf*" denilen imtiyazlı sınıfın sarraflığa ilişkin davaları önceleri Darbhâne-i Âmire'de kendi aralarında halledilmiş olması sebebiyle, kıyasen iltizama ilişkin hususlardan doğan davalarını da kendi aralarında görmeğe başladıkları görülmüş ve bu tür davaların da 1841 (h. 1256) senesinde Maliye Nezareti'nde teşkil edilen "*meclis-i muhasebe*" de görülmesine karar verilmişti. Yine bu tarihlerde Dersaadet liman reisinin başkanlığında karma bir meclis teşkil edilerek o zamana kadar tüccarın kendi arasından seçtiği muteber kişiler tarafından görülmekte olan Ticaret-i bahriyeye ilişkin hususların da bu mecliste tetkiki kararlaştırıldı¹⁶⁵.

Ticaret meclislerinin karma ticaret mahkemelerine dönüştürülmesinin ardından, 30 Nisan 1847 (14 Cemaziye'l-evvel 1263)'de yapılan bir düzenleme ile Ticarethâne'de görülmekte olan ticari davalarda uygulanmak üzere bazı kurallar getirilmiştir. Buna ilişkin resmi tebliğde, dava sahiplerinin sıraya riayet etmeyip geçerli ticari usullere göre çözülen davaları yeniden başka yerlere havale ettirdikleri bu nedenle düzen ve intizamın sağlanamadığı belirtilmiştir. Yapılan düzenleme ile

¹⁶³Bkz. *Külliyat-ı Kavanin, c.7. no. 4883, "Avrupa ve Hayriye Tüccarının iltizamata Müteallik Davalarının Meclis-i Maliyede Rüyeti ve Çıkışma Maddesinin Men'i Hakkında İrade- i Seniyye"*

¹⁶⁴DH.MUİ., 101/50, t.1328.

¹⁶⁵Ahmed Reşid, a.g.e.,s.12-13.

yerli tüccarların davalarının Pazartesi günü, yabancı tüccarların davalarının da Perşembe günlerine tahsis edilmesi kural olarak benimsenmiştir. Ayrıca hayriye ve Avrupa tüccarından üç Müslüman ve üç gayrimüslim olmak üzere toplam altı temsilcinin mahkemede bulunması esası kabul edilmişti¹⁶⁶. 12 Aralık 1847 (4

¹⁶⁶Bkz. Külliyyat-ı Kavanin, c.6, no: 6248,t.14 Cemaziye'l-evvel 1263."Ticarethaneye giden ashab-ı deavinin nevbet ve sırası ile meclise girmemeleri ve usûl-ü mer'iyye-i ticaret üzere fasl ve rüyet olunan mevaddı bazı mahallere, havale ettirmeleri ve tüccardan istediklerini meclise getirmeleri misillü hilaf-ı nizam-ı ticaret bazı halat zuhura gelmekte, ve ticarethanede Çarşamba ve Perşembe günlerinde meclis-i mürafaa akdolunmakta ise de Çarşamba posta günü olduğundan ekser tüccar gelememekte olmasıyla yevm-i mezkurun Pazartesi gününe bi't-tahvil devlet-i aliyye tüccar ve tebaasına ve Perşembe günlerinin düvel-i mütehabbe tüccar ve tebaasına hasr ve tahsis olunması ve düvel-i ecnebiye tüccar-ı muteberinanından meclis-i mürafaada bulunmak üzere sekiz on nefer tacirin memuriyetiyle eğer bunlardan bazı mevani zuhuruyla mürafaa günü meclis-i mezkura gelemeyen olur da ol-hafta mensup olduğu devlet tebaasından ashab-ı deavi bulunur ise çünkü kendileri müntehab ve muteber adamlar olacak ve meclis-i mezkurun aza-yi muvakkatı hükmünde bulunacaklarından deavi-i vakıa-ı mevcûdeleri marifetiyle fasl ve rüyet olunmak üzere terhis olunmaları ve deavi mübaşirlerinin yedlerinde bulunan ferman-ı âlilerin kangısının tarihi mukaddem ise mürafaa günlerinde evvelce memuru marifetiyle tefrik ve sırasıyla bir varakana kayd ve tenmik ile meclis odasının haricine vaz' ve talik olunup sefaret tercümanlarının ikameleriçün dahi müstakil ona tehiyye ve tahsis olunarak bunlar ol odada aram ve ikametle mensub oldukları devlet tebaasından birinin davasına sıra geldikde beraberce meclise duhul ile hitamında dışarı çıkıp diğer davaya nevbet gelinceye kadar mahall-i mahsuslarında tevakkuf eylemeleri ve mürafaa günlerinde meclis-i mezkurun aza-yı tabiiyesinden başka hayriye ve avrupa tüccarından dahi bir kaç nefer tacir celb olunmakta ise de devamlarında ittırad olmadığından tüccar-ı merkume muteberanından usul-ı ticarete vakıf ehl-i İslamdan ve reayadan üçer neferden altı nefer tacirin dahi eyyam-ı mezkûrede ale'd-devam mevcut bulunmak üzere tayin kılınması

Muharrem 1264) tarihinde ise ticaret mahkemelerinde görülen muhtelit davaların usulü hakkında bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemede sefaretler tarafından seçilmiş yedi müstemen tüccar yedi de Müslüman tüccar olmak üzere on dört azanın, bulunması kararlaştırılmıştır. Herhangi bir tarafta eksik üye bulunursa diğer taraftan da o sayıca kişinin azaltılması usulü benimsenmiştir. Bu düzenlemede duruşmaların mevsimlere göre hangi saatlerde başlaması gerektiği, tercümanlara tahsis edilecek yerler, ilamların verilmesine ilişkin süreler de belirtilerek buradaki esasların ticaret kanununun ilanına kadar uygulanması gerektiği vurgulanmıştır¹⁶⁷. 19 Ocak 1848 (12 Safer 1264) tarihinde yapılan 9 madde ve bir hatimeden oluşan bir nizâmname ile ticaret mahkemelerinde uygulanacak usul belirlenmiştir. Bu nizâmnameye göre ticaret nazırı 'Ticarethane' de görülecek davalarda ticaret mahkemelerinin reisi olarak kabul edilmiş ve onun duruşmalara katılmadığı durumlarda ticaret nezareti muavininin vekalet edeceği belirtilmiştir. Bu mahkemelerde reis ve yardımcısından başka on dört üyenin de bulunacağı, bunların yedisi Osmanlı tebaası yedisi ise sefaretlerce seçilen müstemen tüccardı. Bunun dışında da muhakeme usulüne ilişkin belirlemeler yapılmıştı.¹⁶⁸Ticarete ilişkin davaların görüleceği yerlerin saptanması ve

suretleri saye-i mealivaye-i hazret-i şehinshahide nizamat- ı ticaretin tekid ve istikrarıyla beraber deavi-i vakıanın ber-vech-i hakkaniyet rüyet ve tesviyesine medar-ı yüsr ve suhûlet olacağından ol-babda isabet efza-yı sunuh ve sudur buyrulan emr ü ferman-ı madelet unvan-ı cenab-ı hilafetpenahi mucibince ber-minval-ı muharrer iktiza-yı ihbar olunmuştur."

¹⁶⁷Külliyat-ı Kavanin, c.6, no: 5831, t.1264.

¹⁶⁸Külliyat-ı Kavanin, c.6, no: 5839. "Hatime: Derdest-i tanzim olan ticaret kanunnamesinin hitam ve ilanına kadar muvakkaten ve tehilen li'l-mesalih kamilen mer'iyü'l-icra tutulup ol-vaki icab ederse yine bi'l-müzakere zikrolunan kanunnamenin ahkamına tatbiken tadil olunacaktır.

düzenlenmesinin bir çok faydayı beraberinde getireceği açık olmakla beraber, adı geçen meclisler için doğasına uygun olarak kurulmayıp az zamanda pek çok biçime girdikleri gibi, birinci meclis-i ticaretin yani karma bir mahkemenin ortaya çıkmasına ve diğer ticaret mahkemelerinde de yabancılara ilişkin davaların görülmesi esnasında yabancı üyelerin bu mahkemelerde bulundurulmasına sebebiyet vermiştir.

B- Zeyl-i Kanunname-i Ticaret'in Yayımlanmasından Sonraki Dönem

Ticaret mahkemelerinin teşkilatı 30 Nisan 1860 (9 Şevval 1276) tarihinde yayınlanan "*Zeyl-i Kanûn-ı Ticaret*" ile düzenlenmiştir. Bu Zeyl Fransa'da 15 Eylül 1807'de yapılan ve 1 Kanun-ı sâni 1808 tarihinden itibaren yürürlüğe konulan

Ticaret Nezareti'nden 12 Safer 1264 tarihiyle sefaret-i ecnebiye ita olunan müzekkere: Ticarethane'de fasl ve rüyet oluna gelen deavi hakkında muahharan sefaret-i mutebereleri tercümanı hazır olduğu halde bi'l-müzakere karargir olan dokuz maddeyi havi tertip olunan nizamnamenin bir sureti manzur-ı asilaneleri olmak için leffen gönderilmiştir. Mütala'asından malum-ı sefiraneleri olacağı vechile verilen karar-ı rüyet-i deavide mukaddemleri görülen mevani ve müşkilatı dafi olarak erbab-ı deavinin sür'at ve suhulet-i tesviye-i maslahatlarını mucib ve herkes hakkında hayırlı görüldüğünden bade-ezin ol-suretle icra-yı iktizaları nezaret-i müşarünileyhaya havale olunmuş olup fakat mevadd-ı mukarrerinin temame-i icrası her tarafın muavenet ve himmetine ve mesalihin adem-i tehiri meclise memur olan tüccarın murafaa günleri bila-noksan mevcut bulunmalarına menut ve mütevakkıf olduğundan bu hususlarda taraf-ı dostanelerinin dahi lazım gelen tekidat ve müzaheretin hüsn-ü ifasına himmet olunacağı memûl-ı halisanemiz idüğü beyanı zat-ı sefiranelerine derkâr olan ihtiramat-ı mütemeyyize-i muhibbanemizin ibrazına vesile ittihaz kılınmıştır."

kanundan alınmıştır. Bu nedenle Osmanlı ticaret mahkemeleri ile Fransız ticaret mahkemelerinin teşkilatı esasen aynı olup bazı teferruatlarda farklılıklar vardır¹⁶⁹.

"Zeyl-i Kanun-ı Ticaret" ve daha sonra yayımlanan kanunlar, özellikle "Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu" Zeyl-i Kanun-ı Ticaret'teki düzenlemeleri tamamlayarak mahkeme teşkilatını sabit hale getirmiştir. Adı geçen kanunların düzenlemesine göre her kazada bir bidayet mahkemesi ve Adliye Nezareti'nce uygun görülen yerlerde bir de ticaret mahkemesi kurulmuştur. Her kazada bir ticaret mahkemesi kurulmamasının sebebi, ticari muamelelerin her yerde hukuk ve ceza ihtilafları kadar yoğun olmaması ve ticarî muamelelerin az olduğu yerlerde bir ticaret mahkemesi kurulmasının yapılacak masrafa değmeyeceği düşüncesidir. O gibi yerlerde ticari davaların, ticaret kanunları hükümlerine uygun olarak bidayet mahkemelerince görülmesi uygun görülmüştür. Zeyl-i Kanun-ı Ticaret'in 1. maddesine göre; "*Kaffe-i deâvî-i ticaret zaten ashabi her ne sınıf ve sıfatta bulunur ise bulunsun bilhassa ticaret mahkemeleri tarafından rüyet ve hükmolunacak ve fakat mahkeme-i ticareti olmayan kazalarda mezkur ticaret davalarının usul ve kanun-ı ticarete tevfikân fasl ve rüyeti hususu hukuk-ı adiyeye müteallik deaviyi rüyet etmekte olan umur-ı mülkiye meclislerine havale kılınacaktır*". Teşkilat Kanunu'nun 6. maddesinde ise "*Adliye nezaretinin tensib edeceği her mevkide bir de ticaret mahkemesi dahi bulunur*",denilmektedir. Aynı kanunun 10. maddesindeki hükme göre de "*Ticaret mahkemesi bulunmayan kazalarda kaza hukuk mahkemeleri ticaret davalarını dahi kanun-ı mahsusuna -ticaret kanunlarına- tevfikân rüyet eylerler bu halde Zeyl-i Kanun-ı Ticaret mucibince davanın muteberan tüccar tarafından*

¹⁶⁹Ahmed Reşid, a.g.e, s.4.

rüyetinin aza-yı muvakkatanın mahkemede huzuru meşruttur" denilmiştir. Ticaret mahkemeleri her ne kadar Adliye Nezareti'nce uygun görülecek yerlerde kurulacaksa da nezaret bunları keyfi olarak değil, zeyilde belirtilen maddelere uygun olarak kuracaktır. Örneğin bir kaza veya livada teşkiline lüzum görülen ticaret mahkemesinin merkezi ekseriyetle kaza veya liva merkezi olsa da ihtiyaç halinde bunun, dışında bir yerde de mahkeme kurulabileceğinden bunun padişah iradesi (irade-i seniyye) ile tayin edilmesi gerekecektir. Ayrıca Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'na göre bir kazada kurulan ticaret mahkemesinin yargı yetkisi o kaza dairesiyle sınırlıdır, bir ticaret mahkemesinin yargılama yetkisi daraltılıp genişletilecekse bunun Nezaretçe belirlenip irade-i seniyye ile tasdiki gerekir¹⁷⁰.

Ticari işlemlerin görülmesinde uygulanan kanunlar pratikte bazı düzensizlikleri doğuruyordu. Örneğin İstanbul'a havale olunan davalarda ilgili kişiler İstanbul'a çağrılıyor, dava çözümlenene kadar burada ikamete mecbur olabiliyorlardı. Bu mağduriyetin giderilmesi için davaların bölgede halledilmesi ve merkezden tayin edilen görevlilerin bölgelerdeki uygulamaları takip etmesi kararı alınmıştı¹⁷¹. Her ne kadar davaların mahallinde çözülmesi isteniyorsa da bazı bilgi eksiklikleri, çözümlenemeyen davaları, merkeze taşıyordu¹⁷². Ticaret Kanunnamesi ile Zeylin

¹⁷⁰Ahmed Reşid, a.g.e, s.16-18.

¹⁷¹BOA.İ.MVL., no: 25630, 5 Za.1283-10 Nisan 1867.

¹⁷²Bkz. A. MKT. UM., no.555/74, 22 B. 1278- 24 Ocak 1862. Tırnalada üç Avrupa tüccarı ile Ömerzade Sadıkoğlu Mahmut Nuri arasındaki toprak anlaşmazlığı da merkeze taşman bir davaydı, bkz. A.MKT.DV., no.218/15, 5 Ş. 1278-5 Şubat 1862; İngiltere tebası Mösyö Romer ve Osmanlı tebaası kardeşi Artin'in vekilleri ile iflas eden ekmekçi başı Hoca Ferhat arasındaki dava da Ticaret Mahkemesi'ne havale edilmiştir.

Bkz. BOA. T.MAT., no.792/14, 1280.

neşri arasındaki on yıllık zaman zarfında ticaret mahkemelerine ait işler ticaret meclisleri tarafından yapılmıştır.1860 (h.1276) tarihli Zeyl, merkezde ve taşralarda yalnızca ticaret davalarını görmekle vazifeli ticaret mahkemelerinin ve İstanbul'da bu mahkemelerin verdikleri kararları üst mahkeme sıfatıyla yeniden görebilecek Dersaadet İstinaf Divanı'nın kurulmasını öngörmektedir. Kanunun 4. maddesine göre ticaret mahkemelerinin sayısı ve yetki alanı irade-i seniyye ile saptanacağı gibi, hem bütün ticaret mahkemeleri hem de "*istinaf Divanı*" Ticaret Nezareti'nin kontrolü altında bulunacaktır¹⁷³. İstanbul ticaret mahkemeleri Ticarethâne'de kurulmuş ve gelişmiştir. Bu dönemde işlerinin fazlaşması, burada görev alan memurların hem sayıca hem de rütbe ve kıdem artışından takip edilebilir¹⁷⁴. Ayrıca Meclis-i Meabir ve bazı özel komisyonların burada toplanması yer problemini doğurmuştur. Bu nedenle özellikle 1860 sonrasında Ticarethane'nin genişletilmesi, tamir edilmesi konusu da gündeme gelmiştir¹⁷⁵.

Vilâyet Nizâmname'si'nin 7 Kasım 1864 (7 Cemaziye'l-ahir 1281) tarihinde yayımlanması ile her vilayette birer meclis-i ticaret teşkil edilince hemen her yerde ticaret mahkemeleri açılmış oldu¹⁷⁶. Vilayet Nizamnamesi gereğince Osmanlı

¹⁷³F. Gürzümar-T.Gürzümar, a.g.e, s.31.

¹⁷⁴Ticarethanede görevli katiplere rütbe tevcihi (BOA.İ.Dh., no.37969, 27 N 1282-13 Şubat 1866).

¹⁷⁵18.000 kuruşluk tahsisatla ticarethanenin tamirine kış mevsiminin bitiminde başlanacaktı (BOA.İ.MVL, no.23605, 4 N.1281-31 Ocak 1865); Bu dönemde bir deprem olmuş ve ticarethanenin bazı bölümleri zarar görmüştür (BOA.İ.MVL., no.24591, 15 L. 1282-3 Mart 1866; no.25736, 18 M. 1284- 22 Mayıs 1867).

¹⁷⁶Aydın, a.g.e, s.426; Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri, İstanbul, 2001, s. 19-21.

devletinin mülki taksimi vilayet usulüne ve "*memleket meclisi*" adı verilen meclisler de "*idare meclisi*" haline dönüştürülmüştü. Bu meclislerin yetkisi mülki ve malî işlerle, nafia ve ziraate dair işlerin nasıl icra edileceğine ait konuların müzakeresine hasredilmiş ve davalara müdahale etmeleri men edilmişti¹⁷⁷. Davaları görmek içinse, her kaza merkezinde "*meclis-i deâvi*" adıyla bir daireden meydana gelen ve liva merkezlerinde ise biri hukuk diğeri ceza işlerine bakmak üzere, birincisine "*meclis-i temyiz- i hukuk*", ikincisine "*meclis-i cinayet*" adı verilen iki daireden oluşan "*mahkeme-i bidayet*" kurulmuş ve bunların üstünde de vilayet merkezlerinde biri "*meclis-i temyiz-i hukuk*" adlı hukuki, davalarla uğraşan, diğeri de "*meclis-i kebir-i cinayet*" adlı ceza işlerine bakan iki daireden ibaret istinaf mahkemesi teşkil olunmuştu. Daha sonra bu iki daire birleştirilerek adına "*Divan-ı Temyiz*" denilmiştir. "*Meclis-i deavî*" ile "*meclis-i temyiz*"in başkanlığı buldukları bölgedeki kadılara, "*Divan-ı Temyiz*"in başkanlığı ise "*müfettiş-i hükkâm*" namıyla Bab-ı Fetvadan tayin edilen kişiye verilmişti. Bir de "*mümeyyiz*" adıyla halk tarafından seçilen ve yarısı Müslüman yarısı da gayrimüslim olan ve iki senede bir yarısı değiştirilmek üzere "*meclis-i deavî*"de dörder ve diğeri meclislerde ise altışar aza bulunuyordu¹⁷⁸.

İki dereceli kaza uygulaması, iki dereceli mahkeme teşkilatını gerektirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı mahkemeleri de iki dereceye ayrılmış olup birinci derece (derece-i ulâ) mahkemelerine "*bidayet mahkemeleri*" veya "*mehakim-i ibtidaiye*" ve ikinci derece (derece-i saniye) mahkemelerine "*istinaf mahkemeleri*" veya "*mehakim-i istinafiye*"denir. Bunlardan başka sulh daireleri (devair-i sulhiye)

¹⁷⁷Bkz. Ceride-i mehakim, s.268-271.

¹⁷⁸Ahmed Reşid, a.g.e, s.33-34; ayrıca bkz. Sedat Bingöl, *Hırsova kaza Deavi Meclisi Tutanakları*, Eskişehir 2002, s. 12-13.

olarak köylerde "*ihiyar meclisleri*" ve nahiyelerde "*nahiye meclisleri*" yetkili olarak kabul edilmiştir. Bu sulh daireleri hukuk davalarını sulhen görmekle vazifelidir. İhtiyar meclislerinin herhangi bir yargılama yetkisi yoktur. Nahiye meclisleri aslen 150 kuruş veya bu miktarı aşmayan hukuk davalarını kesin olarak, yani istinafi kabil olmamak üzere çözmekle yetkili olup, bu meblağı aşan davaları görme yetkisi yoktur. Dolayısıyla kaza bidayet mahkemeleri, yargılama yetkileri dahilinde bulunan hukuk, kabahat ve cünha davalarını ve eğer ticaret mahkemesi yoksa (mahkemenin şekli Zeyl-i Kanun-ı Ticaret'te belirtilen surete uydurulmak koşuluyla) ticaret davalarını bidayeten ve sulh dairelerinden kabil-i istinaf olmak üzere verilen hükümleri istinafen rüyet eder. Liva bidayet mahkemelerinin vazifesi, buldukları kazada meydana gelen davalar hakkında diğer kaza mahkemelerinin, vazifesinin aynıdır. Ticaret mahkemesi kurulan yerlerde, liva merkezi olan kazaların ticaret mahkemesi o kazada meydana gelen ticaret davalarını bidayeten ve livaya bağlı diğer kazaların ticaret mahkemelerinden verilen hükümleri ise istinafen görmeye yetkilidir. Liva merkezinde ticaret mahkemesi bulunmadığı durumda, istinaf vazifesi de merkez bidayet mahkemesine aittir. Asıl dava ticari işlerle ilgili olup orada ticaret mahkemesi bulunmadığı için davaya kaza bidayet mahkemesi tarafından hükmedilmiş olsa bile, müstenifler istinaf için "*merkez-i liva*" veya "*merkez-i vilayet*" ticaret mahkemesine müracaatta muhayerdir. Bu mahkemelerden verilen hükümlerin usul ve kanuna uygun olup olmadığını tetkik için ayrıca bir mahkemeye ihtiyaç olduğundan yargılama yetkisi bütün ülkeyi kapsayacak yüksek bir mahkeme İstanbul'da kurularak adına "*temyiz mahkemesi*" denilmiştir. Yalnız Osmanlı tebaası ile yabancı tebaa arasında çıkan davaları görmekle vazifeli olan Dersaadet Ticaret Mahkemesi Birinci Meclisi'nin kararları ile diğer ticaret mahkemelerinden geçici yabancı üyelerin katılımıyla verilen hüküm ve kararlar, istinaf ve temyiz edilemeyen

kararlardır. Yani bunların istinaf ve temyiz yoluna başvuru olarak tekrar görülmesi istenemez¹⁷⁹. İstinaf yoluna gidenlerden kefalet alınması şeklindeki bir uygulamaya mahkeme kararlarında rastlanmaktadır¹⁸⁰.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi 24 Mayıs 1839'da sarrafların gerek kendileri arasında ve gerekse devletle aralarındaki anlaşmazlıkları halletmek üzere Maliye Nezareti'nde bir "*meclis-i muhasebe*" kurulmuştu. Ancak bu durum sarrafların diğer tüccarlardan ayrıcalıklı olduğu intibamı uyandırmış ve 1868'de bu ayrıcalıklar kaldırılarak sarrafların davalarını Ticaret Kanunnâmesi'ne tabi olarak Ticarethane'de görmeleri usulü getirilmişti. Beratlı Avrupa ve Hayriye tüccarının daha önce aldıkları imtiyazlar da bu tarihte kaldırıldı¹⁸¹. Bunun üzerine sarraflar 30 mührün yer aldığı bir dilekçe ile itirazlarını dile getirdiler. Burada daha önceleri Hazine-i Hassa'da bir komisyonda, ardından Divan-ı Muhakemat-ı Maliye'de halledilen davalarının ticaret mahkemesine havalesiyle yeni kanunlara uyum sağlamalarının mümkün olmadığını, kendi iltizam ve borç meselelerinin ancak ihtisas meclisinde görülebileceğini iddia ettiler¹⁸². Bu durum Maliye Nezareti ile birlikte yeniden değerlendirildi ve sarrafların problemlerinin Ticarethane'de kurulacak ayrı bir mecliste eski usulde çözülmesine karar verildi¹⁸³. Başlangıçta berriye ve bahriye olmak üzere iki daireden meydana gelen Dersaadet Ticaret Mahkemesi'nde daire sayısı zaman içinde artmıştır. 1863 (h 1280) tarihinde deniz ticareti davaları (deâvi-i bahriye) için üçüncü bir kısım daha ihdas edilmiş ve o

¹⁷⁹Ahmed Reşid, a.g.e., s.47-50.

¹⁸⁰Bkz. Ceride-i Mehakim no.14, s. 105-108.

¹⁸¹A.MKT.MHM.,no. 403/ 94, 8 Z. 1284- 1 Nisan 1808.

¹⁸²A.MKT.MHM.,no.418/ 77, 5 R. 1285- 24 Temmuz 1868.

¹⁸³A.MKT.MHM.,no.418/ 77, 14 Ca 1285- 2 Eylül 18.

zamana kadar liman dairesinde görülmekte olan işler oradan alınıp mahkeme-i ticaretin bu dairesine tevdi edilmiştir¹⁸⁴. Bir ara Dersaadet Ticaret Mahkemesi "*Meclis-i Ticaret-i Bahriye*" den başka beş daire ve ayrıca bir de heyet-i iflasiye'den meydana gelmekte olup bunlardan dördüncü ve beşinci ticaret mahkemeleri 1876 (h. 1293) ve üçüncü mahkeme-i ticaret de 1881 (h. 1299) senesinde lağvedilmiştir¹⁸⁵. Ticaret Kanunnâmesi yürürlüğe girdikten sonra birçok yerde ticaret mahkemeleri teşkil edilmişti.20 Şubat 1871 (29 Zilkade 1287) tarihli Dahiliye Nezareti'nden verilen bir müzekkerede 110 ticaret mahkemesinin mevcut olduğu ve 1887 (h.1304) tarihinde ise bu mahkemelerin adedinin 190'a ulaştığı ifade edilmiştir¹⁸⁶.

Ticaret mahkemelerindeki aksaklıkları giderebilmek için Nisan 1868'de bazı tedbirler alındı. Karma mahkemelerde görülen davalarda ticaret kanununun yeterli olmadığı hallerde meselenin çözümünü kolaylaştırmak amacıyla, uzmanlardan oluşan bir özel komisyon kurulacak ve bu komisyon gerekli kanun taslaklarını hazırlayacaktı. Bu arada davaların ertelenmemesine dikkat edilecekti. Bir diğer önemli mesele de mahkeme üyelerinin göreve devamsızlığıydı. Özellikle maaşların yetersizliği nedeniyle görevlerini aksatanlar yüzünden davacı ve davalılar zor durumda kalıyorlardı.Bu amaçla mahkeme başkanları değiştirilerek ticaret mahkemeleri uzman kişilerin tayiniyle güçlendirildi.

¹⁸⁴H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.85.

¹⁸⁵Bunlardan dördüncü ticaret mahkemesine ait kayıtlara *Ceride-i Mehâkim* adlı dergide rastlanılmaktadır, bkz. *Ceride-i Mehâkim*, s.722-725.

¹⁸⁶H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.84.

"*Islahat-ı Umumiye Fermân-ı Alisi*"nin 11 Aralık 1875 (13 Zilkade 1292) tarihinde neşredilmesi ile ticaret mahkemeleri ve "*Divan-ı İstinaf*", Ticaret Nezareti'nden ayrılarak Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır.

Önceleri ticaret mahkemelerinin ticari işlemlerin yoğun olduğu merkezlerde kurulduğu göze çarpmaktadır. Örneğin İzmir'de Mayıs 1863'te ticari işlerin yoğunluğu ve buradaki meclisin yetersiz olduğu görülerek ticaret mahkemesi kurulmasına karar verilmişti. Ticarî davalar daha önce vilayet kethüdaları başkanlığında, tüccarlardan oluşan komisyonlarda görülüyorken ahali ve tüccarın bir çok şikayetleri vardı. Meclisin yabancı tüccarların eline geçtiği iddia ediliyordu. Bu nedenle yabancılar burada bir ticaret mahkemesi kurulmasını istemiyorlardı. Diğer yandan ticaret merkezlerinde kurulan ticaret mahkemelerinin durumları henüz netleşmemişti. Bunlar hakkında bilgi almak ve gereken ıslahatı netleştirmek amacıyla buraya müfettişler gönderilmişti¹⁸⁷.

Nizamiye mahkemelerinin teşkilinden sonra 8 Mart 1888 (h. 24 Cemaziye'l-ahir 1305) tarihli "*Mehâkim-i Şer'iyye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezâîfine Dair Tezkire-i Sâmiye*"de şer'i mahkemelerin yetkisi daraltılmış ve ticarî muamelelerden doğan ihtilafların çözümü nizamiye mahkemelerinin görev alanına sokulmuştur. Bu nedenle de tebaa ile yabancılar arasında ortaya çıkan ticaret davalarının tercüman hazır olduğu halde nizamiye mahkemelerinde görülmesi gerektiği ifade edilmiştir¹⁸⁸.

Kural olarak icar ve isticar davalarında uygulanacak kanun "*Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*" ve "*İcar-ı Akar Nizamnamesi*" idi. Ancak kiralanan tahliye edildikten ve kira akdi (icar ve isticar) sona erdikten sonra kefil, kefil olduğu şeyi

¹⁸⁷İ.MVL., no.21944, 24 Za 1279-12 Mayıs 1863.

¹⁸⁸H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.72.

ödeyeceğine dair bir senet vermişse, bu senede istinaden açılacak davayı görme hususunda yetkinin teamülen, kiraya veren Osmanlı ise birinci ticaret mahkemesi, kiraya veren yabancı ise konsolosluk mahkemesi olduğu kabul edilmiştir. Yalnız konsolosluk ikametgahından dokuz, saatlik mesafeden daha uzak yerlerde bulunan "kaza deâvi meclisleri" yani "bidayet hukuk mahkemeleri" asıl miktarı bin kuruşu geçmeyen hukuk ve ticaret davalarını görmeye yetkili olur. Bu davaların görülmesi esnasında tercümanın bulunması da icab etmemekteydi. Osmanlı devleti 4 Aralık 1871 (21 Ramazan 1288)'de "*Dersaadet Hukuk-ı Adiyeye ve Cezaiye Mehakim-i Nizamiyesinin Teşkilat ve Vezâifine Dair Nizâm-nâme*"¹⁸⁹yi neşretmiş, ardından da 18 Aralık 1871 (5 Şevval 1288)'de "*Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamname*"¹⁹⁰ yi neşretmiştir. Bunun üzerine geçici olarak ticaret mahkemelerinde görülmesine izin verilmiş olan hukuk davaları ticaret mahkemelerinden alınıp hukuk mahkemelerine verilmiştir. Hukuk mahkemelerinde yabancı aza bulunmadığını ileri süren sefaretler buna itiraz etmişler, 24 Ekim 1872 (21 Şaban 1289) tarihli müzekkere ile 1000 kuruşa kadar olan hukuk davaları ile icar ve isticar davaları hariç yabancılara ilişkin davaların ticaret mahkemelerinde görülmesine karar verilmiştir. 30 Mart 1872 tarihinde sefaretlere gönderilen protokolün bir fıkrasında "ihtiyar meclisleri" yle "kaza deavi meclisleri" nin vilayet nizamnamelerine göre kendi yetki alanları içerisinde bulunan davaları, konsolos hazır olmaksızın bu meclislerde görebilmesi, istinaf hakkı baki olmak ve istinaf sırasında konsolos veya vekili bulunmak şartıyla yabancı tebaanın buna kendi rızalarıyla muvafakat etmeleri şartına bağlanmıştır. Bu rızanın duruşmadan önce yazılı olarak verilmesi gerekir. Dolayısıyla konsolos ikametgahından ister dokuz saat uzak isterse daha yakın bir yerde olsun, Osmanlı

¹⁸⁹ Bkz. Düstür, Tertib I, c. I, s. 357 vd.

¹⁹⁰ Bkz. Düstür, Tertib I, c. I, s. 352 vd.

tebaası ile bir yabancı arasında asıl miktar; 1000 kuruşu aşan bir hukuk davasını tercüman olmadan bidayet ve hukuk mahkemeleri görebileceklerdi. Bunun tek şartı olarak da, yabancı olan kişinin bu konuda yazılı bir muavafakat vermesi gerekiyordu¹⁹¹.

Adli teşkilat yenilenmeden önce bütün davalar şer'î mahkemelerde görülür ve verilen kararlar yine kadı tarafından icra edilirdi. Daha sonra nizamiye mahkemeleri kurulmuş ve icra vazifesi taşrada vali, mutasarrıf ve kaymakamlara, Dersaadette ise Deâvi Nazırı'na verilmişti. Deavi nezaretinin ilgasından sonra, Dersaadet'te "*icra cemiyeti*" teşkil edilmiş ve tebaa arasındaki davalara ilişkin hükümlerin icrası bu icra cemiyetine verilmişti. Ancak icra cemiyeti kendisine verilen ilamlardan bir çoğunu zamanında infaz edemediğinden mahkemece verilen ilamların o mahkeme reisi marifetiyle icrası kural olarak kabul edilerek 17 Haziran 1876 (h. 5 Haziran 1292) tarihli İcra Kanunu gereğince her bidayet mahkemesi nezdinde icra daireleri oluşturulmuş ve hukuk ve ticaret mahkemelerince verilen ilamların icrasına memur edilmişlerdi¹⁹².

3-KANUNNAME-İ TİCARET'İN İLANI VE UYGULANIŞI

Tanzimat'tan sonra ülkede çalışmaya başlayan karma ticaret mahkemelerinde Avrupa ticaret hukuku uygulanmaktaydı. Avrupa'ya yaklaşma hareketleri hukuk sahasında Avrupa'dan bazı kanunların derlenmesi biçiminde

¹⁹¹H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.302-311.

¹⁹²H.Cemaleddin-H. Asadur,a.g.e, s.317-318.

ortaya çıkmıştır. Ekonomik yaşamın gereksinimlerinden dolayı ilk olarak derlenen ve dilimize çevrilen yasalardan biri de Ticaret Kanunu olmuştur.

Osmanlı Ticaret Kanunu, Camiç Ohannes Efendi tarafından tercüme edilen,¹⁹³ 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu esas alınarak hazırlanmıştır. Bununla beraber Hollanda, Sardunya ve Prusya kanunlarından da istifade edilmiştir.¹⁹⁴ İktibas edilen Fransız Ticaret Kanunu, Kanunname-i Ticaret'in mazbatasında da belirtildiği üzere, esasen 4 kitaptan oluşmaktaydı. İlk kitabı kara ticareti, ikinci kitabı deniz ticareti, üçüncü kitabı iflas, dördüncüsü ise ticaret mahkemeleri hakkındaydı.

Bu kanunun dördüncü kitabı, o sıralar devletin iç ve dış yapısına uygun görülmeyle icrasının mümkün olmayacağı düşünüldüğünden, deniz ticareti hakkındaki ikinci kitabı da lüzumlu addedilmekle beraber diğer iki kitap kadar acil görülmediğinden yürürlüğe konulmamış, sadece birinci ve üçüncü kitabı; yani kara ticareti ve iflasla ilgili hükümleri kapsayan bölümler “*Kanunname-i Ticaret*” adıyla iktibas edilerek 28 Temmuz 1850’de (18 Ramazan 1266) yürürlüğe konulmuştu.¹⁹⁵ Ancak daha önce de bir ticaret kanunu çıkarma teşebbüsü olmuştur. Tanzimat’tan hemen sonra 1841 yılında, Reşit Paşa’nın hariciye nazırı olduğu dönemde Paşa, aynı Fransız ticaret kanununu esas alan bir ticaret kanunu projesini Meclis-i Vâlâ’ya getirmiş, fakat ulemanın tepkileri sonucu bu teşebbüs akim kalmış ve Reşit Paşa

¹⁹³Tevfik Tarık, *Ticaret-i Berriye Kanunu ve Usul-ı Muhakemat-ı Ticaret*, İstanbul 1329, s.3.

¹⁹⁴Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat” *Tanzimat* c.I, s.196–197; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s.152.

¹⁹⁵*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.376 vd; Kaynaklarda bu kanunun tarihi ile ilgili farklı beyanlar vardır. Otacı (s.256), Cin-Akgündüz (c.II, s.335),1849 tarihini, Kenanoğlu (s.75) Cin-Akyılmaz (s.466), Aydın (s.460) 1850 tarihini vermektedir.

koltuğunu kaybetmiştir.¹⁹⁶“*Mukaddemce tanzimine mübaşeret olunup muahharan duçar-ı akamet olan ticaret kanunnamesinin haftada bir gün müzakeresiyle ikmal ve itmam-ı istizanını şamil 15 S. 1262 tarihli bir tezkire-i samiye*”¹⁹⁷ den, dolaylı olarak bu kanunun hazırlıklarının Reşit Paşa zamanında başladığı, yaşanan tepkiler sonucu çalışmaların yarım kaldığı, bir müddet sonra da çalışmalara tekrar başlandığı sonucu çıkarılabilir. Kanunun Düstur’daki yayın tarihi 28 Temmuz 1850 (18 Ramazan 1266)’dır. Ancak arşiv belgelerinde kanunun 1849/1265 yılında tamamlanarak Türkçe, Ermenice ve Rumca basıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁹⁸ Kanundan taşraya 35 nüsha gönderilmiş ve gerektiğinde kapı kethüdarları bu iş için görevlendirilmiştir.¹⁹⁹ Kanun, yayımlandıktan bir yıl sonra İstanbul’da, bir buçuk yıl sonra da diğer yerlerde yürürlüğe girmiştir.²⁰⁰

Kanunname-i Ticaret, iki kısımdan oluşmaktadır ve 315 maddedir. Birinci kısım (md:1-146) 6 fasıl olup, tüccarın tanımı, tacirin tutmakla mükellef olduğu defterler, şirket akdi, komisyon, kara ve deniz yoluyla eşya nakline memur siparişi ve emanetçiler ile polişe konularını düzenlemektedir. İkinci kısım (md.147–315) ise iflas hükümlerine aittir ve 11 babdan oluşmaktadır.²⁰¹

Kanunname-i Ticaret’in içeriği şöyle taksim edilmiştir:

Birinci kısım (madde:1–146):

¹⁹⁶Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.110; Ekinci, s.81; Otacı, s.256.

¹⁹⁷BOA., İ.MSM. Gömlek:23, Dosya:601.

¹⁹⁸BOA. Dahiliye, no: 10966, 15 C. 1265/8 Mayıs 1849.

¹⁹⁹BOA.A.MKT.UM., Gömlek: 32, Dosya:63, 17 Za. 1266/28 Eylül 1850.

²⁰⁰BOA.A.MKT.MHM., Gömlek:31 Dosya:95, tarih: 11 Ca. 1266/25 Mart 1850; Ayrıca bkz. “Ticaret Kanununun Dersaadette ve Taşrada... Meriyeti Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mübeyyin İlan-ı Resmî”, *Külliyat-ı Kavanin*, c.7, no:6365.

²⁰¹*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.377–445.

Fasl-ı evvel: (madde:1-2)Tüccarlar hakkındadır. Bu fasıl iki maddeden oluşmaktadır, tüccarın tanımını ve ticarî yetkisini hükme bağlamaktadır.

Fasl-ı sanî: (madde:3-9) Her bir tüccarın tutmağa mecbur olduğu defterleri anlatmaktadır.

Fasl-ı salis (madde:10-52) Şirket anlaşmalarının şeklini kapsamaktadır. Ticaret şirketlerinin oluşumlarını karara bağlayan bu bölüm 43 maddede kollektif, komandit ve anonim şirketleri düzenlemektedir.

Fasl-ı rabi' (madde:53-55) Komisyon ve sipariş yoluyla yapılan ticaretle ilgilidir. Sipariş yoluyla yapılacak ticari işlerden alınacak komisyon ücretlerini düzenlemektedir. Bu fasılda 3 madde bulunmaktadır.

Fasl-ı hamis (madde:56-69) Kara ve deniz yoluyla yapılan eşya nakliyatı, sipariş işiyle uğraşanlar ve emanetçiler hakkındadır. Ticari malların kara ve denizden yapılacak taşıma işlerini ve emanetçiliği düzenlemektedir.14 maddeden oluşan bu fasıl kara ve deniz taşımacılığı ile ilgili ortak hükümleri kapsamaktadır.

Fasl-ı sadis (madde:70-92) Tüccarlar arasındaki anlaşma usulü hakkındadır.

Madde:93-146 Ciro ve havale işlemleri ile ilgilidir.

İkinci Kısım (madde:147-315)

Fasl-ı evvel: (madde:147) İflasın beyanı ve ilanı hakkındadır.

1. Bab (madde:148-160) İflasın ilanına dairdir.

2.Bab (madde:161-164) İflas eden şahsın işlerine nezaret etmek üzere Ticarethane'den tayin olunacak me'murun görevleri hakkındadır.

3.Bab (madde:165-169) Müflisin temhir-i eşyası ile şahsına ait evvelki muamelat beyanındadır.

4.Bab (madde:170-175) Vekillerin tayin ve tebdiline dair olan usûl ve kavanin beyanındadır.

5.Bab: Vekillerin me'muriyetleri beyanında olup, beş bölüme ayrılmaktadır:

Fasl-ı evvel: (madde:176-186) Vekillerin me'muriyet hükümleri ile ilgilidir.

Fasl-ı sanî: (madde:187-191) Fekk-i mühr ve tahrir-i emvâl hususları beyanındadır.

Fasl-ı salis: (madde:192-196) Müflisin eşyasının satılması ve değerlerinin tahsil ve toplanması konularını kapsamaktadır.

Fasl-ı rabi': (madde:197) Müflisin mallarının korunmasına dairdir.

Fasl-ı hamis: (madde:198-210) Borçların tahkikine dairdir.

6.Bab: Uzlaşma ve uyuşma anlamında olan konkordato senedinin düzenlenmesi ya da uyuşamayıp icranın uygulanmasına dairdir. Altı bölümden oluşmaktadır:

Fasl-ı evvel: (madde:211-213) Talep sahiplerinin toplanma ve çağrılmasına dairdir.

Fasl-ı sanî: (madde:214-222) Konkordato senedinin sûret-i akd ve tesviyesi hakkındadır.

Fasl-ı salis: (madde:223-226) Konkordatonun icra-yı ahkamı beyanındadır.

Fasl-ı rabi': (madde:227-233) Konkordatonun hükmen ilgası veya feshi ve icrası beyanındadır.

Fasl-ı hamis: (madde:234-235) Mevcut malın yeterliliği halinde iflas işleminin kapatılması beyanındadır.

Fasl-ı sadis: (madde:236-248) Alacaklıların ittifakı beyanındadır.

7.Bab: Bir iflas zuhurunda ashab-ı matlubun envai' ve keyfiyet-i istihkakı beyanındadır. Dört çeşitten oluşmaktadır:

Nev'-i evvel (madde:249-252) Müflis ile ma'müte'ahhid ve müflisin kefilleri olan kimseler hakkındadır.

Nev'-i sanî (madde:253-257) İmtiyazlı alacaklılar hakkındadır.

Nev'-i salis (madde:258-262) Eşya-yı gayr-i menkule üzerinde imtiyazı olan alacaklıların istihkakı beyanıdır.

Nev'-i rabi' (madde:263-270) Hukuk-ı zevcat beyanıdır.

8. Bab (madde:271-276) Menkulatın alacaklılar arasında dağıtımı ve taksimi ve eşya-yı gayr-i menkule hasılatının kesin hesabı beyanıdır.

9. Bab (madde:277-279) Eşya-yı gayr-i menkulenin satışı hakkındadır.

10. Bab (madde:280-285) Eşyalara el konulması ile ilgilidir.

11. Bab (madde: 286-287) İflas hükmüne itiraz şekilleri ile ilgilidir.

Fasl-ı sanî:²⁰²Taksiratlı ve hileli iflas beyanında olup, dört bölümden oluşmaktadır:

1.Bab (madde: 288-291) Taksiratlı müflis beyanıdır.

2.Bab (madde: 292-293) Hileli iflas beyanıdır.

3.Bab (madde: 294-301) Müflisin iflasında gayrileri tarafından irtikap olunan cünha ve töhmetler beyanıdır.

4.Bab (madde: 302-304) Taksiratlı ve hileli iflas zuhurunda emval ve emlakın idaresi beyanıdır.

Fasl-ı salis:²⁰³(madde:305) Müflisin iade-i itibarı beyanıdır.

Ticaret Kanunname-i Hümayunu'nun 146. maddesine zeyl: (madde: 306-315)

İşbu maddenin hükmü açık bonolar hakkında dahi tamamıyla caridir.

²⁰²*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.438'de " Fasl-ı Sanî" olarak yazılmasına rağmen Kanunname-i Ticaret'in ikinci kısmı 11.Babının fasl-ı evvelidir.

²⁰³*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.443'de " Fasl-ı Salis" olarak yazılmasına rağmen Kanunname-i Ticaret'in ikinci kısmı 11.Babının fasl-ı Sanîsidir.

1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun bir tercümesi olan bu kanun "*Kanunname-i Ticaret*" adı ile 1850 (18 Ramazan 1266) den 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış ve fakat çeşitli nedenlerle dönemin ticari gereksinmelerine yanıt verememişti. Bu nedenlerin önemlilerini şöylece sıralıyabiliriz;

a) Kapsadığı konular bakımından 1807 tarihli Fransız Kanunu'nun, ticaret hukukunun bütün yönlerini içine almaması,²⁰⁴

b) Fransız kanununun tercümesinde birtakım önemli yanlışlar yapılmış olması ve bunların kanunun 75 yıllık uygulaması sırasında düzeltilmemiş bulunması,²⁰⁵

c) Ticaret Hukuku'nun temelini oluşturan Borçlar Hukuku sistemimizin İslam fihına dayanması ve dolayısı ile Fransız Borçlar Hukuku sistemi ile hiçbir bağlantısının bulunmaması.

1850 tarihli Kanunname-i Ticaret 1926 tarihinde yürürlükten kalkıncaya kadar hiçbir değişiklik görmemiş, ancak sonradan yayımlanan birtakım ekler ve kanunlar ile Ticaret Hukuku mevzuatımız zenginleştirilmiştir.²⁰⁶

Kanunname-i Ticaretin 1860 tarihli birinci eki Ticaret Mahkemeleri kurulmasına bunların görev alanları ve yargılama yöntemleriyle ilgili 102 madde ve 7 fasıldan oluşmaktadır.1905 tarihli ikinci ek 8 maddelik olup iflâs ile ilgili

²⁰⁴Bu eksiklikler Fransa'da gerek Code Civil gerek başka bağımsız kanunlarla doldurulmuş olup Ticaret Kanunu da 1807'den bu yana sayısız değişiklik görmüştür.

²⁰⁵Vasfi Raşit Sevig , Ticaret Kanunu Şerhi, C. 6, İstanbul 1935, s.9.

²⁰⁶Ticaret Mahkemelerinin kurulması hakkında birinci zeyl 1860. Usûl-ı Muhakeme-i Ticarete dair Nizamname 1861. Kanunname-i Ticaret-i Bahriyye 1863. İflâs hükümleri hakkında ikinci zeyl 1906. Sigorta Hükümleri hakkında üçüncü zeyl 1906. Çekler hakkında Kanun 1914.

hükümleri kapsar. Nihayet 1906 tarihli üçüncü ek ise 25 maddede sigorta akdini hükme bağlar.

Ticaret mahkemelerine ilişkin 4.kitap, 1 Mayıs 1860 (9 Şevval 1276)'da “*Ticaret Kanunname-i Hümayunu’na Zeyl*” adıyla yayınlanmıştır.²⁰⁷Yine deniz ticaretine ait 2.kitap ise, 1863'te“*Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi*” adıyla yayınlanmış, böylece Fransız ticaret hukukunun benimsenmesi süreci büyük ölçüde tamamlanmıştır. Osmanlı Ticaret Kanununun mazbata kısmındaki ifadelerden ve hukuk tarihi kaynaklarından, Fransız ticaret kanununun 1. ve 3. kitaplarının aynı zamanda iktibas edildiği anlaşılmaktadır. 3. Kitap, Osmanlı Ticaret Kanununun 2. Kısmı olan iflas kanunudur. Ancak Bozkurt'un ifadelerinde bununla ilgili bazı çelişkili bilgiler görülmektedir. Yazar, Fransız Ticaret Kanununun 1. ve 3. kitabının Osmanlı'da 28 Temmuz 1850'de (18 Ramazan 1266) yayınlandığını, 2. Kitabının “İflas Kanunnamesi” adıyla 1855'te yayınlandığını söylemektedir. Hâlbuki yazarın da belirttiği gibi (s.152) 2. kitapta deniz ticareti hükümleri bulunmaktadır.²⁰⁸

Kanunnamenin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Kanun usûllerini öğrenmek amacıyla yabancı bir kâtip

²⁰⁷*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.445-466.

²⁰⁸Bozkurt'un ifadeleri aynen şöyledir: “...1849 yılında Fransız Ticaret Kanunu (1807), *Kanunname-i Ticaret* adıyla, Çamiç Ohannes Efendi tarafından tercüme edilerek 1850 yılında (18 Ramazan 1266), önce Fransız Ticaret Kanununun 1. ve 3. kitapları, 1855'de de *İflas Kanunnamesi* adıyla ikinci kitabı yayınlandı.” *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s.151. *Düstur*'da da ifade edildiği gibi (Birinci Tertip, c.I, s.376), Fransız Ticaret Kanununun 3. kitabı iflas hakkında olduğuna ve bu da 1. kitapla birlikte yürürlüğe girdiğine göre, İflas Kanunnamesi için verilen 1855 tarihinin de problemli olduğu görülmektedir. Bu bilgileri esas alan bazı hukukçuların da aynı hataya düştükleri görülmektedir. Örneğin bkz. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s.460; Otacı, s.256.

getirilmiştir.²⁰⁹ Paris'te hukuk eğitimini tamamlayarak ülkeye geri dönen öğrenciler, Ticârethâne'deki mahkemede göreve başlatılmıştır.²¹⁰ Birkaç yıl içinde ise İstanbul ve taşra ticaret mahkemelerinde görev yapan mübaşir ve muhızlıların nizamnamesi hazırlanmıştır.²¹¹ Ticaret-i Bahriye Meclisi kurulduktan hemen sonra ticaret kanunnamesine ek olarak deniz liman memurlarının vazifeleri, ticaret gemilerinin inşa ruhsatları satış ve alım işlemleri tanzim edilmiştir.²¹² Kanunu ve uygulamaları bilen ticaret mahkemesi üyeleri istinaf mahkemelerine tayin edilmiştir.²¹³ Tüccarın protesto dilekçelerini düzenlemek ve cevaplarını hazırlamak üzere bir de Deavi Kalemî açılmıştır.²¹⁴ Osmanlı hukuku açısından bu kanunun en önemli yeniliklerinden birinin şirketlerle ilgili düzenlemeleri olduğu söylenebilir. Kanunname kolektif, komandit ve anonim olmak üzere üç tür şirket öngörmektedir. Bir de belirli bir eşyanın alım-satımı ile yahut belli süre ile sınırlı olarak kurulabilen muvakkat şirketten söz edilmektedir. Batı hukuku için de yeni sayılan ve içtihatlarla Fransız hukukuna yerleşmiş olan “*şirketlerin tüzel kişilikleri*” konusu, bu kanunnameye açıkça yer almamaktadır. Batıda ilk defa 1873 tarihli bir Belçika Kanunu'nda ifade edilen tüzel kişilik, Osmanlı Hukuku'na da 1876 tarihli şerhlerde

²⁰⁹Arşiv kayıtlarına göre Banker Zarifi aracılığıyla getirilen Niko Kalis adındaki kâtip, 15 gün devlet borç senetlerinin hazırlanması ve yazışmalarında kullanılmış, daha sonra bu görev komisyon üyeleri tarafından ifa edilmiştir. Bu kâtibe söz konusu iş için 2000 kuruş ücret verilmiştir. BOA. İ. Dahiliye, no:23323, tarih: 8 M. 1273/9 Eylül 1856.

²¹⁰Rıfat, İsmail ve Ahmet Efendiler, 500'er kuruş maaşla memur olmuşlardır. BOA. İ. Dâhiliye, no:33509, tarih: 7 S. 1279/3 Ağustos 1862.

²¹¹BOA. İ.M.Vala, no: 22853, tarih: 12 Za. 1280/19 Nisan 1864.

²¹²BOA. İ.M.Vala, no: 23589, tarih: 24 S. 1281/22 Ocak 1865.

²¹³BOA. İ.Dâhiliye, no: 40496, tarih: 26 Ca. 1285/14 Eylül 1868.

²¹⁴BOA. İ.Dahiliye, no: 39992, tarih: 29 Z. 1284/22 Nisan 1868.

kullanılan ifadelerle girmeye başlamıştır.²¹⁵ Doktrinde ve bürokraside manevi-hükmi şahıs terimleriyle ifade edilmeye başlayan tüzel kişilik Osmanlı hukukunda ilk defa 1913 tarihli “*Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat*” ile resmen tanınmıştır.

Hükmi şahsiyet konusunun bazı müellifler tarafından İslam Hukukunda tanınmadığı ifade edilmektedir. Bir terim olarak hükmi şahsiyetin, kaynaklarda açıkça ifade edilmesede, İslam Hukuku’nda tanınmadığı söylenemez. Hatemi’ye göre İslam devletlerinin teşkilat tarzlarına bakıldığında beytülmalın ve dolayısıyla devletin ayrı bir kişiliğinin bulunduğunu kabul etmek gerekir. Osmanlı Devletinde de ülke üzerindeki egemenlik yetkisi, kamu malları, devlet hazinesi ve devlet reisi ile hanedanın özel malvarlığı arasındaki ayırım korunabilmiştir. İslam Hukuku’nda kişi topluluklarının tüzel kişiliği açısından Mecelle’nin 423. maddesindeki hüküm dikkat çekicidir. Bu hükme göre “*Ecir-i hassın müsteciri bir şahıs olduğu gibi, şahs-ı vahid hükmünde olan müteaddid şahıslar dahi olabilir.*” Hatemi’ye göre Mecelle bu hükümle tüzel kişilik kuramına bir ölçüde cesaret vermiştir. Maddenin açıklamasında şahs-ı vahide örnek olarak bir köy halkı verilmiştir. Mecelle’nin 1238. maddesinde bir cemaatin mülkü olan mecralardan, 1645. maddesinde ise iki köy arasındaki davada köyü temsilen bazı kişilerin bulunmasının yeterli olacağından söz edilmektedir. Bunların yanında başka ipuçları da zikredilebilir. Mesela katili bilinmeyen kişinin diyetinin mahalle veya köy halkınca ödenmesi anlamındaki “*kasâme*” buna örnektir. Bu konuda Arazi Kanunnamesinde de bazı örnekler mevcuttur. Yine Tanzimat’tan sonra “*İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkat*”

²¹⁵Hatemi, Hüseyin, *Medeni Hukuk Tüzel kişileri*, s.136-140, İÜHF yay. İstanbul 1979.

ile vilayetlere tüzel kişilik ve hak ehliyeti tanındığı görülür.²¹⁶ Bu nedenle hükmi şahsiyetin İslam ve Osmanlı hukukuna yabancı bir kavram olmadığı söylenebilir. Ticaret kanunnamesinin bazı konuları kapsam dışında bıraktığı görülmektedir. Bunların başında “alivere” denilen “borsa” konusu gelmektedir. Ne şer’i hukuk tarafından ne de Ticaret Kanunnamesi tarafından tanımlanmayan ve devlet tarafından kumar olarak görülen borsadaki işlemler, “hevâî alışverişler” olarak nitelendirilmiş, bu nedenle Galata Borsası’nda çıkan ihtilaflara bakılmaması istenmiştir. Bununla ilgili bir belgede şöyle denilmektedir:

“Ticaret Nezaret-i Celilesine Esham-ı cedide-i devlet-i aliyyenin Havyar Hanunda ve mahall-i sairenin meydanda akçe olmadığı halde yalnız fiyatının tezayüd ve tenakusu üzerine alabora tabir olunan suretle ve cihet-i âharla cereyan eyleyen muamelat ve mukavelattan birçok dava ve münaazaat tehaddüs etmekte idiğünden ve misillü deavi şer’an sayan-ı istima olmadığı gibi Ticaret Kanunname-i Hümayununda dahi ana dair sarahat bulunmadığından icra-yı icabı makam-ı nezaret-i Celilelerinden iş’ar olunmuş olup halbuki bu misillü hevayî alışverişler biaynihi kumar nev’inden madud bulunduğu ve devlet-i aliyyenin bir gûnâ nezareti tahtında olmayan Galata borsasında cereyan eden muamelattan mütevellid deavinin istimai tarafına gidilmesi ise halkı tergîp ve teşvik ile pek çok tezvîrat ve türlü türlü münaazaata bir iki kapı açmak demek olacağına mebni bu makule muamelattan mütehaddis münaazaat ve deavinin istima olunmaması Meclis-i Valada tezekkür ve

²¹⁶Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzelkişileri*, s.37–58. İslam hukukunda hükmi şahsiyet konusunda başka bir değerlendirme için bkz. Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c. I, .206 vd.

*tensip kılınmış olmağla ol vechile iktizasının ifasına himmet buyurmaları siyakında. Fi gurra S. 1284.”*²¹⁷

Ticaret Kanunnamesinin eksikleri yanında eleştirilen başka yönleri de bulunmaktadır. Bunların başında kanunun sistematığının pek yerinde olmaması sebebiyle maddeler arasında bir uyumsuzluk ve kopukluk bulunması, bu nedenle anlaşılmasının zor olması gelmektedir.²¹⁸

Ticaret Kanunnamesi'nin eksikliklerini gidermek amacıyla II. Meşrutiyet'ten sonra bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, deniz ticareti, iflas hükümleri ve ticaret usulüne ilişkin Almanya, İtalya, Portekiz, İspanya, Romanya, Şili ticaret kanunlarından ve Şafii mezhebinin “*Haşiye-i İbni Kasım*” kitabından yararlanarak bir layiha hazırlamış, Ticaret Kanunnamesi'ne ticaret unvanı, ticaret sicili, dellallar, ticari taahhütler, ticari satış, havale, cari hesap, ticari rehin, ticari vekâlet, umumi mağazalar gibi hususlarda bir kısım hükümler eklenmesi öngörülmüş, Şura-yı Devlet'çe tetkik edilerek Meclis-i Umumi'ye tevdi edilmişse de kanun haline dönüşmemiştir.²¹⁹

4 - ZEYL-İ KANUNNAME-İ TİCARET'İN İLANI VE TİCARET MAHKEMELERİNİN KURULUŞU

Bilindiği gibi Osmanlı Ticaret Kanunu, 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun 1. ve 3. Kitaplarının tercüme edilmesiyle 28 Temmuz 1850 (18

²¹⁷BOA. Ayniyat, 994, s.75, tarih: 1 S. 1284/4 Haziran 1867.

²¹⁸Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, s.78.

²¹⁹M. Celaleddin, s.31; Tefvik Tarık, s.3; Bozkurt, s.154; Otacı, s.257.

Ramazan 1266) tarihinde “*Kanunname-i Ticaret-i Berriyye*” adıyla yayımlanmıştı.²²⁰ Bu yayımlanan ciltler kara ticareti ve iflas konularını kapsamaktaydı. Fransız Ticaret Kanunu’nun diğer iki cildi olan 2. kitap deniz ticareti, 4. kitabı ise ticaret mahkemelerinin oluşturulması ile ilgili idi. Ancak, 2 ve 4. Kitaplar acil olarak sayılmadıklarından yayımlanmamıştı.

Islahat Fermânı’nın 1856 yılında ilan edilmesiyle, müslümanlar ve gayrimüslim teb’a ile ecnebiler arasında ticaret, hukuk veya cinâyete dair bütün dâvâların muhtelit (karma) divanlara havâle olunup burada görüleceği ve bununla alâkalı diğer prensiplerin konulacağı bildirerek ticaret mahkemelerinin kurulmasına işaret edilmişti. Halbuki bu fermânın hemen öncesinde Osmanlı Hükûmeti ile Avrupalı devletler arasında imzalanan Paris Antlaşması metninde Osmanlı Devleti’nin Avrupa genel hukukuna ve Avrupa devletleri topluluğuna kabul olunduğu açıkça bildirilmekteydi. Buna dayanarak kapitülasyonların kaldırılması mümkün iken zamanın devlet adamları bu konuda gevşek ve ihmâlkâr davranmış (veya böyle davranmak zorunda kalmış), kapitülasyonlar ve bunun sonucu olan muhtelit (karma) mahkemeler uzunca bir süre daha devletin başına problemler açarak sürmüştür.

Nitekim çok geçmeden 1 Mayıs 1860 (h. 9 Şevval 1276) tarihinde, Fransız ticaret kanununun dördüncü kısmı tercüme edilerek 1266 (h. 1266) tarihli Kanunnâme-i Ticaret-i Berriyye’ye bir ek yapıldı.²²¹ Bu yasa “*Ticaret Kanunname-i*

²²⁰*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.377-445.

²²¹Bkz. Ek:1; *Düstur*, I/1/445-465; Gürzumar/Gürzumar, 111-129. Ayrıca bu düzenlemeleri teyid edici ve tamamlayıcı mâhiyette olarak: “*Ticarethâne’de olan Meclis-i Ticaret’in yeniden tanzim ve teşkil ve Dersaadet ve taşrada resm-i mübâşiriye ve harc-ı ilâmın bir siyakda istihsali hakkında*

Hümayunu'na Zeyl” adıyla yayımlandı. 7 fasıl, 102 maddeden oluşmaktadır.

İçeriğini şöyle özetleyebiliriz:

BİRİNCİ FASIL

Giriş

1. madde: Bütün ticaret davaları Ticaret Mahkemeleri tarafından görülecek, ancak ticaret mahkemesi bulunmayan yerlerde ticarî davalara, Ticaret Kanunu’na göre umûr-ı mülkiye meclisleri bakabilecektir.

2. madde: Bütün ticaret davaları birinci derecede İstanbul ya da taşra ticaret mahkemelerinde karara bağlanacaktır. Kanûnen ticaret mahkemelerinde görülmesi gereken davalar direkt olarak divan-ı istinafa götürülemeyecektir.

3. madde: Dersaadet’te bir İstinaf-ı De’avî-i Ticaret Divanı kurulacaktır.

4. madde: Ticaret mahkemelerinin sayısı ve hangi merkezlerde kurulacağı ve sorumluluk alanları irade-i seniyye ile saptanacak ve İstanbul ve diğer yerlerde kurulacak mahkemeler iki meclisten ibaret olarak kara ve deniz ticareti ile ilgili davalara bakacaktır.

5. madde: Ticaret Mahkemeleri ve İstinaf Divânı Ticâret Nezâreti’ne bağlı olacaktır.

6. madde: Bir kişi aynı anda hem mülkiye memurluğunda hem de Ticaret Mahkemeleri me’murluğunda bulunamayacaktır.

7. madde: Akrabalar aynı divanda me’mur olamayacaklardır.

irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî”, Takvim-i Vekayi’, no: 602, t: 4 Cemâziye’l-âhir1277/19.XII.1860; Külliyyât-ı Kavânîn, 6369.

İKİNCİ FASIL

Ticâret Mahkemelerinin oluşturulması

8. madde: Yalnız bir meclisten ibaret olan Ticaret Mahkemesi; bir başkan, iki daimi a'za ve dört geçici a'zadan oluşacak ve bunlar duruşmada oy sahibi olacaktır.

9. madde: Dördüncü maddede yazılı olduğu gibi, kara ve deniz meclisleri adıyla ikiye ayrılan Ticaret Mahkemelerinin her birinde bir başkan, bir başkan yardımcısı olacak, başkanın duruşmalarda bulunmadığı durumlarda yerine yardımcısı bakacak ve bu meclislerin her birinde ikişer daimi, dörder geçici a'za bulunacaktır. İstanbul Ticaret Mahkemesi de, kara ve deniz olmak üzere iki meclise ayrılacak ve buradaki davaların çokluğu nedeniyle dört daimi ve sekiz geçici a'za bulunacaktır.

10. madde: Başkan, başkan yardımcısı ve daimi a'za Ticaret Nezâreti'nin önerisi ve sultanın iradesi ile atanacaktır. Taşra ticaret mahkemelerine atanacaklar ise o yörenin en büyük mülkî amirinin teklifi, Ticaret Nazırının onayı ve sultanın iradesi ile göreve başlayabilecektir.

11. madde: Me'murların uygun miktarda ma'aşları olacak, istifaları kabul edilmedikçe, suç işlemedikçe ve başka bir me'muriyete atanmadıkçe görevlerinden ayrılamayacaklardır.

12. madde: Başkan ve yardımcısı mecliste bulunmadığı zamanlarda en kıdemli a'za duruşmaya başkanlık edecektir.

13. madde: Ticaret Mahkemesinin geçici a'zaları yerel tüccar meclisleri tarafından seçilecektir.

14. madde: Tüccarların tutmak zorunda oldukları defterler her yılın başında Ticaret Mahkemelerinin görev bölgesinde bulunan ticaret kaçıllaryası müdürleri tarafından düzenlenecektir. Bu defter, merkezde ise Ticaret Mahkemesi başkanı ve

Ticâret Nezâreti tarafından, taşrada ise o yörenin en büyük mülkî amiri tarafından onaylandıktan sonra geçerli sayılacaktır.

15. madde: Tüccarların, Ticaret Mahkemeleri geçici a'zalığına seçilebilmesi için, en az otuz yaşında olması, beş yıldan fazla bir süredir tüccarlık yapıyor bulunması, herhangi bir suçunun olmaması ve iflas etmemiş ya da itibarının iade edilmiş bulunması gibi koşullar gerekmektedir.

16. madde: Geçici a'zaların seçim mazbataları mahallî ticaret kançılıyası müdürleri tarafından düzenlendikten sonra İstanbul'da ise doğrudan doğruya Ticaret Nezâreti'ne, taşrada ise o yörenin en büyük mülkî amiri aracılığıyla Ticaret Nezâreti'ne oradan da İrade-i Seniyye çıkması için Bab-ı Âliye gönderilecektir.

17. madde: Geçici a'zaların me'muriyet ma'ası olmayıp görevlerini fahri olarak yapmaktadırlar. Geçerli özürleri, dâhili buldukları mahkeme tarafından tasdik edilmedikçe istifaları kabul edilmeyecektir.

18. madde: Seçilen geçici a'zaların görev süreleri bir yıldır. Her altı ayda bir yapılacak seçimlerle geçici a'zaların yarısı değiştirilecektir.

19. madde: Geçici a'zalar ikinci yıl için de seçilebileceklerdir. Üçüncü yıl seçilmek içinse bir yıl ara vermeleri gerekecektir.

20. madde: Geçici a'zalardan herhangi birinin iflas eylemesi, suç işlemesi, veya mülkiye me'murluğunu kabul etmesi durumlarında me'muriyetleri sona ermiş sayılacaktır. Yerine onüç, onbeş ve onaltıncı maddeler hükümleri çerçevesinde yeni a'zalar atanacaktır.

21. madde: Geçici a'zanın yerine seçilen kişi selefinin görev süresi kadar a'zalık görevinde kalacaktır.

22. madde: Geçici a'za sıfatıyla seçilen kişiden başka hiç kimse a'zalık görevinde bulunamayacak, şayet bulunursa Ticaret Mahkemesinde aldığı kararlar hükümsüz kalacaktır.

23. madde: Bir Ticaret Mahkemesi'nde bir baş katip, gereği kadar katip, yine yeterli sayıda tercüman ve kefilli mübaşirler bulunacaktır.

24. madde: Ticaret Mahkemesi'ndeki görevlilerden baş katip, katipler ve tercümanlar merkezde ise doğrudan doğruya, taşrada ise yörenin ticaret mahkemesi re'isi ve en büyük mülkî amirin ittifakı ile Ticaret Nezareti'ne bildirilecek, daha sonra Ticaret Nezareti'nin takriri üzerine Sadarettten çıkacak buyuruldu ile tayin edileceklerdir.

25. madde: Mübaşirler Dersa'adet'te Ticaret Nezareti ve taşrada yörenin en büyük mülkî amiri tarafından atanacaktır. Mübaşirlerin diğer me'murlardan ayırt edilebilmesi için özel alametleri olacak ve görevleri ile ilgili konular özel nizamlarında açıklanacaktır.

26. madde: Mahkeme başkanları, başkan yardımcıları, daimi ve geçici üyeler, baş katip ve tercümanlar me'muriyetlerine başlamadan önce Dersa'adet'te iseler Meclis-i Vâlâ'da taşrada iseler yörenin en büyük mülkî amirinin de hazır bulunduğu meclis-i memlekette yemin edeceklerdir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Ticaret Mahkemeleri'nin göreceği dava konuları

27. madde: Ticaret Mahkemeleri, ticaret veya sarraflıkla uğraşanlar, poliçeci ve diğer esnaflar arasında taahhüt ve mu'amelata dayanan tüm alış-veriş davalarına, tüm esnaf arasındaki ticarete dair davalara bakarak hükme bağlayacaktır.

28. madde: Kanunen ticaret işlerinden sayılan maddeler şunlardır; gerek ham gerekse i'mal olunan her çeşit eşya ve erzak satışı, fabrikacılık, komisyonculuk, eşya

nakli, eşya müzayedesı, tiyatroculuk, kambiyo işlemleri, sarraflık, simsarlık, bankacılık, tüccar, esnaf ve sarraf arasında yapılan tahviller, taahhütler, poliçeler ve bonolardır.

29. madde: Deniz ticaret işlerindeki anlaşmazlıklardan kaynaklanan da'valar Ticaret Mahkemeleri'nin bahriye meclislerinde karara bağlanacaktır.

30. madde: Ticaret Mahkemeleri'nin bahriye meclisleri avarya (gemilere ya da taşıdığı mallara gelen zararın karşılanması)'dan kaynaklanan anlaşmazlıkları da karara bağlayacaktır. Ancak gemilerin birbirine ya da kıyıdaki binalara çarpması sonucunda oluşacak zarar ve ziyanın saptanması, da'vanın karar bağlanmasında daha önce verilen özel komisyon raporu dikkate alınacaktır.

31. madde: Ticaret Mahkemeleri, tüccarın işlerinden dolayı yanında çalıştırdığı direktör, yazıcı, tahsildar ve hizmetkarlar aleyhine açılacak da'valara da bakacaktır.

32. madde: Tüccar, sarraf, esnaf ve ticaret şirketlerinin aralarındaki da'valar Ticaret Mahkemelerinde karar bağlanacaktır.

33. madde: İflasa dair tüm konular Ticaret Kanunu'nun ikinci bölümünde yazılı olduğu gibi Ticaret Mahkemelerinde görülecektir.

34. madde: Ticaret Mahkemeleri, sarraflarla tüccarlar ya da diğer kimseler arasında alış-veriş sırasında kullanılan senetlerden dolayı oluşan da'vaları karara bağlayacaktır.

35. madde: Tüccarların ticarî faaliyetlerinden dolayı imzaladıkları tahvillerden kaynaklanan anlaşmazlıklar Ticaret Mahkemelerinde çözüme kavuşturulacaktır.

36. madde: Ticaret Mahkemeleri, beşbin kuruşa kadar olan alacak-verecek da'valarını istinaf yolu kapalı olarak hükme bağlayacak, beşbin kuruştan fazla olanları ise istinaf divanına götürülebilecektir.

37. madde: Ticaret mahkemeleri görev alanına girmeyen da'vaları ilgili mahkemelere havale edebilecektir.

38. madde: Ticaret Mahkemelerinin görev alanına giren da'vaların Ticaret Mahkemelerinde görüşülebilmesi için davacı ya da davalının dilekçe ile mahkemeye başvurması gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Ticâret Mahkemelerinin iç işleri ile ilgili maddeler

39. madde: Ticâret Mahkemelerinin kalem odalarında atanan a'zaların isim, şöhret ve sıfatlarının kaydedildiği bir özel defter bulunacaktır.

40. madde: Ticaret Mahkemeleri günde beş saat çalışacak ve mahkemenin başkanları her altı ayda bir meclis günlerini, açılış ve kapanış saatlerini tayin ve ilan edecektir.

41.madde: İ'lânnâme halkın anlayacağı dil ve ibarelerle yazılarak mahkemenin divanhanesine asılacak ve gazetede de yayımlanacaktır.

42. madde: Adı geçen meclisler i'lan edilen gün ve saatte mahkeme başkanı tarafından açılır ve görevine gelmeyen daimî ve geçici üyeler hakkında aşağıdaki hükümler uygulanır.

43. madde: Mahkeme meclisi duruşmaya başlamadan önce daimi ve geçici a'zalardan biri görev yerinde bulunmazsa, mahkeme başkanı durumu zabıt defterine kaydettirerek, kendisine de bir ihtarname gönderir. Bu ihtar ve davetten sonra, üç gün içerisinde geçerli bir özür beyan etmezse mahkeme başkanı durumu bir tezire ile merkezde ise Ticaret Nezareti'ne, taşra da ise o yerin en büyük mülki amirine

bildirir. Nezaret ve mülki amir tarafından yapılan ikaza rağmen yine de görev yerine gelmezse istifa etmiş sayılır. Yerine de seçim usûlü çerçevesinde yeni a'za seçilir ve alınan kararın bir sureti Ticaret Mahkemesi divanhanesine asılır.

44.madde: Geçici a'zalar mahkemelerde iyi hizmetlerde buldukları takdirde kendilerine me'muriyetlerinin bitiminde birer şhadetnâme verilecektir. Bu şhadetnamenin verilmesi mahkeme meclisinde başkan ve daimi a'zaların katıldığı gizli toplantıda oylanacaktır. Şhadetname verilmesi uygun görülenlerin mazbataları başkan tarafından imza edilip, mahkemenin mührü ile mühürlendikten sonra bir sureti geçici a'zaya verilecek, bir sureti de başkan tarafından mahkeme divanhanesine asılacaktır.

45. madde: Ticaret Mahkemesi'ne gelen tüm dilekçeler özel bir deftere kaydedilecektir. Bu deftere kayıt tarihi, tarafların isim ve şöhretleri, uyrukları, ikametleri, mübaşirlerinin isimleri gibi bilgiler yazılacaktır. Ayrıca dilekçelerde de kayıt tarihi ve numara olacaktır.

46. madde: Hiçbir da'vanın duruşmasına yukarıdaki gibi kaydedilmedikçe başlanmayacaktır.

47. madde: Dilekçeleri taşıyan mübaşirler, resmî ve tatil günleri dışında kayıt işlemlerini buyuruldu tarihinden itibaren en geç yirmi dört saat içerisinde yaptırmak zorundadırlar. Bu konuda bir kusurları olursa önce ihtar edilecekler, tekrarı halinde mübaşirlikten atılacaklardır.

48. madde: Mahkemede görülecek da'vaların listesi duruşma gününde üç gün önce defter kaydından çıkarılacak ve Türkçe ile mahkemenin bulunduğu bölgenin yerel dili ile yazılacak, mahkeme başkanının emirleri ile mahkeme divanhanesine asılacaktır. Acil olan da'valar öne alınacaktır.

49. madde: Da'vacıları çağrıldıkları zaman divanhaneden meclis odasına götürmek üzere iki tane muhızır tayin edilecektir. Bunlar bunların birisi odada, diğeri ise odanın dışında duracaktır. Ayrıca mahkeme başkanının emirlerini yerine getirmek için iki tane nöbetçi zaptiye bulunacaktır.

50. madde: Mahkeme sırasında da'va sahiplerinin hiçbirisi, daimî ve geçici a'zalarla konuşamayacaktır.

51. madde: Daimî ve geçici a'zalar mahkemeye gelen da'valarda tarafların anlaşması için çalışmayacak, ancak da'vanın usûl ve kanune göre görülmesini sağlayacaklardır.

52. madde: Henüz görüşülme zamanı gelmeyen da'valar için daimi ve geçici a'zalar hiçbir şekilde görüşlerini beyan edemeyecektir.

53. madde: Mahkemede görülen da'vaların başlangıcından bitimine kadar tüm duruşma evreleri katip ya da katipler tarafından mahkeme zabıt defterine yazılacaktır.

54. madde: Zabıt defterinde mahkeme başkanının, mahkemede hazır bulunan azaların isimleri, davacı ve davalının adları ve hangi devlet uyuğunda oldukları, davanın özeti, senedin cinsi, şahitlerin adları, uyrukları, ifadeleri ve kararlar yazılacaktır.

55. madde: Zabıt mecliste hazır bulunanlar tarafından imzalanarak düzenlenecek olan i'lam mazbatasının temelini oluşturacaktır.

56. madde: İ'lam mazbataları katipler tarafından kaleme alındıktan sonra düzeltmeleri ve numaraları verilerek özel defterine kaydolunacak ve başkan, aza ve katipler tarafından imzalanacak ve mühürlenecektir.

57. madde: İ'lamlar davaya karar verildikten sonra 21 içerisinde çıkacaktır. Bu zaman içerisinde çıkmayan i'amlardan katipler sorumlu olacaktır.

58. madde: İ'lamlar 56. Maddedeki i'lam mazbatalarının aynısı olarak başkan ve başkatip tarafından imzalı ve mühürlü olacaktır.

59. madde: Her bir ticaret mahkemesinin özel bir mührü olacaktır. Taşradaki Ticaret mahkemelerinin mühürlerinin örnekleri Ticaret Nezâreti'nde muhafaza edilecek ve diğerleri ise ilgili yerlerine gönderilecektir.

60. madde: Ticaret Mahkemeleri'nin kalem odaları tatil günleri dışında açık olacak ve altı saat çalışacaklardır. Katipler bu mesaiye devam edeceklerdir.

61. madde: Kalem odaları meclisten 1 saat önce açılacak ve 1 saat sonra da kapanacaktır. Mahkeme başkanı tarafından belirlenen çalışma saatleri görevlilere ve halka duyurulacaktır.

62. madde: Davalı ve davacıların kalem odalarına verdikleri tüm belgeler mahkeme defterine kaydedilecek ve bunların sahiplerine başkatip tarafından birer makbuz verilecektir.

63. madde: Başkatip mahkemeye verilen belgeleri, mahkeme başkanının oluru olmadan kimseye vermeyecektir. Aksi davranışı olursa zarar görenlerin ziyanını karşıladığı gibi 100-1000 kuruş arasında paracezasına çarptırılacağı gibi bu olumsuz davranışın tekrarı halinde me'muriyetten de atılabilecektir.

64. madde: Başkatip kendisine verilen senet evrakların asıllarına uygun olduğunu onaylayabilecek, anlaşmazlık durumlarından kendisi sorumlu olacaktır.

65. madde: Başkatibe verilen senet ve belgeler, Mahkeme Başkanı'nın oluru ile herhangi bir tarafa verilmeden önce onaylı sureti çıkarılacak ve verilen aslı mahkemeye gerinceye kadar bu suret asıl hükmünde olacaktır.

66. madde: Mahkemelere verilen her türlü paranın kaydı sandık defterinde tutulacak ve ilgililere birer makbuz verilecektir.

67. madde: Kalemlerde bulunan mal sandıkları haftada bir kere mahkeme başkanı tarafından teftiş edilerek defteri onaylanacaktır. Sandıklar iki kilitli olacak ve anahtarlar mahkeme başkanı ile başkatipte bulunacaktır.

68. madde: Belgelerin kaydı için tutulan tüm defterler, şeritli kitap şeklinde, sayfalı numaralı olacak ve başkan tarafından kontrol edilecektir.

69. madde: Kalemlerin işleri mahkeme başkanı tarafından katipler arasında bölüştürülecektir.

70. madde: Başkatip ve katipler kendilerine verilen işleri yapmakla mükelleftirler, yapmadıkları takdirde yerlerine başkan tarafından başka me'murlar tayin edilecektir.

71. madde: Her üç ayda birtüm ticaret mahkemelerinin başkatipleri o aylar içinde görülen davaların hülasalarını müfredat defterlerinden çıkararak Ticaret Nezareti'ne göndereceklerdir. Yine aynı senenin sonunda mahkeme başkanı tarafından genel bir hülasa Ticaret Nezareti'ne gönderilecek, onlar da bunları İstanbul gazetelerinde yayımlayacaklardır.

72. madde: Ticaret Mahkemeleri'nin başkanları hertürl evrağı imzaları ve mühürleri ile onayacaktır. Ancak bu belgelerin Osmanlı Devleti'nin her tarafında geçerli olabilmesi için İstanbul'da Ticaret Nezareti'nin, taşrada ise en büyük mülkî makamın onayı gerekecektir.

73. madde: Herbir Ticaret Mahkemesi'nde bulunan tercümanların gereği kadar maaşları olacak ve bunların görevleri farkı dillerde yapılacak ifadeler ve her türlü evrağın yazılı olarak çevrilmesinden ibaret olacaktır.

74. madde: Adı geçen tercümanlar yazılı olan metinlerini imzalayacak ve herhangi bir yanlışlıktan sorumlu olacaklardır.

BEŞİNCİ FASIL

Dersa'adet İstinaf Divânı'nın oluşturulması

75. madde: Ticaret davalarının görülmesine dair çıkarılacak olan nizamnamede belirtileceği üzere istinafen (yeniden) görülmesi gereken ticarî davaları ya da Ticaret Mahkemeleri'nde karara bağlanmış i'lamlar aleyhinde meydana gelen şikayetlerin mercii olmak üzere Dersa'adet'te Ticârethâne'de özel bir İstinaf Divânı bulunacaktır.

76. madde: İstinaf Divânı, Ticâret Nazırı'nın başkanlığında üç daimî ve beş geçici üyeden oluşacaktır.

77. madde: Yukarıda onuncu, onbirinci ve onikinci maddelerde yazılı olan hükümler, istinaf divanının kalıcı üyeleri hakkında da geçerli olacaktır.

78. madde: İstinaf Divânı'nın geçici üyeleri, ticaret mahkemelerinde geçici a'zalıklarda bulunmuş, itibar sahibi tüccarlar arasından, Dersa'adet Ticaret Mahkemesi ve Ticaret Nezareti'nin teklifi ile padişah tarafından çıkacak irade-i seniyye ile atanacaktır.

79. madde: Yukarıda yazılı olan onyedinci, onsekizinci, ondokuzuncu, yirminci, yirmibirinci ve yirmiikinci maddelerin hükümleri geçici a'zalar için de geçerli olacaktır.

80. madde: İstinaf divânı'nda bir tercüman, bir başkatip, katipler ve mübaşirler bulunacaktır. Bunlar Ticaret Kanunnamesi zeylinin yirmidördüncü ve yirmibeşinci maddelerindeki hükümlere göre seçileceklerdir.

81. madde: Yukarıda yirmialtıncı maddede yazılı olan hükümler İstinaf Divânı me'murları için de uygulanacaktır.

82. madde: İstinaf Divânı'nda başkandan başka üyelerin yarısından en az bir fazla üye olmadıkça da'valara bakılamayacaktır.

83. madde: Ticaret Mahkemeleri'nin iç işlerine dair dördüncü fasılda yazılı olan hükümlerin tümü, İstinaf Divânı'nın iç işleri için de geçerli olacaktır.

ALTINCI FASIL

Protesto Yöntemi

84. madde: Poliçe hakkında yapılacak protesto, poliçe sahibi ya da vekilinin dilekçesi ile yapılacaktır.

85. madde: Ticaret Kanûnnâmesi'nin 130 ve 132. Maddelerinin hükümleri, aşağıda yer alan 86 ve 87. Maddelerde yazılı olduğu şekilde geçerli olacaktır.

86. madde: Bir poliçenin protestosu, keşide olunan kişinin oturduğu yerin Ticaret Mahkemesi kalem odası ya da ticâret kançılıaryası tarafından yapılacaktır. O yerde Ticâret Mahkemesi ya da kançılıaryası yoksa, yerel makamlar tarafından yapılan uygulamalar kabûl edilecektir.

87. madde: Tüccar ve diğer kişiler tarafından düzenlenen şahadetnameler, yukarıda açıklanan ve Kanûnnâme-i Ticâret'te koşulları belirlenen protestonun yerini tutamayacaktır. Poliçe hakkında da yine adı geçen kanûnun yüzyedinci maddesinden yuzonbirinci maddesine kadar açıklanmış olan koşullara göre işlem yapılacaktır.

88. madde: protesto yöntemi; poliçeyi veren şahıs, kefil ve poliçeyi alan şahsın ikamet yerlerinde birer kopyası bulundurulmak koşuluyla, taraflara birer onaylı sûreti gönderilerek icrâ kılınacaktır.

89. madde: Poliçe kağıdında yazılı kişinin adresi bulunamadığı veya kendisine ulaştırılmadığı durumlarda, me'murlar tarafından birer ilmuhaber düzenlenerek, varsa Ticâret Mahkemesi ya da kançılıaryası kapısında, yoksa hükûmet kapısında i'lan edilerek protesto işlemi yapılacaktır.

90. madde: Bir poliçe bedelinin ödenmesi için uygulanması gereken protesto yönteminin hükümleri, bir borçlunun sipariş edeceği yerlere verilmek üzere

yazılan yazılar hakkında da geçerli olacaktır. Adı geçen protesto yöntemi, kontrat ya da taahhüt sözleşmeleri için de uygulanacaktır.

YEDİNCİ FASIL

Zarar ve ziyanın tazmini.

91. madde: Belirli bir süre konulmadan yapılan kontratlarda, zararın müteahhitten istenmesi için ihtarname çekilmesi gerekmektedir. Süreli alış-verişlerde veya bir konunun yapılmamasını belirtildiği kontratların hükümlerinin yerine getirilmediği durumlar da ise ihtarname çekilmeden zararın tazmini müteahhitten istenebilecektir.

92. madde: Müteahhidin ihtarı, ihtarname, protesto veya bunun gibi resmi bir evrakla yapılabilecektir. Mukavelede belirli bir süre konulmuş ise, bu sürenin bitimi ihtar yerine geçmiş sayılacaktır.

93. madde: Bir müteahhit, taahhütünü yerine getiremediğinden dolayı meydana gelen zarar ve ziyanı tazmin edecektir. Taahhüdünü yerine getirememesi kendisinin dışındaki sebeplerden kaynaklanmış ise, tazminata mahkum olmayacaktır.

94. madde: Müteahhit, bir zorlayıcı sebepten veya bir kazadan dolayı, taahhüdünü yerine getirememiş veya yapması gerekenin dışında bir şey yapmış bulunur ise hiçbir zarar ve ziyan tazminine mecbur olmayacaktır.

95. madde: Müteahhitin tahsil etmesi gereken tazminat, genel kural üzere etmiş olduğu zarar ve ve yoksun kaldığı kârın elde edilmesinden ibarettir. Ancak, müstesna olan bazı tazminatlar için de aşağıdakimaddelerin hükümleri uygulanacaktır.

96. madde: Müteahhit, taahhüdünü hilesiz olarak icra edemediği durumlarda, taraflar arasında yapılan kontratta belirtilen miktarı zarar ve ziyan olarak ödeyecektir.

97. madde: Müteahhitin tazminatı, meydana gelen zarar ve mahrum kaldığı kârdan ibaret olacaktır.

98. madde: Mukavelede belirtilen tarafların taahhüdünü yerine getirememesi durumunda karşı tarafa ödeyeceği tazminat belirlenen miktardan fazla veya noksan olmayacaktır.

99. madde: Para ödemeleriyle ilgili olan taahhütlerin gecikmesi durumunda, aylık % 1 faiz uygulanacaktır. Bu faizlerin hesaplanması için, protesto tarihi ya da dilekçenin buyuruldu tarihi esas alınacaktır.

100. madde: Faizlerden faiz alınması ancak mahkeme kararı veya taraflar arasında yapılan özel mukavele hükmüne göre olabilecektir. Aksi takdirde, faizden faiz alınması geçerli olmayacaktır.

101. madde: Vadeleri geçmiş olan kira bedelleri için faiz uygulamaları, istid'a buyurulduları tarihinden veya taraflar arasında düzenlenen mukavele senedinde beyan edilen günden itibaren geçerli olacaktır.

102. madde: Tüm dava giderleri, davayı kazanan tarafca, davacı kaybedenden talep edilebilecektir. Diğer durumlarda ise dava giderlerine Ticâret Mahkemesi veya divanları hükmedecektir.²²² 30 Nisan 1860 (9 Şevval 1276).

Buna göre ticaret meclisleri ticaret mahkemesi adını alıyordu. Bunlar merkezde ve taşrada gerekli yerlerde bulunacaktı. Ticaret mahkemesi bulunmayan kazâlarda umûr-ı mülkiye meclisleri ticarî dâvâları görecekti. Her türlü ticaret dâvâları birinci derecede İstanbul'da veya taşradaki ticaret mahkemelerinde görülecekti. Bunun dışındaki ticaret dâvâları ikinci derecede Divan-ı İstinaf'da görülebilirdi. Biri kara ve diğeri deniz ticaretine dâir dâvâlara bakmakla vazifeli iki meclisten oluşacaktı. Böylece o zamana kadar liman dâiresinde bakılan deniz ticareti

²²²*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.445-465.

anlaşmazlıkları için artık ticaret mahkemesinin ilgili bölümü görevlendiriliyordu. Deniz ticaretine dair dâvâların taşrada görülmesi hâlinde henüz bu mahkemelerde deniz ticareti mahkemesi bulunmadığı için İstanbul'daki uygulamaya benzer olarak liman başkanı mahkemeye çağrılarak konu hakkındaki teknik bilgisinden faydalanılır; ancak bunlar mahkeme âzâsı sayılmadığı için verilecek ilâmın altına sadece liman başkanının muhakeme esnasında hazır bulunduğu hususu yazılırdı.²²³ 1860 tarihli kanunnâme zeyli gereğince, ticaret mahkemeleri ve istinaf divanı Ticaret Nezâreti'ne bağlıydı. Her bir ticaret mahkemesi meclisinde bir reis ile iki daimî ve dört muvakkat âzâ bulunacaktı. Reislerden birisi reis-i evvel ünvanını taşıyacak, bunun bulunmadığı zaman reis-i sâni onun yerine geçecekti. Her ikisinin de bulunmaması hâlinde en kıdemli âzâ reislik yapacaktı. İstanbul'da ticarî işlerin çokluğu sebebiyle ticaret mahkemesinde iki tane reis-i sâni ile her bir mecliste dört daimî ve sekiz muvakkat âzâ bulunacaktı. Reis-i evvel ve sâni ile daimî âzâlar Ticaret Nezâreti'nin yüksek memurların da görüşünü alarak uygun sıfatlı kimseler arasından seçilecek isimlere dair takriri üzerine irâde-i seniyye ile tâyin edilecekti. Mülkiye memurluğu ile ticaret mahkemesi âzâlığı aynı kişide birleşemeyecekti. Bu madde yönetim ile yargının ayrılması yolunda önemli ve enteresan bir hükümdür. Halbuki henüz hukuk ve ceza dâvâlarına bakan meclislerdeki âzâların çoğunluğu aynı zamanda mülkiye memuruydu. Yine belli bir dereceye kadar olan nesepten ve sıhrî akrabalar aynı mahkemede memur olarak bulunamayacaktı. Mahkeme âzâları ağır bir suçtan hüküm giymedikçe veya başka memuriyete tâyin edilmedikçe vazifelerinden ayrılamayacaklardı. Bir ticaret mahkemesinin bulunduğu belde iyi halleri ve kanunen muayyen vasıflarla temâyüz eden ve ticaret kañçılıyası müdürü

²²³Buna dâir Trabzon ticaret mahkemesinin bir yazısına karşılık 2 Kânun-ı evvel 1873 tarihli Şûrâ-yı Devlet tezkeresi için bkz. Cemaleddin/Asador, 87-88.

tarafından isimleri bir deftere kaydedilip en yüksek alâkalı memur tarafından tasdik olunmuş tüccarlarından mürekkep bir meclis teşkil edilecekti. Bu meclis ticaret mahkemesinin muvakkat âzâlarını ekseriyetle seçecek; bu isimler bilahare Ticaret Nezâreti aracılığıyla Bâbîâli'ye bildirilip irâde-i seniyyeye bağlanacaktı. Muvakkat âzâlar maaş almamakla beraber devlet memuru sayılacak; bir hukukî özür olmaksızın memuriyetten ayrılamayacaklardı. Muvakkat âzâların vazife müddeti bir yıldır ve tekrar seçilmeleri mümkündür. Bunlar ağır bir suçtan hüküm giyer veya iflâs ederlerse âzâlıkları düşerdi. Bunlar yenisi seçilene kadar vazifelerini sürdürürlerdi. Mahkemeye âzâlar dışında hiç kimse katılamaz; aksi takdirde verilen karar yok hükmüne düşerdi. Her mahkemede başkâtip ile gerektiği kadar kâtip, bir veya daha çok tercüman, gerektiği kadar da iyi ahlâklı ve kefilli mübâşirler bulunacaktı. Mahkeme kâtipleri mahkeme reisi ile hükûmetin en büyük memurunun ittifaklarıyla inhâ ve Ticaret Nezâreti tarafından yapılacak tahrir üzerine Bâbîâli'ce; mübâşirler ise merkezde Ticaret Nezâreti, taşrada hükûmetin en yüksek memurunca tâyin edilecekti. Reis ve âzâlarla ve tercümanlar merkezde Meclis-i Vâlâ, taşrada ise memleket meclisi huzurunda yemin ederek vazifeye başlayacaktı.

5 - USÛL-I MUHÂKEME-İ TİCÂRET NİZÂMNÂMESİ²²⁴

Osmanlı ülkesinde Avrupalı ve yerli tüccarların faaliyetlerinin artması ile 1 Ocak 1840 (25 Şevval 1255) tarihinde ticaret meclisi kurulmuştu. Ticarethane'de haftada bir toplanan bu meclis, Avrupalı ve yerli tüccarların davalarını ve ticarete ilişkin işlemlerini halletmek için kurulmuştu. Ancak bu davaların nasıl, hangi usule

²²⁴*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.780-810, bkz.EK 2.

göre halledileceği henüz belirtilmediği için geçici bazı kurallar koyularak mesele halledilmeye çalışılmıştı.²²⁵ Elbette ki bu geçici kurallarla ticari davaların düzenli şekilde görülmesi ve halledilmesi mümkün değildi. Bunun yanında 28 Temmuz 1850 (18 Ramazan 1266) tarihinde “*Kanunname-i Ticaret*”in Fransız Ticaret Kanunu’nun tercümesi ile iktibas edilmesi, bir süre sonra Fransız Ticaret usûl kanununun da alınması sonucunu doğurmuştur. Neticede Usul-ı Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamname 15 Ekim 1861 (10 Rebiyü’l-ahir 1278) tarihinde kabul edilmiştir. Usûl-ı Muhakeme-i Ticâret Nizâmnamesi, Osmanlı’da iktibas yoluyla kabul edilen ilk usûl kanunudur.

Usul-ı Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamname bir bab altındaki on fasılda yer alan 140 maddeden oluşmaktadır. **Birinci bab**²²⁶davanın başlangıç ve görülmesine ilişkindir.

Birinci fasıl (m. 1-5) dilekçelerle ilgili olup dava dilekçelerinde bulunması gereken hususlar ve davanın hangi ticaret mahkemesinde açılacağı ile ilgili konuları düzenlemektedir. 1. maddede dava dilekçesinin tanımı yapılmakta, 2. madde dava dilekçesinde yer alması gereken bilgiler açıklanmaktadır. Buna göre, dava dilekçesinde gün, ay ve yıldan oluşan tarih, davacı ve davalının isimleri, şöhretleri, meslekleri, ikametgahları, davacı veya davalı yabancı iseler hangi devlet tebası

²²⁵M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, Ankara 2005, s. 25.

²²⁶Birinci bab denilince ikinci vs. babların da bulunduğu düşünülmektedir. Ancak nizamnamede başka bab bulunmamaktadır. Belki nizamnamenin orijinali olan Fransız usul kanununda başka bablar da bulunduğu için birinci bab denilmişti. Sadece birinci bab tercüme edildiği için böyle bir hata yapılmış olabilir.

oldukları, dava konuları, delilleri, davanın hangi ticaret mahkemesinde görüleceği yer almalı ve dilekçe sahibi tarafından imzalanmalıdır. Bu bilgileri içermeyen dava dilekçesi geçersizdir.

3. maddede yetkili ticaret mahkemesinin nasıl belirleneceği açıklanmaktadır. Bu maddenin 1. fıkrasına göre, davacı davasını davalının ikametgahı, olmazsa geçici olarak bulunduğu veya iddia kaynağı olan eşyanın taahhüt ve teslim olduğu veya paranın ödeneceği yerler mahkemelerinden her hangi birisinde açabilir. 2. fıkrasında hususi şirketten başka her bir şirket hakkında açılan davada yetkili mahkemenin nasıl belirleneceği açıklanmaktadır. 3. fıkrada tereke davalarında yetkili mahkemenin nasıl belirleneceği anlatılmaktadır. 4. fıkrada iflas davalarında yetkili mahkemenin müflisin ikametgahındaki ticaret mahkemesi olduğu yer almaktadır. 5. fıkrada görülmekte olan bir dava sırasında ortaya çıkan meseleler ile ilgili açılacak davalarda yetkili mahkeme belirlenmektedir.

4. maddede dava dilekçesinin hangi yetkili makamlarca mahkemeye havale edilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

İkinci fasıl (m. 6-20) davacı ve davalı tarafın mahkemeye daveti ve getirilmesi ile ilgili konularda düzenlemeler yapmaktadır. Tarafların mahkemeye davet edilmesine yarayan belgeye “*ihzar pusulası*” denilmektedir. 2. fasılda yer alan maddelerde ihzar pusulasının içeriği, taraflara nasıl ve nerelerde tebligat yapılacağı, yabancılara tebligatın özellikleri gibi konular bulunmaktadır.

Üçüncü fasıl (m. 21-27) ticaret mahkemelerinde yargılamanın aleni olması ve zabıta işlerinin yerine getirilmesi ile ilgilidir. 21. maddede ticaret mahkemelerinde kural olarak yargılamanın aleni olduğu belirtilmekte ve aleniliğin istisnaları açıklanmaktadır. Bu maddeye göre, utanılacak veya mahcup olunacak bir mesele

varsa ya da başka bir önemli sakınca söz konusu ise duruşma gizli yapılabilir. 22-27. maddelerde yargılama sırasında tarafların uyması gereken kurallar açıklanmaktadır.

Dördüncü fasıl (m. 28-46) davacı ve davalı tarafın mahkemeye gelmeleri ve davanın görülme usulü hakkındadır. 28. maddede, tarafların davaya ya bizzat gelmeleri veya vekillerini göndermeleri gerektiği, vekilin özel veya genel yetkili olabileceği ve vekaletnamenin özellikleri yer almaktadır. 30. maddede vekaletnamesiz vekilliğin geçerli olmayacağı belirtilmektedir. 31. maddede mahkeme görevlilerinin vekil olamayacakları ancak şahsi davaları ve yakın aile fertleri için vekalet görevinde bulunabilecekleri yer almaktadır. 32. maddede tarafların bizzat mahkemeye gelmelerine karar verilebileceği, ancak şer'i bir engelleri varsa evlerinde bir mahkeme azası tarafından ifadesinin alınabileceği düzenlenmektedir. 36. maddeye göre, herkes davasını ispat etmekle yükümlüdür, aksi halde davası düşecektir. Ancak ispattan aciz olan karşı tarafa yemin ettirebilir. 38. maddede davanın komisyona gönderilmesi veya sulh yoluna gidilmesi ya da raportöre havale edilmesi usulleri düzenlenmektedir. Buradaki komisyon üyeleri ve raportörler günümüzdeki bilirkişiler gibi görev yapmaktadırlar. 41. maddede komisyon üyelerinin reddedilmeleri düzenlenmektedir.

Beşinci fasıl (m. 47-66) Beşinci fasılda mahkeme üyelerinin karar verme usulleri düzenlenmektedir. Ticaret mahkemeleri şer'iyeye mahkemelerinden farklı olarak birden fazla üyeden kuruludur. Şer'iyeye mahkemelerinde kadı tek başına yargılama yapmaktadır.²²⁷ Ticaret mahkemelerinde ise dava hakkında mahkeme üyeleri hep birlikte karar vermektedirler. 47. maddede duruşma sonunda tarafların

²²⁷Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sayı 5, 2005, s. 417-439.

dışarı çıkarılarak mahkeme başkanının üyelerin dava hakkında görüşlerini alacağı ifade edilmektedir. Ancak görüş alınmasından sonra, gerekirse mahkeme üyeleri dava hakkında dışı kapalı olarak müzakere odasında görüşme yapabileceklerdir. 48. maddeye göre, müzakere sonunda mahkeme üyeleri bir karar verebilirlerse duruşma odasına dönüp hükmü taraflara beyan edecektir. Karar verilemezse yargılama ilerideki bir tarihe ertelenecektir. 49. maddede mahkeme üyelerinin karar yeter sayısı düzenlenmiştir. Buna göre ticaret mahkemelerinde kararlar ya oybirliği ile ya da oy çokluğu ile alınacaktır. 50. maddeye göre, birden fazla görüş ortaya çıkar ve bunlardan hiçbirisi üye sayısının yarısından bir fazlasına ulaşmazsa, tekrar görüşülerek, en az üye tarafından kabul edilen görüş sahipleri, daha çok üye tarafından kabul edilen görüş sahiplerinden birisine katılmaya mecbur olacaklardır. 51. maddeye göre, oylarda eşitlik halinde mahkeme başkanının veya başkan vekilinin görüşü iki oy sayılarak karar verilecektir. 52. maddeye göre yargılamada verilen karar mahkeme başkanı tarafından duruşmada açıkça taraflara ilan edilir. 55. maddede tazminat halinde nasıl hüküm verileceği düzenlenmektedir. 56. maddede ödeme sıkıntısı içerisinde olan borçluya borcunu vadeli olarak ödeme hakkı tanınması ile ilgili düzenleme yapılmaktadır. 57. maddeye göre, borçlunun malları diğer alacaklıların talebiyle satılmış veya borçlu iflas etmiş ve kaçmış olup aleyhine gıyaben alacak davası açılmış veya hapse atılmış ya da alacaklılarına senet ile verilmiş teminata hanel getirmiş ise borçluya ödeme için bir mehil verilmeyecektir. 60. ve 61. maddelerde verilen hükmün istinaftan sonra geçici olarak uygulanma halleri düzenlenmektedir. 62. maddeye göre, ticaret mahkemesi hükmün geçici uygulanması kararı vermezse tarafların istinaf mahkemesine başvurabileceklerdir. 63. maddede, haksız çıkan tarafın yargılama masraflarını ödeyeceği düzenlenmektedir.

Altıncı fasıl (m. 67-73) gıyaben verilecek kararların şartları hakkındadır. 67. maddede, taraflardan birisinin mahkemeye gelmemesi halinde yargılamanın nasıl yapılacağı düzenlenmiştir. 68. maddede, davacının mahkemeye gelmekten imtina etmesi halinde nasıl hüküm verileceği yer almaktadır. 71. maddede gıyaben verilen hükmün uygulanması düzenlenmiştir. 72. maddede gıyaben verilen hükmün altı ay zarfında icra edilmemesi halinde keenlemyekün olacağı (yokluk) ifade edilmektedir.

Yedinci fasıl (m. 74-84) gıyaben verilecek kararlara itirazın şartlarını düzenlemiştir. 74. maddeye göre, taraflardan biri aleyhine gıyabında hüküm verildiği takdirde, o kimse karara itiraz edebilecektir. 75. maddede, itirazın kararı veren mahkemeye ve hükümden rücu' etmesi için yapılacağı düzenlenmiştir. 78. maddede itiraz halinde gıyaben verilen hükmün icrasının durması ile ilgili konular düzenlenmiştir. 80. maddede itirazın usulü anlatılmaktadır. 81. maddeye göre, itiraz üzerine taraflar mahkemeye davet edilir. 84. maddede, itiraz üzerine yargılamaya tarafların gelmemesi halinde nasıl hüküm verileceği yer almaktadır.

Sekizinci fasıl (m. 85-93) davaya taraf olmayan ve kendisi davaya dahil olmak için dilekçe vermiş olmayan üçüncü kişilerin mahkemenin verdiği karardan zarar görmesi halinde başvuracağı yol olan “itirazü'l-gayr” hakkındadır. Buna üçüncü şahsın itirazı denilebilir. 85. maddeye göre, üçüncü bir şahıs kendi hakkına zarar veren bir karara itiraz edebilecektir. 89. maddede üçüncü şahsın itirazının süresi düzenlenmektedir. 91. maddede üçüncü şahsın itirazının mahkemenin verdiği hükmün icrasına etkisi düzenlenmiştir.

Dokuzuncu fasıl (m. 94- 121) istinafin şartları hakkındadır. 94. maddeye göre, istinaftan murat, birinci derece mahkemesi olan ticaret mahkemesinin kararında bir haksızlık bulunduğu takdirde o davanın yeniden görülmesidir. 95. maddede istinaf yoluna başvurulamayacak davalar düzenlenmiştir. 100. maddeye göre ticaret

mahkemelerinin hüküm ve kararlarına karşı istinaf davası açılması için 120 günlük bir süre kabul edilmiştir. 106. maddede istinaf dilekçesinde bulunması gereken bilgiler yer almaktadır. 114. maddeye göre bir dava için sadece tarafları istinaf yoluna başvurabilirler. 116. maddeye göre, istinaf yargılaması, ticaret yargılamasındaki usule göreyapılacaktır. 119. maddeye göre, istinaf yargılamasında haksız çıkan taraf, yargılama masraflarına katlanacaktır. 120. maddeye göre gıyaben verilen hükümlere itiraz davaları istinaf divanında görülecektir.

Onuncu fasıl (m. 122-140) yargılamanın yenilemesi ile ilgilidir. 122. maddeye göre, ticaret mahkemelerinin ve istinaf divanının verdiği kararlara karşı yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilebilir. 123. maddede yargılamanın yenilenmesi sebepleri düzenlenmiş bulunmaktadır. 125. maddede yargılamanın yenilenmesi süreleri yer almaktadır. 132. maddede yargılamanın yenilenmesi başvurusunun hangi makama ve nasıl yapılacağı yer almaktadır. 135. maddeye göre, yargılamanın yenilenmesi dilekçesi reddedilen ilamın uygulanmasını ertelemeyiz. 137. ve 138. maddelerde yargılamanın yenilenmesi dilekçesinin reddedilmesi düzenlenmiştir. 139. maddede yargılamanın yenilenmesi dilekçesinin kabul edilmesi düzenlenmiştir. 140. maddede yargılamanın yenilenmesi dilekçesi üzerine verilen hüküm ve ilamın aleyhine yeniden iade-i muhakeme dilekçesinin kabul edilemeyeceği düzenlenmiştir.

Yürürlük tarihi 1861 olan bu kanunun 1880 (h.1297) tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı yürürlüğe girene kadar hem ticaret hem de nizamiye mahkemelerinde uygulandığı ileri sürülmüştür.²²⁸ Ancak Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin 1880 (h.1297) yılından sonra da ticaret mahkemelerinde uygulanmaya devam ettiğini gösteren mahkeme kararları

²²⁸Hıfzı Veldet, s. 198; Yorgaki, *Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu Şerhi*, İstanbul 1329, s. 5.

bulunmaktadır. Bu kararlardan bir tanesi 27 Aralık 1895 (r. 15 Kanun-ı evvel 1311) tarihli olup Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin 123. ve 138. maddelerinin uygulandığı bir dava hakkındadır.²²⁹ Benzer bir karar Haziran 1872 (h. Rebiyü'l-ahir 1298) tarihli olup yine Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin bu tarihte uygulandığını göstermektedir.²³⁰ 11 Aralık 1289 (h. 26 Zilhicce 1296) tarihli

²²⁹ T.MAT., 792/81, t. 27 Aralık 1895-10 B 1313, zikreden Kenanoğlu, s. 118-119.

“Mahkeme-i ticaret birinci meclis riyaset-i ulası cani-i alisine, Saadetlü efendim hazretleri! Müvekkilim İngiltere Devleti tebasından Londra'da mukim Mösyö Con Fransız Holkomip Reyd ile hazine-i celile ve orman ve maadin nezareti beyninde tahaddüs eden dava hakkında mahkeme-i aliyyeleri canibinden sadır olup 23 teşrinisani 1311 tarihinde taraf-ı acizaneme tebliğ olunan ilam aleyhine iade-i muhakemeye kıyam eylediğimi beyan ile beraber Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Kanunnamesinin (nizamname olmalı) 133. maddesi ahkamına tevfikan depozito edilmesi lazım gelen on beş aded lira-yı Osmaniye teslim-i vezne etmiş olduğumu ispat için mahkeme-i aliyyeleri kaleminden ita ... bu halde mahkeme-i Aliyelerinin Mösyö Reyd tarafından takdim olunan layihadaki başlıca mesailden birine karar vermemesi Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Kanunnamesinin 123. maddesinin 3. fıkrası ahkamı mucibince iade-i muhakemeyi icap ettirir halattan idiğünden esbab-ı maruzaya binaen ilam-ı mezkur aleyhine vaki olan işbu iade-i muhakeme istid'asını kabulüyle salifüzzikr kararın feshini ve tarafeyni hal-i sabıkında add ve itibar ile depozito akçesi olan onbeş aded lira-yı Osmaninin Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Kanununun 138. maddesi ahkamı mucibince taraf-ı aciziye iadesi hususlarının taht-ı hükme alınmasını istirham eylerim. Ol babda emr ü irade hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 15 kanun-ı evvel 1311 Avukat Simon Dahdah”.

²³⁰ Ceride-i Mehakim, no.111, s.887-888 ve no. 112, s. 892-893, zikreden Kenanoğlu, s. 96-97.

“Gurre-i Rebiyü'l-ahir 1298/18 Şubat 1296 tarihli mahkeme-i istinaf ticaret kısmından verilen ilam suretidir... ve usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin 36.maddesi ve Makro Polos ile şerik olduğunu iddia etmekte bulunmasıyla nev-i şirketin ispatı meselesi kabil-i taksim olamayacağından ispat merkuma ait bulunduğu mebni karar-ı mezburun tadil olunması... usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinin 36.maddesi mucibince iddiasını ve def'i davasını müstenifünaleyhin ispat etmesi icap edeceğine mebni karar-ı müstenifün bihin feshiyle usul ve nizamı

mahkeme-i temyiz hukuk dairesinin bir kararında ise hem Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin hem de Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı'nın birlikte uygulandığı görülmektedir.²³¹ Bu kararlardan anlaşıldığına göre, Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı'nın kabul edildiği 1879/1296 tarihinden sonra da ticaret mahkemelerinde uygulanmaya devam etmiştir. Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı ise temyiz mahkemesinde uygulanmıştır.

İstanbul'da 1909 (h. 1327) tarihinde yayınlanmış olan Rehber-i Hukuk-ı Ticaret isimli eserde de Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin diğer usul kanunu olan Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkat'ının kabul edildiği tarih olan 1879 (h.1296) yılından sonra da uygulanmaya devam ettiği ifade

daresinde ikmal-i rüyeti zımnında işin derece-i ülaya iadesine... derece-i saniyede müttefikan karar verilerek tefhim kılındı."

²³¹ Ceride-i Mehakim, s. 238-239 ve s. 243-247, zikreden Kenanoğlu, s. 111.

"26 Zilhicce 1296 tarihiyle mahkeme-i temyiz hukuk dairesinden verilen ilam suretidir: ... bu makule bidayeten ve katiyen lahik olan ilamat aleyhinde ehad-i tarafeynden ikame olunan istinaf davasının bi esas olduğu tebeyyün eylediği takdirde reddiyle ilam-ı müstenifün bihin tasdiki ve aksi halinde ilam-ı mezburun feshiyle haksız olduğu tebeyyün eden cihetinin islahı mehakim-i istihafiyenin cümlei vezaifinden idüğü usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin 117. maddesi ahkamından bulunmuş olduktan başka ... hasıl olacak netayice göre hüküm ve ilam verilmek lazım gelirken şu suretle zat-ı dava rüyet ve tetkik birle istinafen ilama rabt olunmayıp da tekrar rüyeti zımnında derece-i üla mahkemesine iadesine karar verilmesi madde-i nizamiye-i mezkure ahkamına muğayir surette ve vazife haricinde olduğundan... Şehri Efendinin bu maddeye müteferri olan ikinci itirazı yolunda görünerek usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatının 232. maddesi mucibince ilamı istinafinin yalnız bu ciheti nakzedilmiş... keyfiyetin istinafen birrüye nizamı dairesinde taht-ı hükme alınması zımnında mahkeme-i istinaf ticaret kısmına ircana... karar verilerek tarafeyn vekillerine tefhim kılındı."

edilmekteydi. Buna göre Osmanlı tebası olan kimseler arasındaki ticaret davalarında Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı, yabancılarla Osmanlı tebası arasındaki ticaret davalarında ise Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi uygulanmaktaydı.²³² Yine aynı kaynakta yazılanlara göre, Osmanlı Devleti'ndeki ticaret kanunları sadece Osmanlı tebası olanların davalarına ve bir tarafı yabancı olan karma davalara uygulanmaktaydı. Yabancıların kendi aralarındaki davaları ise konsolosluklarda ve kendi kanunlarına göre halledilmekteydi.²³³

Yukarıda açıklandığı gibi Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Kanunnamesi'nin Fransa'dan iktibas edilerek kabul edilmesinin çeşitli sebepleri vardır. İlk olarak Avrupa'da görülen kanunlaştırma faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda da kanuni düzenlemeler yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Bunun dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yerli ve yabancı tüccarların ticari faaliyetlerinin yaygınlaşmış olması, ticaret hukukunda kanunlaştırma ihtiyacını doğurmuştur. Tanzimatın da etkisi ile Fransız Ticaret Kanunu ve Fransız Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Kanunu iktibas edilmiştir.

Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, anlaşıldığı kadarıyla Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun kabul edilip yürürlüğe girmesine kadar uygulanmaya devam etmiştir. Oldukça uzun bir uygulama süreci içerisindeki tecrübeler de dikkate alınarak, ticari davalar için ayrı bir usul kanununun gerekli olup olmadığı üzerinde kafa yorulabilir. Ticari davaların hukuk davalarından farklı olan yönleri, ayrı bir usul kanunu gerektirebilir. Ülkemizde halen tartışılmakta olan istinaf, Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nde düzenlenmiş bulunmaktadır.

²³²Liyon-Kan ve L. Reno, Rehber-i Hukuk-ı Ticaret, ter. Lütüfî ibnü'l-Hakkı, İstanbul 1327, c. 1, s. 20.

²³³Liyon-Kan ve L. Reno, s. 21.

Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nin kabulü ile Osmanlı yargılama hukuku pek çok yeni kurumla karşılaşmıştır. Bu kurumlar klasik dönem muhakemesinde ya hiç bulunmamakta ya da farklı şekilde mevcut idi. Söz konusu kanun ile öngörülmekte olan istinaf ve yargılamanın yenilenmesi sistemi klasik dönemde sistematik bir yol olarak mevcut değildi. Ancak şer'îye mahkemelerinde verilen kararların Divan-ı Hümayun gibi üst kurumlarda gözden geçirilmesi mümkündü. Yine şer'îye mahkemelerinde tek hakim tarafından yargılama yapılırken yeni sisteme göre yargılama birden fazla mahkeme üyesi tarafından gerçekleştirilmekteydi. Şer'îye mahkemelerinde tek hakimli yargılama olmasına rağmen birden fazla hakimle yargılama yapılması İslam usul hukukuna aykırı değildi. Ayrıca bu kanunla avukatlık sistemi de getirilmiş olmaktadır. Osmanlı yargılama hukukuna getirilen bu yeni kurumlar, usul hukukunun zenginleşmesi ve yeni şartlara uyum sağlayarak gelişmesi açısından faydalı olmuştur.

6 - KANÛNNÂME-İ TİCÂRET-İ BAHRİYE

Ticaret hukuku alanında 1850'de başlayan kanunlaştırma çalışmaları kapsamında esas alınan Fransız Ticaret Kanunu'nun deniz ticaretini kapsayan 2. kitabı 21 Ağustos 1863 (h. 6 Rebiyülevvel 1280) tarihinde "*Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi*" olarak iktibas edilerek kanunlaştırılmıştır.²³⁴ Sardunya, Sicilya, Hollanda, Belçika, İspanya ve Prusya kanunlarından da ayrıca istifade edilmiştir.²³⁵

²³⁴*Düstur*, Birinci Tertip, c.I, s.466-536.

²³⁵Kostaki Vayani, *Ticaret-i Bahriye Kanunu Şerhi*, s.30; Hıfzı Veldet, "*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*" I, s.198; Gürzûmar, *Kanunname-i Ticaret ve Zeyilleri*, s.3-4; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s.461; Bozkurt, s.152.

Bu kanun yürürlüğe girmeden önce, Osmanlı'da deniz ticaretine dair ahkâmı ihtiva eden bir kanun bulunmamaktadır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde bulunan kaptan, gemici, gemi sahipleri ve tüccar arasındaki örfü, adet ve teamül ile ticari anlaşmalar ve münasebetlerden dolayı, Batılı devletlerde cari olan usul ve ahkâmın Osmanlı için de genelgeçer esaslar niteliğini haiz olduğu söylenebilir. Böylece deniz ticaretinde tabii olarak, bir dereceye kadar hukuk birliğinin varlığından söz edilebilir. Özellikle Osmanlı da dâhil olmak üzere, Avrupa'nın Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerdeki tüccarın, aralarındaki ticari ilişkilerde birbirlerine güven duymalarına, çıkabilecek ihtilafların çözümü için benzer bir usul ve ahkâma tabi olmalarının vereceği rahatlıkla daha sıkı bir ticari işbirliği yapmalarına, söz konusu hukuk birliği büyük katkı sağlamıştır.²³⁶

Osmanlı deniz ticaretinde yürürlükte olan usul ve ahkâmın Avrupa'dakilerle bir benzerlik ve yakınlık arz etmesine mukabil bu hükümlerin neler olduğu konusunda net bir kayıt yoktur. Osmanlı döneminden bazı müellifler, bu belirsizliğin sebebi olarak bir müddet önce Liman Odası'nda vuku bulan yangında bütün evrak ve kayıtların yanmış olmasını zikrederler.²³⁷ Ancak gemiciler arasında İtalyanca terimler başta olmak üzere kullanılmakta olan pek çok yabancı terimin varlığı, kaptan, tayfa ve gemi sahipleri arasındaki muamelatta eskiden beri var olan usulün “ticaret-i bahriye kanunnamesine” muvafık olması, bu kanundan önceki Osmanlı deniz ticareti hukukunun da Batılı kanunlara paralel olduğunu göstermektedir.²³⁸ Bir diğer ifadeyle, aslında bu kanundan önce Osmanlı deniz ticaretinde aynı kanunun

²³⁶Kostaki Vayani, *Ticaret-i Bahriye Kanunu Şerhi*, s. 31.

²³⁷Kostaki Vayani, s. 32.

²³⁸Kostaki Vayani, s. 32–33.

muhtevası benimsenmiş ve yürürlükte idi. Söz konusu kanunla zaten yürürlükte olan bir hukuk yazılı hale getirilmiştir.

Kanun, 14 fasıl içinde 282 maddeden oluşmaktadır. İlk fasıl (md.1–9), gemi ve diğer deniz nakil vasıtalarına ait düzenlemeler içermektedir. Kanun, Osmanlı sancağını taşıyacak gemilerin sahiplerinin Osmanlı vatandaşı olması şartını getirmektedir. Gemilerin alım satımı ancak resmi senetle yapılabilmektedir. Gemiler bu kanuna göre menkul mal sayılmaktadır. İkinci fasılda (md.10–29) gemilerin zabt ve satışı düzenlenmiştir. Üçüncü fasıl (md.30–34) ise gemi sahipleri hakkındadır. Kanun, her bir gemi sahibini kaptanın hareket ve muamelelerinden sorumlu tutmuştur. Gemilerin savaşta harp gemisi olarak kullanılması halinde ortaya çıkabilecek ihtilaflar, gemi sahiplerinin birden çok olması halinde kararların oyçokluğu ile alınabilmesi, gemi sahibiyle kaptan arasındaki sözleşmeye dair ihtilaflar bu fasılda düzenlenmiştir. Dördüncü fasıl (md.35–64) kaptanlara ayrılmıştır. Kaptanların sorumlulukları, tutması gereken defterler, sefer öncesi geminin denetimi, seyrüsefer esnasında kaptanın yapması gerekenler detaylı olarak kanunda tanzim edilmiştir. Beşinci fasıl (md.65–91) gemi hizmetinde istihdam edilecek tayfalar ve ücretlerine ilişkindir. Altıncı fasıl (md.92–100) navlun sözleşmeleri (geminin icar ve isticarına ilişkin sözleşmeler) hakkındadır. Yedinci fasıl (md.101–105), tahmiliye senetleri hakkındadır. Kanunun tanımına göre tahmiliye senedi, özel bir şahsın ismine veya emrine ya da hamiline olarak tanzim edilen bir belgedir. Bu senedin, içinde yüklenecek emtia veya eşyanın cins, miktar, nevi, yükleyicinin ismi ile malın gönderileceği şahsın isim ve ikametgâhı, kaptanın isim ve ikametgâhı, geminin isim ve tonlatosu ve hangi devlet sancağı altında olduğu, kalkış ve varış yerleri, navlun bedeli ve nakledilecek eşyanın marka ve

numaraları hakkında bilgiler bulunacaktır. Sekizinci fasıl (md.106–134) yine navlun hakkındadır. Dokuzuncu fasıl (md.135–150) yolcularla ilgili hükümler taşımaktadır. Onuncu fasıl (md.151–174) “istikraz-ı bahri kontratosu” nu, on birinci fasıl (md.175–240) sigorta hükümlerini, on ikinci fasıl (md.241–273) avaryaları, yani denizde uğranılan hasar konusunu, on üçüncü fasıl (md.274–280) zamanaşımı bahsini, on dördüncü fasıl da (md.281–282) “mesmu olmayan davaları”, yani dava edilemeyecek durumları düzenlemiştir. 7 Ocak 1876’da (h.10 Zilhicce 1292) bu kanunnamenin 3, 38 ve 40. maddeleri tashih edilmiş ve bir madde eklenmiştir.

II. Meşrutiyet sonrası hukukun diğer alanlarında olduğu gibi deniz ticareti hukuku alanında da mevzuatı gözden geçirme ve gerekli tadilatı yapma amacıyla, 11 Ocak 1910 (r. 29 Kânunuevvel 1325) tarihinde Kostaki Vayani başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon uzun bir çalışma sonrası bir layiha hazırlamış, ancak bunun kanunlaştırılması biraz daha zamana muhtaç olduğundan deniz taşımacılığındaki problemlerin giderilmesine yönelik bazı tedbirleri ihtiva eden metin kaleme almıştır.²³⁹ Önerilen tedbir paketi, aynı zamanda Osmanlı deniz ticareti kanununun bazı önemli eksik ve zaafalarını da göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu tedbirlerin başında kabotaj hakkı gelmektedir. “*Bir devletin karasuları içinde yolcu ve eşya taşıma hakkının tekel mahiyetinde yerli gemilere ait olması*” anlamına gelen kabotaj hakkının Ticaret-i bahriye kanununda dikkate alınmamış olması, bu kanunun en önemli eksiklerinin başında gelmektedir. Deniz taşımacılığında önde olan batılı devletlerin hemen hepsinde kabotaj hakkı üzerinde önemle durulmakta iken, kendi deniz taşımacılığını korumaya ve geliştirmeye hepsinden fazla ihtiyacı olan Osmanlı Devleti’nde bu hususun göz ardı edilmesi büyük kayıplara sebep olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni de, yabancılarla

²³⁹Bu metin için bkz. Kostaki Vayani, *Ticaret-i Bahriye Kanunu Şerhi*, s.40 vd. (1329 baskısı).

yapılan ticaret anlaşmalarında kabotaj hakkının korunması yönünde Osmanlı yöneticilerinin gereken dikkati göstermemeleri ve “*ticaret serbestliği*” kuralının mutlak olarak uygulanmasıdır.²⁴⁰ Bir diğer eksik ve zaaf da, Osmanlı gemileriyle yabancı gemilerden alınan çeşitli vergilerin aynı derecede olmasıdır. Bu yanlış gidermek için de yerli gemilerden daha az vergi alınması veya hiç alınmaması gibi bir teşvik ve koruma tedbirinin acilen alınması gerekmektedir. Ne var ki, yabancılarla yapılan ticaret anlaşmaları bu konuda da devletin elini kolunu bağlayıcı bazı hükümler taşımaktadır. Bu sözleşmelerin bir kısmında tebaanın vereceği vergiden daha fazla vergi alınmayacağı hükmü bulunmakta, bazılarında ise “*en ziyade mazhar-ı müsaade olan devlet tebaasına verilmiş hukuk ve menafiden istifade olunacağı*” kaydı yer almaktadır. Bütün bunların, önceden yapılan ticaret anlaşmalarının süreleri dolduğunda veya tadili gerektiğinde dikkate alınması ve uluslar arası hukukun verdiği bu haklardan Osmanlı Devleti’nin de yararlanarak deniz ticaretini koruma ve geliştirme yoluna girmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bunun yanında deniz ticaretinde yerli müteşebbisleri desteklemek üzere bir deniz bankası kurulması gibi siyasi ve ekonomik başka tedbirler de bu pakette yer almaktadır.

²⁴⁰Kostaki Vayani, s.42. (1329 baskısı).

III. BÖLÜM

1- İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ

A- Kuruluşu ve Görevleri

Osmanlı Devleti'nde ticaret mahkemelerinin öncüsü sayılan komisyonlar yıllar önce kurulmuş ve faaliyetini sürdürmekteydi. Osmanlı Hükûmeti ile İngiltere arasında 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması, Osmanlı ülkesindeki ticarete bir kat daha önem kazandırmış; ticarî ilişkiler özellikle kendilerine çok büyük olanaklar sunan Avrupalı tüccarlar bakımından daha da gelişmiştir. 1838 başlarında ticaret, ziraat ve sanâyinin geliştirilmesini sağlamak amacıyla Meclis-i Umûr-ı Nâfia oluşturulmuş, ertesi yıl da Ticaret Nezâreti kurularak her ikisinin başına Damad Halil Rıfat Paşa getirilmiştir.²⁴¹ Bu nezâret, beratlı hayriyye ve Avrupa tüccarının birbirleri veya yabancı devlet tüccarları arasında doğan her türlü ticarî anlaşmazlıkların çözüm makamı olarak kabul edilmiştir. Ticaret Nezâreti'nde bu gibi dâvâlara bakıp halletmek üzere bağımsız bir meclis toplanmasına karar verilmiştir. Bu meclislerde duruşma her hafta pazartesi günü saat altıda bu tüccarların şehbender, muhtar ve vekilleri ile tercümanın da hazır bulunmasıyla başlayıp devam edecek; dâvâlara müracaat sırasına göre bakılacaktı. Şehbender meclise başkanlık edecek; Ticaret Nezâreti müsteşarı da duruşmalara katılacaktı. Tüccar arasında görülen dâvâları Darphâne-i Âmire'ye veya bir başka tarafa naklettirmek hususunda Bâbîâli ve hattâ padişahın taciz edilmemesi için Osmanlı Hükûmeti bu mahkemece ilâma bağlanan

²⁴¹“Ticaret Nezâreti'nin tesisıyla Zahîre Nezâreti ve Meclis-i Umûr-ı Nâfia ve Avrupa tüccarı mesalihinin oraya rabtu hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî”, Takvim-i Vekayi', no: 180, t:19 Haziran 1839 - 6 Rebiülâhir 1255; Külliyyât-ı Kavânîn, 5869.

dâvâların başka yerde tekrar görülmesinin mümkün olmayacağını bildirdi. Ayrıca taşradaki hayriyye ve Avrupa tüccarlarından birinin dâvâ sebebiyle merkeze getirtilmesini isteyen olursa, haksız çıktığı takdirde bu tüccarın masraflarını ödemek hususunda kendisinden kefil alınacağını, öte yandan mecliste ticaret dâvâları görülürken şer'î hukuka müracaat gerekirse Meclis-i Umûr-ı Nâfia müftüsüne sorulmasını kararlaştırdı. Bütün bunlar yabancı sefâretlere de bildirildi. Meclis-i Umûr-ı Nâfia âzâlarından da uygun olanları bu mahkemeye âzâ alınmıştır. Mahkemenin kararlarına genellikle *karar mânâsına gelen sentensa* denilmiştir. Bilhassa kanun ve milletlerarası anlaşmaları bilmemeleri, yabancı tüccarın çoğu kere kendilerini avukat aracılığıyla temsil ettirmeleri, ayrıca temyiz imkânının yokluğu sebebiyle Gümrük Emâneti'ndeki mecliste olduğu gibi, burada da Müslüman Osmanlı tüccarları zarar görmeye devam etti. Çoğu gayrimüslim tüccar ise yabancı devlet korumasına girerek bundan etkilenmedi.²⁴²

Kuyruklu sarraflar (ki ellerine verilen resmî belgenin imzâsı kuyruğa benzediği için bu adla anılırlardı) dâvâlarının Ticaret Nezâreti bünyesindeki bu ticaret meclisinde değil de, eskiden olduğu gibi Darphâne-i Âmire'de kendi aralarında görülüp çözümlenmesini istiyorlardı. 1840 sonuna doğru Mâliye Nezâreti'nde Meclis-i Muhasebe adıyla bir meclis kuruldu. Kuyruklu sarraflar (bankerler), daha çok devlet ihâleleri ve iltizamla alâkadar olurdu. Tanzimat'tan sonra bu işler daha yaygınlaşınca, bu sarrafların da işleri artmış; Rumeli ve Anadolu kumpanyası adıyla

²⁴²Sâbit, 166; Cemaleddin/Asador, 76; Şerif Mardin: "*Mecelle'nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar*", Türk Modernleşmesi, İst. 1991, 125-126; Akyıldız, 130-131; "*Beratlî hayriyye ve Avrupa tüccarıyla müstemen tüccarı beyninde mütehaddis deâviyi rüyetle mükellef olan Mahkeme-i Ticaret'in usul-ı nizâmiyesini mutazammın irâde-i seniyyeyi mübellîğ buyruldu*", Külliyyât-ı Kavânîn, no: 4235, t: 1 Ocak 1840-25 Şevvâl 1255. (Tebliğ tarihi 7 Mayıs 1840-5 Rebiülevvel 1256).

iki sınıfa ayrılarak aralarında iltizama dâir doğan anlaşmazlıkları önceleri Mâliye Nezâreti'nde kendi aralarında çözmeye alışmışlarken artık Meclis-i Muhasebe'ye götürmeye mecbur olmuşlardır.²⁴³ Altı âzâ ile bir müftüden oluşan Meclis-i Muhasebe 1860 başlarına kadar bu fonksiyonunu sürdürmüştür.²⁴⁴ 1855 sonlarında sarraflar hakkında geçerli olan nizâma yapılan zeyl ile, sarrafların, mültezim, tüccar ve diğer sınıflardan müşterileriyle yaptığı alış-verişlerinden doğan ihtilâfların ticaret mahkemesinde; bunun dışındakilerin iltizama dâirse Mâliye Nezâreti'nde; sıradan alış-verişe dâirse Hazine-i Hâssa'da görüleceği; bu üçünde de görülüp neticelendirilmeyen dâvâlara da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de bakılacağı bildirilmiştir.²⁴⁵

Ticaret Nezâreti (ve buradaki ticaret mahkemesi), 1841 sonlarında Gümrük Emâneti'ne;1843 başlarında da her ikisi birden Darphâne Nezâreti'ne bağlanmış; 1845 ortalarında Ticaret Nezâreti buradan ayrılarak müstakil duruma getirilmiştir. Bundan sonra ticaret dâvâları uygun yerini bulmuş, mültezim ve sarrafların işleri düzene girmişse de şikâyetler birkaç sene daha devam etmiştir.²⁴⁶1847 başında, İstanbul'da oturan yabancı tüccardan sekiz-on tanesinin ticaret meclisine geçici üye seçilmesi kararlaştırıldı. Osmanlı tüccarının dâvâları pazartesi, yabancılarınki perşembe günü görülecekti. Bu arada meclisin teşkilâtı yeniden ele alındı. Buna göre ticaret meclisi üç Müslüman, üç de gayrimüslim âzâdan oluşacaktı. Bunların yanı sıra meclisteki dâvâların şer'î yönleriyle alâkadar olacak bir de mürâfaa mümeyyizi bulunacaktı. Bir yıl sonra da meclisin dâhilî nizamnâmesi (içtüzüğü) hazırlandı.

²⁴³Sâbit, a.g.e., s. 167; Cemaleddin/Asador, a.g.e., s. 76; Mardin, Mecelle'nin Kaynakları, s. 126.

²⁴⁴Akyıldız, a.g.e., s. 279, 281

²⁴⁵Sâbit, a.g.e., s. 182.

²⁴⁶Sâbit, a.g.e., s. 168; Akyıldız, a.g.e., s. 134-135.

Buna göre meclisin reisi Ticaret Nâzırı idi. Bu, mürafaalarda bulunmadığı zaman kendisine ticaret muavini vekâlet edecekti. Mecliste ayrıca Osmanlı tüccarlarından on ve İstanbul'da oturan yabancı tüccarlardan sefaretlere seçilecek on âzâ bulunacaktı. Dâvâ Osmanlı vatandaşı tüccarlar arasındaysa ecnebi âzâların katılmasına gerek yoktu. Duruşma sırasında âzâlar ve tercüman dışında kimse alınmayacaktı. Tercümana bir oda tahsis edilerek, kendi ülkesinden tüccarın dâvâsı görülürken beraberce salona girip davadan sonra yine bu odada beklemesi uygun görülmüştür. Bu âzâlardan biri duruşmada bulunmadığı zaman karşı taraftan da bir kişi duruşmaya katılamayacaktı. Yani sayının eşit olması gerekiyordu. Âzâ sayısı onun altına düşünce meclis toplanamamaktaydı. Nitekim yabancı tüccarlar çoğunlukla duruşmalara katılmıyor; böylece işler birikiyordu. “*Ticarethâne*” adı verilen bu meclis binâsı iskeleye uzak olduğundan sonradan iskele civarında da birkaç oda meclise tahsis edilivermişti.

Islahat Fermânı'nın 1856 tarihinde yayımlanmasıyla Müslüman ve gayrimüslim teb'a ile yabancılar arasında ticaret, hukuk veya cinâyete dair bütün dâvâların muhtelit (karma) divanlara havâle olunup burada görüleceğini ve bununla alâkalı diğer prensiplerin konulacağını bildirerek ticaret mahkemelerinin kurulmasına işaret etmiştir. Halbuki bu fermânın hemen öncesinde Osmanlı Hükûmeti ile Avrupalı devletler arasında yapılan Paris Antlaşması metninde Osmanlı Devleti'nin Avrupa umumî hukukuna ve Avrupa devletleri topluluğuna kabulolunduğu açıkça bildirilmekteydi. Buna dayanarak kapitülasyonların kaldırılması mümkün iken zamanın devlet adamları bu konuda üzerlerine düşeni yerine getirememişlerdir. Bunun sonucu olarak da kapitülasyonlar ve karma ticaret mahkemeleri uzunca bir süre daha devam etmiştir.

Ticaret Kanunnâmesi ile Zeylin yayımlanma tarihi arasında geçen on yıllık zaman zarfında ticaret mahkemelerine ait işler ticaret meclisleri tarafından yapılmıştır. Miladî 1860 (h.1276) tarihli Zeyl, merkezde ve taşralarda münhasıran ticaret davalarını²⁴⁷ görmekle görevli ticaret mahkemelerinin²⁴⁸ ve İstanbul'da bu mahkemelerden çıkan kararları üst mahkeme sıfatıyla tetkik edecek Dersaadet İstinaf Divanı'nın²⁴⁹ kurulmasını öngörmektedir. Kanunun 4. maddesine göre ticaret mahkemelerinin sayısı ve yetki alanı irade-i seniyye ile tesbit olunacağı gibi, hem bütün ticaret mahkemeleri hem de “*İstinaf Divanı*” Ticaret Nezareti'ne bağlı olacaktır. İstanbul Ticâret Mahkemesi, Ticarethâne'de kurulmuş ve gelişmiştir. Bu dönemde işlerinin fazlalaşması, burada görev alan memurların hem sayıca hem de rütbe ve kıdem artışından takib edilebilir.²⁵⁰ Ayrıca Meclis-i Meabir'in ve bazı özel komisyonların burada toplanması yer problemini doğurmuştur. Bu nedenle özellikle 1860 sonrasında Ticarethane'nin genişletilmesi, tamir edilmesi konusu da gündeme

²⁴⁷Düstur, Birinci tertip, s.445, Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret madde: 1.Bkz. Ek:1

²⁴⁸Düstur, Birinci tertip, s.445, Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret madde: 2.Bkz. Ek:1

²⁴⁹Düstur, Birinci tertip, s.445, Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret madde: 3.Bkz. Ek:1

²⁵⁰Ticarethanede görevli katiplere rütbe tevcihi (İ.Dh. nr.37969, 13 Şubat 1866-27 N 1282); (İ.Dh. nr.38889, 26 Ocak 1867-20 N. 1283).

“Ticarethane memurlarının kıdem terfileri: Birinci ticaret meclisi reisi Mehmed beye ula sınıf-ı evveli, ikinci ticaret meclisi reisi Vahan efendiye âlâ sınıf-ı sani, üçüncü meclis reisi Yusuf efendiye saniye, Komite reisi İsmail beye saniye, Ebniye muhasebecisi Necmi efendiye saniye, keşif memuru Hacı Tabir efendiye saniye, mektubi odası mümeyyizi Emin efendiye saniye, evrak müdürü Şamil efendiye salise, Meclis-i Meabir kalemi hulefasından Servet beye salise tevcih edilmiştir”

gelmiştir.²⁵¹ Ticaret Meclisi 1860 sonlarına doğru evvel ve sanî olarak iki dâireye ayrıldı. Her birinde bir reis, dört dâimî, dört muvakkat âzâ, iki kâtip, tercüman ve dört muhızır bulunacaktı.²⁵²

Nitekim çok geçmeden 30 Nisan 1860 (h. 9 Şevval 1276) tarihinde, Fransız ticaret kanununun dördüncü kısmı iktibas edilerek 1850 (h.1266) tarihli Kanunnâme-i Ticaret-i Berriyye'ye bir ek yapıldı.²⁵³ Buna göre ticaret meclisleri ticaret mahkemesi adını alıyordu. Bunlar merkezde ve taşrada gerekli yerlerde bulunacaktı. Ticaret mahkemesi bulunmayan kazâlarda umûr-ı mülkiye meclisleri ticarî dâvâları görecekti. Her türlü ticaret dâvâları birinci derecede İstanbul'da veya taşradaki ticaret mahkemelerinde görülecekti. Bunun dışındaki ticaret dâvâları ikinci

²⁵¹İ.M.Vala, no.23605, 31 Ocak 1865-4 N. 1281, "18.000 kuruluşluk tahsisatla ticarethanenin tamirine kış mevsiminin bitiminde başlanacaktı."; İ.M.Vala, no.24591, 3 Mart 1866-15 L. 1282; no.25736, 22 Mayıs 1867-18 M. 1284, "Bu dönemde bir deprem olmuş ve ticarethanenin bazı bölümleri zarar görmüştür."

²⁵²Sâbit, 171-172; Cemaleddin/Asador, 79; Akyıldız, 131-133. Bu sayıyı, Akyıldız yedişer (s: 131), Şerif Mardin de beşer (Mecelle'nin Kaynakları, 128) kişi olarak vermektedir. Ancak anlaşılan, âzâ sayısının beşerden on kişi olduğu, meclisin de asgari bu on kişi ile toplanabildiğidir. Nitekim Hâriciye Nezâreti'nin sefâretlere gönderdiği bir müzekkerede "...sefâretler tarafından bil-ittifak muteberan-ı tüccardan bir on adamintihab olunub bunlardan deâvi-yi ecnebiyyeye mahsus olan perşenbe günleri münavebeten dört yahud beşimahkemede bulunarak rüyet-i mesalih eyleyecekdir..." deniliyor. Bunlardan beşi katılıp beş de yerli tüccardan katılırsa meclisin asgari toplanma sayısı olan ona ulaşılmaktadır.

²⁵³Düstur, I/1/445-465; Gürzumar/Gürzumar, 111-129. Ayrıca bu düzenlemeleri teyid edici ve tamamlayıcı mâhiyette olarak: "Ticarethâne'de olan Meclis-i Ticaret'in yeniden tanzim ve teşkil ve Derseadet ve taşrada resm-i mübâşiriye ve harc-ı ilâmın bir siyakda istihsali hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî", Takvim-i Vekayi', no: 602, t: 19.XII.1860- 4 Cemâziye'l-âhir 1277; Külliyyât-ı Kavânîn, 6369.

derecede Divan-ı İstinaf'da görülebilirdi. Biri kara ve diğeri deniz ticaretine dâir dâvâlara bakmakla görevli iki meclisten oluşacaktı. Böylece o zamana kadar liman dâiresinde bakılan deniz ticareti ihtilâfları için artık ticaret mahkemesinin alâkalı kısmı vazifeli merci olarak tayin ediliyordu. Deniz ticaretine dair dâvâların taşrada görülmesi hâlinde henüz bu mahkemelerde deniz ticareti mahkemesi bulunmadığı için İstanbul'daki tatbikata benzer olarak liman reisinin muhakemeye celb ettirilerek konu hakkındaki teknik bilgisinden faydalanılır; ancak bunlar mahkeme âzâsı sayılmadığı için verilecek ilâmın altına sadece liman reisinin muhakeme esnasında hazır bulunduğu hususu yazılırdı.²⁵⁴

Yürürlük tarihi 1860 olan kanunnâme zeyli gereğince, ticaret mahkemeleri ve istinaf divanı Ticaret Nezâreti'ne bağlıydı. Her bir ticaret mahkemesi meclisinde bir reis ile iki daimî ve dört muvakkat âzâ bulunacaktı. Reislerden birisi reis-i evvel ünvanını taşıyacak, bunun bulunmadığı zaman reis-i sâni onun yerine geçecekti. Her ikisinin de bulunmaması hâlinde en kıdemli âzâ reislik yapacaktı. İstanbul'da ticarî işlerin çokluğu sebebiyle ticaret mahkemesinde iki tane reis-i sâni ile her bir mecliste dört daimî ve sekiz muvakkat âzâ bulunacaktı. Reis-i evvel ve sâni ile daimî âzâlar Ticaret Nezâreti'nin yüksek memurların da görüşünü alarak uygun sıfatlı kimseler arasından seçilecek isimlere dair takriri üzerine irâde-i seniyye ile tâyin edilecekti. Mülkiye memurluğu ile ticaret mahkemesi âzâlığı aynı kişide birleşemeyecekti. Bu madde idare ile adliyenin ayrılması yolunda mühim ve enteresan bir hükümdür. Halbuki henüz hukuk ve ceza dâvâlarına bakan meclislerdeki âzâların haylisi aynı

²⁵⁴H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.87-88.

zamanda mülkiye memuruydu. Yine belli bir dereceye kadar olan nesepten ve sıhrî akrabalar aynı mahkemede memur olarak bulunamayacaktı. Mahkeme âzâları ağır bir suçtan hüküm giymedikçe veya başka memuriyete tâyin edilmedikçe vazifelerinden ayrılamayacaklardı. Bir ticaret mahkemesinin bulunduğu belde iyi halleri ve kanunen muayyen vasıflarla temâyüz eden ve ticaret kançılıyası müdürü tarafından isimleri bir deftere kaydedilip en yüksek alâkalı memur tarafından tasdik olunmuş tüccarlarından mürekkep bir meclis teşkil edilecekti. Bu meclis ticaret mahkemesinin muvakkat âzâlarını ekseriyetle seçecek; bu isimler bilahare Ticaret Nezâreti aracılığıyla Bâbîâli'ye bildirilip irâde-i seniyyeye bağlanacaktı. Muvakkat âzâlar maaş almamakla beraber devlet memuru sayılacak; bir hukukî özür olmaksızın memuriyetten ayrılamayacaklardı. Muvakkat âzâların vazife müddeti bir yıldır ve tekrar seçilmeleri mümkündür. Bunlar ağır bir suçtan hüküm giyer veya iflâs ederlerse âzâlıkları düşerdi. Bunlar yenisi seçilene kadar vazifelerini sürdürürlerdi. Mahkemeye âzâlar dışında hiçkimse katılamaz; aksi takdirde verilen karar yok hükmüne düşerdi. Her mahkemede başkâtip ile gerektiği kadar kâtip, bir veya daha çok tercüman, gerektiği kadar da iyi ahlâklı ve kefilli mübâşirler bulunacaktı. Mahkeme kâtipleri mahkeme reisi ile hükûmetin en büyük memurunun ittifaklarıyla inhâ ve Ticaret Nezâreti tarafından yapılacak tahrir üzerine Bâbîâli'ce; mübâşirler ise merkezde Ticaret Nezâreti, taşrada hükûmetin en yüksek memurunca tâyin

edilecekti. Reis ve âzâlarla ve tercümanlar merkezde Meclis-i Vâlâ, taşrada ise memleket meclisi huzurunda yemin ederek vazifeye başlayacaktı.

B- Teşkilât Yapısı

Başlangıçta berriye ve bahriye olmak üzere iki daireden meydana gelen Dersaadet Ticâret Mahkemesi'nde daire sayısı zaman içinde artmıştır. Miladi 1863 (h.1280) tarihinde deniz ticareti davaları (deâvi-i bahriye) için üçüncü bir kısım daha ihdas edilmiş ve o zamana kadar liman dairesinde görülmekte olan işler oradan alınıp mahkeme-i ticaretin bu dairesine verilmiştir.²⁵⁵ Bir ara Dersaadet Ticâret Mahkemesi “*Meclis-i Ticareti Bahriye*”den başka beş daire ve ayrıca bir de heyet-i iflasiye'den meydana gelmekte olup bunlardan dördüncü ve beşinci ticaret mahkemeleri 1876 (h. 1293) ve üçüncü mahkeme-i ticaret de 1881 (h. 1299) senesinde lağvedilmiştir.²⁵⁶

Ticaret Kanunnâmesi yürürlüğe girdikten sonra birçok yerde ticaret mahkemeleri teşkil edilmişti. 20 Şubat 1871 (h. 29 Zilkade 1287) tarihli Dahiliye Nezâreti'nden verilen bir müzekkerede 110 ticaret mahkemesinin mevcut olduğu ve 1887 (h.1304) tarihinde ise bu mahkemelerin adedinin 190'a ulaştığı ifade edilmiştir.²⁵⁷

²⁵⁵H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.80.

²⁵⁶Bunlardan Dördüncü Ticaret Mahkemesi'ne ait kayıtlara *Ceride-i Mehâkim* adlı dergide rastlanılmaktadır, bkz. *Ceride-i Mehâkim*, s.722-725.

²⁵⁷H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.84.

Ticaret mahkemelerindeki aksaklıkları giderebilmek için Nisan 1868'de bazı tedbirler alındı. Karma mahkemelerde görülen davalarda ticaret kanununun yeterli olmadığı hallerde meselenin çözümünü kolaylaştırmak amacıyla, uzmanlardan oluşan bir özel komisyon kurulacak ve bu komisyon gerekli kanun taslaklarını hazırlayacaktı. Bu arada davaların ertelenmemesine dikkat edilecekti. Bir diğer önemli mesele de mahkeme üyelerinin göreve devamsızlığıydı. Özellikle maaşların yetersizliği nedeniyle görevlerini aksatanlar yüzünden davacı ve davalılar zor durumda kalıyorlardı. Bu amaçla mahkeme başkanları değiştirilerek ticaret mahkemeleri uzman kişilerin tayiniyle güçlendirildi.

Islahat-ı Umumiye Fermân-ı Âlisi (11 Aralık 1875) ile ticaret mahkemeleri ve “*Divân-ı istinâf*”, Ticaret Nezareti'nden ayrılarak Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 1879 tarihli kanunu izleyen tarihlerde İstanbul'daki ticaret mahkemesi üç dâireye ayrılmıştı. Bunlar şunlardır:

Birinci dâire (Meclis-i Ticaret) hükûmetçe nasbedilen bir reis ile iki âzâdan teşekkül etmekteydi. Taraflardan biri ecnebi ise, mensup olduğu elçilik veya konsolosluk tarafından gönderilen oy hakkına sahip iki kimse, ayrıca muhakeme ve müzâkerelere katılıp rey hakkı olmayan tercüman da hazır bulunurdu. Burada yerli ve yabancılar arasındaki emlâk, kira ve bin kuruşa kadar alacak dâvâları müstesna olmak üzere hukuk ve her türlü ticarî dâvâlara bakılırdı.²⁵⁸ Bu gibi dâvâlara Tanzimat'ın ilk yıllarında bir ara Divan-ı Deâvi Nezâreti'nde bakılmıştı. Nitekim bunlar evvelce şer'iyye mahkemeleri ile bunların üst mercii olan Arz Odası'nda çözüldü.²⁵⁹ Osmanlılar ile ecnebler arasındaki hukukî dâvâların 1864 yılından itibaren kurulan nizâmî mahkemelerde görülmesine teşebbüs edildiyse de yabancı

²⁵⁸H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.86-90.

²⁵⁹AliAkıldız, Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, İstanbul 1991, s.69.

devletler bu mahkemelerde kendi mensuplarının bulunmaması gerekçesiyle bunu kabul etmedi. Ticarî sahada tanınmış kapitülasyonlardan doğan adlî imtiyazların hukukî, bir başka tâbirle ticaret dışı sahaya (hukuk-ı âdiye denilen kısma) da şâmil olmasını bir emrivâki olarak temin ettiler. Hükûmet geçici olarak bunu kabule mecbur kaldı. Bu problem Bâbiâli'nin ecnebi sefirlerle yaptığı anlaşmalar sonucu peyderpey çözümlenerek ecnebi unsurlu hukukî dâvâların nizâmî mahkemelerde görülmesi temine çalışıldı.²⁶⁰ Bir müddet sonra bu birinci dâire kaldırılmıştır.²⁶¹

İkinci dâire (Mahkeme-i Ticaret) Osmanlı teb'ası arasında mevzuu bin beş yüz kuruşu aşan ticarî dâvâları ve ayrıca iflâs işlerini hallederdi.²⁶² Görülüyor ki başlangıçta yerli ve yabancı tâcirler arasındaki dâvâlara bakmak için kurulmuş olan ve bu sebeple muhtelit (karma) adını alan ticaret mahkemeleri zamanla yerli tâcirler arasındaki dâvâlara da bakar bir hâle gelmiştir.²⁶³ Nitekim yerli tâcirler ihtilâflarını buraya veya şer'iyeye mahkemelerine götürmekte serbestti. Ancak şer'iyeye mahkemeleri, ticarî mahkemelerde bakılıp çözülmüş bir dâvâyâ bakamazdı.²⁶⁴

Üçüncü dâire (Ticaret-i Bahriye Mahkemesi) hükûmetçe nasb edilen bir reis ve iki âzâdan teşekkül ederdi. Osmanlı teb'ası arasında mevzuu iki bin beş yüz kuruşu aşan deniz ticareti dâvâlarını ve iflâs muamelelerini çözerdi. 1905 yılında Adliye Nezâreti'nce aynı meblağın yukarıdaki kara ticareti dâvâlarına bakmaya memur edilmiştir. Ayrıca hangi meblağda olursa olsun Osmanlı teb'asıyla ecnebler arasındaki deniz ticareti dâvâlarını, o ecnebinin mensubu olduğu sefaret veya

²⁶⁰H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s. 91-93.

²⁶¹Buna ilişkin irâde-i seniyye için bkz. Takvim-i Vekayi: no: 2114.

²⁶²H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s. 87.

²⁶³H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s. 81.

²⁶⁴M.Reşit Belgesay, a.g.m, s. 214.

konsoloslukça gönderilen iki ecnebi âzâ ve tercümanın da hazır bulunmasıyla bakıp çözerdi.²⁶⁵

Nizamiye mahkemelerinin teşkilinden sonra 8 Mart 1888 (h. 24 Cemaziye'l-ahir 1305) tarihli “*Mehâkim-i Şer’iyye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezâifine Dair Tezkire-i Sâmiyye*”de şer’i mahkemelerin yetkisi daraltılmış ve ticari muamelelerden doğan ihtilafların çözümü nizamiye mahkemelerinin görev alanına sokulmuştur. Bu nedenle de teb’a ile yabancılar arasında ortaya çıkan ticaret davalarının tercüman hazır olduğu halde nizamiye mahkemelerinde görülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

C- Görevlileri

Ticaret mahkemeleri bir başkan ile iki sürekli ve dört geçici üyeden meydana gelmiştir. Ancak Zeyl-i Kanunnâme-i Ticaret’in 4. maddesi bazı yerlerde ticaret mahkemelerinin “*berriyye*” ve “*bahriyye*” adı altında iki meclise ayrılacağını ve 8.maddesi de ticaret mahkemesi başkanının yanında her meclisin iki daimi ve dört geçici (muvakkat) üyeden meydana geleceğini ifade etmektedir.²⁶⁶ Buna göre ticaret mahkemeleri bir meclisli ve iki meclisli olmak üzere iki grup altında değerlendirilebilir. İki meclisli olarak düzenlenen mahkemelerde berriyye ve bahriyye meclisleri, gerektiği takdirde ayrı ayrı görev yapabilme imkanına sahiptir.

²⁶⁵H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s. 87-89.

²⁶⁶Düstur, Birinci tertip, s.445, Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret madde: 4-8, Bkz. Ek:1.

İstanbul Ticâret Mahkemesi, hem devletin merkezinde yer alması hem de ticarî işlerin çok olmasından dolayı daha geniş bir kadro ile donatılmıştır. Aslında bu mahkeme de iki meclisten meydana gelmekle beraber her mecliste dört sürekli ve sekiz geçici üye bulunmakta idi. Ayrıca mahkemenin iki başkan vekili vardı. Ticâret mahkemesinin başkan, başkan vekili ve sürekli üyeleri, *'Ticaret Nezareti'*nin önerisi üzerine irade-i seniyye ile tayin olunurlardı. Taşra mahkemelerinin başkan ve üyelerinin atanmaları da aynı yöntemle bağlı olmakla beraber, kanun bunlar için ayrıca yerel yöneticiler tarafından, bu kişiler hakkında bilgi toplanmasını zorunlu duruma getirmişti. Üyelik, kanunun gösterdiği durumlarda sona erebilirdi. Geçici üyelerin atanması, beldenin en seçkin tüccarlarının oluşturduğu bir meclis tarafından yapılırdı. Meclis, kanunun gösterdiği niteliklere sahip olan tüccarlar arasından usulüne göreve seçim yoluyla geçici üyeleri belirlerlerdi. Bu kişilerin geçici üyelik sıfatını kazanmaları ancak Ticaret Nezareti kanalıyla irade-i seniyye alınmasına bağlı idi. Sürekli üyelerin aksine geçici üyeler görevlerini fahri olarak yerine getirirlerdi. Görev süreleri bir yıl olarak sınırlandırılmıştı.

Ticaret mahkemelerinde bir başkâtip ve ihtiyaca göre kâtipler de bulunurdu. Bunlar mahkeme reisi ve mahalli hükümetin en büyük memuru tarafından tayin olunurlardı.²⁶⁷

Nitekim belgelerde de ifade edildiği üzere taşra ticaret meclisleri 1860'ta yayımlanan kanunla ticaret mahkemelerine dönüştürülünce, ticaret mahkemelerinin bulunduğu yerlerde iyi hali ile tanınmış, ticaret kaçıları müdürü tarafından deftere kaydedilmiş tüccarlardan oluşan bir meclis oluşturulup oy çokluğuyla mahkemenin geçici üyeleri seçilecek ve bu isimler Babıâliye bildirilecekti.²⁶⁸

²⁶⁷ F.Gürzûmar-T.Gürzûmar,age.,s.32-40.

²⁶⁸ BOA. İ.MVL. no.24971.

Nitekim geçici üyeler maaşsız ve bir yıllığına görev yapacaklar, mahkeme başkanı, üyeler, kâtipler ve tercümanlar İstanbul'da Meclis-i Vâlâ, taşrada memleket meclisi huzurunda yemin ederek göreve başlayacaklardı.²⁶⁹

Ticaret mahkemesinde sadece toplantı günlerinde değil, diğer günlerde de başvurulmuş herhangi bir konuda cevap verebilecek muavin, başkatip gibi görevlilerin bulunması sağlanmıştı. Mürafaa meclislerinde taraflardan yedişer tüccarın bulunması, bir ya da ikisi eksik olduğunda diğer tarafta da aynı oranda sayının azaltılması veya yediden daha fazla katılması gerekirse yine iki tarafın eşit olmasına dikkat edilmesi, durumun bir gün önce Ticaret Mahkemesi tarafından sefaret tercümanlarına bildirilmesi, tüccarların kura usulüyle belirlenmesi bu konuda ne kadar titiz olunduğunu göstermektedir.²⁷⁰ Yabancı tüccarlar Osmanlı Devletinde ticari işlemlerini yürütebilmek için bir vekil seçiyor ve vekalet senedinin onaylanması ve bir örneğinin deftere kaydı işlemlerini ticarethanede yaptırıyorlardı.²⁷¹

Osmanlı devletinin son dönemlerinde Ticaret Mahkemeleri'nin devletçe tayin edilen bir başkan ile iki azadan meydana geldiği görülmektedir. Dersaadet Ticaret Mahkemeleri'nde ise birer de aza mülazımı mevcuttur. Bu konuyu düzenleyen nizamnameye göre Dersaadet ticaret mahkemelerine 'Ticaret Nezareti tarafından üç kişiden fazla olmamak şartıyla aza mülazımları tayin edileceği hükme bağlanmıştır. Mülazımların Fransızca bilmesi şart olup yalnız ilk sene seçilenlerin yalnızca Türkçe bilmeleri kâfi görülmüştür. Osmanlı tebaası olmayanların mülâ-

²⁶⁹E. Buğra Ekinci, *a.g.e*, s.107.

²⁷⁰T.MAT., no.792/91, (Tarihsiz.)

²⁷¹İ.Hariciye, no. 12352, 6 M. 1282- 31 Mayıs 1863.

zımlığa kabul edilmediği görülmektedir. Mülazımların görev süresi iki yıl olup, mülazımlar bu iki yıl içinde hem tayin edildikleri mahkemelerde görev yapacaklar hem de bu süre içinde Ticaret nezareti veya bağlı oldukları mahkeme başkanlığınca verilecek işleri yapacaklar, ayrıca ticaret kanunu ve hukuk derslerine devam ederek her sene sonunda yapılacak imtihana gireceklerdi. Mülazımlar mahkemede kendilerine ayrılan yerde bulunacak, dava hakkında söz söyleme veya müzakereye katılma ve oy verme yetkisi olmaksızın dava ve muhakemeyi dinlemekle görevliydi. Şayet mahkeme başkanlığınca kendilerine bir davayı özetleme veya onunla ilgili sorulara cevap verme hakkına sahiptiler. Mülazımlar görevlerinin ilk yılı sonunda Ticaret Kanunnâmesi hükümlerinden, ikinci sene ise bir hüküm veya kararı kaleme almak ve Zeyl-i Kanun-ı Ticaret, Usul-ı Muhakeme Nizamnamesi, Bahriye Kanunnâmesi ve diğer ilgili nizamnamelerin hükümlerinden sınava tabi tutulacak Fransızca bilenler ise birinci yıl Fransızcadan Türkçe ve ikinci yıl ise Türkçeden Fransızca'ya tercüme imtihanlarına katılmak mecburiyetindeydiler. İkinci yılın sonunda bu imtihanlardan başarılı olamayanlara bir yıllık ek süre verilerek bu süre sonunda yapılan imtihandan da başarılı olamamaları durumunda görevlerine son verilmekleydi. Başarılı olanlar ise Dersaadet ticaret mahkemelerinde aza olarak, taşra ticaret mahkemelerinde ise hem aza hem de reis (mahkeme başkanı) olarak tayin edilmekteydiler.²⁷²

Fakat Dersaadet'te bulunan birinci meclis-i ticaret ile deniz ticaretiyle ilgili karma davalara bakacağı zaman ticaret-i bahriye mahkemesi ve keza muhtelit davaların görüldüğü durumlarda taşra ticaret mahkemeleri hakimlerinin asli ve daimi

²⁷²Külliyat-ı Kavanin, c.21, no:5124, t.16 Cumade'l-ulâ 1285, "*Dersaadet Ticaret Mahkiminin Aza Mülazımlarına Dair Nizamnâmedir*" Ayrıca bkz. Düstur, Birinci Tertip, s.826-827, t.16 Cumade'l-ulâ 1285.

üyelerine iki yabancı üyenin eklenmesi gerekiyordu.²⁷³ Taşralarda ticaret mahkemesi olmayan yerlerde muhtelit davaların hukuk mahkemelerince görüldüğü durumlarda iki yabancı azanın katılımı gerekmiyordu. Yabancıların ikamet ettiği birçok bölgede ticaret mahkemeleri mevcutken gündemde olmayan bu mesele, 1888’de (h. 1306) ticaret mahkemelerinden birçoğunun lağvedilmesi üzerine sefaretler tarafından gündeme getirilmiş ve bir Osmanlı ile bir yabancı arasında mevcut dava hukuk mahkemesinde görüldüğünde iki de yabancı azanın hazır bulundurulması iddia edilmiş, fakat bu iddialar Babıali tarafından hiçbir zaman resmen kabul edilmemiştir.²⁷⁴ Taşrada ticaret mahkemesi bulunmayan yerlerde taraflardan birinin yabancı olduğu davalara hukuk mahkemelerince bakılacağı kararlaştırılmış olmakla birlikte bu kararlara karşı hangi mahkemeye istinaf yoluyla müracaat edilmesi gerektiğine dair uygulamada bir takım problemlerle karşılaşmıştır.²⁷⁵

Bir dönem davalarda avukat bulundurmak isteyenlerin talebi olumlu karşılanmamış, Ticaret Kanunnamesi’nde bunun tanımlanmaması nedeniyle *“Memalik-i mahrusede öteden beri mehakim ve mecaliste avukat bulundurulmaması başlıca bir kaide olduğundan bu usulün devam ve bekasına ber-vech-i meşruh kanunnamelerde avukat bulundurulmasına dair bir gûna serahat ve işaret bulunmamasından büyük delil olamayacağı”* ifade edilmiştir. Bu kararda, kendisine

²⁷³H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s. 103.

²⁷⁴H. Cemaleddin-H. Asadur, a.g.e, s.107.

²⁷⁵Bkz.Dersaadet Mahkeme-i Ticaret Birinci Meclisi’nin 9 Ramazan 1298/ 23 Temmuz 1297 tarih ve 461 numaralı i’lâm sûreti.Ayrıca bkz.Ceride-i Mehakim, no. 109, s.869-872, s.874-875

avukat sıfatını yakıştıran birçok işbilmez kişinin merkez ve taşrada, mahkemelerde karışıklığa neden olabileceği düşüncesi etkili olmuştur.²⁷⁶

Bütün ticaret mahkemelerinde yazı işleri ile meşgul olmak ve kanunun gösterdiği vazifeleri ifa etmek üzere kalemler teşkil edilmiştir. Kalemleri ilgilendiren hükümler Zeyl- i Kanun-i Ticaret'in 59-71. maddelerinde yer almıştır. Bu maddeler kalemlerin çalışma saati, taraflarca mahkemeye teslim olunacak senet ve sair evrakın muhafazası, başkatiplerin başlıca vazifeleri ve kıymetli eşyanın korunması ile ilgilidir. Muhakeme başladığı anda azaların hazır bulunmaları lazımdır. Bulunmadıkları takdirde, başkan durumu zabıt defterine kaydeder ve kendilerine iki defa ihtar eder. Her ikisinde de ihtara riayet etmeyen ve kanuna uygun bir mazereti de bulunmayan azalar hakkında Ticaret Nezareti nezdinde durumu açıklayarak kanunî muamelenin yapılmasını isterdi. Muhakemenin hitamında mahkeme azası hususi mahalle çekilerek davayı müzakere eder ve kararı bildiren ilamı hazırlardı. İlamlar katipler tarafından yazılıp numara ile ilam defterine kayd olunduktan sonra reis ve azalarca imzalanarak mühürlenirdi.²⁷⁷ İlamların kâtiplerce kararın verilmesini takip eden 21 gün içerisinde çıkarılması lazımdır. İstinaf divanı ticaret mahkemelerinden, çıkan ilamları ilgililerin müracaatı üzerine yeniden incelemek için oluşturulmuştu. Divan, ticaret nazırının başkanlığı altında üç daimi ve beş muvakkat azadan meydana gelmişti. Ticaret mahkemelerinin azaları ve dahili nizamı hakkındaki hükümler aynen Divan için de uygulanmakta idi. İstinaf Divanı, Usûl-ı Muhâkeme-i Ticarete Dair Nizamname'de gösterilen esaslar çerçevesinde çalışarak mahkeme ilamları hakkında karar verirdi. 1861'de yayımlanan "*Usul-ı Muhakeme-i Ticarete Dair Nizâmnâme*" ticaret mahkemelerinin kurulmasından sonra

²⁷⁶BOA.T.DİS., no.791/1, t.21 Ca. 1281-22 Ekim 1864.

²⁷⁷Ceride-i Mehakim, no.113, s.900-904 ve no.114, s.905-906.

düzenlenmesi ve kanuni esaslara bağlanması zorunlu bulunan usul muamelelerini düzenlemek suretiyle ilk defa usul hukukunun temelini atmıştı. Her ne kadar zeyl, ticaret mahkemelerinin çalışma usullerini göstermişse de bir teşkilat kanunu olmaktan öte gidememiş ve bu durum ticarî usûl kanununun çıkarılmasını zorunlu kılmıştı. Ticarî usûl hukukunda zeyl ve nizamnamenin birbirinin tamamlayıcısı olarak kabul edilmesi gerekir. 140 maddeden oluşan nizâmname dava arzuhalleri, davanın açılması, tarafların celb ve ihzarı, muhakeme usulü, karar, itiraz ve kanun yolları hakkındaki esasları belirlemiştir.

Yabancılara tebligat konsolosluklar aracılığıyla yapılırdı. Nizâmname yargılamada açıklık prensibini kabul etmişti. Ticaret mahkemelerinin kesin olarak karara bağladığı davalar, istinaf yoluyla üst mahkemelerde görüşülemezdi. Bunun dışında 95-98.maddeler hükümleri gereğince bütün kararlar istinaf divanınca tetkik olunabilirdi. İstinaf talep edebilme hakkı, davada taraf olanlara ve bunların vekillerine tanınmıştı. Talep müddeti tebliğ tarihinden itibaren 121 gündü. 101.maddeye göre bu müddetin 300 güne çıkması mümkündü. Gerek ticaret mahkemesinden ve gerekse istinaf divanından verilen ve itirazları kabul olunmadığı için kesinleşen kararlar aleyhine iade-i muhakeme yoluna gitme hakkını kanun taraflara tanımıştı. İade-i muhakeme sebepleri 123.maddede dokuz kalem halinde gösterilmişti. İade-i muhakeme süresi, istinaf için tanınan müddet kadardır. Sürenin ne zamandan itibaren işlemeye başlayacağı, iade-i muhakeme sebeplerine göre değişmekteydi.²⁷⁸

²⁷⁸F. Gürzumar-T. Gürzumar, a.g.e, s.32-40.

D- Dava süreci

Dava süreci, merkezde Ticâret Nezareti'ne verilen dilekçe ile başlamaktadır. Bu dilekçeler Ticâret Nezareti tarafından ilgili görülen Ticâret Mahkemesi'ne havale edilerek sıra numarası alır ve bu numaraya göre meclise sevk olunurdu. Buna göre, dava dilekçesinde gün, ay ve yıldan oluşan tarih, davacı ve davalının isimleri, şöhretleri, meslekleri, ikametgâhları, davacı veya davalı yabancı iseler hangi devlet uyruğunda oldukları, dava konuları, delilleri, davanın hangi ticaret mahkemesinde görüleceği gibi bilgiler yer almalı ve dilekçe sahibi tarafından imzalanmalıydı. Bu bilgileri içermeyen dava dilekçesi geçersiz olmaktadır.²⁷⁹

Mahkeme-i ticarete havale edilen bütün dilekçeler sıraya konulup, numara verilerek kalemde tutulan bir deftere kayd olunmaktaydı. Bu kayıta kaydın tarihi, tarafların isimleri, şöhretleri hangi devlet tebaasından oldukları, ikamet yerleri belirtilmekteydi. Kaydedilmeyen hiçbir dava, görülmemekteydi. (m.45 ve 46)²⁸⁰ Ticaret Meclisi'ne gönderilecek davaların pusulaları duruşma gününden enaz 3 gün evvel gönderilip, Türkçe ve o mahalde genel olarak kullanılan dile göre düzenlenip, mahkeme kapısına asılmaktaydı. (m.48)²⁸¹

Davacılar duruşmaya girdiğinde 1 muhızır içerde, 1 başka muhızır kapıda duracaktı. Gerekirse meclis başkanının isteğiyle, meclis odası dışında 2 şer nöbetçi

²⁷⁹ Bkz. Usûl-ı Muhakeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi, madde 1-5.

²⁸⁰ Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 45-46.

²⁸¹ Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 48.

zaptiye bulunacaktı. (m.49)²⁸² Kâtiplerin en ehliyetlilerinden birisi dava zaptını tutacaktır. Tutulan zabıt, reis ve azalara kâtiplerce imza ettirilerek, düzenlenecek ilâm mazbatalarına esas olacaktır. (m.53. ve 55.)²⁸³ Mazbatalar reis ve azâlarca ve kâtipce imzalanıp mühürlenecek ve ilâmlar 21 gün içinde verilecekti. (m.56.)²⁸⁴

2-İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ ÖRNEĞİNDE

TİCÂRET MAHKEMELERİNİN İŞLEYİŞİ

A- Mahkemenin yönetimi

İstanbul'da ticaret işlerinin çokluğu nedeniyle ticaret mahkemesinde bir başkanın yanı sıra, iki tane başkan yardımcısı ile her bir mecliste dört daimî ve sekiz geçici üye bulunmaktaydı. Mahkemelerde görev yapacak olan başkan, başkan yardımcıları ve daimî üyelerin atamaları, Ticaret Nezâreti'nin, yüksek memurlarının da görüşü alınarak, uygun sıfatlı kimseler arasından seçilen isimlere dair takriri üzerine irâde-i seniyye ile tâyin edilmekteydi.²⁸⁵

Meclisler, ilân olunan saatte başkan tarafından açılmaktaydı. Mahkemenin yönetimi tamamen başkana aitti. Başkan gerektiği takdirde lüzumlu inzibat tedbirlerini almaya yetkiliydi. Davalara sıra numarasına göre bakılmaktaydı. Bunun

²⁸² Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 49.

²⁸³ Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 53 ve 55.

²⁸⁴ Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 56.

²⁸⁵ BOA.İ.DH. 574/39992, 28 Zilhicce 1284, ayrıca bkz.Ek: 9.

içindir ki Ticâret Mahkemesi'ne verilen bütün dava dilekçeleri sıra numarası almakta ve bu numaraya göre meclise sevk olunmaktaydı.²⁸⁶

B- A'zalar ve Sorumlulukları

Mahkeme meclisi duruşmaya başlamadan önce daimi ve geçici a'zalardan biri görev yerinde bulunmazsa, mahkeme başkanı durumu zabıt defterine kaydettirerek, kendisine de bir ihtarname gönderirdi. Bu ihtar ve davetten sonra ,üç gün içerisinde geçerli bir özür beyan etmezse mahkeme başkanı durumu bir tezire ile merkezde ise Ticaret Nezareti'ne, taşra da ise o yerin en büyük mülki amirine bildirirdi.Nezaret ve mülki amir tarafından yapılan ikaza rağmen yine de görev yerine gelmezse istifa etmiş sayılır.Yerine de seçim usûlü çerçevesinde yeni a'za seçilir ve alınan kararın bir sureti Ticaret Mahkemesi divanhanesine asılırdı.²⁸⁷

Azalar muhakeme esnasında dava sahipleriyle hiçbir şekilde konuşamayacakları gibi, tarafları sulhen anlaşturmaya da teşebbüs edememekteydi. Ayrıca duruşma zamanı gelmemiş olan davalar hakkında da düşünce beyan etmekten kaçınmaları lâzımdı.²⁸⁸

C- Zabıt Defterleri

Ticaret Mahkemesi'ne gelen tüm dilekçeler özel bir deftere kaydedilecektir.

²⁸⁶BOA. A. DVN. 21/4, 5 M. 1263. “Beratlı Avrupa tüccarından Evans ve Seraki'nin manifaturacı Nikola ve Kozma'da olan alacaklarından bir kısmını alamadıklarından bahisle, Mahkeme-i Ticaret'e sevk edilmelerini isteyen arzuhalleri ve buyruldu”.

²⁸⁷Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 43.

²⁸⁸Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 51.

Bu deftere kayıt tarihi, tarafların isim ve şöhretleri, uyrukları, ikametleri, mübaşirlerinin isimleri gibi bilgiler yazılacaktır. Ayrıca dilekçelerde de kayıt tarihi ve numara olacaktır.²⁸⁹

Duruşmanın tüm aşamaları, kâtipler tarafından zabıt defterine geçirilirdi. Kararlar zabıt defterine yazılır; yazılanlar kâtip tarafından okunur ve zabıtnâmede hatâ veya ilâve ya da eksiklik olup olmadığı başkan tarafından incelendikten sonra temize çekilerek başkan ve üyelerce imzâlanırdı.

Bu zabıt, meclisin cerîde-i mahsusuna (özel tutanak defterine) geçirilerek yine meclis üyeleri tarafından imzâlanırdı. Bu zabıtlar mahkemece düzenlenecek olan i'lâmların ana taslağını oluştururdu.²⁹⁰

D- İ'lâmlar

Mahkeme bittikten sonra, mahkemenin tüm üyeleri özel bir odaya çekilerek, davayı müzâkere eder ve kararlarını bildiren i'lâmı hazırlarlardı. Gerek müzâkere ve gerekse i'lâmların hazırlanması zabıt defterlerine ve tarafların ibraz ettikleri belgelere dayanılarak yapılırdı. İlâmlar, kâtipler tarafından yazılıp, numara ile i'lâm defterine kaydolunduktan sonra, reis ve azâlarca imzalanarak mühürlenirdi. İlâmların, kâtiplere kararın verilmesini izleyen 21 gün içerisinde çıkarılması gerekmekteydi.²⁹¹

²⁸⁹Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 45.

²⁹⁰Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 53-55.

²⁹¹Bkz. Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, madde: 56-57.

E - Rüsûmât ve Harçlar

Yabancı ve Osmanlı uyruğunda olan tüccarların Osmanlı ülkesindeki ticari davalarından kaynaklanan vergiler ve harçlar konusuna bir göz atacak olursak, bu konuda daha önceki dönemlerde de bir takım düzenlemelerin varlığı karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Miladi 1705 (h.1112) tarihinde Venedik'e verilen ahidnâmede,²⁹² Venedik tacirlerinin herhangi bir kimseyle ticari veya diğer şer'i bir meseleden dolayı olan hakkı, mahkemece verilen karar neticesinde, mübaşir vasıtasıyla tahsil edilmişse, tahsil olunan paranın % 2 'sinin mübaşire ve çavuşa verilmesi karara bağlanmıştı. Miladi 1740 (h.1112) tarihli Fransız kapitülasyonunda²⁹³ ise "*Françëlu ve anlara tabi olanların devlet-i aliyeme tabi kimesnelerde ve reayasında vaki olan alacakları dava olundukda hükmolunup hasıl olan akçelerinden harc-ı mahkemeleri ve keزالik mübaşiriye ve ihzariyeleri dahi ahidname-i kadime mucebince yüz kuruşta ikişer kuruş alınıp ziyade talebiyle rencide olunmaya*", şeklinde benzer bir hüküm ve 1675 (h.1086) tarihli İngiliz kapitülasyonunda²⁹⁴ ise "*İngiltere tüccarının bir kimesne üzerinde olan hakkı dava ve şer'ile mübaşir marifetiyle tahsil olundukda tahsil olunan akçeden mahkemelere verildiği üzere %2 akçe mübaşire ve çavuşa resm verilip ziyade bir akçe ve bir habbe talep olunmaya*" şeklinde hükümler konulmuştu. Buna göre yabancılara ait davalarda gerek mahkeme masrafı gerekse resim olarak %2 nisbetinde harç alınacağı anlaşılmaktadır.

²⁹²BOA. Düvel-i Ecnebiye, no. 16, s.19-30/5; karşılaştırma için bk. BOA. Nâme-yi Hümayûn Defterleri, no. 5, s. 583-613; Muâhedât Mecmuası, II/1, s. 158-178.

²⁹³BOA. Hr.Hmş.İşo. 175/52 ve 175/52-A.

²⁹⁴BOA. Nâme-yi Hümayûn Defterleri, no. 1, s. 183-203.

I. Abdülmecit'in son zamanlarına rastlayan ve tarihi 1860 (h.1277) olan bir resmi tebliğde ticaret mahkemelerinde alınan toplam %3 harcın ikisinin mübaşire verilip birinin Ticarethane'ye gelir kaydedildiği, halbuki bunun diğer mahkemelerde olduğu gibi birinin mübaşire verilip ikisinin Ticarethane'ye gelir kaydının daha doğru olacağı ve hem merkezde hem de taşrada aynı oranlarda harç alınması gerektiği ifade edilmiştir.²⁹⁵ 20 Şubat 1871 (h. 29 Zilkade 1287) tarihli bir tezkireden²⁹⁶ anlaşıldığına göre ise bu tarihe kadar ticaret mahkemelerinde görülen davalar için yabancı tebadan % 1 ilam harcı ve % 2 mübaşiriye harcı alınırken yerli tebadan bunun aksine % 2 ilam harcı ve % 1 mübaşiriye alındığı, yerli tebadanın da bundan sonra yabancıların ödediği oranlarda harç ödeyeceği ifade edilmiştir.²⁹⁷ Ancak bu uygulamanın hazinenin gelir kaybına yol açması üzerine aynı yılın sonunda (10 Mart 1871) yeni bir düzenleme yapılarak ticaret mahkemelerinde yerli tebadan %2 ilam harcı ve %1 resm-i tahsil, nizamiye mahkemelerinde ise % 2,3 ilam harcı ve % 2,5 mübaşiriye alınmasına karar verilmiştir.²⁹⁸ Daha sonra yayımlanan 22

²⁹⁵Külliyat-ı Kavanin, C. 10, no: 6369, t.18 Kasım 1860-4 Ca 1277, "*Ticaretane'de Olan Meclis-i Ticaret'in Yeniden tanzim ve Teşkili ve Dersaadet ve Taşrada Resmi Mübaşiriye ve Harc-ı İ'lâmın Bir Siyakta İstihsalı Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi*", krş. T. M AT., no.792/18 Kasım 1861-15 Ca 1278.

²⁹⁶Düstur, Birinci Tertip, s.828-830, t. 20 Şubat 1871-29 Zilkade 1287. "*Dahiliye Nezâreti'nin Ticâret Mahkemeleri'nden Alınan Harçlara Dair T'arifesi*".

²⁹⁷Külliyat-ı Kavanin, c.6, no: 5826, t.11 Kasım 1870-16 Şaban 1287, "*Gerek Mehâkim-i Ticarette ve Gerek Mehâkim-i Saire-i Nizamiyede Teba-i Osmaniyeden Dahi % 1 Harc-ı ilam ve %2 Resm Tahsil Olunması Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mübelliğ Tezkire-i Samiyye*"

²⁹⁸Bkz. Külliyat-ı Kavanin, c.6 no: 4688, t.10 Mart 1871-17 Zilhicce 1287.

Kasım 1879 (h. 7 Zilhicce 1296) tarihli harç tarifesinin 18 ve 19. maddelerinde ise, beşbin kuruştan beşyüzbin kuruşa kadar binde yirmi yani yüzde iki ilam harcı alınacağı belirtilmiş, sefaretler o zamana kadar ilam harcının yüzde bir olarak alındığını söyleyerek bu artışa itirazda bulunmuşlar ve yapılan görüşmeler neticesinde 1879 (h. 1296) tarihli harç tarifesi kısmen tadil edilerek beşyüzbin kuruşa kadar olan davalardan yüzde iki oranında, bu miktardan fazlası için yüzde bir oranında ilam harcı alınması, aleyhine karar verilen kişiye tebliğ edilecek suret için maktu 30 kuruş alınması kararlaştırılmıştır. Dava dilekçesinin bir suretinin karşı tarafa tebliği için 10 kuruş, tahrir suretlerinin tebliği için de yine 10 kuruş tebliğ harcı alınacağı kararlaştırılmıştır. Deniz ticaret mahkemelerinde de dilekçe ve kararların tebliğinde 10 kuruş harç alınmakta, fakat birinci ticaret mahkemesinde bu tebliğ harcı alınmamaktaydı.

Karşı tarafa dava dilekçesi ile birlikte celp ve daveti içeren davetiye varakasının tebliği için 10 kuruş tebliğ harcı alınmaktaydı. Mübaşiriye ücreti olarak da, şayet davacı taraf yabancı, davalı taraf Osmanlı olursa hususi tarifeye göre belirlenen maktu bir ücret, ama davacı Osmanlı davalı ecnebi olursa Dersaadet'te mübaşiriye ücreti olarak davacıdan 20 kuruş alınarak yarısı mübaşir tarafından hasım tarafa tebligatı ifa edecek olan konsolosluk kavasına verilmekteydi. İlam harcı olarak ise, beşbin kuruşa kadar olan davalarda birinci ticaret mahkemesi ile ticaret-i bahriye mahkemesinin usul ve teamülü arasında bazı farklar vardı; Deniz ticaret mahkemesinde beşyüz kuruşa kadar olan davalarda ilam harcı icra anında tahsil edilmek üzere tecil edilmekteydi.

Beşyüz kuruştan bin kuruşa kadar yirmi, bin kuruştan ikibin kuruşa kadar kırk, ikibin kuruştan üçbin kuruşa kadar altmış, üçbin kuruştan beşbin kuruşa kadar yüz kuruş maktu harç ödenmekte olup beşbin kuruştan beşyüzbin kuruşa kadar % 2 hesabıyla

harç alınmıyordu. Birinci ticaret mahkemesinde ise mahkûm olunan meblağ ne miktarda olursa olsun harç oranı % 2 üzerinden hesaplanmaktaydı. Ticaret icra dairelerinde ise sadece % 1 oranında mübaşiriye ücreti verilmesi kararlaştırılmıştı.²⁹⁹

Ticarethane'nin özellikle görülen davalardan alınan ilam harçlarından önemli bir gelir elde ettiği ve maaşların bir kısmının bu gelirlerden ödendiği görülmektedir.³⁰⁰ Ancak bu gelirin memur maaşlarını karşılamadığı, memurların alamadıkları maaşları için hazineden yardım talep etmelerinden anlaşılmaktadır.³⁰¹ Özellikle taşrada kurulan mahkeme teşkilatlarında ilk problem maaş meselesiydi.³⁰² Bölgelerdeki ticaret mahkemelerinde üye maaşları orada toplanan gelirlerden karşılanmakta ve mahkeme üyeleri maaşlarıyla yetinemediklerini her fırsatta dile getirmekteydiler.³⁰³

3 - TİCÂRET DAVALARINDA YARGILAMA YÖNTEMİ

A - Davanın Açılması ve Yetkili Mahkemenin Saptanması

Osmanlı Devleti'nde hukuk alanındaki ilk yargılama yöntemini belirleyen yasa, ticâret hukuku alanında 15 Eylül 1861 (h. 10 Rebiyü'l-ahir 1278) tarihinde

²⁹⁹H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.154-160

³⁰⁰A.MKT.MHM.,no.509/64,22Ağustos1864-19Ra.1281;BOA.İ.MVL,no.25313,13 Kasım 1866-5.B.1283

³⁰¹A.MKT.MHM.,no.331/53, 3 Mayıs 1865-8 Z 1281. A.MKT.MHM., no.336/77, 3 Temmuz 1865-10 S. 1282.

³⁰²İ.DH, no.37205. 27 Nisan 1865-2.Z.1281;İ.MVL. no.25128, 20 Şubat 1867-15 Ş. 1283.

³⁰³İ.MVL. no. 27942, 24 Haziran 1863-1 S. 1282; İ.MVL. no.23106. 22 Temmuz 1864-18 S. 1281.

yayımlanan “*Usûl-ı Muhakeme-i Ticârete Dâir Nizâmnâme*”³⁰⁴ ile gerçekleşmişti. Bir bab altındaki on fasılda yer alan 140 maddeden oluşmaktaydı. Birinci bab davanın başlangıç ve görülmesine ilişkindi.

Davanın açılması için öncelikle Ticâret Nezâreti’ne bir dilekçe verilmesi gerekmektedir. Dilekçelerde bulunması gereken hususlar *Usûl-ı Muhakeme-i Ticârete Dâir Nizâmnâme*’nin 1-5. maddelerinde şu şekilde açıklanmıştır:

Birinci fasıl (m. 1-5) dilekçelerle ilgili olup dava dilekçelerinde bulunması gereken hususlar ve davanın hangi ticaret mahkemesinde açılacağı ile ilgili konuları düzenlemektedir. 1. maddede dava dilekçesinin tanımı yapılmakta, 2. madde dava dilekçesinde yer alması gereken bilgiler açıklanmaktadır. Buna göre, dava dilekçesinde gün, ay ve yıldan oluşan tarih, davacı ve davalının isimleri, şöhretleri, meslekleri, ikametgâhları, davacı veya davalı yabancı iseler hangi devlet tebası oldukları, dava konuları, delilleri, davanın hangi ticaret mahkemesinde görüleceği yer almalı ve dilekçe sahibi tarafından imzalanmalıdır. Bu bilgileri içermeyen dava dilekçesi geçersizdir. 3. maddede yetkili ticaret mahkemesinin nasıl belirleneceği açıklanmaktadır. Bu maddenin 1. fıkrasına göre, davacı davasını davalının ikametgâhı, olmazsa geçici olarak bulunduğu veya iddia kaynağı olan eşyanın taahhüt ve teslim olunduğu veya paranın ödeneceği yerler mahkemelerinden her hangi birisinde açabilir. 2. fıkrasında hususi şirketten başka her bir şirket hakkında açılan davada yetkili mahkemenin nasıl belirleneceği açıklanmaktadır. 3. fıkrada tereke davalarında yetkili mahkemenin nasıl belirleneceği anlatılmaktadır. 4. fıkrada iflas davalarında yetkili mahkemenin müflisin ikametgâhındaki ticaret mahkemesi olduğu yer almaktadır. 5. fıkrada görülmekte olan bir dava sırasında ortaya çıkan meseleler ile ilgili açılacak davalarda yetkili mahkeme belirlenmektedir.

³⁰⁴*Düstur*, I.Tertip, c.I, s.780-810, bkz.EK 2.

4. maddede, dilekçenin merkezde Ticâret Nezâreti tarafından ilgili mahkemeye havale edilmesi, 5. maddede ise dilekçenin ilgili mahkemeye ulaşmasından sonra davayı takip eden mübaşire bir pusula verilmesi belirtilmektedir.

B- Tarafların Mahkemeye Celbi

Dava dilekçesi mahkemeye ulaştıktan sonra mahkeme esas defterine kaydedilerek sıra numarası almaktaydı. Daha sonra bu sıra numarasına göre taraflara ihzar pusulası gönderilerek mahkemeye çağrılmaktaydılar. Bu hususlar Usûl-ı Muhakeme-i Ticârete Dâir Nizâmnâme'nin ikinci faslında (m. 6-20) düzenlenmiştir. Bu maddelerde davacı ve davalı tarafın mahkemeye daveti ve getirilmesi ile ilgili konularda düzenlemeler yapılmıştı. Tarafların mahkemeye davet edilmesine yarayan belgeye “ihzar pusulası” denilmektedir. 2. fasılda yer alan maddelerde ihzar pusulasının içeriği, taraflara nasıl ve nerelerde tebligat yapılacağı, yabancılara tebligatın özellikleri gibi hususlar ayrıntılı şekilde açıklanmaktadır.³⁰⁵ İhzar pusulasının hazırlanışı, içeriği ve taraflara ulaştırılmasında izlenen süreç şu şekildedir;

a- İhzar Pusulası

Mahkemeye davet ihzar pusulasıyla yapılırdı. İhzar pusulaları İki nüsha olarak düzenlenmekteydi. Mahkeme başkanının imzası ile mahkeme mührünü taşıyan ihzar pusulalarında; davacı, davalı, dava konusu, hangi mahkemede ve hangi tarihte muhakemenin yapılacağı veya mahkemede hazır bulunmak için verilen süre belirtilirdi. Davalarda hazır bulunacak olan tarafların ikamet adreslerine göre mehil süreleri bulunmaktaydı. Bu mehil süreleri tarafların ikamet adreslerinin mahkemeye

³⁰⁵ Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi, m: 6-20, bkz: Ek 2.

uzaklık ya da yakınlığına göre farklılık göstermekteydi. Bu durum Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 9-12. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu süre tebliğ tarihinden itibaren başlamaktaydı.

b-Tebliğat

İhzar pusulasının, mahkemeye gelmesi istenilen kişiye tebliğ edilmesi gerekmekteydi. Bununla beraber kendisi ile birlikte akraba ve hizmetçilere yapılan tebliğler de geçerli sayılmaktaydı. Yabancılara tebligat konsolosluklar aracılığıyla yapılırdı. Tebligat işlerini mübaşirler yerine getirmekteydi.

C- Açıklık

Nizâm-nâme muhakemede aleniyet prensibini kabul etmiştir. Nizâm-nâmenin 21. maddesinde ticaret mahkemelerinde kural olarak yargılamanın aleni olduğu belirtilmekte ve aleniliğin istisnaları açıklanmaktadır. Bu maddeye göre, utanılacak veya mahcup olunacak bir mesele varsa ya da başka bir önemli sakınca söz konusu ise duruşma gizli yapılabilirdi. Gizlilik kararı, sebebi daha sonra Ticâret Nezâretine bildirilmek koşuluyla verilebilirdi. 22-27. maddelerde yargılama sırasında tarafların uyması gereken kurallar açıklanmaktadır.

D- Davanın Görülmesi ve Yargılama

Ticâret davalarının görülmesi ve yargılama yöntemleri Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin dördüncü faslında (m. 28 - 46) yer almıştır. 28. maddede, tarafların davaya ya bizzat gelmeleri veya vekillerini göndermeleri gerektiği, vekilin özel veya genel yetkili olabileceği ve

vekaletnamenin özellikleri yer almaktadır. Tarafların mahkemede bizzat bulunmaları asıl olmakla beraber, vekil tarafından temsil edilmeleri de mümkün olmaktadır. 30. maddede vekaletnamesiz vekilliğin geçerli olmayacağı belirtilmektedir. 31. maddede mahkeme görevlilerinin vekil olamayacakları ancak şahsi davaları ve yakın aile fertleri için vekalet görevinde bulunabilecekleri yer almaktadır. 32. maddede tarafların bizzat mahkemeye gelmelerine karar verilebileceği, ancak şer'î bir engelleri varsa evlerinde bir mahkeme azası tarafından ifadesinin alınabileceği düzenlenmektedir. 36. maddeye göre, herkes davasını ispat etmekle yükümlüdür, aksi halde davası düşecektir. Ancak ispattan aciz olan karşı tarafa yemin ettirebilir. 38. maddede davanın komisyona gönderilmesi veya sulh yoluna gidilmesi ya da raportöre havale edilmesi usulleri düzenlenmektedir. Mahkeme, taraflarca ibraz olunan delilleri inceledikten sonra, eğer gerek görürse dosyanın yeniden incelenmesi için, bir komisyon veya hakeme gönderilmesine karar verebilirdi. Komisyon, raporunu hazırladıktan sonra mahkeme kalemine sunardı. Rapor tarafların da hazır bulunduğu bir celsede müzâkere olunduktan sonra onaylanır ya da değiştirilirdi. Yeniden bir komisyona dosyanın havale edilmesi de mümkündü. Komisyon üyeleri, taraflar arasında anlaşma olmadığı takdirde doğrudan doğruya mahkeme tarafından atanırdı. Buradaki komisyon üyeleri ve raportörler günümüzdeki bilirkişiler gibi görev yapmaktadırlar.

41 - 46. maddelerde komisyon üyelerinin reddedilmeleri ve yeni üyelerin atanmaları düzenlenmektedir.³⁰⁶

E- Hüküm

Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi'nin beşinci faslında (m. 47 - 66) mahkeme üyelerinin karar verme usulleri düzenlenmektedir.³⁰⁷ Ticaret mahkemeleri şer'îye mahkemelerinden farklı olarak birden fazla üyeden kuruludur. Şer'îye mahkemelerinde kadı tek başına yargılama yapmaktadır. Ticaret mahkemelerinde ise dava hakkında mahkeme üyeleri hep birlikte karar vermektedirler.³⁰⁸ 47. maddede duruşma sonunda tarafların dışarı çıkarılarak mahkeme başkanının üyelerin dava hakkında görüşlerini alacağı ifade edilmektedir. Ancak görüş alınmasından sonra gerekirse mahkeme üyeleri dava hakkında dışı kapalı olarak müzakere odasında görüşme yapabileceklerdir. 48. maddeye göre, müzakere sonunda mahkeme üyeleri bir karar verebilirlerse duruşma odasına dönüp hükmü taraflara beyan edecektir. Karar verilemezse yargılama ilerideki bir tarihe ertelenecektir. 49. maddede mahkeme üyelerinin karar yeter sayısı düzenlenmiştir. Buna göre ticaret mahkemelerinde kararlar ya oybirliği ile ya da oy çokluğu ile alınacaktır. 50. maddeye göre, birden fazla görüş ortaya çıkar ve bunlardan

³⁰⁶Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi, madde: 28 - 46.

³⁰⁷Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi, madde: 47 - 66.

³⁰⁸Y. PRK. AZN. no.19/87 t. 11 Kasım 1898-26. C.1316 "*Dersaadet Ticaret Mahkemesi'nde görülen davaların keyfiyetini gösterir cetvel.*"

hiçbirisi üye sayısının yarısından bir fazlasına ulaşmazsa, en az üye tarafından kabul edilen görüş sahipleri, daha çok üye tarafından kabul edilen görüş sahiplerinden birisine katılmaya mecbur olacaklardır. 51. maddeye göre, oylarda eşitlik halinde mahkeme başkanının veya başkan vekilinin görüşü iki oy sayılarak karar verilecektir. 52. maddeye göre yargılamada verilen karar mahkeme başkanı tarafından duruşmada açıkça taraflara ilan edilir. 55. maddede tazminat halinde nasıl hüküm verileceği düzenlenmektedir. 56. maddede ödeme sıkıntısı içerisinde olan borçluya borcunu vadeli olarak ödeme hakkı tanınması ile ilgili düzenleme yapılmaktadır. 57. maddeye göre, borçlunun malları diğer alacaklıların talebiyle satılmış veya borçlu iflas etmiş ve kaçmış olup aleyhine gıyaben alacak davası açılmış veya hapse atılmış ya da alacaklılarına senet ile verilmiş teminata hanel getirmiş ise borçluya ödeme için bir mehil verilmeyecektir. 60. ve 61. maddelerde verilen hükmün istinafa gitmeden geçici olarak uygulanma halleri düzenlenmektedir. 62. maddeye göre, ticaret mahkemesi hükmün geçici olarak uygulanması kararı vermezse, taraflar istinaf mahkemesine müracaat edebileceklerdir. 63. maddede, haksız çıkan tarafın yargılama masraflarını ödeyeceği düzenlenmektedir.

Altıncı fasıl (m. 67-73)³⁰⁹ gıyaben verilecek kararların şartları hakkındadır.

67. maddede, taraflardan birisinin mahkemeye gelmemesi halinde yargılamanın nasıl yapılacağı düzenlenmiştir. 68. maddede, davacının mahkemeye gelmekten imtina etmesi halinde nasıl hüküm verileceği yer almaktadır. 71. maddede gıyaben

³⁰⁹Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi, madde: 67-73.

verilen hükmün uygulanması düzenlenmiştir. 72. maddede gıyaben verilen hükmün altı ay zarfında icra edilmemesi halinde keenlemyekün olacağı (yokluk) ifade edilmektedir.

Karar tarafların kendilerine veya ikametgâhlarına tebliğ edilmedikçe icra kabiliyetini kazanamamaktadır.

Taraflardan birisi mahkemeye gelmediği takdirde diğer taraf gıyaben hüküm olunmasını istemeye yetkilidir. Bu şekilde verilen hükümler tebliğden itibaren 15 gün sonunda icra olunmaktadır.

F- Karara İtiraz

Nizâmnâme, Ticâret Mahkemelerinin kararlarına karşı taraflara itiraz hakkı tanımıştır. Bu hak muhtelif şekillerde ve muhtelif adlarla kullanılır.

a- İ'tiraz-ı ale'l-hükm

Nizâmnâmenin yedinci faslı (m. 74-84)³¹⁰ gıyaben verilecek kararlara itirazın şartlarını düzenlemiştir. 74. maddeye göre, taraflardan biri aleyhine gıyabında hüküm verildiği takdirde, o kimse karara itiraz edebilecektir. 75. maddede, itirazın kararı veren mahkemeye ve hükümden rücu' etmesi için yapılacağı düzenlenmiştir. 78. maddede itiraz halinde gıyaben verilen hükmün icrasının durması ile ilgili konular düzenlenmiştir. 80. maddede itirazın usulü anlatılmaktadır. 81. maddeye göre, itiraz üzerine taraflar mahkemeye davet edilir. 84. maddede, itiraz üzerine yargılamaya tarafların gelmemesi halinde nasıl hüküm verileceği yer almaktadır.

Davet olunduğu halde mahkemeye gelmediği için aleyhinde gıyaben hüküm verilmiş olan tarafın bu hüküm aleyhine yapacağı itirazdır. Bu itirazın gayesi

³¹⁰Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi, madde: 74-84.

mahkeme ilâmının icrasına muhalefet ederek, mahkemenin bundan rücu etmesini sağlamaktır. Tebliğden itibaren 15 gün içerisinde yapılması lâzımdır.

b- İ'tirazü'l-gayr

Nizâmnâmenin sekizinci faslı (m. 85-93)³¹¹ davaya taraf olmayan ve kendisi davaya dahil olmak için dilekçe vermiş olmayan üçüncü kişilerin mahkemenin verdiği karardan zarar görmesi halinde başvuracağı yol olan “*itirazü'l-gayr*” hakkındadır. Buna üçüncü şahsın itirazı denilebilir. 85. maddeye göre, üçüncü bir şahıs kendi hakkına zarar veren bir karara itiraz edebilecektir. 89. maddede üçüncü şahsın itirazının süresi düzenlenmektedir. 91. maddede üçüncü şahsın itirazının mahkemenin verdiği hükmün icrasına etkisi düzenlenmiştir.

Bir davada taraf olmadığı halde mahkemece verilen hükmün hukukuna müessir olduğu iddiasıyla üçüncü şahıslar tarafından yapılacak itirazlardır. 86. madde ahkâmına göre iflâs hakkındaki ilâmlarla hakemler tarafından verilecek kararlar dışında bütün kararlar için üçüncü şahısların itiraz hakları vardır.

4- İSTİNÂF DİVÂNI

İstinâf dîvânı, Ticâret Mahkemeleri'nden çıkan ilâmları, ilgililerin müracaatı üzerine yeniden görüşmek üzere oluşturulmuştu.³¹²Ticâret Mahkemeleri'nin kararlarına karşı gidilebilecek kanun yolu mercii de yine bu kanun zeyli ile getirilmiştir. İstinâf-ı Deâvi-yi Ticaret Divanı adındaki bu mahkeme İstanbul'da ve Ticaret Nâzırı'nın başkanlığında üç daimî ve beş muvakkat âzâdan teşkil edilmişti.

³¹¹Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi, madde: 85-93.

³¹²Zeyl-i Kanûnnâme-i Ticâret, beşinci fasıl, madde: 75-83, bkz. Ek:1.

Divan âzâları arasında ulemâdan da bir âzâ yer almaktaydı.³¹³ Divanın üç daimî âzâsı, ticaret mahkemelerinde vazifeli devamlı âzâlarla aynı tâyin prosedürüne tâbiydi. Divanın muvakkat âzâları ise ticaret mahkemelerinde muvakkat âzâlıkta bulunmuş; vazifesini iyi yapmış ve namuslu, ayrıca ticaret mahkemesinden kendisine iyi hal kâğıdı verilmiş tâcirlerden, İstanbul ticaret mahkemesinin reis ve heyet-i umumîsi ile Ticaret Nâzırı tarafından seçilerek irâde-i seniyye ile atanacaklardı. Divanda bir tercüman, bir başkâtip, birkaç kâtip ile gereği kadar da mübâşir bulunacaktı. Adı geçen kanun zeylinin ticaret mahkemelerinin işleyişini tanzim eden dördüncü kısımdaki hükümler İstinaf Divanı için de câri olacaktı. Ancak divan, başkan dışında âzâların yarısından bir fazlası hazır bulunmadıkça hiçbir dâvâyı karara bağlayamayacaktı. Bu divan, bir müddet sonra Dersaadet İstinaf-ı Ticaret Mahkemesi, daha sonra da Dersaadet İstinaf-ı Hukuk Mahkemesi'ne dönüşmüştür.³¹⁴

Dîvân, Ticâret Nazırı'nın başkanlığı altında üç daimî ve beş geçici üyeden meydana gelmişti. Ticâret mahkemelerinin azaları ve dahilî nizâmı hakkındaki hükümler aynen Dîvân için de geçerli idi.

İstinaf Dîvânı, Usûl-ı Muhâkeme-i Ticârete Dâir Nizâmnâmede³¹⁵ gösterilen esaslar dâiresinde çalışarak mahkeme ilâmları hakkında karar verirdi. Bu nizâmnâmenin dokuzuncu faslı (m. 94 - 121) istinafın şartları hakkındadır. 94. maddeye göre, istinaftan murat, birinci derece mahkemesi olan ticaret mahkemesinin kararında bir haksızlık bulunduğu takdirde o davanın yeniden görülmesidir. 95. maddede istinaf yoluna başvurulamayacak davalar düzenlenmiştir. 100. maddeye göre ticaret mahkemelerinin hüküm ve kararlarına karşı istinaf davası açılması için

³¹³Ahmed Lûtfî Efendi, Vekayi'nâme, C.IX, İst. 1984, s.167.

³¹⁴H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.98.

³¹⁵Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi, madde: 94-121.

120 günlük bir süre takdir edilmiştir. 106. maddede istinaf dilekçesinde bulunması gereken bilgiler yer almaktadır. 114. maddeye göre bir dava için sadece tarafları istinaf yoluna başvurabilirler. 116. Maddeye göre, istinaf yargılaması, ticaret yargılamasındaki usûle göre yapılacaktır. 119. maddeye göre, istinaf yargılamasında haksız çıkan taraf, yargılama masraflarına katlanacaktır. 120. maddeye göre gıyaben verilen hükümlere itiraz davaları istinaf divanında görülecektir.

Yürürlük tarihi 1861 olan Usul-ı Muhakeme-i Ticarete Dâir Nizamnâme ticarî muhakeme usulünde itiraz, istinaf ve muhakemenin iadesi yollarını kabul ve tanzim etmiştir. Bu dönemde istinaf ve temyiz yolları arasındaki farklar bâriz hâle gelmiş değildi. Usûl-ı Muhâkeme-i Ticârete Dâir Nizâm-nâme'nin 94. maddesine göre Divan-ı İstinaf, ticaret mahkemelerinin birinci derecede görüp çözdüğü bir dâvânın kesinleşmemiş hükmünde bir haksızlık varsa bunun düzeltilmesiyle görevlidir. Yine aynı kanunun 117. maddesi gereği Divan-ı İstinaf, önüne gelen dâvâ hükmünü usûle ve kanûna uygun ve talebi asılsız bulursa tasdik eder; istinaf talebinin haklı olduğu kanaatine varırsa hükmü feshederek hukuka aykırı kısımları düzeltir. Görülüyor ki Divan'ın yaptığı iş temyiz mahkemesindeki ıslah müessesesine oldukça benzemektedir. Bu sebeple adı geçen yüksek mahkemeye verilen isim insanı yanıltmamalıdır. Çünkü Divan-ı İstinaf istinaftan çok temyiz mahkemesi olarak kabul edilmiştir.³¹⁶ Aynı zamanlarda Meclis-i Vâlâ'nın da Divan-ı Hümâyun'dan gelen teâmülle bu şekilde çalıştığı hatırlanmalıdır. Bu dönemde, Divan-ı İstinaf'ın

³¹⁶Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, Ank. 1976, s.332; Halil Cin/Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, 3. bs, İst. 1995, s. 285.

birinci derecede verdiği hükümler için, taşradaki diğer ticaret mahkemelerinde olduğu gibi Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bir temyiz mercii vazifesi icrâ etmiştir.³¹⁷

³¹⁷Ceride-i Mehâkim: 52/, 4 Mayıs 1874-17 Rebiülevvel 1291; Ceride-i Mehâkim: 54/19 Mayıs 1874-2 Rebiülâhir 1291/804-805 ve 55/26 Mayıs 1874-9 Rebiülâhir 1291/809-812.

Temyiz edilen Divan-ı İstinaf kararları, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Hukuk Dâiresine geliyordu. Bununla ilgili Ceride-i Mehâkim’de pekçok örnek vardır. Söz gelişi Ekmekçi Kriyako ile Tuğlacı Karabet Mühendisyan arasındaki dâvâ hakkında Divan-ı İstinaf’ın verdiği hüküm Kriyako tarafından Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezdinde temyiz edilmiş, inceleme neticesinde hüküm tasdik olunmuştur. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Divan-ı İstinaf hükmünü bozduğu da tabiatıyla vâkidir. Bank-ı Osmanî’nin Beyrut şubesi müdürü musevî Marutî ile Beyrut ahalisinden Mansuretyan ve ortakları arasındaki dâvâyâ dâir Divan-ı İstinaf’ dan verilen 25 Cemâzilâhir 1288 tarihli hükmü Mansuretyan temyiz etmiş, neticede Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de hüküm bozulmuştur.

IV. BÖLÜM

1- İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ VE SEFÂRETLER

A- Yabancı A'zalar

Ticaret mahkemelerinin son zamanlarında Osmanlı Hükûmetince tâyin edilmiş birer reis ve ikişer âzâdan tereküp ettiği bilinmektedir. Ancak muhtelit vasıflı, yani taraflardan birinin ecnebi olduğu ticaret dâvâlarında bu ecnebinin bağlı bulunduğu sefaret veya konsolosluğun göndereceği iki ecnebi âzâ-yı muavine (=yardımcı âzâ) de mahkemeye katılacaktı. Halbuki kapitülasyon anlaşmalarında sadece tercümanın muhakeme esnasında hazır bulunacağından bahsedilmektedir. Bu ecnebi âzâlardan bahis yoktur. Ticaret mahkemelerinin teşkilâtını düzenleyen 1860 tarihli kanun zeylinde de böyle bir hüküm bulunmamaktaydı. Bunun ticarî dâvâlara kadı mahkemesi dışında ilk defa bakan Gümrük Dâiresi'ndeki mecliste muhakeme sırasında böyle iki ecnebi âzânın bulunması geleneğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Gümrük Dâiresi'nin ticaret dâvâlarına bakma fonksiyonu, daha sonra kurulan ticaret meclislerine verilince, böyle iki ecnebi ecnebi âzânın muhakemeye iştiraki geleneği burada da devam etmiştir. Bununla beraber elçilik veya konsoloslukların çoğu zaman tek âzâ göndermekle iktifa ettikleri de bilinmektedir. Bu ecnebi âzâların bir kısmı gayrimuayyen, diğer bir kısmı da muvakkat bir müddet için seçilirlerdi. Yine bunlardan bir kısmı muvazzaf ve bir kısmı da fahrî olarak çalışırlardı. Fahrî olanlar senede altmış İngiliz lirası; muvazzaf olan Amerikan ve İngiliz âzâlar ise her celse için alâkalı ecnebiden belirli bir meblağ alırlardı. Bu âzâların kim olduklarının önceden alâkalı sefaret veya konsolosluk tarafından mahkemeye bildirilmesi gerekmekteydi. Dâvâyı alâkalı bulunan ecnebi iki kişiyse, bu ecnebi âzâlardan her

biri dâvânın tarafı olan ecnebi ile aynı milliyetten ve her ikisi için de ayrı birer tercüman hazır bulunacaktı. Dâvâyla alâkalı ecnebilerin sayısı ikiden çoksa, ecnebi âzâlar en fazla olan ikisinin milliyetinde olacaktı.³¹⁸

Muhtelit (karma, çeşitli unsurlardan oluşmuş) vasıflı bir dâvânın görüldüğü yerde o ecnebinin milliyetinde kimsenin bulunmaması sebebiyle başka milliyetten ecnebilerin âzâ olarak gönderilmesi mümkün değildi. Çünkü bu ecnebi âzâlar yukarıda da bildirildiği üzere milletlerarası anlaşmalarla değil, biraz da yerleşmesine dikkatsizce göz yumulan geleneklerin neticesi idi. Dolayısıyla devletler hukukunun umumî prensiplerine ve devletin hükümlerine aykırı böyle bir bu statünün tefsir yoluyla genişletilmesi mümkün değildi. Ancak Osmanlı Hükûmeti bu görüşünü sefaretlerin baskısıyla bu asrın başlarında değiştirmiştir.³¹⁹

Taşrada muhtelit vasıfta dâvâlara hukuk mahkemelerinde bakılırdı ve burada ecnebi âzâların bulunması aranmazdı. Çünkü Osmanlı ülkesinde ecnebilerin çoğunlukla bulunduğu yerlerde zâten ticaret mahkemesi bulunuyordu. Ancak 1890 tarihinde bu mahkemelerin büyük kısmı kaldırılınca bu defa sefâretler muhtelit vasıfta dâvâlarda hukuk mahkemesinde görülse bile iki ecnebi âzânın bulunması gerektiğini öne sürdülse de hükûmet bunu ciddiye almamıştır. Böyle dâvâlarda tercümanın bulunması usulü ise devam etmiştir. Ecnebilere mülk edinme hakkını bahşeden 1867 tarihli kanuna bağlı aynı tarihli bir protokolde elçilik ve konsolosluğa dokuz saatten daha uzak yerlerde konusu bin kuruşa kadar alacak ve kiraya dâir olan muhtelit vasıflı dâvâlara köy ihtiyar ve kazâ deâvi meclislerinin konsolosluk temsilcisi ve hattâ tercüman bulunmaksızın bakabilecekleri hükme bağlanmıştır. Bin kuruşu aşan muhtelit dâvâların da hukuk mahkemelerinde görülmeleri durumunda

³¹⁸H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.104.

³¹⁹H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.105-106.

ecnebi âzâ bulunmasına gerek olmadığı buradan anlaşılmıştır. Öyleyse bu durum ecnebi tarafından da kabul edilmiş demektir. Ecnebi âzâların hükme iştirakten kaçınmaları veya mürafaada bulunmamaları üzerine mahkeme dâvâyı muayyen bir güne tehir eder ve vaziyeti ecnebi devletin temsilciliğine bildirir; bu muayyen günde de gelmezlerse aslî âzâlarla kararı verir. Taraflarından biri Osmanlı ve diğer tarafları bir ecnebi ve bir Osmanlı vatandaşından teşekkül ediyorsa, bu halde dâvânın muhtelit vasıfta sayılmayacağı kabul edilmiştir.³²⁰ Ticaret mahkemelerindeki muvakkat âzâların sayısı 1893 yılında ikiye indirilmiş; 1910 yılında ise muvakkat âzâlık büsbütün kaldırılarak ticaret mahkemeleri ile nizâmiye mahkemeleri arasında fark kalmamıştır.³²¹ Sedat Bingöl "*Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren, ticaret ve ceza hukuku sahasındaki ilk adımlar, hâkimlik mesleğini bir kariyer hâline dönüştürmekle ihtisaslaşan bir mahkeme tipini şer'î mahkemelerin yanı başında doğurmuştur*" diyor.³²² Gerçekten o zamana kadar kadı riyâsetindeki mutad mahkemeler (Tanzimat'tan sonraki ismiyle şer'iyeye mahkemeleri) İngiltere ile benzer olarak, hukukî, cezâî, idarî, mâlî, her çeşit dâvâyı bakarlardı.

B- Tercümanlar

Muhtelit dâvâlar görülürken ecnebi âzâların aksine, alâkalı ecnebinin kendi milliyetinden bir tercümanın mürafaada hazır bulunması, aksi takdirde kadıların bu dâvâlara bakmaması, kapitülasyon anlaşmalarının gereği idi. Çoğu zaman bu tercümanlar zimmîlerden seçilir, bu statüye giren zimmî âilesiyle beraber

³²⁰H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.110-111.

³²¹M.Reşit Belgesay, a.g.e., s. 214.

³²²Sedat Bingöl, "*Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu*", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 2000, Y. 6, S. 31, s. 763.

tercümanların sahip bulunduğu bütün imtiyazlara sahip olurdu. Hattâ son zamanlarda konsoloslukların tercümanlıkları para karşılığı verdikleri, yalnızca Halep'te binbeşyüz kişinin bu statüye girdiği, bunlardan ancak altı tanesinin tercümanlık yapabilecek vasıfları taşıdığı bilinmektedir.³²³ Yabancı devletler kapitülasyon anlaşmalarının hükümlerini, tercümanın muhakemenin her safhasına iştirak edebileceği yönünde tefsir etmişlerdir. Osmanlı Hükûmeti ise, kadıların çoğu zaman ecnebinin lisanını bilmediği için bu sebeple tarafların mağdur olmaması gayesiyle tercümanın dâvâya katılması imkânının getirildiğini ileri sürerek mezkûr tefsiri kabule yanaşmamıştır. Böylece tercümanın dâvâya iştiraki, alâkalı ecnebinin isticvap ve hükmün kendisine tefhimi safhalarına münhasır kalmıştır. Ancak nizâmiye mahkemelerinin kuruluşundan sonra ecnebi devletler önceki taleplerini tekrarlamışlar ve Osmanlı Hükûmeti bu defa 1875 tarihli bir tezkire-i sâmiye ile onların taleplerini kat'i bir hal tarzı bulununcaya kadar muvakkatten müsbet karşılamış; böylece tercüman mahkeme müzâkerelerinde de hazır bulunmaya başlamıştır. Tercüman dâvet edilmeden muhakemede bulunularak verilen karar bozulurdu. Ancak tercüman dâvet edildiği halde gelmemişse, bu takdirde mahkeme ikinci bir dâvet yaptıktan sonra yine gelmezse ya durumu Hâriciye Nezâreti'ne bildirir; ya da muhakemeye devam eder. Geçmişte umumiyetle bunlardan birinci şık tercih olunmuş ve bu da dâvâların sürüncemede kalmasına sebebiyet vermiştir. Öte yandan yine tercümanın gerektiğinde mahkemede hazır bulunduğunu isbat etmesi bakımından, verilen kararı imzâlaması yönünde bir gelenek oluşmuştu.³²⁴

³²³Aslan Gündüz: *“Adli İmtiyazlar: Lozan ve Sonrası”*, Mahmut R. Belik'e Armağan, İÜHF, 1993, s. 205.

³²⁴H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.112-119.

2- ADLİYE NEZÂRETİ VE İSTANBUL TİCÂRET MAHKEMESİ

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyaseti 1868 (h. 1285) tarihinde nezârete dönüştürülmüş; zâten kabinenin mensubu bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisi nâzır (bakan) ünvanını almıştı. Böylece bir bakıma Adliye Nezâreti kurulmuş oluyordu.³²⁵ Bunun yanında Divan-ı Deâvi Nâzırı da varlığını devam ettirmekteydi. Bu nâzırın vazifeleri, -selefi olan klasik devir çavuşbaşısınınki ile paralel şekilde dâvâ istidâlarını alâkalı mercilere havâle etmek; İstanbul mahkemelerinin verdikleri kararları icrâ ve infaz etmek; ayrıca 1837 yılında Sadrâzamlık'tan alınarak Meşihat'e bağlanan ve haftada iki gün yapılan Huzur Mürâfaalarında hazır bulunmaktı. Meşihat bünyesinde Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye'nin kurulması, dâvâ istidâlarının havâlesiyle alâkadar olmak üzere Tefrik ve ardından Havâle Cemiyetlerinin kurulmasıyla Divan-ı Deâvi Nâzırı'nın işleri de azalmıştı. Tanzimat devri Osmanlı bürokrasi üzerinde çalışmış bulunan Findley'e göre, bu devirde Divan-ı Deâvi Nâzırı zâten çok mühim bir memuriyet değildi; hattâ kabine toplantılarına bile katılamazdı. Bunun için Avrupa stilinde bir nezâret (bakanlık) değil, ancak farazî bir nâzırlık sayılabilirdi. Avusturya sefiri bunu *président de la cour de justice* şeklinde tercüme etmişti. Umumiyetle başına sadrâzâmın siyasî hasım gördüğü kimselerin (söz gelişi Sadrâzam Âli Paşa zamanında 1857'de Ahmed Vefik Paşa ve 1863'te Ziya Paşa gibi) getirilmesi, bahis mevzuu makamın fazla bir ehemmiyetinin bulunmadığını göstermektedir. Bunun nüfuzlu bir memuriyet hâline konulmamasının sebebi de muhtemelen Tanzimat ricâlinin, içinde buldukları şartları gözönüne alarak kontrollü bir adlî reform gerçekleştirme endişesiydi.

³²⁵ Abdurrahman Âdil, Mahkeme-i Temyiz, s.26.

Findley, salnâmelerdeki bilgiler ışığında, son Divan-ı Deâvi Nâzırı 1871 tarihinde vefat edip yerine yenisi tayin edilmediğinden 1837-38 (h.1254) den bu tarihe dek sürmüş bulunan Divan-ı Deâvi Nezâreti'nin de kaldırılmış olduğu kanaatine varmıştır.³²⁶ Shaw da Divan-ı Deâvi Nezâreti'nin 1870 yılında Adliye Nezâreti'ne dönüştürüldüğünü söylemektedir.³²⁷ Öte yandan 1875 (h.1292) tarihli Adalet Fermânı ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyaseti *Umûr-ı Adliye Nâzırı (Adlî İşler Bakanı)* da denilen Divan-ı Deâvi Nâzırı'nın uhdesinden alındı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ayrıldığı iki dâireden birinin başında reis-i evvel (birinci başkan) ve diğerinin başında da reis-i sâni (ikinci başkan) bulunması esası getirildi. Demek ki Divan-ı Deâvi Nâzırlığı'nın Adliye Nezâreti'ne dönüşmesi bu tarihlerde bahis mevzuu olmuştur. Nitekim 1876 (h.1293) senesinden itibaren adlî işlere bakan nâzıra Adliye Nâzırı denilmeye başlanmış; Mahkeme-i Temyiz de 1879 (h.1296) yılında buraya bağlanmıştı. 1879 (h.1296) tarihli kanunla, o zamana kadar Hâriciye Nezâreti'nde çalışan Mezâhib Dâiresi de bağlanarak *Adliye ve Mezâhib Nezâreti* kuruldu.³²⁸ Ayrıca Fermân-ı Adalet ile Ticaret Divan-ı İstinaf'ının da Ticaret Nezâreti'nden alınarak Adliye Nezâreti'ne bağlanması, böylece Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ceza, hukuk ve ticaret dâirelerinden teşekkül etmesi esası benimsenmişti. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşunda büyük emeği geçen Ahmed Cevdet Paşa, iki yıl kadar gerekreis-i evvel (birinci başkan) ve gerekse nâzır (bakan) ünvanıyla bu makamın başında vazife yapmıştı. Bu arada Mecelle'nin hazırlanmasıyla meşgul

³²⁶Carter V. Findley: Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Trc: L. Boyacı/İ. Akyol, İst.1994, s.151-152.

³²⁷G. B. Shaw, Merkezi Yasama Meclisleri, s.109.

³²⁸Hulusi Yavuz: "*Adliye Nezâreti: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*", Osmanlı Devleti ve İslâmiyet, İst. 1991, s. 47, 58.

olduğundan 1869-70 (h.1287) yılında bu vazifesi son buldu.³²⁹ Divan-ı Deâvi Nâzırı'nın aksine Adliye Nâzırı, Tanzimat sonrası Osmanlı kabinelerinin en mühim unsurlarından birisi idi. Tanzimat ıslahatında Avrupa baskısı mühim âmil olduğundan dolayı Hâriciye Nezâreti ve bu ıslahat esas itibariyle adliye sahasında eserini gösterdiği için de Adliye Nezâreti yeni devirde çok ehemmiyet kazandı.

Yayım tarihi 1875 (h.1292) olan Adalet Fermânı ile ticaret mahkemeleri ve Divan-ı İstinaf'ın Ticaret Nezâreti'nden ayrılarak Adliye Nezâreti'ne bağlanması esas getirilmiştir ki bu idare ile adliye birbirinden ayrılması yönünde hayli bâriz bir icraattir.³³⁰ Aynı fermânla Ticaret Divan-ı İstinaf'ının da Ticaret Nezâreti'nden alınarak Adliye Nezâreti'ne bağlanması, böylece Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ceza, hukuk ve ticaret dâirelerinden teşekkül etmesi esas benimsenmişti. Bu yıla gelindiğinde ticaret meclislerinin sayısı 49 tanesi Rumeli, 71 tanesi Anadolu ve 2 tanesi de Afrika'da olmak üzere 120'ye, 1887 yılında da 190'a ulaştığı görülmektedir.³³¹ Bu dönemde ticaret mahkemeleriyle taşradaki umumî mahkemeler arasında bilhassa vazife bakımından sürtüşmeler yaşanmıştır.³³²

Mahkeme teşkilâtı Kanunu'nun 6. maddesinde Adliye Nezâreti'nin uygun bulacağı yerlerde birer ticaret mahkemesi kurabileceği hükmü getirilmiştir. 10. maddesi ise ticaret mahkemesi bulunmayan kazâlarda kazâ bidâyet mahkemelerinin ticaret dâvâlarını da hususî kanununa göre çözmelerini, bu durumda ticaret kanunu zeyli gereğince kazânın muteber tâcirleri tarafından seçilen muvakkat âzâların mahkemede hazır bulunmalarını hükme bağlamıştır. 21. maddede ise ticaret

³²⁹Cevdet Paşa, Tezâkir, s. 21-30, 239.

³³⁰Cevdet Paşa, Tezâkir, C.IV, s.146; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, 2.bs, Ank. 1977, c.VII, s.170.

³³¹H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.84.

³³²Moshe Maoz, Ottoman Reform In Syria and Palestine 1840-1861,Oxford 1968, s.175.

mahkemelerinin kuruluş ve vazife esaslarının tesbitinde ticaret kanunu zeyline atf yapılmıştır. Taşrada Osmanlılar ile ecnebler arasındaki dâvâlar, İzmir, Beyrut, Haleb, Bağdat gibi ticaret mahkemesi bulunan yerlerde konsoloslukça gönderilen iki âzânın eklenmesi ve tercümanın da hazır bulunmasıyla hallolunur; ticaret mahkemesi bulunmayan yerlerde ise yalnız tercümanın hazır bulunmasıyla bidâyet mahkemelerinde karara bağlanırdı. Ancak 1913 tarihinde ilk olarak Edirne'de tek hâkim usulüne dönüş başlatıldığı için, bu gibi dâvâların hâlâ toplu hâkim sistemiyle çalışan livâ bidâyet mahkemelerinde görülmesi esası kabul edilmiştir. Taşradaki ticaret mahkemelerinin bir kısmı 1890 yılında, bir kısmı da daha sonra kaldırılmış; yalnızca İzmir, Beyrut gibi ticarî ehemmiyeti hâiz merkezlerde ticaret mahkemesi kalmıştı.³³³ Taşradaki ticaret mahkemelerinin (veya bunların bulunmaması durumunda hukuk mahkemelerinin) mevzuu beşbin kuruşu aşmayan ticarî dâvâlarda verdikleri hükümler kesin; bundan yukarısının istinafı kâbil idi. Burada bir problem doğmuştur. Taşradaki bu mahkemelerin istinaf mercii 1860 tarihli kanun zeyli ve 1861 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnâmesi gereğince Divan-ı İstinaf ve sonraları bunun yerine geçen İstinaf-ı Ticaret ve İstinaf-ı Hukuk mahkemeleri olması gerekirken; ecnebler bunu kabul etmekten kaçınmışlardır. 1740 tarihli Fransız ve 1783 tarihli Rus kapitülasyon muahedeleriyle mevzuu dört bin akçeden yukarı dâvâların İstanbul'a nakline izin verilmiş olmasına dayanarak, kendi mensuplarının âzâ olarak bulunduğu İstanbul'daki muhtelit ticaret mahkemesinin istinaf mercii olduğunu iddia etmişlerdir. Adliye Nezâreti'nin 1881 tarihli tahriratıyla bu iddia kabul edilmiş; İstanbul ticaret mahkemesinin kara ticaretine dair hükümler için

³³³H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.95.

birinci, deniz ticaretine dair hükümler için ise üçüncü dâiresi istinaf merci tâyin olunmuştur.³³⁴

Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu'nun yayımlandığı 1879 tarihinden itibaren İstanbul'daki ticaret mahkemesi üç dâireye ayrılmıştı. Birinci dâire (Meclis-i Ticaret) hükûmetçe nasbedilen bir reis ile iki âzâdan teşekkül etmekteydi. Taraflardan biri ecnebi ise, mensup olduğu elçilik veya konsolosluk tarafından gönderilen oy hakkına sahip iki kimse, ayrıca muhakeme ve müzâkerelere katılıp rey hakkı olmayan tercüman da hazır bulunurdu. Burada yerli ve yabancılar arasındaki emlâk, kira ve bin kuruşa kadar alacak dâvâları müstesna olmak üzere hukuk ve her türlü ticarî dâvâlara bakılırdı.³³⁵ Bu gibi dâvâlara Tanzimat'ın ilk yıllarında bir ara Divan-ı Deâvi Nezâreti'nde bakılmıştı. Nitekim bunlar evvelce şer'iyeye mahkemeleri ile bunların üst mercii olan Arz Odası'nda çözüldü.³³⁶ Osmanlılar ile ecnebler arasındaki hukukî dâvâların 1864 yılından itibaren kurulan nizâmî mahkemelerde görülmesine teşebbüs edildiyse de yabancı devletler bu mahkemelerde kendi mensuplarının bulunmaması gerekçesiyle bunu kabul etmedi. Ticarî sahada tanınmış kapitülasyonlardan doğan adlî imtiyazların hukukî, bir başka tâbirle ticaret dışı sahaya (hukuk-ı âdiye denilen kısma) da şâmil olmasını bir emrivâki olarak temin ettiler. Hükûmet geçici olarak bunu kabule mecbur kaldı. Bu problem Bâbîâli'nin ecnebi sefirlerle yaptığı anlaşmalar sonucu peyderpey çözümlenerek ecnebi unsurlu

³³⁴H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.97-100,102.

³³⁵H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.86-90.

³³⁶Ali Akyıldız, Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, İst. 1993, 169.

hukukî dâvâların nizâmî mahkemelerde görülmesi temine çalışıldı.³³⁷ Bir müddet sonra bu birinci dâire kaldırılmıştır.³³⁸

İkinci dâire (Mahkeme-i Ticaret) Osmanlı teb'ası arasında mevzuu bin beş yüz kuruşu aşan ticarî dâvâları ve ayrıca iflâs işlerini hallederdi.³³⁹ Görülüyor ki başlangıçta yerli ve yabancı tâcirler arasındaki dâvâlara bakmak için kurulmuş olan ve bu sebeple muhtelit (karma) adını alan ticaret mahkemeleri zamanla yerli tâcirler arasındaki dâvâlara da bakar bir hâle gelmiştir.³⁴⁰ Nitekim yerli tâcirler ihtilâflarını buraya veya şer'iyye mahkemelerine götürmekte serbestti. Ancak şer'iyye mahkemeleri, ticarî mahkemelerde bakılıp çözülmüş bir dâvâyaya bakamazdı.³⁴¹

Üçüncü dâire (Ticaret-i Bahriye Mahkemesi) hükûmetçe nasb edilen bir reis ve iki âzâdan teşekkül ederdi. Osmanlı teb'ası arasında mevzuu iki bin beş yüz kuruşu aşan deniz ticareti dâvâlarını ve iflâs muamelelerini çözerdi. 1905 yılında

³³⁷H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.91-93. Nitekim bin kuruşu aşan hukuk-ı âdiye dâvâlarının ticaret mahkemesine götürülmesine cevaz verilmiş ise de ecnebi teb'a arasında bin kuruşa kadar âdi alacak ile her türlü emlâk ve kira muamelelerine dâir dâvâlar nizâmî mahkemelerde görülürdü. 1867 tarihli ecnebi istimlâki hakkındaki kanunun ikinci maddesinde ecnebilerin emlâke müteallik her çeşit dâvâlarını Osmanlı teb'ası gibi doğrudan hukuk mahkemelerine götürmeleri gerektiği, bu mahkemelerin de vaziyete göre bâzen nizâmiye ve bâzen de şer'iyye mahkemeleri olduğu beyan olunmaktadır. Bu kanuna bağlı 1867 tarihli protokolün bir fıkrasında, konsolosluğa dokuz saatten uzak yerlerde mevzuu bin kuruşa kadar olan dâvâlara konsolos veya tercümanın hazır bulunması aranmaksızın köy ihtiyar meclisleri veya kazâ deâvi meclislerinde bakılmasına izin verilmiştir. Dolayısıyla mevzuu bin kuruşa kadar olan hukuk-ı âdiye dâvâlarına da nizâmiye mahkemelerinin bakması hususunda 1872 yılında Bâbiâli ile sefâretler arasında bir itilafa varılmıştır.

³³⁸Buna ilişkin irâde-i seniyye için bkz. Takvim-i Vekayi: no: 2114.

³³⁹H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.87.

³⁴⁰H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.81.

³⁴¹M.Reşit Belgesay, a.g.e., s. 214.

Adliye Nezâreti'nce aynı meblağın yukarısındaki kara ticareti dâvâlarına bakmaya memur edilmiştir. Ayrıca hangi meblağda olursa olsun Osmanlı teb'asıyla ecnebler arasındaki deniz ticareti dâvâlarını, o ecnebinin mensubu olduğu sefaret veya konsoloslukça gönderilen iki ecnebi âzâ ve tercümanın da hazır bulunmasıyla bakıp çözerdi.³⁴²

3 – KARMA TİCARET MAHKEMELERİNİN SONU

İkinci Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra, Osmanlı kamuoyunda kapitülasyonlar ve bunun neticesi olarak muhtelit mahkemelere karşı hayli reaksiyon doğmuştu. Bununla beraber kapitülasyonların kalkması gerektiğini savunanlar bile, Osmanlı Hükûmetinin bir Mahkeme-i İstinaf-ı Hukuk kurarak bu mahkemede Belçika, İsviçre, Hollanda gibi tarafsız ülkelerden hâkimler bulunmasını çeşitli zamanlarda önermekte bir sakınca görmediler. Bir belâdan kurtulalım derken, daha büyüğüne tutulmaktan başka bir şey ifade etmeyen ve ülkeyi tam bir sömürge durumuna düşürecek olan bu yöntem de doğal olarak kabul edilmedi. Muhalifleri tarafından bu teklif, devletin bağımsızlık hakkını ihlâl edici, halkın ihtiyaç ve haysiyetiyle bağdaşmayan, tatbiki de mümkün olmayan ve ecneblerin imtiyazlarını genişletmekten başka işe yaramayacak bir yöntem olarak görülmüştür. Bu durum aynı zamanda yabancı ayrıcalıklarının geçirdiği devreler itibariyle gelinen noktaya da aykırıdır. Nitekim devletin güçlü zamanlarında çeşitli sebeplerle bir ihsan olarak tanınan bu imtiyazlar, devletin zaafa düştüğü yıllarda devletlerarası anlaşmalara bağlanmış ve istismar vesilesi teşkil etmiş, Osmanlı Devleti bunları kaldırmaya çok

³⁴²H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.87-89.

uğraşmış ve hattâ dörtte üçünü kaldırmaya muvaffak olmuştur. İşte imtiyazların safha safha kaldırılması hususunda bir gelişme görülmektedir.³⁴³ Osmanlı mahkemelerinde ecnebi hâkim istihdam edilmesi meselesi sonraları yine gündeme gelmiş ve ağır tenkitlerle karşılaşmıştır.³⁴⁴

Sulh Hâkimleri Hakkındaki Muvakkat Kanun'un (1913 - h.1331) 3. maddesiyle, tarafları kim olursa olsun, konusu iki bin beş yüz kuruşa kadar olan ayn ve deyn dâvâlarıyla hakk-ı mesil ve hakk-ı mürur dâvâlarını temyizi kâbil olmak üzere görmeye sulh hâkimleri salâhiyetli sayılmıştı. Bununla beraber şikâyet ve zorluklara yol açmamak endişesiyle eski usule devam edilmiştir.³⁴⁵

*İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Lağvı Hakkında İrâde-i Seniyye*³⁴⁶ ile 08 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılması üzerine İstanbul'daki ticaret mahkemesinin birinci ve üçüncü dâirelerinin karma mahkeme vazifesi de sona ermiş oldu. 23 Şubat 1915 tarihli *Memâlik-i Osmaniyyede Bulunan Ecânibin Hukuk ve Vezâifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*³⁴⁷ ile ecnebilerin ahvâl-i şahsiyye dışında kalan bütün dâvâlarına Osmanlı mahkemelerinin Osmanlı mevzuatına göre bakması esası kabul edildi. Ahvâl-i şahsiyye alanında da ecnebiler isterlerse Osmanlı mahkemelerine gidebileceklerdi. Uzun müzâkerelerden sonra Lozan Antlaşmasıyla ecnebi devletler bunu kabul ettiler.³⁴⁸ Muhtelit mahkemeler böylece tarihe karıştı.

³⁴³Mardinîzâde Ebûlûlâ: “*Muhtelit Mahkemeler*”, Sırât-ı Mustakim, Y: 1324, S: 10, s: 165-170; S: 12, s: 182.

³⁴⁴“*Ecnebi hâkimler müstemlekelerde olur!*”, Sebîlü'r-reşâd, Y: 1334, C: 15, S: 384, s: 362-363.

³⁴⁵H.Cemaleddin-H.Asadur, a.g.e, s.93.

³⁴⁶Düstur, II. tertip, C.6, s.1273.

³⁴⁷Düstur, II. tertip, c.7, s.458.

³⁴⁸M.Reşit Belgesay, a.g.e., s. 215.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti yüzyıllarca dünyanın en güçlü devleti olarak yaşamıştır. Bunun arkasında askerî ve siyasî gücün yanında, devlet kurumlarının sağlamlık ve zamana göre mükemmelliği yatıyordu. Gerçekten Osmanlı adli sistemi devrinin en üstünüydü. Avrupa devletlerinin bile zaman zaman bu sistemi inceleyerek örnek aldıkları biliniyor.

Ancak devletin zamanla askerî, siyasî ve mâlî bakımdan güç kaybetmesine paralel olarak sosyal alanda da çözülme başlamış; adli sistem de bundan nasibini almakta gecikmemiştir. Hukuk kaidelerine uymakta görülen gevşeklik, rüşvet ve iltimasın yayılması, adli mercilerin yavaş yavaş ehil olmayanların eline geçişi ülkede adalet fikrini ve dolayısıyla emniyet ve âsâyışı zedeledi. Zaman zaman kısa vadeli ve sert tedbirlerle bunun önüne geçilmeye çalışıldıysa da başarı sağlanamadı. Böylece XIX. yüzyılın başına gelindi. Devletin başında bulunanlar pek çok müessesede olduğu gibi adliye teşkilâtında da ıslahat gerektiğine yürekten inanıyorlar; aksi takdirde devletin tamamen çökeceğinden endişeleniyorlardı. Sanâyi inkılâbını gerçekleştiren Avrupa'nın ucuz ve bol miktarda malı Osmanlı ülkesini bir pazar durumuna getirdi. Bu arada dış ticaret çok gelişti. Çok sayıda Avrupalı tüccar Osmanlı ülkesine gelip gitmeye, hattâ yerleşmeye başladı. Bunlar Osmanlı teb'asıyla aralarında doğan ihtilâflarını bu alandaki baş döndürücü gelişmeyi tâkip edemeyen ve dolayısıyla ticarî örfleri pek bilemeyen kadı mahkemeleri önüne götürmek yerine tüccar hakemlere havâle etmekteydiler. Devlet, bu işi düzene sokmak ve en azından kontrol etmek zorunda kalarak ticaret dâvâlarına bakan ve âzâları arasında ecnebilerin de bulunduğu adli meclisler kurdu. Böylece ilk defa olarak şer'iyeye mahkemelerinin salahiyetleri sınırlandırılıyordu. Osmanlı ülkesindeki gayrimüslim vatandaşlar, Avrupa devletlerine ticaret konusunda aracılık yapardı. Bu arada Fransız

ihtilâlinin yaydığı milliyetçilik ve laiklik prensipleri bilhassa bunlar arasında yayılmış ve bunları hükûmetten bir takım imtiyazlar koparmaya itmiştir. Avrupa devletleri de, Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia etmelerine imkân verecek bu fırsatı kaçırmayarak dindaşlarını desteklemiş; bu sebeple Osmanlı Hükûmetine devamlı baskı yapmaya başlamışlardır. Bu baskılar Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar artarak sürmüştür. Hâlbuki bu devirde Avrupa devletlerinde ne adliye sistemi ve ne de azınlıkların statüsü Osmanlı Devleti'ndekinden daha mükemmel idi. İşte Tanzimat, Islahat ve Adalet fermânları öncelikle bu baskı sonucunda ilân edilmiş; bunlarla gayrimüslimlere geniş imtiyazlar verilerek mahkemelerde âzâlık ve şâhitlik yapabilmeleri esası kabul edilmiştir. Denilebilir ki Osmanlı Devleti'nin pek çok sahada gücünü kaybetmesinden yararlanan Avrupa'nın baskıları, bu devirdeki bütün reformlarda olduğu gibi, adliye reformlarında da en mühim âmil olmuştur. Avrupa devletlerinin baskısı ve ıslahat fermânlarının gereği olan yeni kanunların tatbiki için yeni adlî mercilere ihtiyaç duyulmuş; bu yolda ticâret mahkemeleri adı verilen mahkemeler kurulmuştur. Hükûmet böylece merkezî otoriteyi güçlendirmeyi de düşünmüştür. O zamana kadar idare ile adliye bir arada olduğu için idarenin merkezîleştirilmesi ister istemez adliyeye de tesir etmiştir. Çok nüfuzlu bir statüye sahip ve adlî otoriteyi de kullanmaya salâhiyetli ulemânın gücü bu reformlarla giderek azalmıştır. Böylece kazâ salâhiyeti, kısa zaman içinde, doğrudan merkeze bağlı ve ilmiye sınıfı gibi bir sınıfa mensup bulunmadıkları için siyasî ve sosyal nüfuzdan mahrum yeni memur-hâkimlere intikâl etmiştir. Hâlbuki doğrudan merkeze bağlı buldukları halde kadılarda güçlü bir sınıf mensubiyeti hissi vardı. Bu sebeple tam bir adlî istiklal içinde vazife yaparlardı. Merkezden bunlara direktif verilmesi diye bir şey bahis mevzuu bile olamazdı. Kadılar azledilseler bile ulemâdan oldukları için müderrislik, müftülük gibi başka işlerle de

uğraşabilirler; böylece maişet endişesi çekmezlerdi. İşte adlî reformlarda mühim bir sâik olan merkezîleşme endişesi, adlî istiklâlin zayıflaması neticesine varmıştır. Diğer bütün ıslahat hareketlerinde olduğu gibi adliye sahasındakilerde de pozitif hukuka, İslâm hukuku prensiplerine ve geleneklere uygun davranma endişesi hâkim olmuştur. Öyle ki yeni kurulan mahkemelerin hukuk tarihimizdeki divan-ı mezâlimlerin bir benzeri olduğunun dile getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Islahatçılar, her ne kadar Batı kültürüne âşinâ iseler de, an'anevî yetişme tarzı ve zihniyetinin tesirinden kurtulamamışlardı. Ayrıca memlekette hâlâ belli bir nüfuzu olan ulemânın reaksiyonundan da çekinilmiştir. Bu sebeple Tanzimat devrinde her sahada bir düalite hâkim olmuştur. Medrese yanında mektep, şer'iyeye mahkemeleri yanında nizâmiye mahkemeleri ortaya çıkmıştır. Bu ikilik, Tanzimat ve sonrasının en bâriz hususiyetlerinden biridir. Tanzimat reformlarında Avrupa'nın baskısı en mühim rolü oynamıştı. Belki biraz da bu yüzden, söz konusu reformların gerçekleştirilişinde de Avrupa sistemi numune alınmıştır. Bu sistem iyi olduğu için değil, öncelikle güçlü olduğu içindir. Nitekim “*güçlü olanın sözü geçer*” prensibi tarih boyunca hâkim telâkkiyi temsil eder. Tanzimat devrinde yapılan ıslahatların hemen hemen tamamında olduğu gibi adliyede de Fransa'dan ilham alınmış; Fransız örneğine göre yeni mahkemeler teşkil edilmiştir. Bunda, bu ülkeyle eskiden beri süregelen dostane münasebetlerin yanında, Osmanlı ıslahatçılarının Fransa'da tahsil görerek buranın kültürünü benimsemeleri; ayrıca Fransa adliyesinin İngiltere, Avusturya ve Rusya'daki adlî sisteme göre örnek olarak alınmaya daha elverişli bulunması da etkili olmuştur. Öte yandan o devirde liberal mutlak monarşinin hâkim olduğu Fransa'nın idare tarzını, Osmanlı ricâli kendi ülkelerindekine daha yakın ve benzer bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde idare ile adliye birbirinden ayrılmış değildi.

Tanzimat devrinde de bir süre böyle devam etmiş; hattâ idarî ve adlî ıslahat birbirine paralel yürütülmüştür.

Tanzimat Fermânı'ndan hemen önce kurulmaya başlayan ve ticaret dâvâlarına bakan ticaret meclisleri yaygınlaştırılmış; bunlarda ecnebi devlet temsilcilerinin seçtiği ecnebi âzâların da bulunması esası benimsenmiştir. Sonradan bunlar Avrupa orijinli ticaret kanunlarının kabulüyle mahkeme adını alarak teşkilât yapıları etraflı tanzim olunmuştur.

Klasik dönemde Osmanlı teb'ası ile kendilerine ticaret için hükûmetçe izin verilen yabancılar arasındaki davalara tercüman hazır bulunduğu halde kadılar bakar, konusu dörtbin akçeden fazla olan davalar Arz Odası'nda sadrazam huzurunda görülürdü. 1801 yılında gümrük emininin başkanlığında yabancı ve yerli tacirlerden oluşan komisyonlar ticarî davalara bakmaya başlamışlardı. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sıralarında bu komisyon ticaret meclisi adıyla, yeni kurulan Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır.

Ticaret meclisinin teşkilatı 1847 yılında yeniden ele alınarak yabancılarla ilgili davalarda sefaretlerin seçtiği yabancı üyelerin yerlilerle eşit sayıda olması esası benimsenmiştir. Aynı yıl bu ticaret meclisleri, ticaretin gelişmiş olduğu başka Osmanlı şehirlerinde de açılmıştır. Çoğunlukla ticarî örflere göre karar veren ticaret meclisleri nezdinde, bu örfleri iyi bilen yabancılar avantajlı ve fakat bundan mahrum olan yerli tüccar dezavantajlı durumdaydı. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ise ömürlerinde gidip görmedikleri, dilini dahi bilmedikleri yabancı devletlerin uyruğuna girerek ecnebi statüsünün avantajlarından faydalanmıştır. Bu da müslüman yerli tüccarın iyice aleyhine olmuştur. Yerli tüccarlar arasındaki dâvâlarda tabiatıyla ecnebi âzâlar hazır bulunmamaktaydı.

Özel hukuk sahasında hazırlanan ilk büyük kanun olan Kanunname-i Ticaret 28 Temmuz 1850 (h. 18 Ramazan 1266)'de yayımlandı. Bu kanunun hükümleri merkez ve taşrada teşkilatlanmış bulunan ticaret meclislerinde uygulanmıştır. Hükümlerinin büyük bir çoğunluğu Fransız Ticaret Kanunu'ndan iktibas edilen bu kanuna, 30 Nisan 1860 (h. 9 Şevval 1276) tarihinde “*Ticaret Kanunname-i Hümayunu'na Zeyl*” başlığı altında bir ilave yapılmış ve bu kanun gereğince Ticaret Mahkemeleri kurulmuştur.

Yabancı ve yerli teb'a arasındaki ticaret, hukuk ve ceza davalarına bakmak üzere karma mahkemeler kurulmasını öngören 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın hükümleri doğrultusunda 1860 yılında Fransız ticaret kanununun dördüncü kısmı iktibas edilerek ticaret meclisleri mahkeme adını almış ve teşkilat yapıları da ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu mahkemelerde, yerlilerle ecnebler arasındaki davalarda, ilgili ecnebinin elçilik veya konsoloslughunca gönderilecek iki ecnebi üye ve bir de tercüman hazır bulunurdu. Ticaret mahkemesi olmayan yerlerde hukuk mahkemeleri ticarî davalara ticaret kanununa göre bakardı. Ticaret mahkemelerinin verdiği kararlardan konusu beşbin kuruşu aşanlara merkezdeki Divan-ı İstinaf'da itiraz edilebilir, burada verilen hükümler Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de temyiz olunabilirdi. 1875 yılında yayınlanan Adalet Fermanı'nın hükümleri çerçevesinde o güne kadar Ticaret Nezareti bünyesindeki ticaret mahkemeleri ve Divan-ı İstinaf, Adliye Nezareti'ne bağlandı; İstanbul Ticaret Mahkemesi, taşradan gelen ticaret davalarının istinaf mercii haline geldi.

Bu tanzimle hukukumuza o zamana kadar rastlanmayan istinaf ve toplu hâkim gibi müesseseler de girmiştir. Müslim ve gayrimüslim âzâlardan müteşekkil bu mahkemelerin kararları merkezdeki Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye temyiz edilebilmekteydi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisi nâzır ünvanıyla kabinenin âzâsı

iken, 1837 yılında klasik devirdeki çavuşbaşılık memuriyetinin yerini alan Divan-ı Deâvi Nezâreti 1875 yılında Adliye Nezâreti'ne dönüştürülerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Ticaret Divan-ı İstinaf'ı da buraya bağlandı.

Adliye ıslahatının semere vermesi için gereken kâfi miktarda eleman hiç bir zaman bulunamamış; vaktiyle ilmiye sınıfına girmek için çok kimse yarışırken, hâkimlik yapmak üzere çok az hukukçu yetişir olmuştur. Müslüman hâkimler medrese mezunu, hukuk tahsili görmüş kimseler iken; gidebilecekleri bir hukuk mektebi bulunmadığı için gayrimüslimlerden - bilhassa ilk zamanlar - hukuk nosyonundan mahrum, hattâ okur-yazar bile olmayanları sırf gayrimüslim kontenjanını doldurmak maksadıyla ticâret mahkemelerine âzâ olarak katılmışlardır. Bir ecnebi ile yerli arasındaki anlaşmazlıklara bakan muhtelit (karma) mahkemelerde ecnebi âzâlar da yer aldığından bu vaziyet çoğu zaman bunların tâbiyetinde buldukları devletlerin mahkemelere ve muhakeme aşamasına müdahalesine yol açmıştır. Gayrimüslim teb'a, ecnebilere tanınan imtiyazlardan yararlanmak için ecnebi tâbiyetine girmeye başlamıştır. Ancak şurası unutulmamalıdır ki değişmenin bedeli olduğu gibi, değişmemenin de bir bedeli vardı. İnsanların ve cemiyetlerin başlangıçta çoğu zaman değişime karşı reaksiyon göstermeleri, yaradılışlarındaki tutuculuktan kaynaklanır. Yerleşik inançlar ve gelenekler, yeniliklere - müspet de olsa - hüsnü kabul göstermeyi engeller. Bu tabiî bir reaksiyondur. Osmanlı cemiyetinde de böyle olmuştur.

Tüm bu reaksiyonlara rağmen, Ticâret Mahkemeleri'nin kuruluşu, lâik karakterli, modern adâlet örgütünün ortaya çıkışının ilk örneği olmuştur. Özellikle bu mahkemelerde hâkimlerin durumu (gayr-i müslimlerin yer alması), her sınıf ve mezhepten insanın şehâdetinin kabulü ve yine bu mahkemelerde, fıkıh kitaplarının muamelat veya fetva mecmualarından çıkarılan örneklerin dava konusu olaya

kıyaslanarak elde edilen hüküm verme işi yerine, insan beyninin ürünü olan kanunların veya günlük yaşamın getirdiği gerçekliklerden hareketle, adetlerin yasallaşmasıyla, tamamen şer'î hukuk dışındaki, kanunlarla (code) hükmetmesi oldukça önemli değişikliklerdendir.

Ancak hemen belirtelim ki özellikle Ticaret Mahkemeleri'nin yapısında yer alan bazı unsurlar ise, sakıncalar doğurmuştur. Başlangıçtan itibaren bu mahkemelerin üyeliklerine yabancı devlet tebaası tacirler de alındığından, yabancı devletler bunu müktesep bir hak olarak görmüşlerdir. Giderek Osmanlı ve yabancı üyelere kurulu bu mahkemelerde, muahedelere aykırı olarak, hukuk davaları ve ceza davaları gibi konularda, bu muhtelit ticaret mahkemelerinde görülmesi mecburiyeti doğmuştu. Ancak sadece Osmanlı tebaasına ait davaları ise yerli hakimler görüyordu. Yabancıların vatandaşlarını, ahidnâmelere aykırı olarak, Osmanlı Mahkemelerinin yetkileri dışında tutma gayretlerinin sebebi güven yokluğu idi. Bunun nedenleri ise, cezaların uygulama şekli ile kanuni muamelelerin icra ediliş şekline kaynaklanmaktaydı. Özellikle Avrupa hukukundan oldukça farklı olan şer'î hükümlerin, Hristiyanlara uygulanabilirliğinin müşkil olduğundan idi. Bu yüzden giderek diğer yargı alanlarına da uzanmaya çalışan bu mahkemeleri, Osmanlı Devleti, Cevdet Paşa'nın deyişiyle bir baş belası olarak görmekteydi.

Ancak tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti, uygulamada Ticaret Mahkemelerinde ecnebî tebaadan hakim bulundurmasına rağmen, hukukî hiçbir metne bunu kaydetmemişti. Nitekim 30 Nisan 1860 (h. 9 Şevval 1276) tarihli Kanûnnâme-i Ticâret Zeylinin Mahkeme azalarını belirten 8-26. maddelerine bakıldığında, mahkemeyi oluşturan üyeler arasında yabancı hakimlerin (azâ) bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur. Ancak uygulamada, yabancı azâ bulunması kabul edilmekle beraber, bu durum sadece Ticaret Mahkemeleri için kabul

olunmuştur. Bunun dışında hiçbir alanda karma (muhtelit) bir oluşuma izin verilmemişti. Üstelik Nizamiye Mahkemeleri kurulduktan sonra Osmanlı Devleti, yabancılara teamül olarak tanıdığı, bu hakkı geri almaya çalışmıştır. Şöyle ki; Nizamiye Mahkemelerinin usûl kanunlarında Ticaret davalarının, bir beldede Ticaret Mahkemesi yok ise, Adlî Mahkemelerde görüleceği kaydı bulunmaktaydı. Bu nedenle 1887 yılına gelindiğinde 190 adedi bulan ticaret mahkemeleri Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını daralttığı için, giderek lağvedilmeye ve böylece yabancı tebanın kazâi hüküm yetkisi pratikte ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Lağvı Hakkında İrâde-i Seniyye ile 08 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılması üzerine İstanbul'daki ticaret mahkemesinin birinci ve üçüncü dâirelerinin karma mahkeme görevi de ortadan kalkmış oldu. 23 Şubat 1915 tarihli *Memâlik-i Osmaniyyede Bulunan Ecânibin Hukuk ve Vezâifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ile yabancıların ahvâl-i şahsiyye dışında kalan bütün dâvâlarına Osmanlı mahkemelerinin Osmanlı mevzuatına göre bakması esası kabul edildi. Lozan Antlaşması ile de bu durum anlaşma devletlerine kabul ettirilerek, yeni devletin adlî bağımsızlığı sağlanmıştır.

Tanzimat dönemi adlî reformları yabancı baskısının eseri oluşuna, düalitesine, ciddi bir çalışmanın ürünü olmayışına, taklitçi özelliklerine rağmen bir yandan devlet kurumlarını bir süre daha ayakta tutarak çözülmeyi geciktirmiş; bir yandan da bu alanda Cumhuriyet sonrası reformlara temel oluşturmuştur.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren şer'i hukuk sistemi uygulanmaktaydı. Bu sistem geleneksel İslâm Hukuku'na dayanan ve tek hâkimin karar verdiği mahkemelerden oluşmakta idi. İslâm Hukuku'nun uygulama alanı dışında kalan, çoklu üyelerin oybirliği ya da oy çokluğu ile karar verdikleri ticâret meclisleri de bulunmakta idi. Bu meclislerde yabancı devletleri temsil eden üyeler de bulunmakta idi.

XIX. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Batılı ülkelerle artan ticari ilişkilerin ortaya çıkardığı sorunlar karşısında, yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı doğdu. Ticâret mahkemelerinin kuruluşu esasen Tanzimât öncesine, yani XIX. Yüzyıl başlarına kadar gitmekteydi. Avrupa ile gittikçe artan ticâret, batılı örf ve adetlerin bilinmesini gerekli kılmış, bu yetenekten büyük ölçüde yoksun olan kadıların bu tür ticârî dâvâlara bakmakta yetersiz kalması nedeniyle, ilk defa 1215 (1800–1801)'de Gümrük Emaneti'nde bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon yerini 1838'de Ticâret Nezareti bünyesinde kurulan Ticâret Meclisi'ne bıraktı. Bu meclisler 1847'de bazı değişiklikler geçirmişti. Kanûnnâme-i Ticâret'in 1850'de yürürlüğe girmesiyle Fransız Ticâret Kanûnu'nun aşama aşama iktibası süreci başlamış, bunu 1860'ta Ticâret Mahkemeleri'nin kurulmasını sağlayan kanun, 1861'de Usûl-ı Muhâkemât-ı Ticâret Nizâm-nâmesi ile 1863'te yürürlüğe giren Ticâret-i Bahriye Kanûnnâmesi izlemişti.

Bu mahkemelerde, yerlilerle yabancılar arasındaki dâvâlarda, ilgili yabancının elçilik veya konsoloslughunca gönderilecek iki yabancı üye ve bir de tercüman hazır bulunurdu.

Adâlet Fermânı'nın 1875 yılında yayımlanması ile o güne kadar

Ticâret Nezareti bünyesindeki Ticâret Mahkemeleri ve Divan-ı İstinaf, Adliye Nezâreti'ne bağlandı.

Teşkilât-ı Mehâkim Kanûnu'nun 1879 tarihinde çıkarılması ile İstanbul'daki Ticâret Mahkemesi üç dâireye ayrılmıştı.

Ticâret Mahkemeleri'nin kuruluşu, lâik karakterli, modern adâlet örgütünün ortaya çıkışının ilk örneği olmuştur. Ancak hemen belirtelim ki özellikle Ticâret Mahkemeleri'nin yapısında yer alan bazı unsurlar ise, sakıncalar doğurmuştur. Başlangıçtan itibaren bu mahkemelerin üyeliklerine yabancı devlet uyruğundaki tüccarlar da alındığından, yabancı devletler bunu bir hak ediş olarak görmüşlerdir.

İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Lağvı Hakkında İrâde-i Seniyye'nin 8 Eylül 1914 tarihinde yayımlanması üzerine kapitülasyonlar kaldırılmış ve İstanbul'daki Ticâret Mahkemesi'nin birinci ve üçüncü dâirelerinin karma mahkeme görevi de ortadan kalkmıştır.

ABSTRACT

From the establishment of Ottoman Empire, sharia legal system was practiced. This system is based on the traditional Islamic law and the courts decided by a single judge. Outside the field of application of Islamic law, there were also assemblies of commerce that multiple members decided unanimously or by a majority vote. In these councils there were also members representing foreign states. Starting from the first half of 19th century, in the face of challenges caused by the increasing commercial relations with Western countries, requirement of making new arrangements was born. Essentially the establishment of commercial courts based on before the era of Tanzimât, it means that this construction was made in the beginning of 19th century. Increasing the trade with Europe, necessitating the knowledge of Western customs and due to inadequate care for this type of business cases by the judges who lack largely this skill for the first time a commission was set up in the Custom Office in 1215 (1800-1801). This commission left its place to the Trade Council which was established within the Ministry of Commerce in 1838. These councils had some modifications in 1847. When the entry into force Code of Commerce in 1850, French Commerce Code gradually began to cite and this process continued with the code which provided the establishment of Commercial Courts and Procedural Law of Trade Proceedings in 1861 and The Law of Maritime Trade which came into force in 1863.

In cases involving a conflict between foreigners and locals, consulate or embassy which are related to this foreigner sent to two alien members and an interpreter to be ready in the court.

According to Decree of Justice, published in 1875, commercial courts and Court of Appeal which were dependent to the Ministry of Commerce until that day, attached to the Ministry of Justice.

Commercial Courts in Istanbul was divided into three departments with The Law of Court Organization, dated 1879.

The establishment of Commercial Courts is the first sample of the appearance of modern justice organization which has secular character. However, it should be noted that some of the elements, contained particularly in the structure of the Commercial Courts, has led to drawbacks. From the beginning, in a consequence of taking the merchants in the nationality of foreign states as a member of these courts, foreign governments saw it a kind of entitlement.

On the abolition of capitulations with imperial decree about abrogation of foreign privilege in 8th September 1914, the First and the Third Offices of Commercial Court in Istanbul which had mixed mission, has gone away.

KAYNAKÇA :

I. ARŞİV BELGELERİ

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A . M K T . D V . 1 5 / 2 5 ,
A . M K T . D V . 3 6 / 8 0 ,
A . M K T . D V . 4 5 / 4 7 ,
A . M K T . D V . 9 2 / 8 6 ,
A . M K T . D V . 1 1 3 / 1 7 ,
A . M K T . D V . 1 5 7 / 7 5 ,
A . M K T . D V . 1 8 6 / 3 0 ,
A . M K T . D V . 1 8 6 / 3 1 8 ,
A . M K T . D V . 1 8 7 / 1 1 ,
A . M K T . D V . 2 1 8 / 1 ,
A.MKT.MHM.no.331/53,
A.MKT.MHM.no.336/77,
A . M K T . M H M . n o . 4 0 3 / 9 4 ,
A.MKT.MHM.no.418/77,
A.MKT.MHM.no.509/64,
A.MKT.MHM.no.500/42,
A.MKT.MHM.no.627/17,
A.MKT.MHM.no.660/1,
A . M K T . U M . 5 2 / 8 8 ,
A . M K T . U M . 1 0 5 / 1 ,
A . M K T . U M . 5 5 5 / 7 4 ,
BOA.A.DVN.21/4,

BOA. Düvel-i Ecnebiye, no.16,
BOA. HR. HMŞ. İŞO. 175/52 ve 175/52-A ,
BOA.İ.DH. no. 37969,
BOA. İ.DH. no.574/39992,
BOA. İ.MVL. no. 24591,
BOA. İ.MVL. no. 24971 ,
BOA.İ. MVL, no. 25313,
BOA. İ. M V L . n o . 2 5 6 3 0 ,
BOA. Nâme-yi Hümâyûn Defterleri, no. 1,
BOA. Nâme-yi Hümâyûn Defterleri no. 5,
BOA. T. DİS. no.791/1,
C. HR. no. 885,
C. HR. no: 8101,
D H . M U İ . 1 0 1 / 5 0 ,
HR. H. 346/17,
HR. H. 345/1,
HR. MKT. 19/14,
HR. MKT. 28/14,
HR. MKT. 44/36,
HR. MKT. 20/15,
İ. DH. no. 37205,
İ. HR. no. 12352,
İ. MVL. no. 21944,
İ. MVL. no. 23106,
İ. MVL. no. 25128,

İ. MVL. no. 27942,

T. MAT. 792/14,

T. MAT. 792/15

T. MAT. no.792/74,

T. MAT. no. 792/91,

Y.PRK.AZJ.6/21,

Y.PRK.AZJ.14/38,

Y.PRK.AZN.no.19/87.

B. Külliyyat-ı Kavânin

Belge no: 764, 2461, 3024, 3395, 3396, 3398, 3400, 4088, 4101, 4103, 4151, 4184, 4235,4281,4335, 4381, 4422, 4649, 4688, 4788, 4871, 4876, 4883, 4917, 4996, 5022, 5023, 5787, 5816, 5817, 5818, 5826, 5831, 5839, 5869, 5878, 6224, 6248, 6369, 6370, 6477, 6480, 6488.

II. BAŞVURULAN MEVZUAT

1265/1849 yılı başları, Eyâlet Meclisleri Tâlimatnâmesi, Gülhâne Hatt-ı Hümayunu ve onu ta'kiben neşr olunan kavânîn ve nizâmât, İÜK, 3236 numaralı yazma, s: 56-81; Külliyyât-ı Kavânîn, no: 2461.

1856, Islahat Fermânı, Düstur: I/1/7-14.

6 Cemâziyelâhir 1270/1854, Meclis-i tahkik hakkında karargir olan nizamnâme, Gülhâne Hatt-ı Hümayunu ve onu takiben neşr olunan kavânin ve nizâmât, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3236 numaralı yazma, s: 569-571.

18 Ramazan 1266 (28 Temmuz 1850), Kanunname-i Ticaret, Düstur, I/1/375-445.

9 Şevval 1276/1860, Kanunnâme-i Ticaret-i Berriye'ye zeyl, Düstur, I/1/445-465.

Cemâziyelâhir 1277/Aralık 1860, Ticarethâne'de olan Meclis-i Ticaret'in yeniden tanzim ve teşkil ve Dersaadet ve taşrada resm-i mübâşiriye ve harc-ı ilâmın bir siyakda istihsali hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî, Takvim-i Vekâyi', no: 602, t: 4 Cemâziyelâhir 1277/19.XII.1860; Külliyyât-ı Kavânîn, no: 6369.

10 Rebiyülâhir 1278/1861, Usul-ı Muhakeme-i Ticarete Dâir Nizamnâme, Düstur: I/1/780-813.

8 Zilhicce 1284/1868, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye nizamnâme-i esasîsi, Düstur: I/1/325-327.

13 Zilka'de 1292/1875, Fermân-ı Adalet, Düstur: I/3/2-9.

29 Cemâziyelevvel 1296/1879, Adliyye ve Mezâhib Nezâreti'nin ve devâir-i merbûtesinin vezâifi nizamnâmesi, Düstur: IV/1/129-135.

19 Cemâziyelâhir 1296/1879, İlâmât-ı hukukiyyenin sûret-i icrâsına dair kanun-ı muvakkat, Düstur I/4/225-226.

27 Cemâziyelâhir 1296/1879, Mehâkim-i Nizâmiyyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkatı, Düstur:I/4/245-260.

4 Zilhicce 1296/1879, Mehâkim-i İstinafiyye Nezdinde Heyet-i İthamiyye Teşkiline dâir tezkire-i sâmiye, Düstur: I/Zeyl 1/16-17.

9 Cemâziyelâhir 1305/1887, Hükâm ve sâir memurîn-i adliyyenin usul-ı intihab ve tâyinlerine dâir kanun, Düstur: (Yeni harflerle) I/5/1058-1062.

16 Cemâziyelâhir 1305/1888, Mehâkim-i şer'iyye ve nizâmiyyenin tefrik-i vezâifi hakkında irâde-i seniyye, Ceride-i Mehâkim: 440/2 Şaban 1305/4861; Karakoç, 15-17.

17 Şevval 1332/1914, İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Lağvı Hakkında İrâde-i Seniyye, Düstur:II/6/1273.

21 Rebiyülâhir 1333/1915, Memâlik-i Osmaniyyede Bulunan Ecânibin Hukuk ve Vezâifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat, Düstur: II/7/458.

III. KİTAP ve MAKÂLELER

Abadan, Yavuz: “**Tanzimat Fermânının Tahlili**”, Tanzimat I, İstanbul 1940.

Abdurrahman Âdil: **Mahkeme-i Temyiz**, Kostantiniyye 1312.

_____ “**Mecelle mi, Kod Napolyon mu?**”, İkdâm, 16 Rebiyülâhir 1342/25Teşrinisânî 1339.

Abdurrahman Şeref: **Tarih Musahabeleri**, Ankara 1985.

“**Adliye Nâzırı Beyefendiye!**”, Muhamat, No: 15, 11 Şevval 1330/10 Eylül 1328.

“**Adliye Nezâreti Celîlesine!**”, Muhamat, No: 13, 8 Şaban 1330/10 Temmuz 1328.

A. Haydar: “**Mehâkim-i Nizâmîyenin Vezâifinin Takyidi**”, Ceride-i Ahkâm-ı Adliye, C: I, S: 1, Y: 1325, s: 25-27.

Ahmed Cevdet Paşa: **Maruzat**, Haz: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.

_____ **Tezâkir**, Haz: Cavid Baysun, 1-12, 3.b, Ankara 1991.

Ahmed Lûtfî: **Mir'at-ı Adalet**, İstanbul 1304.

Ahmed Lûtfî Efendi: **Tarih-i Ahmed Lûtfî**, C: I, VI, Dersaadet 1303.

_____ **Vekayi'nâme**, Haz: M. Aktepe, C: IX, İstanbul 1984; C: XI, 1989; C: XII, 1989; C: XIII, 1990; C: XIV, 1991; C: XV, 1993.

Ahmed Reşid: **Hukuk-ı Ticaret**, Dördüncü Kitap, İstanbul 1316.

Akgündüz, Ahmet: *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*, DÜHF. yay., Diyarbakır, 1986.

_____ **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C.1,
(Osmanlı Hukukuna giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri), Fey vakfı yay., İstanbul,
1990.

Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform
(1836-1856)**, Eren yay., İstanbul, 1993.

_____ **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri**,
İstanbul, 2001.

Altındağ, Selami: “**Osmanlı Kadılarının Salahiyet ve Vazifeleri
Hakkında**”, VI. TürkTarih Kongresi (20-26 Ekim 1961), Ankara 1967.

Altuğ, Yılmaz: **Yabancıların Hukuki Durumu**, 4.b, İstanbul 1971.

Artus, Amil: “**Fransız Adalet Teşkilâtına Bir Bakış**”, Adalet Dergisi, Y:
1, Ocak 1950, S: 1.

Atar, Fahreddin: **İslâm Adliye Teşkilâtı**, 3.b, Ankara 1991.

Aydın, M. Akif: “**Divan-ı Ahkam-ı Adliye**”, Türk Diyanet Vakfı-İslâm
Ansiklopedisi.

_____ **İslâm-Osmanlı Âile Hukuku**, İstanbul 1985.

_____ **Türk Hukuk Tarihi**, 2.b, İstanbul 1996.

Barkan, Ömer Lütfü: **XV ve XVInci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda
Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları**, C.1, İÜ. yay., İstanbul, 1943.

Baysun, Cavit: “**Mustafa Reşit Paşa**”, Tanzimat I, İstanbul 1940.

Bekir Behlül: “**İslahat-ı Adliyye**”, Mizanü'l-Hukuk, C: I, Y: 1325, no: 44;
C: II, Y: 1326, no:1, s: 8-16.

Belgesay, M. Reşit: “**Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı**”, Tanzimat I, İstanbul
1940.

Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978.

Bingöl, Sedat: **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu**, Eskişehir 2004.

_____ **“Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu”**, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 2000, Y. 6, S. 31, s. 750-763.

_____ **Hırsova kaza Deavi Meclisi Tutanakları**, Eskişehir 2002.

Bozkurt, Gülnihal: **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Ankara 1996.

_____ **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, Ankara 1989.

_____ **“İslâm Hukukunda Zimmîler”**, DEÜHFD, C: 3, S: 1-4, Kudret Ayiter'eArmağan, 1987.

Cemaleddin, **“Mukayese-i Kavânin-i Medeniyye: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye-Fransa Kanun-ı Medenîsi”**, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası, Sene: 1, C: I, İstanbul 1325.

Ceylan, Ayhan: **Türk Hukuk Tarihinde Meşveret Düşüncesi ve Uygulaması** (*Kurultay-Divan-Meclis*), İstanbul, 1998.

Cin, Halil/Akgündüz, Ahmet: **Türk Hukuk Tarihi**, 3.b, İstanbul 1995.

Çadircı, Musa: **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK. yay., Ankara, 1991.

Çoker, Fahri: **“Tanzimat'ın Hukuk Kurumları”**, Tarih ve Toplum, Kasım 1989, C: 12, S: 70.

Davison, Roderic: **Osmanlı İmparatorluğunda Reform**, 2 C, Trc: O. Akınhay, İstanbul 1997.

Demirel, Fatmagül: **Adliye Nezâreti, Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, İstanbul 2008.

Dönmezer, Sulhi: Erman, Sahir: **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku** (*Genel Kısım*), C.I, 9.bası, İstanbul, 1985.

Ekinci, E. Buğra: **Tanzimat ve sonrası Osmanlı Mahkemeleri** 1. bs., İstanbul 2004.

Engelhardt, Ed.: **Tanzimat**, Trc: A. Düz, İstanbul 1976.

Erdoğan, Ahmet: “Danıştay’ın Memurların Yargılanması İle İlgili Görevleri”, **Yüzyıl Boyunca Danıştay(1868-1968)**, 2.bası, Ankara, 1986.

Erem, Faruk: **"İstinaf Mahkemeleri"**, AÜHFD, 1950.

Eren, Cevat: **"Tanzimat"**, İslam Ansiklopedisi.

Findley, Carter V.: **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform**, Trc: L. Boyacı/İ. Akyol, İst.1994.

Gökbilgin, Tayyib: **"Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkisi"**, Belleten, C: XXXI, 1967.

Gülhâne Hatt-ı Hümayunu ve onu ta’kiben neşr olunan kavânîn ve nizâmât, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, 3236 numaralı yazma.

Gündüz, Aslan: **"Adli İmtiyazlar: Lozan ve Sonrası"**, Mahmut R. Belik'e Armağan, İÜHF, 1993.

Gürzumar, Fikri/Tekin: **Kanunnâme-i Ticaret ve Zeyilleri**, Ankara 1962.

Halil Cemaleddin/Hırand Asador: **Ecânibin Memâlik-i Osmaniyye’de Hâiz Buldukları İmtiyazat-ı Adliyye**, İstanbul 1331.

İbrahim Edhem: **"İslahat-ı Adliyye"**, Mizanü'l-Hukuk, C: I, Y: 1325, no: 43, s: 499-501.

İnalçık, Halil:“**Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu**”,*Bellekten*, C.XXVIII, S.112, TTK.yay., Ankara, 1964.

İsmail Sem'i: **Usul-ı Muhakemenin Tarihçesi**, İstanbul 1324.

Kaboğlu, İbrahim:“**Cumhuriyet Sorunu mu? Demokrasi Açığı mı?**”,*Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi*, İstanbul, 1994.

Karal, Enver Ziya: “**Gülhâne Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi**”, *Bellekten*, C: XXVIII,S: 112, Ekim 1964.

_____ **Osmanlı Tarihi**, C: VI, 3.b, Ankara 1983; C: VII, 2.b, Ankara 1977; C:VIII, 2.b, Ankara 1983.

_____ **Osmanlı Tarihi** (*Islahat Fermanı Devri, 1856–1861*), C.VI, 4.bası, TTK.yay., Ankara, 1988.

Kili, Suna: A.Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri** (*Sened-i İttifak'tan Günümüze*), Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1985.

Koral, Rabi :“**Yeni ve Eski Hukukumuzda Tahkim**”, İÜHFM, C.XIII, S.I, İstanbul, 1947.

Maoz, Moshe: **Ottoman Reform In Syria and Palestine** 1840-1861, Oxford 1968.

Mardinîzâde Ebû'l-ûlâ: “**Muhtelit Mahkemeler**”, *Sırat-ı Müstekîm*, Y: 1324, S: 10, s: 165-170; S: 12.

Mehmed Celaledin: **Hukuk-ı Ticaret Dersleri**, İstanbul 1328.

Pakalın, M. Zeki: “**Avrupa Tüccarı**”, “**Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği**”, “**Haremeyn Nezâreti**”, “**Hayriye Tüccarı**”, “**Huzur Mürâfaaları**”, “**Kadı**”, OTDTS, İstanbul 1983.

Pazarcı, Hüseyin: **Uluslararası Hukuk Dersleri**, C: I, Ankara 1985.

Seyyid Hâşim: “**Tevhid-i Kazâ Mes’alesi**”, DHFM, Sene: 2, Eylül-Teşrinievvel 1333/1917, S:10, 787-792.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet: **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK. yay., Ankara, 1994

Shaw, Ezel Kural: “**Tanzimat Provincial Reform As Compared With European Models**”,150. Yılında Tanzimat, Edt: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992.

Shaw, Stanford J.: “**Local Administrations in the Tanzimat**”, 150. Yılında Tanzimat, Edt:Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992.

_____ “**Merkezi Yasama Meclisleri**” , Trc: Püren Özgören, Tarih ve Toplum,1990, S: 76.

Stanford J. Shaw/Ezel Kural Shaw: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Trc: M.Harmancı, İstanbul 1983.

Sivrikaya, İbrahim: “**Osmanlı Devletinde Hukuk Kaidelerinin Gelişimi ve Tanzimattan Sonraki Uygulanışı**”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, I, İstanbul 1972.

Şapolyo, Enver Behnan: **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi**, İstanbul 1945.

Şensoy, Naci: “**İstinaf**”, İÜHFM, 1946.

Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri(1789–1980)**, 3.bası, YKY. yay., İstanbul, 1999.

Ûdeh, Abdülkadir: **İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk**(çev.Akif Nuri), İhya yay., İstanbul, 1976.

Ûçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet: **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1976.

Velidedeoğlu, H. Veldet.: “**Türk Hukuk Hayatındaki Düalizm ve Şer’î Hukuktan LaikHukuka Geçiş**”, Yargıtay Yüzüncü Yıldönümü Armağanı, İstanbul 1968.

_____“**Kanunlaşturma Hareketleri ve Tanzimat**”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940.

Yavuz, Hulûsi: “**Adliye Nezâreti: Kuruluşu, Teşkilât ve İşleyişi**”, Osmanlı Devleti ve İslâmiyet, İstanbul 1991.

Yorgaki: **Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu**, İstanbul 1325.

Yurdakul, Necdet: **Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul1981.

Yücel Yaşar, Sevim Ali, **Türkiye Tarihi (Osmanlı Dönemi, 1730-1861)**, C.4, TTK. Yay., Ankara, 1992.

IV. SÜRELİ YAYINLAR

Ceride-i İlmîyye, Sene: 1, Sayı: 5.

Ceride-i Mehâkim:S: 21, 17 Zilhicce 1296;

_____S: 33, 6 Rebiülevvel 1297;

_____S: 52, 17 Rebiülevvel 1291;

_____S: 54, 2 Rebiyülahir 1291;

_____S:109,15 Safer 1299;

_____S:113, 14 Rebiyülahir 1299;

_____S: 114, 15 Cemaziyelevvel 1299;

_____S: 361, 10 Muharrem 1304;

_____S: 440, 2 Şaban 1305;

_____S: 559, 30 Zilhicce 1307;

Sebîlü'r-Reşâd: “**Ecnebi hâkimler müstemlekelerde olur!**”, Y: 1334, C: 15, S: 384.

_____ “**Mahkeme-i Şer’iyyeler Kalıyor mu?**”, Y: 1339, C: 22, S: 571-572.

Takvim-i Vekayi': No: 65, 6 Rebiülâhir 1249;

_____ no: 83, 11 Muharrem 1250;

_____ no: 164, 1 Safer 1254;

_____ no: 177, 19 Zilka'de 1254;

_____ no: 198, Gurre-i Rebiülevvel 1256;

_____ no: 214, 10 Zilka'de 1256;

_____ no: 215, 20 Zilka'de 1257;

_____ no: 219, 18 Muharrem 1257;

_____ no: 218, 5 Muharrem 1257;

_____ no: 220, 18 Muharrem 1257;

_____ no: 223, 8 Receb 1257;

_____ no: 264, 22 Zilka'de 1259;

_____ no: 305, 3 Zilka'de 1262;

_____ no: 561, 18 Ramazan 1271;

_____ no: 602, Cemâziye'l-âhir 1277;

_____ no: 770, 1 Cemâzilâhir 1281;

_____ no: 802, 7 Muharrem 1282;

_____ no: 806, 6 Safer 1282;

_____ no: 2114, 10 Muharrem 1306;

_____ no: 3654, 27 Zilka'de 1337;

_____ no: 3847, 19 Şaban 1338;

EKLER

E K : 1

ZEYL-İ KANUNNÂME-İ TİCÂRET

BİRİNCİ FASIL

Mukaddime

Birinci Madde — Kâffe-i deâvî-i ticâret zâten eshab-ı her ne sınıf ve sıfatta bulunur ise bulunsun bilhassa Ticaret Mahkemeleri tarafından rü'yet ve hükm olunacak ve fakat Mahkeme-i Ticâreti olmayan kazalarda mezkûr ticâret da'vâlarının usûl ve kanûn-ı Ticârete tevfikan fasl ve rüyeti hususu hukûk-ı âdiyeye müteallık deâvîyi rü'yet etmekte olan umûr-ı mülkiye meclislerine havale kılınacaktır.

İkinci Madde — Kâffe-i deâvî-i ticâret derece-i ûlâda Dersaâdet veyahut taşralar Ticâret Mahkemelerinde rü'yet olunur fakat yalnız işbu derece-i ûlâ mehâkiminde kat'iyen fasl ve hükm olunması kanûnen muayyen olan davalardan mâada deâvi-i ticâretin derece-i saniyede dîvân-ı istinafa nakli caiz olur.

Üçüncü Madde — Zîrde muharrer usûl ve nizâma tatbîkan Dersaâdet'te bir îstînaf-i Deâvi-i Ticâret Dîvânı te'sis ve teşkil olunacaktır.

Dördüncü Madde — Ticâret Mahkemelerinin adedi ve ta'yin olunacak merkezi ve bunların başka başka hüküm ve idaresine tâbi' olacak memâlik ve mevâkiin dâiresi bâ irâde-i seniyye tahsis buyrulacaktır ve Dersaâdet vesâir mahallerde teşkil olunacak

mahkemeler iki meclisden ibaret olarak biri umûr-ı ticâret-i berriyye ve diğeri bahriyyeye mütealîk da'vâları rü'yet edecektir.

Beşinci Madde — Ticâret Mahkemelerinin kâffesi ve istinaf divânı Ticâret Nezâretinin taht-ı nezâret ve idaresinde bulunacaktır.

Altıncı Madde — Me'muriyyet-i mülkiyye ile Ticâret Mahkemeleri me'muriyyetinin bir şahısta tecemmuu caiz olmayacaktır. Umûr-ı mülkiyye me'murlarından biri me'muriyyetini terketmedikçe mahkeme me'mûru olamayacak ve mahkeme me'murlarından birisi mahkeme me'muriyyetini terk eylemedikçe idâre-i mülkiyye me'muru olamayacaktır.

Yedinci Madde — Karındaş ve amuca ve dayı gibi ikinci ve üçüncü dereceye kadar birbirine karabeti olan kimseler ve dâmad ile kayınpeder yahut kayın yahut kayınpederin babası bir mahkeme veya bir dîvanda birlikte olarak memur bulunamayacakları misillü zikr olunan derecelerde yek-diğere karabeti olmayan iki şahıs bir mahkeme veya Dîvân-ı Ticârete me'mur ve ta'yin olunduktan sonra sûret-i selâse-i sabıkadan bir suretle beyinlerinde karâbet-i sıhrıyye hâsıl olduğu halde dahi dâmad olan me'mûrun infisâli lâzım gelecektir.

İKİNCİ FASIL

Ticâret Mahkemelerinin teşkiline dâirdir.

Sekizinci Madde — Yalnız bir meclisden ibaret olan herbir Mahkeme-i Ticâret bir reîs ve iki a'zâ-yı dâime ve dört a'zâ-yı muvakkateden mürekkeb olarak bunların her biri esnâyi müzâkerede sâhib-i re'y olacaklardır.

Dokuzuncu Madde — Dördüncü maddede muharrer olduğu üzere berriyye ve bahriyye meclisleri nâmiyle ikiye taksim olunmuş olan Ticâret Mahkemelerinin her birinde bir reîs i evvel ve bir reîs-i sâni olup zikrolunan iki meclisde reîs-i evvelin bulunmadığı meclisde reîs-i sâni anın yerine kaaim olacaktır ve her bir meclisde ikişer a'zâ-yı dâime ve dörder a'zâ-yı muvakkate olacaktır ve Dersaâdetin Mahkeme-i Ticâreti dahi bu suretle berrî ve bahrî olmak üzere iki meclise taksim olunacaktır şu kadar ki Dersaâdetin umûr-ı ticâreti sâir mahallere nisbetle vüs'atli ve cesametli bulunduğundan işbu mahkemenin bir reîs ile iki reîs-i sâni ve her bir meclisin dörder a'zâ-yı dâime ve sekizer a'zâ-yı muvakkatesi olacaktır. İşbu iki meclisin herbiri mesâlih-i vakıanın sür'at-i tesviyesi için icâbı takdirinde ayru ayru iki odaya taksim olunabilecektir.

Onuncu Madde — Reis-i evvel ve sâni ve a'zâ-yı dâime Ticâret Nezâretinin tavriri ile müteallik buyurulacak irâde-i seniyye mucebirice nasb ve ta'yin olunacaktır. Bu misillû rne'muriyyetler taşralar mahkemeleriçün icra olunmak icâbettiği takdirde mahallinde bulunan en büyük me'mur ile nezâret-i müşârün'ileyhânın evvelce muhabere etmesi lâzım gelecektir herhalde zikrolunan me'muriyyetlere ehl-i irz ve müstakîmü'l-etvâr ve ehil ve erbâb ve dirâyetkâr ve usûl ve kavânîni ticârete vâkîf bulunanlar me'mur olacağından bunların bu sıfatlar ile mevsuf oldukları Ticâret Nâzırı tarafından ba'de't-tasdik me'muriyyetleri arz ve istizan olunacaktır.

Onbirinci Madde — Me'murîn-i mumaileyhim münâsip mikdar maaş ile muvazzaf olup istifaları vukubulduğu halde kabul

olunmadıkça veya üzerlerine bir gûna cinayet ve cünha için bir hüküm terettüb etmedikçe veyahut âhar bir me'muriyete ta'yin kılınmadıkça me'muriyetlerinden infisâl etmeyeceklerdir.

Onikinci Madde — Reîs-i evvel ve sâni bir gün meclisde hazır bulunamadığı halde meclisde mevcut olan a'zânın me'muriyetce en kıdemlisi ol gün riyaset me'muriyetini ifâ edecektir.

Onüçüncü Madde — Mahâkim-i ticâret a'zâ-yı muvakkatesinin intihabı keyfiyeti mahallinde istikamet ve hüsn-i hal ile ma'rûf ve hüsn-i idare ve tasarruf erbabından olan en kadîm ve mu'teberân-ı tüccardan mürekkeb bir meclis akdi ile icra kılınacaktır.

Ondördüncü Madde — Her bir Mahkeme-i Ticâretin dâhil-i dâire-i hükmü olan mahallerde mevcut bi'l-cümle tüccardan müntehap olmak üzere tefriki lâzımgelen mu'tebarân-ı tüccarın defteri Mahkeme-i Ticâretin kâin olduğu mahalde bulunan ticâret kaçılarıyası müdürleri ma'rifetiyle ve her sene ibtidasında tanzim olunacaktır.

Fakat işbu defter mahkemenin reîsi ile beraber Dersâdette ise Ticâret Nezâreti ve taşrada ise mahallî hükümetinin en büyük me'mûru tarafından tasdik olunmadıkça mu'teber addolunmayacaktır.

Onbeşinci Madde — Mu'teberân-ı tüccarın herbiri ekalli otuz yaşında olduğu ve mütemadiyen beş sene muhâfaza-i namus ve tehayyüz ile icrâ-yi ticâret etmiş ve iflâsı vuku'bulmamış veyahut bulunup da muahharen iâde-i itibâr eylemiş ve bir gûna cinayet ve cünha için aleyhinde hiçbir hüküm terettüb etmemiş bulunduğu halde Ticâret Mahkemeleri muvakkat a'zâlığına intihab olunabilecektir.

Onaltıncı Madde — A'zâ-yı muvakkatenin işbu intihâbât mazbatası mahallî ticâret kançılıryası müdirleri tarafından tanzim ve zikrolunan müntehibler canibinden imza ve temhir olunup Dersaâdette ise doğrudan doğruya ve taşralarda ise mahallî hükümetinin en büyük me'mûru vasıtasıyla Ticâret Nezâretine gönderilerek oradan dahi irâde-i seniyye istihsali zımında usûlü veçhile Bâb-ı Alîye arz ve istîzân olunacaktır.

Onyedinci Madde — A'zâ-yı muvakkate me'muriyyeünün maaşı olmayıp yalnız fahri mûeib bir me'muriyyet addolunacaktır işbu me'muriyyet devletçe mükellef me'muriyyetten olacağı cihetle buna intibah olunmuş olan zât öZR'-i şerîsi olduğu halde dâhil olacağı mahkeme tarafından tasdik olunmadıkça adem-i kabul ve istifa ile ol me'muriyyetten afvolunamıyacaktır.

Onsekizinci Madde — Ber vech-i intihâb ta'yin olunacak a'zâ-yı muvakkatenin müddet-i me'muriyyetleri bir seneden ibaret olacaktır ancak ilerûde cümlesinin infisâlleri birden vuku' bulmamak üzere bunların def'a-i ûlâda bir nısfı bir sene ve nısf-ı diğeri altı mâh müddet için intihâb ve ta'yin olunup muahharen müddet-i me'muriyyetleri, munkaziye olup da tebeddülleri lâzım gelenlerinin yerlerine alınmaları îcâb eden diğeri a'zâ-yı muvakkate beher altı ayda bir kerre icra olunacak intihâbât-ı müteâkibede ale'l-umûm birer sene için intihâb ve nasb kılınacaklardır.

Ondokuzuncu Madde — Bir sene me'muriyyetleri hitâmında infisâlleri lâzım gelen a'zâyı muvakkate muvâfakatleriyle tekrar ikinci sene için intihap olunabileceklerdir ancak işbu ikinci sene

me'muriyyetleri dahi munkaziye oldukda üçüncü sene için arası bir sene mürur etmedikçe yeniden intihan olunamayacaklardır.

Yirminci Madde — A'zâ-yı muvakkateden biri i'lân-ı iflâs ettiği ve cinayet ve cünha ile mahkûm olduğu veyahut bir me'muriyyet-i mülkiyye-yi kabul eylediği takdirde a'zâhk ne'muriyyetinden munfasıl olacaktır bu misillü me'murin-i münfasilenin yerine onüçüncü ve onbeşinci ve onaltıncı maddelerde münderic olan ahkâm ve usûl mucebince diğerk a'zâ-yı muvakkate senan ta'yin olunacaktır.

Yirmibirinci Madde — A'zâyı muvakkateden birinin vuku-u vefatına veyahut kabul olunan istifasına veya madde-i sabıkada muharrer esbabdan dolayı vukua gelen infisâline mebnî yerine intihâb ve ta'yin olunacak olan zât selevinin müddeti me'muriyyeti ne kadar kalmış ise ol kadar vakit a'zâlık me'muriyyetini icra edecektir.

Yirmiikinci Madde — Ber vech-i muharrer ta'yin olunacak a'zâ-yı muvakkateden başka hiçbir kimse a'zâlık sıfatı ile Mahkeme-i Ticârette bulunamayacaktır şayet bulunur ise verilen karar mu'teber olamıyarak keen-lemyekûn hükmünde kalacaktır.

Yirmiüçüncü Madde — Bir Mahkeme-i Ticârette bir baş kâtib ile bir yahut icâbına göre daha ziyade kâtib ve keزالık bir veyahut ziyade terceman ve lüzumu mikdar müstakîmü'l-etvar kefillü mübaşirler bulunacaktır.

Yirmidördüncü Madde — Mahkeme-i Ticâret baş ve şâir kâtibleri ve tercemanları Dersââdette ise doğrudan doğruya ve taşralarda ise mahallî Ticaret Mahkemesi reîsi ve hükümeti en büyük

me'muru ittifakiyle taraflarından ba'de'l-inha Ticâret Nezâreti canibinden olunacak takrir üzerine sâdır olacak buyruldî-i âlî-i. sadâretpenâhi ile ta'yin kılınacaktır.

Yirmibeşinci Madde — Mübaşirler Dersaâdetde Ticâret'Nezâreti ve taşralarda mahallî hükümetinin en büyük me'muru taraflarınadn nasb olunacaktır işbu ticâret mübaşirlerinin şâirlerden tefrik ve temyizi için yakalarında birer alâmet-i mahsûsa olacaktır vezaif-i hizmetleri dahi başkaca nizâm-ı mahsûsunda tasrih ve beyan kılınacaktır.

Yirmialtıncı Madde — Reîs-i evvel ve sâni ve a'zâ-yı dâime ve muvakkate ve başkâtib ve tercümanlar icrâ-i memuriyyete bed'etmezden evvel Dersaâdetde ise Meclis-i Vâlâda ve taşralarda ise hükûmet-i mahalliyyenin en büyük me'mûru hazır olduğu halde meclis-i memlekette tahlif olunacaklardır.

Ü Ç Ü N C Ü F A S I L

Mehâkim-i Ticâretin rü'yet edeceği mevâd beyanındadır.

Yirmiyedinci Madde — Ticâret Mahkemeleri ticâret veya sarraflık ile meşgul olanlar (*) ve poliçeci ve esnaf-i sâireden bulunanlar beynindedir

(*) Sarraflık maddesi kavânîn-i umûmiyye iktizâsınca ticâretten ma'dud olup fakat nezd-i devlet-i aliyyede minekadim sarraf esnafının kuyruklu ta'hir olunan deviet senedini hâiz olan sınıfı nizâmât-ı mahsûsa tahtında bulduklarından mücerred sarraflığa yani akçe ikraz ve istikrazına dâir olan da'vâlan hazine-i hassa nezâkubulan teahhüdât ve muamelât alız ve i'tâyâ dâir olan bilcümle da'vâları rü'yet edecektir fakat esas-ı keyfiyyete nazaran Mahkeme-i Ticârete âid olmadığı tahakkuk eden

da'vâların rü- yetinden sarf-ı nazarla îcâb eden mahalle havalesini gösterecektir Saniyen kâffe-i eşhas beyninde yalnız ticârete mütedair olan münazaaları görecek ve hükm eyleyecektir.

Yirmisekizinci Madde — Kanunen umûr-ı ticâretten addolunan mevâd gerek hey'et-i asfiyyesile ve gerek i'mâl olunduktan sonra âhara satılmak veyahut kira ile verilmek için her nevi' eşya ve erzak mubayaası ve li-ecli't-ticâre fabrikacılık ve komisyonculuk ve karada ve denizlerde ve nehir ve göllerde eşya nakli ve bir mahalle zehâir ve emval ve eşya verilmek taahhüdâtı ve li-ecli't-ticâre şunun bunun mesâlihini görmek ve fûruht olunacak her nevi' eşyanın müzayedesi icra olunmak için mahaller tahsis ve küşâdı ve ol mahallerin muamelâtı ve tiyatroculuk misillû halk için temâşâ gâh küşâdı san'atı ve kambiyo ve sarraflık ve simsarlık umuru ve bankaların bilcümle muamelâtı ve tüccar ve esnaf ve sarraf beyninde teati olunan tahvilât ve vukua gelen bilcümle teahhüdât ve her şahıs beyninde alınıp verilmekte olan poliçe senedâtı veyahut bir mahalden diğere mahalle nakl ve irsal olunmakta olan akçelere dâir verilen ve bir şahsın emrine veya her kim ibraz eder ise ana tekliye olunmak üzere yazılan bono ve tahvilât, hususlarından ibaret olacaktır.

Yirmidokuzuncu Madde — Kezâlik kanunen umur-ı ticâret-i bahriyyeden addolunan mevâd sefine inşâsına dâir bilcümle taahhüdât ve dâhilen veya haricen vuku'bulan seyr ve sefer için sefâin iştirası ve fûruhtu ve bahren emval ve eşya nakil ve irsali ve sefine için âlât ve zahire ve mâlezime-i sâirenin kezâlik mubayaa ve fûruhtu ve sefine navlı ve îcâr ve isticarı ve sefine ve gerek hamulesi üzerine olunan

ikraz ve istikraz keyfiyeti ve sigorta maddesiyle sâir umûr-ı ticâret-i bahriyyeye müteallik bilcümle mukavelât ve senedât ve gemi taifesinin ücret ve maaşlarına dâir olan mukaavelât ve tüccar sefâyininin hizmeti için taifelerinin taahhüdâtı küreli celîlesinde olan meclis-i mahsus ma'rifetiyle fasl ve rü'yet olunmak nizâmât-ı mezkûre ahkâmı cümlesinden olduğundan sınıf-ı mezkûruu yalnız her veyh-i muharrer idâne ve istidâne hesabları ve bundan tevellüd edebilecek güzeşte da'vâları komâkân her muceb-i nizâm meclis-i mezkûrda hasm ve hüküm olunacağı ve işbu kanunnâmenin otuzuncu maddesinin ve gerek mevâdd-ı sâiresinin nizâmât-ı mezkûreyi kat'â tağyir ve ilga etmediği ma'lum olmak için işbu mahalle şerh verildi.

Otuzuncu Madde — Ticâret Mahkemelerinin bahriyye meclisleri her bir nevi' avarya hususlarına dâir olan münâzaâtı dahi rü'yet ve hükmedecektir. Fakat sefâinin yekdiğerine veyahut sahilde bulunan binalara çatması maddesinin tahkîkatını evvelemerde erbabından mürekkeb bir komisyona havale ederek ba'dehu ol komisyondan tanzim ve i'tâ olunacak raporto mealine nazaran fasl ve tesviye eyliyecektir.

Otuzbirinci Madde — Ticâret Mahkemeleri tüccarın ticâreti umurunda istihdam eyledikleri direktör ve yazıcı ve tahsildar ve sâir âdem ve hizmetkârları aleyhinde tabi' oldukları tüccarın umurundan dolayı vuku' bulacak da'vâları dahi fasl ve rü'yet edecektir.

Otuzikinci Madde — Eshâb-ı da'vânın tüccar ve sarraf ve esnaf sıfatında olup olmadığı veyahut beyinlerinde ticâret şirketi bulunup bulunmadığı münazalarının hasm ve faslı kezâlik Ticâret Mahkemelerinde olacaktır.

Otuzüçüncü Madde — iflâsa dâir bilcümle hususât Kanûnname-i Ticâretin ikinci kısmında muharrer ahkâm veçhile Ticâret Mahkemelerinde rü'yet olunacaktır.

Otuzdördüncü Madde — Ticâret Mahkemeleri sarraflar veyahut bunlar ile tüccardan olan ve olmayan kimseler beyinde teâtî olunan senedâttan dolayı birbirleri aleyhine olarak vukua gelen deâvîyi fasledecektir.

Otuzbeşinci Madde — Bir sâhib-i emlâk veya ehl-i zirâat veyahut bağcı aleyhinde kendisinin yetiştirdiği mahsulâtın fûruhtundan ve birde bir tacir aleyhinde ticâreti için olmayup da kendü hanesi levâzımâtı için mubayaa etmiş olduğu zehâir ve eşyanın te'diye-i esmânından dolayı vukua gelen deâvi ticâret mahkemelerinin fasl ve hükmüne âid olmayacaktır. Fakat bir tacirin imza ettiği tahvilde umûr-ı ticârete müteallik olmayan cihet-i mahsûsa tasrih olunmadığı halde mücerred kendi ticâreti için yapılmış gibi addolunarak ol tahvilden dolayı olan dava Ticâret Mahkemesinde görülecektir.

Otuzaltıncı Madde — Ticâret Mahkemelerinin kabil-i istinaf olmamak ya'ni verdiği hükmün aleyhine Dîvân-ı İstinafa müracaat kabul etmemek üzere rü'yet ve fasledecekleri mevâd evvelâ aslen beş bin kuruşu tecâvüz etmeyen saniyen beş bin kuruşu mütecaviz olsa bile zâten Ticâret Mahkemelerinin vezâifine âid ve eshâbı dahi faili muhtar olup da istînsaf-ı da'va olunmayarak sûret-i kat'iyede rü'yetine razı olduklarını mübeyyin taraflarından sened verilen sâlisen müddeînin da'vasına mükabeleten veyahut matlubuna mahsuben

müddea aleyhinin dahi beş bin kuruştan aşağı bir da'vası vuku'bulup da müddeînin da'vası ile birleştirildiği halde ikisinin mikdârı beş bin kuruşu mütecaviz olsa bile bu misillü müddeaaieyh tarafından vâki' olan bilcümle da'vâlardan ibaret olub fakat tarafeynin yekdiğeri hakkında vuku'bulan da'vâların birisi zikrolunan mikdardan ziyâde olur ise ol halde iki taraf da'vâsının dahi istinafi caiz olmak üzere Ticâret Mahkemesinde rü'yet olunacaktır.

Otuzyedinci Madde — Ticâret Mahkemelerine esas-ı maslahatça vezâifinden olmayan bir da'va havale olunduğu halde ol da'vanın muhakemesine gerek bed' olunmuş olsun ve gerek olunmasın ya müddei veyahut müddeaaleyhin da'valarını Mahkeme-i Ticâretten kaldırmağa salâhiyyetleri olacaktır. Bunlar talep etmese bile Ticâret Mahkemeleri ol da'vanın rü'yeti vazifesinden hâriç olduğunu beyan ederek iktiza eden mahalle resmen havalesini gösterecektir.

Otuzsekizinci Madde — Zât-i maslahatça Ticâret Mahkemelerinin vezâifine dâhil olan bir maddenin kanunen caiz olan diğer bir sebeple Ticâret Mahkemesine nakil ve havalesi müddei veya müddeaaleyh tarafından istid'a olunmadıkça ve istid'aları dahi muhakemeye bed' olunmazdan mukaddem olmadıkça caiz olmayacaktır.

D Ö R D Ü N C Ü F A S I L

Ticâret Mahkemelerinin Umûr-ı dâhiliyyesine dâir olan mevâd beyânındadır.

Otuzdokuzuncu Madde — Ticâret Mahkemelerinin kalem odalarında nasb ve ta'yin olunan a'zânın isim ve şöhret ve sıfatları, derhal kaydolunmak üzere bir defter-i mahsus bulunacaktır.

Kırkıncı Madde — Ticâret Mahkemeleri günde beş saat rü'yet-i mesâlih edecek ve mahkemelerin reisleri her altı mânda bir kerre meclis günlerini ve küşâd ve hitâmı saatlerini bâ-îlânnâme ta'yin ve beyan eyleyecektir.

Kırkbirinci Madde — İşbu i'lânnâme halkın anlayacağı lisan ve ibare ile bir varakaya yazılıp mahkemelerinin divanhanesine ta'lik ve gazete olan mahallerde gazeteye dahi derc ve tenmik olunacaktır.

Kırkikinci Madde — Mecâlis-i mezkûre ber vech-i muharrer i'lân olunacak vakit ve saatte reisler tarafından bilâ tevakkuf küşâd olunub A'zâ-yi dâime ve muvakkateden o saatte gelmeyenler olursa haklarında madde-i âtiyede beyan olunacak muamele ifâ olunacaktır.

Kırküçüncü Madde — Meclis-i muhakeme küşâd olduğu anda daimî ve muvakkat a'zâdan biri hazır bulunmadığı halde reis bulunan zât meclisin zabt-ı muhakeme defterine hazır bulunmadığını kaydettirip kendüsüne dahi derhal tahriren beyan ve ihtar ve yine vaktiyle gelmez ise kezalik zabıt defterine gelmediğini işaret ettirerek bundan böyle vaktinde behe-mahal gelmesi zımnında kendüsüne resmen bir da'vet tezkiresi tisyar edecektir. Bu ihtar ve da'vet üzerine yine gelmez ve târih-i tezkireden üç gün zarfında dahi hakîkaten bir öZR-i şer'îsi olduğunu beyan eylemez ise ol vakit reîs derhal mekren gelmediğini ve olunan ihtar ve da'vete adem-i icabet ve itaatini mutazammın bir kıt'a mazbata tanzim ettürüp Dersaâdetde ise Ticâret

Nazırına ve taşralarda ise mahallî hükümetin büyük me'mûru-na takdim ederek Nâzır-ı müşârün'ileyh ve me'mur-i mumaileyh ol azaya îcâb eden itabı icra ettikten sonra dahi gelmediği halde artık istı'fa etmiş hükmünde ad ve i'tibâr olunarak fasl-ı sabıkda beyan olunan usûl üzere yerine diğeri intihab ve ta'yin olunacaktır. Bu misilliû keyfiyyet vukuunda tafsilâtım Nâzır-ı müşârün'ileyh veya me'mur-i mumaileyh kaleme aldırıp halka ma'lûm olmak üzere Mahkeme-i Ticâret divanhanesine ta'lik ettirecektir

Kırkdördüncü Madde — A'zâyi dâime muvazzaf olacağından a'zâ-yi muvakkate esnâ-yi me'muriyyetlerinde bilâ kusur müdâvemetle sarf-ı gayret ve hüsn-i hizmet ettikleri halde hitâm-ı me'muriyyetlerinde mükâfat olarak harekât-ı memdûhalarını mübeyyin birer şehâdetnameye nail olacaklardır. İşbu şehâdetnâmenin verilüp verilmemesi reîs ve daimî a'zâdan mürekkep meclisde herbiri tarafından hafiyyen re'y verildikten sonra hâsıl olacak ekseriyyet-i ârâ üzerine tanzim olunacak mazbata mücebince tanzimle şehâdetnâme-i mezkûr mahkemenin mührü ile temhir ve i'tâ olunacaktır. Zikrolunan mazbatanın bir kıt'a sûret-i resmiyyesi reis tarafından mahkemenin divanhanesine ta'lik ile i'lân ettirilecektir.

Kırkbeşinci Madde — Mahkeme-i Ticârete havale olunan bilcümle istid'alar vürûd ettikçe sırasınca numara ve işaretiyle kaleminde bulunacak bir defter-i mahsusa kaydolunacaktır. İşbu kayıd maddesi kaydın târihi ve tarafeynin isim ve şöhretleri ve kangı devlet teb'asından oldukları ve mahalli ikametleri ve hâmi-i isti'da olan mübaşirlerin kezâlik isim ve şöhretleri ile kangı dâire hademesinden

buldukları ve da'vânın neye dâir olduğu beyânından ibaret olacaktır. İşbu kaydın numrosu ve târihi istid'anın zahrına dahi nakil ve işaret olunacaktır.

Kırkaltıncı Madde — Hiçbir da'va madde-i ânifede beyan olunan ahkâm veçhile kayd olunmadıkça rü'yetine şürû' olunmayacaktır.

Kırkyedinci Madde — Hâmil-i istid'a olan mübaşir zikrolunan kaydı eyyâm-ı resmiyye ve ta'tîliyyeden mâada havale buyruhdısı târihinden i'tibâren nihayet yirmi dört saat zarfında icra ettirmeye mecbur olacaktır. Bu hususda bir kusur eder ise ibtidâ tenbîh olup ikinci defasında dahi mübaşirlik me'muriyyetinden tard olunacaktır.

Kırksekizinci Madde — Meclise celbolunacak da'vâların pusulası muhakemesi icra olunacak günden lâakâl üç gün evvel kaydı târihi defterinden sırasıyla bi'l-ihracTürkçe ve mahallinde ekseriyyet üzere isti'mal olunan sâir lisanca bittanzim reisin emir ve tenbihi ile mahkeme divanhanesine ta'lîk olunacaktır. Fakat sekvestro ve sâir müsta'cel da'vâların pusulası defterinden tefrikan bitterkîm rü'yeti sâir da'vâlardan mukaddem olmak üzere başkaca ta'lîk kılınacaktır.

Kırkdokuzuncu Madde — Da'vâcılar muhakeme zımında isimleriyle meclise çağırıldıkça bunları divanhaneden meclis odasına celbetmek üzere meclis-i muhakemeye mahsus üarak iki nefer muhızır ta'yin olup bunların biri oda-i mezkûr dâhilinde ve diğeri hâricinde duracaktır. Birde icâbı takdirinde mahkeme reisinin tenbîhat-ı vakıasının icrası için oda-i mezkûr hâricinde mahalline göre nevbetle ikişer nefer nevbetci zabtiyye bulunacaktır.

Ellinci Madde — Mahkeme esnasında sâhib-i da'va olanlar daimî ve muvakkat a'zânın hiçbirisiyle ayrıca bir güne mükâleme edemeyecektir.

Ellibirinci Madde — Bir da'va meclise celbolundukta daimî ve muvakkat a'zâ tarafeyni meclisde sulha kalkışmağa bir veçhile me'zun olmayıp ol da'vâyı usûl ve kanuna tevfikân rü'yet ve hükmetmeye mecbur olacaklardır.

Ellikinci Madde — Bir da'vâmn esnâ-yi muhakemesinde henüz müzâkeresi vakti gelmemiş iken daimî ve muvakkat a'zâ ol da'vânın aleyhine veya lehine bir güne re'y ve efkâr beyan etmekten ictinâb eylemeğe mecbur olacaklardır.

Ellüçüncü Madde — Kâtiplerin en ehliyyetlülerinden birisi ve lüzûmu takdirinde ikisi icrâ-yı muhakemenin iptidasından intihasına kadar meclisde behemahal bulunmağa ve suret-i muhakemeyi aynıyle ve münâvebe tarikiyle zabtetmek üzere bir zabt-ı muhakeme defteri tutmağa mecbur olacaktır.

Ellidördüncü Madde — İşbu zabıt maddesinde evvelâ reisin ismi saniyen her da'vâmn rü'yet ve muhakemesinde hazır bulunan a'zânın isim ve şöhretleri sâlisen miiddei ve müddeialehyin isim ve şühret ve sıfatları ve kangı devlet teb'asından oldukları ve muhtasarca ifâdât-ı vâkıalariyle hulâsa-i da'va ve maksadları râbian ibraz olunan senedâtın ne olduğu hâmisen şâyed şuhûd istima' olunacak olur ise anların dahi isim ve şöhretleriyle kangı devlet tab'asından oldukları ve ifâdeleri sâdisen meclisde bir da'vâmn rü'yeti esnasında bakılmağa

muhtaç yeniden bir şey zuhur eder ise anın dahi fezleke-i meali sâbian nihâyet-i emirde verilecek karârın ahkâmı dere ve beyan olunacaktır.

Ellibeşinci Madde — Zikrolunan zabıt hususî meclisde hazır bulunan reîs ve daimî ve muvakkat a'zâ ve kâtipler tarafından imza olunarak tanzim olunacak ilâm mazbatalarına esas ittihaz olunacaktır.

Ellialtıncı Madde — İşbu ilâm mazbataları kâtibler tarafından kaleme alınıp tashih ve sırasınca numro vaz'ıyla defter-i mahsûsuna kaydolunduktan sonra zîri reîs ve a'zâ ve kâtip taraflarından imza ve temhir kılınacaktır.

Elliyedinci Madde — Tanzim olunacak ilâmlar da'vâya karar verildiği târihden nihayet yirmibir gün zarfında sırasıyla çıkarılacaktır. İşbu müddetde çıkmayacak olur ise kâtibler mes'ul tutulup ancak zâten pürüzlü ve müşkilce bir iş bulunur ise bundan dolayı affolunabilecektir.

Ellisekizinci Madde — Zikrolunan ilâmlar elli altıncı maddede muharrer olan ilâm mazbatalarının aynı olarak tanzim olunup reis ve başkâtib imzalarıyla mûmzâ ve Mahkeme-i Ticâretin mühriyle memhûr olacaktır.

Ellidokuzuncu Madde — Her bir Ticâret Mahkemesinin mahalleri ismi dere olunarak devlet alâmeti olan ay ve yıldız ile bir siyakda birer mühr-i mahsûsu olacaktır. Taşralardaki Ticâret Mahkemelerinin mühürleri Ticâret Nezâreti tarafından tatbiki ahz ve hıfz olunarak mahallerine irsal kilinacaktır.

Altmışınca Madde — Ticaret Mahkemeleri kalem odaları tatil günlerinden mâada beher gün ekâl mütemadiyen altışar saat açık olup

kâtibler bir mâni-i şer'ileri olmadığı halde vakit ve saati ile müdâvemet ve umûr-ı me'murelerini tesviye ve rü'yet etmeye mecbur olacaklardır. Hilaf-ı harekette buldukları takdirde evvel emirde nush ve bend ve itâb ve ikinci mertebede icâbına göre azil ve tebdil dahi olunacaklardır.

Altmışbirinci Madde — Kalem odaları meclisin akdinden ekâl bir saat evvel açılıp hitâmından bir saat sonra kapanacaktır. Zikrolunan odaların açılıp kapanacak vakit ve saatleri mahkeme reisi tarafından bir kıt'a i'lânnâme ile ta'yin ve kâtiblere beyan olunduktan sonra halka dahi malûm olmak üzere i'lânnâme-i mezkûr mahkeme divanhanesine ta'lik kılınacaktır.

Altmışikinci Madde — Müddei ve müddeialehy taraflarından kalem odalarına tevdi' ve teslim olunacak bilcümle senedât ve evrâk-ı sâire bir defter-i mahsusa kaydolunup esbabına başkâtip tarafından birer makbuz ilmühaberi itâ kılınacaktır.

Altmışüçüncü Madde — Kalem odalarına, teslim olunan senedât ve evrâk-ı sâirenin taraflarına i'tâsı zımnında eshâb-ı sened veya müteallikleri canibinden tahiren istid'a vuku' buldukça ve mahkeme reisi tarafından verile deyu buyurulmadıkça başkâtib o makule senedâtı ve suretlerini hiçbir kimseye vermeğe veya meallerini bildirmeğe bir veçhile me'zun olmayacaktır. Bunun hilafı harekette bulunur ise bundan dolayı mutazarrır olan eshâb-ı senedâtm zarar ve ziyanlarını tazminden mâada ekâl 100 kuruştan nihayet 1000 kuruşa kadar cezâ-yi nakdî ile terbiye ve bu kabahatin mükerriri vuku'unda me'muriyyetinden azl ve tebdil olunacaktır.

Altmışdördüncü Madde — Başkâtib vereceği evrak ve senedât suretlerini asıllarına mutabık olduğunu tasdikan imza ve temhir edip resmen amel ve i'tibâra şayan olmak üzere mahkeme mührü ile dahi temhir kılınacaktır, işbu suretler asıllarına mutabık olmayarak mealleri tebdil ve tağyiri birle tanzim ve i'tâ olunmuş olur ise bundan dolayı ya'ni verdiği evrak ve senedât suretlerinin aslına adem-i mutabakat ve teğayyür-i ma'nasından nâşi başkâtib mes'ul tutulup mutazarrır olan kimselerin zarar ve ziyânını tazmine mecbur olacaktır.

Altmışbeşinci Madde — Başkâtibe hıfz olunmak üzere teslim ve i'tâ olunan senedât ve evrak-ı sâire reîs-i mahkeme tarafından emrolunmadıkca hiçbir kimseye verilemeyeceğinden başka i'tâsı emrolunduğu halde dahi verilmezden evvel bir varakaya ayniyle birer suretleri çıkarılıp çıkarmış olan kâtib ile başkâtib taraflarından imza ve temhir olunacaktır. İşbu ayniyle çıkarılacak suretler asıllarına mutabık oldukları mahkeme reisi tarafından bi't-tasdik asıllarının iadesine kadar asıl hükmünde hıfz ve isti'mal olunacaktır.

Altmışaltıncı Madde — Mahkemelere teslim ve i'tâ veyahut emaneten vaz' ve tevdi' olunan bilcümle mebâliğin mikdarı kalem odalarında mahsusan tutulacak bir sandık defterine rakamdan başka yazı ile dahi kayıd ve işaret olup teslim edenlerin yedlerine i'tâsı lâzım gelen makbuz ilmühaberleri başkâtib tarafından imza ve temhiri birle matbu' koçanlı defterinden kesilip verilecektir.

Altmışyedinci Madde — Kalemlerde bulunacak, ticâret mal sandıkları haftada bir kerre mahkeme reisi tarafından bakılıp teftiş ve

defteri tasdik olunacaktır. Zikrolunan sandıklar iki kilitli olup birinin anahtarı reis ve diğèrininki başkâtip nezdlerinde hıfz kılınacaktır.

Altmışsekizinci Madde — Mevâdd-ı sabıkada zikri sebkât eden vesâik tutulması lâzım gelen bilcümle defâtir şîrâzeli kitab şeklinde olup reîs tarafından sahifeleri numara vaz' ile işaret ve her haftada bakılup teftişine dikkat olunacaktır.

Altmışdokuzuncu Madde — Kalemlerinin umuru yani muhâkim-i ticâret mazbata ve i'lamlarının vesâir evrakının tanzim ve tashihi ve kaydı ve mahalline i'tâsı ve defâtir-i mütenevviyanın hüsn-i suretle tutulması hususları evvel emirde reîs tarafından kâtiblere başka başka taksim ve tevzi' olunup bunların herbiri vezâif-i me'muriyyetlerini bilip vaktinde ve sırasında temâmiyle ifâ etmeye sa'y ve gayret ederek mahkemenin umur ve hususu ber-vech-i matlub sür'at ile görülecektir.

Yetmişinci Madde — Başkâtib ile şâir kâtiblerin herbiri me'muriyyetlerine âid olan her dürlü umurun hüsn-i ifâsına mecbur olup teklif olundukta ifâ etmediği halde reis tarafından tenbîh olunacak ve icâbı takdirinde yerine aharının ta'yîni suretine teşebbüs kılınacaktır.

Yetmişbirinci Madde — Beher üç malıda bir defa kâffe-i Ticâret Mahkemelerinin başkâtibleri Ticâret Mahkemesine ol aylar zarfında vürûd edip i'lâma raptolunmuş veyahut henüz derdest-i rü'yet bulunmuş olan bilcümle deâvînin müfredat defterini hülâsa kuyûdundan ihraç ve tanzim ile Ticâret Nezâretine i'tâ ve irsal etmeye me'mur ve mecbur olacaktır ve sene-i kâmile hitâmında umûmî bir

hülâsa yapıp ve aslına mutabık olduğu reîs-i meclis tarafından tasdik olunup kezâlik Nezârete i'tâ kılınacak ve işbu hülâsa-i seneviyye Nezâret tarafından dahi Dersaâdette tab' ve neşrolunan gazetelere elsine-i muhtelif üzere derc ve i'lân ettirilecektir.

Yetmişikinci Madde — Ticâret Mahkemeleri re'isleri her dürlü evrakın ve mühür ve imzalarının tasdikini imzaları ve mahkemenin mührü ile icra edeceklerdir. Fakat Memâlik-i Mahrûsanin her tarafında mu'teber ve kabule şayan olmak üzere rüesâ-yı mumaileyhimin imzaları ve mahkemelerin mühürleri Dersaâdet'te ise Ticâret Nâzırı tarafından ve taşralarda ise mahallî hükümeti büyük me'muru canibinden tasdik kılınacaktır.

Yetmişüçüncü Madde — Her bir Mahkeme-i Ticârette bulunacak tercümanlar mahallince lüzumu mikdar maaş ile muvazzaf olacaklardır bunların vezâif-i me'muriyyetleri Türkçe lisânını bilmeyen eshâb-ı mesâlihin ifâdât-ı vakıalarını lisânen vesâir lisan üzere irâe olunan raporto ve senedât ve evrâk-ı sâireyi tağyir-i ma'na etmeksizin tahriren tercüme ve beyan etmekten ibaret olacaktır.

Yetmişdördüncü Madde — Zikrolunan tercümanlar tahriren olan tercümeleri imza ederek lisânen veya tahriren olan tercümeleri aslına mutabakat etmez ise bundan dolayı eshâb-ı mesâlihe terettüp edecek zarar ve ziyandan mes'ul ve tazmine mecbur olacaklardır.

BEŞİNCİ FASIL

Dersaâdet İstinaf Dîvânının teşkiline dâirdir,

Yetmişbeşinci Madde — Rü'yet-i deâvî-i ticârete dâir çıkarılacak nizâmnâmede ber- vech-i tafsil beyan olunan şerait

iktizâsınca mücâz olacak istinaf maddelerinin yani mehâkim-i ticâretin birinde fasl ve hükmolunmuş olan bir dâvanın ilâmı aleyhinde vuku' bulacak şikâyetin mercii olmak ve o makule i'lâmâtı bil-mütâlea aleyhlerinde ika olunan şikâyet şeraiti istinafa muvafık ise da'vâyı ez-ser-i nev rü'yet eylemek üzere Dersaâdette Ticarethanede mahsus bir İstinaf Dîvânı olacaktır.

Yetmişaltıncı Madde — İşbu istînâf-ı da'va dîvânı Ticâret Nâzırı bulunan zâtın riyâset-i tahtında olarak üç dâimi ve beş muvakkat a'zâdan müretteb olacaktır.

Yetmişyedinci Madde — Bâlâda mezkûr onuncu ve onbirinci ve onikinci maddelerde, munderic olan ahkâm İstinaf Dîvânı'nın a'zâ-yi dâimesi haklarında dahi mer'iyü'l-icra olacaktır.

Yetmişsekizinci Madde — İstinaf Dîvânı'nın muvakkat a'zâsı Ticâret Mahkemeleri'nde muvakkat a'zâlıkta bulunmuş ve me'muriyyetini hüsn-i ifâ ve vikaye-i namus ile temeyyüz ve tahayyüz eylemiş ve bulunduğu mahkemeden hüsn-i hâlini hâvi şehâdetnâme almış olan mu'teberân-ı tüccardan olarak Dersaâdet Ticâret Mahkemesi'nin re'is ve hey'et-i mecmu'ası ve Ticâret Nezâreti marifetiyle intibah ve bâ-mazbata bi'l-istîzan irâde-i seniyye taallûku ile nasb ve ta'yin olunacaktır.

Yetmişdokuzuncu Madde — Bâlâda muharrer onyedinci ve onsekizinci ve ondokuzuncu ve yirminci ve yirmibirinci ve yirmiikinci maddeler ahkâmı Dîvân-ı İstinaf a'zâ-yı muvakkatesi haklarında dahi câri olacaktır.

Sekseninci Madde — İşbu istinaf Dîvânında bir tercüman ve bir başkâtib ile bir kaç kâtib ve lüzumu mikdar mübaşirler bulunacaktır. Bunlar işbu Ticâret Kaanûnnâmesi zeylinin yirmi dördüncü ve yirmibeşinci maddelerinde mastur olan ahkâma tatbîkan intibah ve ta'yin kılınacaktır.

Seksenbirinci Madde — İstinaf Dîvânı'nın me'murları her kimler olur ise olsun bâlâda muharrer yirmialtıncı maddede ta'yin olunan usûl-i tahlîfiyye bunlar haklarında dahi icra olunacaktır.

Seksenikinci Madde — İstinaf Dîvânı'nın re'isten maada a'zânın nısfından bir nefer ziyâde hazır olmadıkça hiçbir da'vâya karar verilemeyecektir.

Seksenüçüncü Madde — Ticâret Mahkemeleri'nin umûr-ı dahiliyyesine dâir dördüncü fasılda mastur olan maddelerin cümlesi İstinaf Dîvânı'nın umûr-ı dâhiliyyesi hakkında dahi mer'ıyyü'l-icra olacaktır.

ALTINCI FASIL

Protesto usûlüne dâirdir.

Seksendördüncü Madde — Poliçe hakkında olunacak protesto hâmil-i poliçe veyahut vekil istid'ası ile icra olunacaktır.

Seksenbeşinci Madde — Ticâret Kanûnnâme-i Hümâyûnu'nun yüz otuz ve yüzotuzikinci maddelerinin ahkâmı zîrde muharrer seksenaltıncı ve seksenyedinci maddelerde tasrih ve îzah olunmağla işbu maddeler ol-veçhile merî olacaktır.

Seksenaltıncı Madde — Bir poliçenin adem-i kabulünden veyahut bedelinin adem-i te'diyesinden dolayı lâzımgelen protesto

üzerine keşîde olunan şahsın sakin olduğu mahalde bulunan Ticâret Mahkemesi kalem odası veya ticâret kañçılaryası canibinden icra olunacaktır ol mahalde Ticâret Mahkemesi veyahut kañçılaryası olmadığı takdirde zikrolunan protesto mahallî hükümet tarafından şerâit-i mukarreresine tatbîkan bi'l-icrâ mu'teber tutulacaktır.

Seksenyedinci Madde — Tüccar ve eşhâs-ı sâire tarafından şahadetname kılıklı tanzim olunan evrak bâlâda ve Kanûnnâme-i Ticârette şeraiti mukarrer olan protesto yerini tutamayacaktır zayi' olan Poliçe hakkında dahi Kanûnnâme-i mezkûrun yüzyedinci maddesinden yuzonbirinci maddesine değin münderic olan şeraite müracaatla hareket olunacaktır.

Seksensekizinci Madde — Protesto usûlü poliçe kimin üzerine çekilmiş ise anın ve lede'l-iktiza bedelini te'diye etmek üzere poliçe derûnunda beyan kılınmış olan eşhasın ve bi't-tavassut poliçeyi kabul etmiş olan üçüncü bir zâtın mahall-i ikametlerinde bir nüsha olmak üzere yazılıp taraflarına birer musaddak sureti gönderilerek icra kılınacaktır.

Seksendokuzuncu Madde — Poliçe kâğıdında üzerine keşîde olunan şahsın mahall-i ikameti doğru beyan olunmadığı ve aranılıp da bulunamadığı halde protesto usûlünün icrasından evvel her ne kadar taharri olunmuş ise bulunamamış olduğunu mutazammın memuru tarafından bir kıt'a ilmuhaber tanzim ve i'tâ olunduktan sonra protesto usûlü dahi bi'l-icra mahallinde Ticâret Mahkemesi veyahut kañçılaryası mevcud olduğu takdirde kapularına ve olmadığı surette hükümet kapusuna bir kıt'a sureti takdim kılınacaktır.

Doksanıncı Madde — Bir poliçe bedelinin adem-i te'diyesinden dolayı icrası lâzımgelen protesto usûlünün mukarrer olan ahkâmı bir dâyinin emir ve sipariş edeceği mahalle verilmek üzere yazılan tahrirler hakkında dahi mer'iyü'l-icra olacaktır işbu zikrolunan protesto usûlü bir kontrat veya bir teahhüd mukavelesi ahkâmının adem-i icrasından veyahut icrasının te'ehhüründen tanzim olunacak protestolar hakkında dahi îcâb-ı maslahata göre mes'elesi tebdil ve tağyir olunarak icra kılınacaktır.

YEDİNCİ FASIL

Zarar ve ziyayı tazminine dâirdir.

Doksanbirinci Madde — Bir şey'in verilmesi veyahut yapılması hususuna dâir olan bir kontrat veya bir teahhüd ahkâmının adem-i icrasından veyahut icrasının teahhüründen dolayı müteahhiden iddia olunan tazminat hususu teahhüd eylediği maddenin icrası için müteahhid tarafından resmen ve tahriren ihtar kılınmadıkça lâzım gelmeyecektir fakat müteahhidin teahhüd ettiği şey bir va'de-i mukarrere mürurundan sonra i'tâ veya tanzim ve tesviye olunur mevaddan olmadığı ve icra olunmaksızın va'de-i mezkûre munkaziye olduğu halde müteahhidin ihtar kılınmasına hacet olmayarak zarar ve ziyan tazminine mecburiyyeti iktiza edecektir kezâlik teahhüd hususu bir şey'in yapılmamasına dâir olup da müteahhid bunun aksi harekette bulunur ise ihtar ve protesto olunmaksızın zarar ve ziyan tazminine mecbur olacaktır.

Doksanikinci Madde — Müteahhidin ihtarı keyfiyyeti bir ihtarname veya protesto ve sair bu misillû varaka-i resmiyenin

tebliğiyle icra olunacaktır bir de asıl mukavele senedinde müteahhid olan zât va'desinin inkızâsında teahhüd eylediği şey'i ifâ etmediği halde ihtara hacet olmaksızın va'de-i muayyenenin inkızâsı ihtar ve protesto makamında addolunacağına dâir mezkûr mukavele senedinde bir şart mevcut ise işte o şart mucebince va'denin inkızâsı ihtar ve protesto makamında tutulacaktır.

Doksanüçüncü Madde — Bir müteahhid gerek teahhüdünün adem-i icrasından ve gerek te'ehhüründen dolayı bir güne hilesi olmamış olsa dahi lâzım gelen zarar ve ziyanı tazmin etmeye mahkûm olacaktır taahhüdünün adem-i icra veya te'hiri kendûsuna özr olunamayan sâir bir sebebden neş'et etmiş ise ol-vakit mahkûm olmayacaktır.

Doksanördüncü Madde — Müteahhid bir kuvve-i galibe veya bir kazadan dolayı teahhüdünü icra edememiş olur veya yapmasına me'zun olmadığı şey'i yapmış bulunur ise hiçbir zarar ve ziyan tazminine mecbur olmayacaktır.

Doksanbeşinci Madde — Müteahhidin istihsâline hakkı olan tazminat kaide-i umûmiyye üzre etmiş olduğu zarar ve mahrum kaldığı kârın ifâsından ibaret olup ancak müstesna olan ba'zı tazminat hakkında mevadd-ı âtiyede muharrer ahkâm-ı muhtelif veçhile hareket olunacaktır.

Doksanaltıncı Madde — Müteahhid teahhüdünü hilesiz olarak icra edemediği halde ne mikdar zarar ve ziyan tazmin etmesi lâzım geleceği tarafeyn beyninde kontratonun hîn-i taziminde tezekkür ve

teferrüs olunmuş veyahut tezekkür ve teferrüsü kabil bulunmuş ise ol mikdar zarar ve ziyanın tazminine mecbur olacaktır.

Doksanyedinci Madde — Mukavelenin adem-i icrası müteahhidin hile ve desisesinden neş'et etmiş olsa dahi müteahhidin tazminatı adem-i icra keyfiyyetinden dolayı doğrudan doğruya vuku'bulan zarar ve mahrum kılındığı kârının ifâsından ibaret olacaktır.

Doksansekizinci Madde — Derûn-ı mukavelede tarafeynden her kangısı teahhüdünü ifâ ve icra edemez ise diğer tarafa tazmin olarak bir muayyen mikdar meblâğ vermesi beyan ve şart kılınmış olduğu halde andan ziyade ve noksan verilmesi caiz olmayacaktır.

Doksandokuzuncu Madde — Akçe te'diyesinden ibaret olan teahhüdât icrasının teahhüründen dolayı tazmînat-ı lâzimesi olarak yalnız ol meblâğın mâhiyye yüzde birden güzeştesinin ifâsı hükmolunacaktır işbu faiz hususu dâyin bir güne zarara duçar olduğunu isbâta mecbur olmaksızın hüküm ve tesviye kılınacaktır ve bir deyn senesinde faiz mukavelesi olmadığı halde ol alacağın güzeştesi protesto olunmuş ise protesto târihinden olunmamış ise istid'a buyruldukları târihlerinden hesap olunması lâzım gelecektir.

Yüzüncü Madde — Teraküm eden güzeştelere için güzeşte alınması ancak muhakeme zımnında bir istid'âya veya bir mukavele-i mahsûsaya mütevakıf olup fakat akâl bir sene-i kâmile mürur etmeksizin güzeştesinin güzeştesi istihsal olunması caiz olmayacaktır.

Yüzbirinci Madde — Va'deleri mürur etmiş olan icar bedelleri için güzeşte istihsaline kezâlik vaki' olacak istid'a buyruldukları

târihinden veyahut tarafeynden bunun için tanzim olunmuş olan mukavele senesinde beyan kılınan günden i'tibaren hüküm caiz olacaktır.

Yüzikinci Madde — Protesto ve istid'a ve i'lâm harçları ve sâir nizâmen makbul olan bi'l-cümle deâvi masarifini davasında hakkı tebeyyün eden tarafın haksız taraftan istihsal ve istirdada salâhiyeti olacaktır fakat tarafeyn da'vâlarının ba'zı hususlarında haklı ve ba'zısında haksız çıkarlar ise iki tarafın harç ve masarifinin mecmûunun cümlesi veyahut bir mikdar-ı münâsibinin bunlar beyninde alâ-tariki'l-muâvaza tesviyesi ve kezâlik tarafeyn zevc ile zevce ve silsile-i peder veya valide ile evlâd ve birader ile hemşire veyahut sıhren bu derecelerde akrabâdan buldukları takdirde masraflarının hükmü Ticâret Mahkeme ve divanlarının taht-ı re'yelerinde bulunacaktır. Fi 9 Şevval sene 1276/30 Nisan 1860

EK 2:

USUL-I MUHAKEME-İ TİCARET NİZAMNAMESİ

METNİ

BAB-I EVVEL

DAVANIN SURET-İ BED' VE RU'YET VE FASLI BEYANINDADIR

FASL-I EVVEL

İSTİDALARA DAİRDİR

1. madde: Her bir istida varaka-i sahiha üzerine muharrer arzuhal ile beyan olunur.

2. madde: Arzuhalde yevm ve şehir ve sene tarihleri ve müddei ve müddeaaaleyhin ismi ve şöret ve sanatları ve ikametgahları ve müddei veya müddeaaaleyh teba-i Devlet-i Aliyeden olmadıkları halde hangi devlet tebasından buldukları ve müddea ile hülasa-i edilesi ve davanın hangi mahkeme-i ticarete ruyet olunması hususları tahrir kılınmak ve arzuhal dahi sahibi tarafından imza veya temhir olunmak lazımdır. Hususat-ı meşruhayı câmi' olmayan arzuhal makbul değildir.

3. madde: Davanın hangi ticaret mahkemesinde ru'yet olunması iktiza edeceği maddesi bervech-i âtî tayin olunur.

Evvela, müddei davasını müddeaaaleyhin ikametgahı olmadığı halde muvakkaten bulunduğu veyahut menşe-i iddia olan eşyanın taahhut ve teslim

olunduğu veya akçenin tediye olunacağı mahaller mahkemelerinden herhangiisinde murad eder ise fasl ve ru'yet ettirmeye muktedir olur.

Saniyen, Şirket-i hususiyeden maada her bir Şirket azasından veyahut hariçten bir Şahs-ı aher tarafından Şirket aleyhine olunan dava ol Şirket bâkî oldukça merkezi mahkeme-i ticaretinde ve eğer Şirket münfesih olup da muhasebesi kat' olunmuş ise Şürekadan müddeaaaleyh olan kimesnenin ikametgahı ticaret mahkemesinde fasl ve ru'yet kılınır.

Salisen, bir Şahs-ı müteveffanın eshab-ı matlubu tarafından vuku' bulan dava, müteveffanın terekesi henüz taksim olunmamış olduğu halde tereke hangi mahalde taksim olunur ise oranın mahkeme-i ticaretinde ve taksim olunmuş bulunduğu takdirde müddeaaaleyh olan veresenin ikametgahlarının mensup olduğu ticaret mahkemelerinde ru'yet kılınır.

Rabian, iflasa müteallik dava, Şahs-ı müflisin ikametgahı mahkeme-i ticaretine ru'yet olunur.

Hamisen, bir davanın ru'yeti esnasında o davaya müteallik olarak taahhüt ve kefalet maddelerinden dolayı diğer bir dava hudus eder ise dava-yı hâdisede dava-yı asliyenin ruyet olunduğu mahkeme-i ticarete havale olunur. Fakat dava-yı asliyenin mücerred dava-yı hâdisede müddeaaaleyh olan kimseyi kendi mahalli mahkemesinden başka bir mahkemeye ihzar muradı ile tasni' olunmuş olduğu halen veya bazı evrak ve senedat delaletiyle sabit olur ise ol halde taahhüt ve kefalet davasında müddeaaaleyh bulunan Şahsın ihzar olunduğu mahkemeden nakl-i davaya hakk-ı salahiyeti vardır.

4. madde: Dersaadette ticaret nezaret-i celilesi canibinden ve taşralarda en büyük mahalli memuru taraflarından havale olunmadıkça ticaret mahkemelerinde arzuhal kabul olunmayacaktır.

5. madde: Arzuhalin havale kılındığı akibinde havi olduğu dava için mahsus bir mübaşir tayin olunup memuriyetini mübeyyen yedine bir pusula verilecektir.

İKİNCİ FASIL

TARAFEYNİN SURET-İ CELP VE İHZARI BEYANINDADIR

6. madde: Tarafeynin bir yevm-i muayyende mahkemeye celp ve ihzarları arzuhallerin defterlere kayıtları tarihi sırasınca icra olunur. Fakat müsta'cel olan davalar müstesnadır.

7. madde: İhzar pusulası iki nüsha üzere olarak Türkçe ve mahallinde ekseriyet üzere müsta'mel olan sair lisanca tahrir olunarak reis-i mahkeme tarafından imza ve mahkeme mührü ile temhir olunacaktır.

8. madde: İhzar pusulasında yevm ve şehir ve sene tarihleri ve müddei ve müddeaaaleyhin isim ve şöhret ve sanatları ve ikametgahları ve teba-i ecnebiyeden oldukları halde hangi devlet tebasından buldukları ve mübaşirlerin isim ve şöhret ve mahalleleriyle mensup oldukları daire ve müddea ile hülasa-i edilesi ve hangi mahkemede ru'yet olunacağı ve tarafeynin mahkemede hazır olmaları için verilen mahal veyahut tayin olunan gün beyan ve tasrih olunur ve hususat-ı meşruhayı câmi' olmayan pusula gayr-ı muteber tutulur.

9. madde: Tarafeynin ikametgahları Avrupa ve Asya kıtalarında vaki' memalik-i berriye-i Osmaniye'de bulunduğu halde mahkemede hazır olmaları için verilen mehl-i ihzar pusulasının kendilere tebliği tarihinden itibaren sekiz gün olup fakat tarafeynin ikametgahları mahkemenin bulunduğu mahalle beheri altı saat itibariyle her kaç günlük merhale ise her merhale için mahall-i mezkur üzerine bir gün zam olunacaktır.

10. madde: Celp olunacak olan kimesnenin ikametgahı memalik-i ecnebiyede olup da memalik-i mahrusede bulunması cihetle bizzat kendisine ihzar pusulası tebliğ olunduğu halde yalnız bulunduğu mahallin mesafesi itibariyle müddet-i mehil zam olunur. Fakat icabı takdirinde işbu müddet-i mehil reis tarafından daha temdit olunabilir. Dava mevadd-ı müsta'celeden olduğu halde müddeinin istida-yı mahsusu üzerine reis müddet-i kalile zarfında veyahut tarih-i istidanın ertesi günü derhal müddealeyhin celbine mübaderet edebileceği misillü mukteza-yı hale göre müddeiden terettüp edebilecek tazminatın ifası için kefalet ve teminat-ı lazıme aldıktan sonra vikaye-i hukukî zımnında müddealeyhin eşya-yı menkulesinin zapt ve hıfzına ruhsat verilebilir.

11. madde: Anifen beyan olunduğu üzere müddet-i kalilede celp ve ihzar keyfiyeti tarafeynden ikametgahı olmayan şahıs hakkında ve müteheyi-i hareket olan sefineleri edevatı ve kumanyası ve taifesi ve tamiri maddelerinde ve navl ve kontoratoları ve hamule senetleri misillü sair bilcümle müsta'cel olan ve muvakkaten hüküm ve icra kılınması lazım gelen dava-yı ticaret-i bahriye hususlarında dahi cari olabilir.

12. madde: Mahkemeye ihzar olunacak şahsın ikametgahı Avrupa ve Asya kıtalarında vaki' memalik-i berriye-i Osmaniye haricinde olarak memalik-i bahriyesinden Kıbrıs ve Girit ve diğer Cezayir Bahr-i Sefid ise iki ay ve yine Memalik-i Osmaniye'den Afrika sevahil-i şimaliyesinde vaki' mahaller ile Memalik-i Şahane'ye hemhudut olan memalik-i ecnebiyede ise dört ay ve Avrupa kıtasında Memalik-i Mahruseye hemhudut olmayan memalik-i ecnebiyede ise altı ay ve zikr olunan memalikten başka Afrika ve Asya ve Amerika ve Cezayir Bahr-ı Muhit'te vaki' memalik-i baidede ise bir sene mehil i'ta olunur. Fakat Devlet-i Aliye ile

muharip olan bir devletin memalikinginde bulunur ise muayyen olan mehil iki kat hesap olunur.

13. madde: İhzar pusulasının bir nüshası ihzar olunacak kimsenin bizzat kendisine veyahut ikametgahında kendisiyle sakin bulunan akraba veya hizmetkarlarından birine mübaşir marifetiyle ita ve teslim olunur.

14. madde: İhzar pusulasının ihzar olunacak kimseye mutlaka ikametgahında teslimi iktiza etmeyip hariçte tesadüf olunur ve gemide dahi bulunur ise yedine i'tası caizdir.

15. madde: Mübaşir ihzar pusulasının bir nüshasını olvecihle ihzar olunacak kimesneye veyahut ikametgahında bulunan akraba ve hizmetkarlarından birine bili'ta diğer nüshasını dahi teslim olunan kimesne tarafından imza veya temhir ettirip mahkeme kalem odasına teslim ve iade edecektir.

16. madde: İhzar pusulası teslim olunacak şahıs yazı bilmediğini ve mührü dahi olmadığını beyan veyahut imza ve temhir eylemekten istinkaf eder ise o halde mübaşir ihzar pusulasının mahalle muhtarı ile merkumun iki nefer komşusuna sebebinin tahrir ve tasrihi ile beraber zirlerini imza ve temhir ettirecektir.

17. madde: İhzar olunacak şahıs teba-i ecnebiyeden olduğu halde ihzar pusulası mensup olduğu sefaret konsolosu veya tercümanı vasıtasıyla tebliğ ve i'ta olunmak lazım gelir. Ve mübaşirin yedinde kalacak diğer nüshası dahi mümaileyhimadan birisine getirilmiş olduğunu müşir imza ettirilecektir.

18. madde: Geçen altı maddede muharrer şeraite tamamiyle riayet olunmadığı halde tebliğ hususu keenlemyekün hükmünde addolunur.

19. madde: Mübaşirin kusurundan naşi ihzar pusulasının itibardan sükutuna hükmolunduğu halde mübaşir iptal olunan pusula ve muhakeme masraflarının itasına

ve iktiza ederse tarafeynin vaki olan zarar ve ziyanlarının tazminine mahkum olabilir. İcabına göre memuriyetinden dahi tard olunabilir.

20. madde: İhzar pusulası mahkeme-i ticarete ihzar olunacak olan,

Evvela, bir idare-i miriye veya belediye ise merkez-i idareleri mahallinde ikametgahları addolunan kalemlerine ve başmemurları yedine ve merkez-i idare olmayan mahallerde muayyen memurlarının kendilerine veya kalemlerine

Saniyen, ticaret şirketleri ise bâkî oldukça ikametgahlarında müdürleri ve müdürleri olmadığı halde şürekadan birisi yedine veya ikametgahına

Salisen, iflası hâlî veyahut eshab-ı matlubun heyet-i mecmuası ise sindikleryani vekiller yedine veya ikametgahlarına tebliğ ve ita olunur.

Rabian, ihzar olunacak kimselerin Memalik-i Mahruse'de malum bir ikametgahları veyahut mahall-i süknaları olmadığı halde ihzar pusulası mahkeme reisinin emriyle davanın havale olduğu mahkeme-i ticaret divanhanesine talik ve bir sureti dahi gazetelere ve bahusus ihzar olunacak kimsenin kendi lisanı üzere tab' olunan gazeteye derc ile ilan kılınır.

Hamisen, ihzar olunacak kimse mahkeme-i ticaretin daire-i hükmü haricinde bir mahalde mukim ise ihzar pusulası bila tehir kendisine tebliğ ve ita olunmak üzere reis-i mahkeme tarafından tahrir olunacak mektuba leffen o mahallin büyük memuruna irsal olunur ve bu mektubu mübaşir posta kalemine getirerek teslimini müşir bir kıta muvarrah ve memhur ilim ve haber alıp getirecektir.

Sadisen, ihzar olunacak şahıs memalik-i ecnebiyede mukim olduğu halde ihzar pusulası serian ikametgahına isal olunmak üzere kezalik reis-i mahkemenin bir kıta' tahriratına leffen umur-ı hariciye nezaretine irsal olunacaktır.

ÜÇÜNCÜ FASIL

TİCARET MAHKEMELERİNDE MUHAKEMATIN ALENİ OLMASI VE UMUR-I ZABITANIN SURET-İ İCRASI BEYANINDADIR

21. madde: Mehakim-i ticarete ve divan-ı istinafda mürafaat alenen icra olunur. Fakat alenî muhakeme takdirinde mucib-i ar ve hacalet olacak bir şey olduğu veyahut sair güna bir mahzur-ı kavi bulunduğu halde badehü sebep ve illeti ticaret nezaretine beyan olunmak şartıyla mürafaanın alenî olmayarak icrasına meclisce bittezkir karar verilebilir.

22. madde: Esna-yı muhakematta meclis odalarının umur-ı zabıtası reis bulunan zata muhavveldir.

23. madde: Mecliste istima-ı muhakemat için hariçten bulunacak kimesneler levazım-ı edebe riayetle sükut üzere duracak ve nizamın vikayesi için reis tarafından her ne emrolunursa derhal tamamiyle icra kılınacaktır.

24. madde: Esna-yı muraafaada her kim olur ise olsun sükut etmez veyahut tarafeynin ifadelerini ve azanın kelimeleri ve gerek reisin emir ve tenbihi ve mahkemenin hüküm ve kararı hakkında tahsin veya takbihi mutazammın bir güna işaret ve hareket eder veyahut her nasıl ise gürültü vukuuna sebep olur da reis tarafından olunacak emir ve tenbihe itaat etmez ise kalkıp gitmelerine emir olunarak inkiyat etmediği halde derakap ahz ve girift olunup keyfiyet bir mahallin zabıt defterine kayıt ve işaret ve reisin bir kıt'a memhur pusulasıyla yirmi dört saat haps olunmak üzere tevkifhaneye irsal kılınır.

25. madde: Gürültüye sebep olan kimesne mahkeme-i ticaret memurlarından olduğu halde madde-i sabıkada beyan olunan cezadan başka birinci defa bir aydan ziyade olmamak üzere memuriyetinden tebid olunur.

Mahkum olan memur bu hüküm üzerine istinaf etse bile işbu mücazat bila tevakkuf icra kılınır.

26. madde: Azanın veya sair memurin-i mahkemenin icra-yı memuriyetleri esnasında namusuna dokunmak veya bunları ihafe etmek misillü harekete cesaret edenler reisin tahriren vuku' bulacak emri üzerine derhal ahz ve girift ile tevkifhaneye irsal olunur. Ve yirmi dört saat zarfında bilistintak töhmetini ispat eder suretle memuru canibinden yapılacak takrir üzerine yirmi dört saattan bir haftaya kadar hapse ilka ve yirmi beyaz beşliğe kadar ceza-yı nakdi ahz ile dahi mücazat olunmasına mahkeme tarafından hükmolunur. Müttehem derakap ahz ve girift olunamadığı halde dahi aleyhine salifüzzikr cezalar gıyaben hüküm olunup fakat bu babda yapılacak ilamın kendisine veya ikametkahına tebliği tarihinden on gün müruruna kadar gelip hapsolunmak üzere kendiliğinden gelir ise o halde ref'-i davaya hakkı olur.

27. madde: Müttehem balada mezkur cezalardan eşedd-i mücazata şayan görülür ise o halde Ceza Kanunnamesi ahkamına tatbiken muhakeme ve tedibi icra olunmak üzere keyfiyet icap eden cünha veya cinayet divanına havale kılınır.

DÖRDÜNCÜ FASIL

TARAFEYNİN MAHKEMEYE GELMELERİ VE DAVANIN

SURET-İ RUYETİ BEYANINDADIR

28. madde: Tarafeyn mahkemeye bizzat gelmeye veyahut vekalet-i mutebere itasıyla vekil irsal eylemeye mecbur bulunacaklardır. Vekalet-i mutebere asl-ı dava-yı vakıaya mahsus olmak iktiza ederse de ol davaya şamil olabilecek vekalet-i mutlaka dahi muteber addolunur. İşbu vekalet suret-i resmiyede veyahut

yalnız müvekkilin mühür veya imzasıyla tanzim olunmuş bir senede veyahut ihzar pusulası üzerine tahrir olunabilüp fakat suret-i resmiyede olmadığı takdirde imza veya mühür müvekkilin olduğu hasmı tarafından tasdik olunmak icap eder.

29. madde: Vekaletname mürafaadan ol hakeme baş katibine ibraz olup tarafından görülmüştür diye bila harç şerh verilmek lazımdır.

30. madde: Hiçbir kimesne muteber vekaletnameyi hamil olmadıkça veyahut mahkeme huzurunda tarafeynden biri canibinden tevkil kılınmadıkça vekalet edemez.

31. madde: Mahkeme-i ticaret ve divan-ı istinafta ruyet olunacak deavide reis ve azası ve katip ve tercümanlar ve mübaşirleri gerek memur oldukları mahkeme ve gerek mahal-i saire ticaret mahkemelerinde eshab-ı davaya vekalet edemeyecektir. Fakat marrüzzikr mahkeme memurları mehakim-i ticaret ve divan-ı istinafta kendi davaları için bizzat muhakeme olunmaklığa selahiyetleri olduğu misillü zevcelerine ve kendilerinin ve zevcelerinin âbâ ve ecdat ve evlat ve ahfatlarına ve vasisi buldukları yetimlere müteallik davalarda vekalet edebilirler.

32. madde: Beher hal tarafeyn istima olunmak üzere bizzat meclise gelmelerine resmen dahi karar verilebilir. Fakat gelmelerine bir mani-i şer'i olduğu takdirde hanelerine gidip takrirlerini almak için mahkeme azasından biri memur kılınır. Memur-ı muma ileyhe mahkeme katiplerinden biriyle tarafeynin kanunen memnu olan derecede akraba ve müteallikatından olmamak üzere iki şahidi bilistishab takriri alınacak şahsın ifadatını tahrir ve mezkur katip ve şahitlere dahi imza veya temhir ettirecektir.

33. madde: Tarafeyn bizzat mahkeme huzuruna gelip de mürafaanın ilk meclisinde netice-i hüküm lahik olmadığı halde mahkemenin bulunduğu mahalde ikametgahı olmayan taraf o mahalde bir ikametgah tayinine mecbur olacak ve işbu

ikametgah dahi mahkemenin zabıt defterine kayıt ve işaret kılınacaktır. Ve ikametgah tayin eylemediği halde mahkeme tarafından tebliği lazım gelen mevad ve lahik olacak hüküm dahi kendisine bildirilmiş gibi muteber olmak üzere mahkeme kalem ve odasına tebliğ olunacaktır.

34. madde: Muhaseme tamam bulmazdan evvel tarafeynden biri vefat eyledikte vuku-ı vefatı veresesini tarafından diğer tarafa usulü vechile tebliğ olunacaktır. Ve bu halde mahkeme vakıanın itmam ve rüyeti zımında diğer taraf dahi müceddeden arzuhal takdimiyle müteveffanın veresesini celp ve ihzar ettirmeye mecbur olup ettirmediği takdirde kendisine vefat husususunun tebliğinden sonra muhakemeye dair her ne yapılır ve ne karar verilir ise keenlemyekün hükümünde addolunur.

35. madde: Madde-i anifede beyan olunduğu üzere muhakeme-i vakıanın itmam ve rüyeti zımında celp ve ihzar olunan verese müddet-i muayyene zarfında mahkemeye gelmediği halde müteveffanın hin-i hayatında vuku bulmuş olan muhakemat iktizası üzere gıyaben fasl ve ruyet olunur. Fakat ol vecihle mahkum olan şahsın def'-i davaya selahiyeti olacaktır.

36. madde: Herkes davasını ispata mecbur olup edemediği halde davasından sakıt olur. Fakat tahlif faslında beyan ve tasrih olunacağı vechile ispattan aciz olan tarafın diğer tarafa yemin ettirmeye hakkı olacaktır.

37. madde: İspat-ı müddeaya zımında ibraz olunan evrak diğer taraftan kabul olunmaz veya inkar veyahut sahte olduğu iddia olunup da sahibi tarafından mamulün bih olması ısrar olunur ise hat ve hatem tahkik ve tatbiki faslında beyan olunacak usul ve kaideye tevfikân tahaddüs eden işbu münazaanın hasm ve faslına değin asl-ı davanın rüyeti tehir olunur. Fakat evrak-ı mezkure davanın ibaret olduğu birkaç

maddeden bir ikisine müteallik bulunduğu halde bunu için diğerleri tehir olunmayarak ruyet ve hükmolunur.

38. madde: Ruyet-i muhasebe ve muayene-i evrak ve defatir veyahut müşkil ve dolaşık davanın etrafıyla tahkik ve teftişi hususları zımnında tarafeynin bir komisyona veyahut hakemlere ihalesi iktiza eylediği halde mahkemenin bir karar-ı i'dadisi ile tarafeyni badelistima mümkün olduğu surette sulh etmeye ve olamadığı takdirde davanın usul-i kanuniyesine tatbikan bittetik ekseriyet-i ara ile esbab-ı mucibesini havi tanzim olunacak bir kıta raporto ile rey ve kararlarını beyan eylemek üzere üç veya beş komiser yahut hakem nasp ve tayin olunur. Şu kadar ki ihtilaf-ı ârâ vukuunda bu reylerin her birerleri esbab ve illetleri ile beraber mezkur raportoda veyahut diğer bir raporto ile beyan olunacaktır.

39. madde: Komisyon raportosu mahkemenin kalem odasına verilip reis-i meclis tarafından tayin olunacak günde tarafeyn hazır oldukları veya usulü vechile çağrılıp gelmedikleri halde lede'l-kırae olunacak ifadât ve itirazât üzerine meclisce bilmiüzakere tasdik veyahut tadil olunur. Fakat münazaa-i vakıayı hüküm sıfatıyla ruyet eylemeleri zımnında tarafeynden kompiromisosenedi ile komisyon azasına mezuniyet verilmiş ise o halde hükümlerin kararnameleri hakkında fasl-ı mahsusunda mestur ahkama tatbiken hareket olunur.

40. madde: Mahkeme-i ticaret raporto ahkâmının cümlesini veya bazısını adem-i tasdik ile münazaa-i vakıanın meclisce faslı için raportoda izahat-ı kafiye göremediği takdirde tarafeynden talep olunmasıyla müceddeden bir komisyon teşkiline karar verilebilir. Ve işbu komisyon dahi lüzum göreceği izahatı sabık komisyon azasına sual etmeye muktedirdir.

41. madde: Komisyon azasının intihabında tarafeynin imtina veya adem-i ittifakları takdirinde mahkeme-i ticaret tarafından intihab ve nasp olunur.

42. madde: Ahad-ı tarafeynden birinin mahkeme azasından birini red edebilmek hakkında fasl-ı mahsusunda beyan olunacak esabab-ı kanuniye komisyon azasından birinin reddi hakkında dahi cari olur. Şu kadar ki işbu red maddesi aza-yı mezkurenin nasbı tarihinden üç gün zarfında mahkeme-i ticarete arz ve teklif olunmak lazım gelir.

43. madde: Komisyon azası memuriyetlerini bir kere kabul etikten sonra mahkeme tarafından tasdik ve kabul olunacak mevani-i kaviye vaki olmadıkça memuriyetlerini terk edemez.

44. madde: Komisyon azasından birinin vefatı veya kabul olunmuş istifası vukuunda yerine ahar bir kimesne nasp ve tayin olunur.

45. madde: Müşevveş ve pürüzlü bir davanın teshil-i ruyeti için tarafeynin ifadat-ı vakıaları ve ibraz edecekleri evrak mealleri üzerine beyan-ı rey etmeksizin fakat keyfiyet-i halin esbab ve illetlerinin hülasaten ba raporto beyanı zımında mahkeme-i ticaret kendi azasından dahi birine ol davayı havale edebilir. İşbu raporto dahi tarafeyn hazır oldukları halde mecliste kıraat olunarak şayet bir güne sehv ve galat vukua gelmiş ise tarafeynin tashih ettirmeye selahiyeti olacaktır.

46. madde: bir davanın derece-i kifayede tahkik ve tedkik olduğu mahkemece anlaşıldıkta mürafaanın hitam bulmuş olduğu reisi tarafından ifade olunacak ve badehü tarafeyn hiçbir bahane ile irad-ı kelam edemeyip fakat bazı itirazat-ı vakıasını müşir derhal reise müzekkere i'ta edebilecektir.

BEŞİNCİ FASIL
TARAFEYN MÜVACEHESİNDE SENET VERİLEN HÜKÜMLER
HAKKINDADIR

47. madde: Hitam-ı mürafaadan sonra tarafeyn dışarı çıkarılarak reis-i meclis azanın reylerini toplayacaktır. Fakat ita-yı reyden mukaddem hafiyen müzakereye lüzum görüldüğü halde heyet-i meclis müzakere odasına çekilebilecektir.

48. madde: Müzakere olunup da heyet-i meclis ita-yı reye muktedir olabildiği halde derakap meclis odasına avdet edip hükmü tarafeyne beyan edecektir. Ve olamadığı takdirde beyan-ı hüküm keyfiyeti ileride olacak meclis günlerinden birine talik ile bu esnada müzakeresini idebilecektir.

49. madde: Verilecek hükümler reis ile beraber bilcümle azanın ittifak veya ekseriyet-i arasıyla yani mecmuunun nısfından ziyadesinin bir reyde bulunmasıyla hasıl olur.

50. madde: İki nev reyden ziyade rey hasıl olup da bunlardan hiç birisi mecmu-ı reylerin nısfından ziyadesine baliğ olamadığı surette bittekrar reyler toplanılarak adetce ekal bulunan taraf ekser olan taraflardan birine tebiyet etmeye mecbur olacaklardır.

51. madde: Mütesaviyen ihtilaf-ı ârâ vukuunda reisin veya riyasete kaim olan zatın reyi iki rey makamında tutulur.

52. madde: Karar-ı hüküm bir kere hâsıl oldukda reisi tarafından mecliste alenen beyan olunur.

53. madde: Bâlâda muharrer otuz ikinci madde mucibince tarafeynin bizzat gelmelerine hüküm lahik olduğu surette gelecekleri gününün dahi tayin olunması lazımedendir.

54. madde: Tarafeynden birinin tahlifine karar verildiği halde hangi maddeler üzerine tahlif olunacağı dahi tasrih kılınacaktır.

55. madde: Zarar ve ziyan itası hükmolunmasıyla beraber ne mikdar meblağ ita olunacağı veyahut henüz malum olmadığı surette müstedisi tarafından müfredat defterinin meclise itası beyan ve tenbih olunacaktır.

56. madde: Medyunun zarardide olup da sahihan bir hal-i müzayakada bulunduğu tahakkuk ve tebeyün ettiği ve tediye-i deyn için kendisine bu halden dolayı bir vade-i mutedile itası meclisce münasip görüldüğü halde asıl davanın hükmüyle beraber verilecek vade dahi sebepleri bilbeyan ita olunacaktır.

57. madde: Medyunun hali diğer alacaklıların istidası ile satılmış veya hal-i iflası vuku bulmuş ve firar edip aleyhine gıyaben dava olunmuş veyahut hapse ilka kılınmış veya dayinine ba-senet vermiş olduğu teminata hanel getirmiş olduğu halde medyun-ı merkum tediye-i deyn için bir mehil istihsaline nail olamayacağı misillü ita olunmuş olan mehilden dahi istifade edememesi lazımedendir.

58. madde: Ticaret Kanunnamesi'nin 114. ve 144. maddeleri mucibince bir poliçe senedi veya sipariş tahvili bedellerinin tediyesi için kezalik medyuna mahkeme tarafından bir mehil itası caiz olamaz. Fakat poliçe ve tahvil-i mezkur tüccardan olmayan kimesneler tarafından imza olunmuş olduğu ve bedelleri dahi umur-ı ticaretten dolayı bir borç olmadığı tahakkuk etmiş olduğu takdirde medyunun mehil istihsaline hakkı olur.

59. madde: Asıl bir davanın ruyeti esnasında bir muvakkat iddia dahi zuhur edip de mahkeme-i ticaret işbu iddia-yı muvakkatın ve gerek asıl davanın hüküm ve

kararını verebilecek derecede bulunduğu halde ikisini birden hüküm etmeye mecbur olacaktır Aksi takdirinde evvel bi evvel iddia-yı muvakkatı hüküm edip badehü asıl davanın icabına bakacaktır.

60. madde: Vaki olan iddia bir sened-i resmî veya medyunun muterif olduğu bir taahhüt veyahut istinaf olunmamış olan bir hükm-i sabık üzerine müesses olduğu halde buna dair hükm-i lahik olduktan sonra istinafi için istida olursa bile iddia-yı mezkurun hüküm ve kararıyla beraber muvakkaten icrasına hükmolunacaktır. Fakat bu halde sahib-i iddiadan kefil ya teminat-ı kaviye alınır. Vermediği surette mahkumun bih olan akçe bittahsil ticaret mahkemesinde emaneten tevkif olunur.

61. madde: Bir iddia madde-i sabıkada beyan olunan hususat üzerine müesses olmayıp da icrası müstacel ve elzem bulunduğu halde yine muvakkaten ırcası caiz olup fakat dayın talep eylediği şeyin reddi zımında irae-i kefil etmedikçe veyahut iade ve ifasına muktedir olduğunu mübeyyen senedat ibraziyle teminat-ı kaviye göstermedikçe muvakkaten icrası hükmolunamayacaktır.

62. madde: Mahkeme-i ticaret hükmeylemediği maddenin muvakkaten icrasını dahi beraberce hükmetmediği surette artık bir karar-ı aharla hükmüne muktedir olamayıp fakat tarafeyn dilediği halde huzur-ı divan-ı istinafta evvel be-evvel bunun hükmünü talep edebilir.

63. madde: Davasında haksız çıkan eşhas zeyl-i kanunun yüz ikinci maddesinin ahkam ve şeraitine tatbiken harc-ı ilam ve sair nizama makbul olan bilcümle dava-yı mesarifini tediyeye mahkum olacak ise de her halde ve hatta zikr olunan harç ve mesarifi diğer tarafın zarar ve ziyanına mukabil tutulmak üzere hükmolunsa bile işbu hükmün muvakkaten icrası tecviz olunamayacaktır.

64. madde: Zeyl-i kanunun 56. maddesi mucebince tanzim olunacak hüküm mazbataları maddeyi hükmeden reisi ve azanın isimleriyle tarafeynin isim ve şöhret

ve milliyet ve tabiiyet ve sanat ve mahall-i ikametlerini ve bervech-i muhtasar iddia ve matlublarını ve davanın keyfiyet-i cereyanıyla mevadd-ı kanunisini ve ilel ve esbabıyla karar hükmünü ve bununla beraber ittifak veya ekseriyet-i ârâ ile ve derece-i ûlâ veya saniyede hükm-i lahik olduğunu ve vaki olan hükmün tarihini yani gün ve ay ve senesini havi olacaktır.

65. madde: Anifü'l-beyan hüküm mazbataları üzerine zeyl-i kanunun 58. maddesi mucebince tanzim olunacak ilamât mahkum olan tarafın kendisine veyahut ikametganına tebliğ olunmadıkça icra olunamayacaktır.

66. madde: İlamâtın tebliği keyfiyeti işbu kanunun 17. maddesinden 20. maddesine kadar celp ve ihzar hususunun tebliği hakkında mestur olan ahkama tatbikan icra kılınacaktır.

ALTINCI FASIL

GIYABEN OLINACAK HÜKMÜN ŞERAITİ BEYANINDADIR

67. madde: Bir davanın meclisde ruyetine tayin olunan dünde işbu kanunnamenin üçüncü faslında gösterildiği vecihle eshab-ı dava davet ve ihzar olunup da bunlardan biri meclise gelmekten imtina eylediği halde hazır bulunan taraf gıyaben hükmolunmasını talep edebilir. Fakat ol kimsenin hazır bulunamaması mevani-i sahihadan neşet ettiğine mahkeme sahip olduğu halde canib-i mahkemeden ol davanın ruyeti hafta-i âtiyede yine o güne tâlik edilebilecektir. Lakin yevm-i mezkurde dahi gelmediği halde temerrüd ve imtina etmiş olacağından huzuruna intizar olunmaksızın mahkeme-i ticaret o davayı gıyaben fasl ve hükmedecektir. Mahkemeye gelip de muhakeme ve mücavebeden imtina eden taraf hakkında dahi o vecihle muamele olunacaktır.

68. madde: Mahkemeye gelmeden imtina eden müddei olduğu halde müddeaaaleyh kendi aleyhinde olan iddiaya cevap vermeye mecbur olmaksızın kendisinden bir şey lazım gelmeyeceğine dair bir hükm-i gıyabi talep ve tahsil edebilecektir. Bilakis meclisde hazır bulunmayan müddeaaaleyh olduğu surette müddeinin talebi üzerine mahkeme-i ticaret yine hükm-i gıyabî îtâ eder ise de bundan dava-yı vakıayı bilitiraf teftiş ve tahkik ederek mukarin-i sıhhat olduğuna kesb-i emniyet etmedikçe hükmedemeyecektir.

69. madde: Bir madde için muhtelif mehiller ile tarafeynden müteaddid eşhası mahkemeye celp ve ihzar olunup da bunlardan bazıları gelip diğerleri gelmediği halde bu mehillerin en ziyadesi münkaziye olmadıkça merkumundan hiçbir kimsenin aleyhine gıyaben hüküm olunmayacaktır.

70. madde: 66. maddede beyan olunduğu vecihle tarafeynin müvacehesinde lahik olan hüküm ne suretle tebliğ olunur ise temerrüt ve imtina' sebebiyle gıyaben lâhik olan hüküm dahi mahkum tarafına o suretle tebliğ olunur. Eğer bizzat şahıs mahkum veya ikametgahında kimsesi bulunamayarak hüküm ve ilam kendisine veyahut ikametgahına tebliğ olunmak mümkün olamaz ise o hüküm ve ilamın sureti makbuz senedi ahzıyla mahallesi muhtarına ve mahkum tebiye-i ecnebiyeden ise mensup olduğu hükümetin memuruna teslim olunarak diğer sureti dahi mahkeme divanhanesine tebliğ olunacaktır.

71. madde: Gıyaben hükmolunan hükmün berminval-i sâbık tebliği tarihinden itibaren on beş gün mürur etmedikçe icrası caiz değildir. Meğer mevadd-ı müsta'celeden olup da müddet-i mezkurenin inkizasından evvel icrasına hükmolunmuş ola.

72. madde: Celp ve ihzar olunup da gelmeyenler aleyhine lâhik olan hükm-i ilamî tarihinden nihayet altı ay zarfında icrası lazımeden olup işbu müddet içinde

icrasına teşebbüs olunmadığı surette zikr olunan hüküm ve ilam keenlemyekün hükmünde tutulacaktır.

73. madde: Gıyaben olunan hüküm ve ilamda tarafeynden hariç bir üçüncü şahsın zikrolunan tarafeynden birine bir şey vermeye veyahut yapmaya mecbur olduğu münderiç bulunduğu surette fasl-ı âtfide mestur olan ahkam mucebince zikr olunan hüküm ve ilam aleyhine ref'-i davaya dair istida olunmadığını mübeyyen mahkeme-i ticaretin kalem odasından verilmiş bir ilim ve haber ibraz olunmadıkça ilam-ı mezkur ol üçüncü şahıs hakkında icra ettirilmeyecektir. İşbu ilim ve haber maddesi için mahkeme-i ticaret kalem odasında mahsusan bir defter tutulup itiraz-ı ale'l-hüküm iden kimesnenin talebi üzerine gıyaben olunan hüküm ve ilam aleyhine vuku bulan kaffe-i ref'-i dava istidası tarafeynin isim ve şöhretleri ve ilamın ve ref'-i dava istidasının tarihleri ile beraber defter-i mezkur derununa kayıt ve imla kılınacaktır.

YEDİNCİ FASIL

İTİRAZ-I ALE'L-HÜKMÜN ŞERAİTİ BEYANINDADIR

74. madde: Tarafeynden her biri mahkemeye celp ve ihzar olunup gelmediği ve aleyhine gıyaben hüküm lâhik olduğu halde işbu hüküm aleyhine itiraz edebilecektir.

75. madde: İtiraz alelhükümden murad gıyaben olunan hüküm ve ilamın icrasına muhalefetle işbu hükmü hangi mahkeme vermiş ise ondan rücu' etmesini talep etmekten ibarettir.

76. madde: Gıyaben olunan hüküm ve ilam mahkum olan tarafın mahkemeye gelip de mürafaadan imtina ettiğinden neşet etmiş ise ilam-ı mezkurun

tebliği tarihinden onbeş gün müruruna ve mahkemeye gelmesinden neşet etmiş ise o hükmün icrasına değin itiraz olunması caiz olacaktır. Fakat bu müddetlerden sonra olan ref'-i dava istidalarının şâyân-ı kabul olmadığına hükmolunacaktır.

77. madde: Gıyaben olunan hüküm ve ilam mucebince mahkum olan tarafın hapsi ve mukaddemen mahbus bulunduğu halde sebil-i tahliye olunmasının tavsiyesi ve eşya-yı menkulesinin zaptı ve furuht veyahut eşya-yı gayr-ı menkulesinden birinin veya bazılarının zapt olunduğunun kendisine kanunen tebliği veya ilam-ı mezkurun harç ve mesarifi tarafından tediye olunmuş olması velhasıl o hüküm ve ilamın icrasından zikr olunan tarafın behemehal haberi olduğunu müşir bu misillü sair bir senet bulunması ile maruzzikr hüküm ve ilam icra olunmuş addolunur.

78. madde: Bâlâda beyan olunan müddet zarfında ve âtîde muharrer olan şeraite tevfikân vukubulan itiraz alelhüküm istidası lâhik olan hükmün icrasını tehir edecek ve fakat yetmiş birinci madde mucebince muvakkaten icrasına karar verilmiş ise o halde icrası tehir olunamayacaktır. Mamafih işbu ilam mucebince sahib-i hak olan taraf hukukunun vikayesi zımında ... ettirmek gibi tedabir-i lazıme ittihaz ettirmeye haklı olacaktır.

79. madde: İtiraz-ı ale'l-hüküm gıyaben mahkum olan taraf aleyhine olan hüküm ve ilamı cerh edecek esbab ve ileli muhtevi bir kıta arzuhal ile rafi' olur. Zikrolunan hüküm ve ilamın icrası zımında muharrer olan tebliğ varakası üzerine mahkum tarafından ref-i dava edeceğine mübeyyen bir şerh yazıldığı halde makbul olur ise de tarih-i şerhten sekiz gün zarfında ve icabı takdirinde işbu müddete mahallin budiyetine göre beher konak için bir gün zam ve ilavesiyle hasıl olacak eyyam içinde itiraz-ı ale'l-hüküm arzuhalini takdim etmeye mecbur olup etmediği surette ondan sonra verilecek istidası makbul olmayacak ve icra hususuna dahi devam olunacaktır.

80. madde: Aniflbeyan itiraz istidası ilam-ı mezkuru vermiş olan mahkemeye derhal havale olunmak üzere Derseadet'te ise ticaret nezaretine ve taşrada ise hkmet-i mahalliyenin en büyük memuruna takdim olunacaktır.

81. madde: İşbu zikrolunan istida mstedinin hasmı tarafına bila tehir tebliğ ile beraber bâlâda muharrer on birinci ve onu vel eden diğەر maddeler mucibince tarafeyn mahkemeye tayin olunan günde gelmeleri için celp ve ihzar olunacaktır.

82. madde: Tayin olunan günde dava-yı vakıa meclise çağırılıp o emirde nizamına muvafık olup olmadığı ve vaktinde ediliş edilmediği ruyet ve muayene olunacaktır.

83. madde: İtiraz-ı ale'l-hüküm istidası nizamına tevfikân tanzim ve vakt-i muayyeninde takdim olunduğ tahakkuk eder ise tarafeyn gıyaben verilen hükümden mukaddem buldukları hale ricat edecektir. Binaberin dava-yı vakıada usul ve kavaid-i cariyesine tatbiken gerek o günde ve gerek yevm-i aharde müceddeden ruyet olup hükm-i evvel tasdik yahut cerh veya ıslah kılınacaktır. şu kadar ki gıyaben olunan hükmün resim ve mesarifi icabına göre gıyaben mahkum olmuş tarafın her halde uhdesine bırakılacaktır.

84. madde: İtiraz alelhüküm maddesinin muhakemesi için tayin olunan günde sahib-i istida yine mahkemeye gelmediği halde bu kere dahi gıyabından olunacak hüküm ve ilam aleyhine artık itiraz olunması caiz olamayıp fakat bu vecihle gıyaben mahkum olan kimesne dilediği surette istinaf-ı dava edebilecektir. Bilakis bunun hasmı yevm-i mezkurde mahkemeye gelmediği takdirde gıyaben aleyhine lâhik olacak hüküm üzerine yine bâlâda muharrer mehil ve şerait mucebince itiraz olunabilecektir.

SEKİZİNCİ FASIL

İTİRAZÜ'L-GAYR ŞERAİTİ BEYANINDADIR

85. madde: Bir davada tarafeynden olmayan yani gerek asaleten ve gerek vekaleten celp ve ihzar olunmamış ve kendisi dahi dahil olmak üzere istida takdim etmemiş olan bir şahs-ı salisin gıyabından hukukuna sekte irasını mucip bir hüküm vaki olduğu halde o şahıs hükm-i mezkur aleyhine itiraz edebilecektir.

86. madde: İflas hususunda lâhik olan hüküm ve ilam ile hükümler^[41] tarafından verilen karardan maada gerek derece-i evvelide ve gerek suret-i katiyede vaki olan her nevi hüküm ve karar aleyhine şahs-ı salisin itirazına hakkı vardır.

87. madde: İtiraz asilî usul üzere arzuhal takdimiyle olup işbu arzuhal cerhi murad olunan hüküm ve kararı vermiş olan mahkemeye havale ve tarafeyn dahi usulî vecihle celp ve ihzar olunur.

88. madde: İtiraz-ı hâdisi tarafeynin celp ve ihzarlarına hacet olmaksızın yalnız arzuhal veya ifade-i şifahiye ile olup asıl davayı ruyet etmekte olan mahkeme cerhi murat olunan ilamı veren mahkemeden büyük veya ona müsavi olduğu halde ona havale ve onun madununda olduğu taktirde takdim olunacak arzuhal ilamının cerhi murad olunan mahkemeye bade'l-havale tarafeyn dahi usulî vecihle celp ve ihzar kılınır.

89. madde: İtirazülgayr maddesi cerhi murad olunan ilamın ahkamı icra oluncaya değin caiz olacağı misillü ol ilamda münderic olan ahad-i tarafeyn hakkında hükmü icra olunmuş olsa dahi şahs-ı salis itiraza esas ittihaz ettiği hukukundan müruruzaman nizamı icabınca sakıt olmadıkça itiraza kıyam edebilir.

90. madde: Şahs-ı salis tarafından itiraz-ı hâdisi vukuunda mahkeme-i ticaret icabına göre o davayı ruyet etmeyerek bakmakta olduğu asıl davayı fasl

edebilir ve itiraz-ı mezkur üzerine lahik olacak hüküm asıl davanın hükmünü tağyir edebileceğini hisseylediği halde mahkeme-i ticaret asıl davanın hükmünü işbu itirazü'l-gayr davasının fasl ve ruyetine talik eder.

91. madde: İtirazülgayr cerhi murad olunan ilamın hükmünün icrasını tehir etmez. Fakat o hükmün icrasından bir tehlike veya zarar mütebeyyen olduğu surette zikr olunan itiraz davasının havale olunduğu mahkeme-i ticaret hükm-i mezkurun icrasını bir müddet tehire karar verebilir.

92. madde: İtirazu'l-gayr maddesi makbul ve esaslı olduğu tahakkuk ettiği halde cerhi murad olunan hüküm ve ilamın yalnız muarız olan kimsenin hukuk ve menafiine ait olan ciheti cerh olunup kusur ahkamı ibka ve fakat ilam-ı mezkurun hükmü kabil-i kısmet olmayan bir maddeye dair ise o halde ilam-ı mezkurun o ilamda müddei ve müddeaaaleyhe bulunanlara ait olan cihetleri dahi cerh olunur.

93. madde: Bilakis itirazü'l-gayr davası gayr-i makbul veya biesas olduğu tahakkuk eylediği taktirde muarız olan kimesne bundan dolayı diğer taraf hakkında terettüp etmiş olacak zarar ve ziyayı ifadan maada itasına dahi mahkum olacaktır.

DOKUZUNCU FASIL

İSTİNAF ŞERAİTİ HAKKINDADIR

94. madde: İstinaftan murad zeyl-i kanun-ı ticaretin otuz altıncı maddesi mucibince derece-i evvelide mehakim-i ticarete ruyet ve fasl olunan bir davanın hüküm ve kararında bir haksızlık vukubulmuş ise o hüküm ve kararı ıslah etmektir.

95. madde: Zeyl-i kanun-ı ticaretin otuz altıncı maddesinin tayin ettiği had dahilinde olarak ticaret mahkemelerinin katiyen hükmettikleri davalar müddei ve müddeaaaleyh tarafından bilmuvafakat istida olursa dahi istinaf olunamaz. Hatta

verilmiş olan ilamda davanın hüküm ve kararı suret-i katiyede olduğu beyan olunmasa veyahut istinaf olunabilmesi her nasılsa tasrih kılınmış bulunsa bile dava-yı mezkure yine kabil-i istinaf olamaz.

96. madde: Bilakis bir mahkeme-i ticaret bir davanın yalnız derece-i evvelide hükmüne mezun iken bu dereceyi tecavüz ile ilamında suret-i katiyede hükmolunduğunu beyan etse bile o mahkemenin hüküm ve kararı kabil-i istinaf olur.

97. madde: Bir mahkeme-i ticaret kendisine havale olunan davanın ruyeti kendi vezaifi dahilinde olup olmadığı hakkında verdiği hüküm ve karar kezalik kabil-i istinaf olacaktır . Fakat bahs olunan vezaif maddesi davanın mahkeme-i ticaretten diğer bir mahkeme-i ticarete nakli hususuna dair bulunduğu halde zeyl-i kanun-ı ticaretin 38.maddesi ahkamına tevfikan hareket olunması lazım gelir.

98. madde: Akçece miktarı gayr-ı muayyen olan iddia üzerine terettüp eden hüküm ve karar dahi kabil-i istinaf olacaktır. Gayrı muayyen denilen iddia gerek haddizatında takdir-i kıymeti mümkün olamayan yahut mümkün olup da tarafeynden takdir-i kıymet kılınmayan müddeadan ibarettir ve takdir-i kıymet maddesi müddeinin istidasında yahut hin-i muhakemede tarafeynin vaki' olacak ifadelerinde beyan olunur.

99. madde: Davanın hüüm ve kararı hakkında olunacak istinaf müddei ve müddeaaaleyh yahut hukukça bunların makamlarına kaim olanlar yahut eshab-ı matlupları caniplerinden olabilecektir. Kezalik istinaf yalnız tarafeyn sıfatıyla bulunmuş olan müddei ve müddeaaaleyh yahut bunların makamlarına kaim olanlar aleyhine icra olunacaktır.

100. madde: Mehakim-i ticaretin hüküm ve kararları üzerine dava-yı istifa için yüz yirmi gün mehil tayin olunmuştur. Mehl-i mezkur tarafeyn hazır oldukları halde dava fasl ve hükmolunmuş ise suret-i ilamın tarafeyne bizzat yahut

ikametgahına tebliği tarihinde ve eğer gıyaben hükmolunmuş ise o kimesne hakkında itiraz alelhüküm için tayin olunan müddetin inkızasından itibaren hesap olunacaktır.

101. madde: Zikrolunan yüz yirmi bir gün müddet-i istinaf memalik-i Osmaniye'den Rumeli ve Anadolu ve Cezayir Bahsr-ı Sefid ve Berrü'ş-Şam ile Mısır ve Trablugarp ve Tunus eyaletlerinde bulununlar için olup Hicaz ve Irak ve Ceziretü'l-Arap ve Sudan ve Memalik-i Osmaniye'ye hemhudut olanları ile bilcümle Avrupa kıtasında bulunan memalik-i ecnebiyede sakin olanlar için yüz seksen ve yine memalik-i ecnebiyeden olarak Afrika'nın sevhil-i şimaliye ve garbiyesinde ve bunların kurbünde olan cezirelerde mukim olanlar için iki yüz kırk ve Ümit Burnu'ndan baid olarak Afrika ve Asya ve Amerika ve sair aksa-yı biladda bulunanlar için dahi üçyüz altmış gün mehil verilir.

102. madde: Hüküm ve karar bir sahte senet üzerine vaki' olmuş yahut tarafeynden birinin hükme medar olacak bir senedi olup da hasmının yed-i ketminde bulunduğundan dolayı mahkum bulunmuş olduğu halde müddet-i mehl-i istinaf o sahte senedin hasmı tarafından ikrar ve tasdik veyahut bilmuhakeme ispat olunduğu ve ketm olunan senet dahi sahibine iade kılındığı veyahut bir suretle eline geçtiği tarihlerden itibar olunacaktır. Şu kadar ki senet-i mektumun yedine geçtiği gün basenet yani bir ispat tahriri ile tebeyyün ettirmeye mecbur olacaktır.

103. madde: Müddet-i mehl-i istinaf mahkum olan kimesnenin vefatıyla tevkif olunup müddet-i bâkiyenin ibtidası hükmün müteveffanın ikametgahında vereseye tebliği tarihinden itibar olunacaktır.

104. madde: Müddet-i mehl-i istinafın inkızasıyla hakk-ı istinaf tarafeynden hangisi olur ise olsun her biri hakkında sakıt olur. Fakat o müddet zarfında hukukça tarafeyn makamına kaim olanlar taraflarından istinaf olmadığı cihetle mutazarrır olanların onlar aleyhine mahkeme-i ticarete dava etmeye hakları olacaktır. Ve mehl-

i istinafin inkızasıyla hakk-ı istinaf ber-minval-i muharrer sakıt olacak ise de tarafeynden biri istinaf eylediği halde onun davası fasl ve ruyet olununcaya değin müddet-i istinaf münkazi olsa bile müstenifünaleyh olan diğer tarafın dahi istinaf etmeye selahiyeti vardır.

105. madde: Karar karine aleyhine davanın asıl hükmünden sonra istinaf olunabileceği misillü kable'l-hüküm dahi istinaf olunması caiz olur. Fakat kable'l-hüküm istinaf olunduğu halde bu karar karine için mahkeme-i ticaret ilam verecektir.Lakin gerek karar-ı idadi ve gerek karar-ı muvakkat aleyhine istinaf ancak davanın hükmünden sonra alınabilir.Fakat o hükmün istinafiyla beraber olmak lazımdır.Ve işbu kararları hakkında mehl-i istinaf yine asl-ı hükmünün tebliği tarihinden itibar olunacaktır.

106. madde: İstinaf istidası mutazammın olan arzuhal zirde beyan olunan şeraiti cami olmak lazımdır. Evvela, müstenif ve müstenifünaleyhin isim ve şöhret ve sanatlarıyla ikametgahlarını, saniyen, istinaf olunan hüküm ve karar ile o hüküm ve karar hangi mahkeme tarafından verilmiş olduğunu salisen, olunan istinaf neye mebni idiğini, rabian, divan-ı istinafa kanunen tayin olunan ihzar müddeti zarfında müstenifünaleyhin bizzat gelmesi yahut bir murahhas vekil göndermesi talebini, hamisen, müstenif eğer istinaf davasında haksız çıkar ise hükm-i evvelin icrasını ve bununla beraber müstnifünaleyhin istinafa muhakemesi masrafıyla kanunen tasdik olunacak mesarif-i seferiye ve zarar ve ziyanının tazminine bir kavi kefil gösterdiğini ve usulce musaddak kefalet senedinin merbut idiğini beyan edecektir. Şerait-i meşruhayı cami olmayan istinaf istidası makbul olamayıp fakat mehl-i istinaf henüz tekmil olmamış ise müstenifin yeniden şerait-i mezkureye tevfikan istida tanzimine hak ve selahiyeti olacaktır.

107. madde: Madde-i sabıkada beyan olunduğu üzere tanzim olunmuş olan istinaf istidasıyla kefalet senedi birer kıta suretleriyle beraber Dersaadette ise ticaret nezaret-i celilesine ve taşrada ise hükümet-i mahalliyenin en büyük memuruna takdim olunup nezaret müşarun ileyha mezkur suretleri aslına mutabık olduğunu bittasdik müstenifün aleyhe tebliğ ettirdikten sonra asıllarını divan-ı istinafa havale edecektir. Ve taşralarda hükümet-i mahalliyenin en büyük memurları dahi kezalik mezkur suretleri bittasdik müstenifünaleyhe tebliğ ettikten sonra asıllarını tahrirat-ı mahsusa ile divan-ı istinafa havale olunmak için nezaret-i müşarun ileyhaya irsal edecektir.

108. madde: Bir hüküm aleyhine istinaf olunup da madde-i sabıkada zikr olunduğu vecihle müstenifünaleyhe tebliğ olunduğu halde müstenif ve müstenifünaleyh kanunen tayin olunan ihzar müddeti zarfında bizzat divan-ı istinafa hazır olmakla yahut murahhas vekil göndermeye mecbur olacaklardır. Hilafı takdirinde hazır bulunan talebi üzerine gıyaben hüküm olunabilecektir. Fakat bu suretle mahkum olan şahıs şerait-i kanuniyeye tevfikan yine divan-ı istinafta itiraz-ı ale'l-hüküm edebilecektir.

109. madde: Bir hüküm veya karar karineyi şamil olan ilamda o hükmün veya karar karinenin muvakkaten icrası derc olunmamış ise aleyhinde olunan istinaf ilamının icrasını tehir edecektir.

110. madde: İstinaf olunabilecek hüküm ve kararın muvakkaten icrası kanunen caiz olup da ilamda beyan ve tasrih kılınmamış olduğu takdirde müstenifünaleyh divan-ı istinafta olunacak hükümden evvel bir istida takdimi ve divan-ı istifaanın netice-i hükümde haksız çıkar ise meblağ-ı mahkumun reddi için bir kefil iraesı ile muvakkaten icrasını divan-ı istinaftan talep edebilir. Kezalik mahkeme-i ticaret suret-i katiyede hükme mezun olduğu halde verdiği ilamda

hükümün nevini tasrih etmemiş veyahut derece-i evvelide diye tasrih eylemiş ise müstenifünaleyh o hükümün muvakkaten icrasını kaide-i mezkureye tatbikan talep edebilir.

111. madde: Bilakis mahkeme-i ticaret kanunen icap etmediği halde bir hükümün muvakkaten icrasına kara vermiş ise müstenif ve müstenifünaleyhi serian divan-ı istifana usuli vechile celp ve davet ettirerek o hükümün muvakkaten icrasını men ettirmeye selahiyeti olacaktır. Mahkeme-i ticaretin kanunen mezun olmayarak derece-i katiyede vermiş olduğu hükümün muvakkaten icrası hakkında dahi işbu kaide caridir.

112. madde: Bizzat tarafeynin veya vekillerinin divan-ı istinafa geldikleri günden itibaren sekiz gün zarfında müstenif mahkeme-i ticaretin hükmü hakkında olan itiraz ve şikayetlerini madde be madde bir kıta memhur ve mümza layiha ile divan-ı istinafa arz ve beyan etmeye mecburdur. Ve işbu layihanın sureti müstenifünaleyhe tebliğ olunup bu dahi diğer sekiz gün zarfında cevaplarını tahriren beyan ettikten sonra hemen tarafeyn divan-ı istinafa davet-i birle davaları ruyet kılınacaktır.

113. madde: İstinaftaki bir dava yani derece-i ûlâ mahkemesinde dermeyan olunmuş olan iddialardan başka bir dava ihdası caiz olmaz. Fakat asıl iddia olunan akçe mukabilinde akçe takas ve mahsup ettirmek iddiası veyahut iddia-yı aslîyi cerh ve iptal veya teyit edecek delail-i cedide ibrazı ve derece-i evvelide terettüp eden hükümden sonra asıl müddeabihin işlemiş olan güzeşte ve icar ve buna müteferri' olacak mesarif ile hüküm-i mezkurdan sonra vuku bulacak zarar ve ziyan iddaları makbul olacaktır.

114. madde: “Tarafeynden başka hiç kimesnenin davacı sıfatıyla istinafa duhulu caiz olamaz. Fakat istinaf olunan hüküm aleyhine itiraz alelgayr hususuna nizamen hakkı olan üçüncü kimesneler istinafa dehalet edebilirler.

115. madde: Müstenif üç sene davasını aramayıp da müstenifünaleyhin istidası üzerine fasl-ı mahsusunda beyan olunacağı vecihle istinaf davasının artık keenlemyekün hükmünde tutulmasına karar verildiği halde ticaret mahkemesinin hükmü suret-i katiyede verilmiş addolunacaktır.

116. madde: Muhakemat hakkında mehakim-i ticarete cârî olan usul ve kavaid-i saire divan-ı istinafda dahi aynıyla meri olacaktır.

117. madde: Eğer istinaf dava usul ve kaidesine tevfikân icra olunup da zaten bi esas olduğu tebeyyün ederse reddolunup mahkeme-i ticaretin hüküm ve kararı tasdik olunacaktır. Ve bilakis istinaf hususu haklı olduğu tahakkuk ettiği takdirde mahkeme-i ticaretin ilamı fesh olunup haksız olduğu tebeyyün eden maddeleri ıslah kılınacaktır.

118. madde: İstinaf dava ber karar karine aleyhine vaki olup da işbu kararı divan-ı istinaf fesh ederek esna-yı muhakemede dava-yı mezkure hükm-i kati derecesine gelmiş olduğu görünür ise asıl davayı dahi beraberce katiyen hükmedebilecektir. Kezalik kanun ve usul davaya adem-i riayetle yapılmış olan mehakim-i ticaret hükümlerini divan-ı istinaf fesh edip yeniden ruyet-i dava edebilecektir.

119. madde: Emr-i istinafta tarafeynden her hangisini haksız çıkar ise Zeyl-i Kanun-u Ticaret’in 102. maddesi icabınca evvel ve ahir nizamen vukubulan bilcümle dava mesarifinin tediyesine mahkum olur. Ve bundan başka müstenif haksız çıktığı takdirce ceza-yı nakdi olmak üzere üzere divan-ı istinaf sandığına on beşlik itasına mahkum olur.

120. madde: Gıyaben vukubulan hükümler aleyhine itiraz olunduğu halde işbu itiraz alelhüküm davası usul ve kaide-i mahsusası üzerine divan-ı istinafta ruyet olunacaktır.

121. madde: Emr-i istinafta gerek tarafeyn muvacehelerinde vuku bulan ve gerek gıyaben olunup da itiraz-ı ale'l-hüküm için tayin olunmuş müddet zarfında aleyhine istida vuku bulmayan hüküm suret-i katiyede addolunur. Ancak nizam-ı mahsusuna tevfikân işbu hüküm aleyhine iade-i muhakeme istidası caiz olup bu dahi vukuunda yine divan-ı istinafta ruyet ve kat' olunacaktır.

ONUNCU FASIL

İADE-İ MUHAKEME ŞERAİTİ BEYANINDADIR

122. madde: Mehakim-i ticaretten veya divan-ı istinaftan tarafeyn muvacehelerinde derece-i ahirede lâhik olan kezalik derece-i ahirede gıyaben verilip de itiraz alelhükümü kabul etmeyen hüküm ve ilam aleyhlerine bervecch-i ati beyan olunan esbabdan dolayı tarafeynin veyahut onların makamına kaim olanların birisi canibinden takdim olunacak arzuhal ile iade-i muhakeme olunabilir.

123. madde: İade-i muhakeme istidası için tayin olunan esbab, evvela, istida olunmamış olan maddelerin hükmolunmuş olması, saniyen, istida olunmuş olan miktardan fazla şey hükmolunması, salisen, istida olunan mevaddan bazısının hüküm yerinde meskutün anı kalması, rabian, mehakim-i ticaretin birisinde veyahut divan-ı istinafta bir madde üzerine derece-i ahirede olarak hüküm lahik olduktan sonra tarafeyn bir ve asalet ve vekaletçe sıfatları dahi bir iken yine o madde üzerine o mahkeme veya divan-ı istinafta tağyir-i hükme sebep olacak bir şey vukua gelmeksizin yine derece-i ahirede olarak o hükme mübayin bir hükmedilmesi,

hamisen, bir ilamda kaffesi birden icra olunamayacak surette bir birine mübayin hükümler bulunması, sadisen, davanın esna-yı ruyetinde sahib-i istidanın hasmı tarafından zuhur eylemiş ve mahkemenin hüküm ve kararına tesiri olmuş bir hilenin vuku bulması, sabian, hüküm ve karara esas ittihaz olunmuş olan evrak ve senedatın badelhüküm sahte olduğu ikrar veya ispat olunmuş olması, saminen, hükme medar olup hasmı tarafından ketm olunmuş veya ettirilmiş bazı senedât ve evrakın badelhüküm sahib-i istidanın yedine geçmiş olması, tasian, devlet ve kasaba ve karye ahalisi ve ebniye-i mirîye ve mevkufe veyahut eytam aleyhinde dava olup hukuklarının muhafazası için taraflarından nizamen lazım gelen vekilleri olmaksızın hükm-i lahik olması hususlarıdır.

124. madde: Nizamen hükmü batıl olan mevad vukuunda dahi iade-i muhakeme istidası caiz olur. Mevadd-ı merkume evvela hüküm ve kararı vermiş olan mahkeme ve divanın nizamına tevfikân terkîp ve teşkil olunmamış olması, saniyen, vezaifi dairesinde olmayan bir davayı ruyet etmiş veya derece-i ahire için kanunen tayin olunmuş olan hududdan hariç olarak davayı kati suretle hükmeylemiş veyahut kanunen hükmü sakıt olmayacak mevaddı sakıt hükmünde tutmuş veya şayan-ı kabul görmemiş olmasıyla hukukunu tecavüz eylemesi, salisen, muhakeme usulünün icrasında ve bunun için yazılan evrak-ı resmiyenin tanzim ve tebliğinde icrası lazım gelen kavaid ve şerait ki bunlara riayet olunmadığı taktirce usul-ü muhakeme ve evrak-ı mezkurenin butlanını icap eder, gerek hin-i muhakemede ve gerek tarafeynin bundan dolayı olan hakk-ı şikayetinden sakıt olmamış olmaları şartıyla kable'l-muhakeme bu kavaid ve şeraite riayet kılınmamış olması, rabian, lâhik olan hükmün ilel ve esbabının beyan olunmaması, hamisen, zikrolunan hükmün kanunnameye ibaresine alenen mugayir düşmesi hususlarıdır.

125. madde: İade-i muhakeme müddeti mevkiine göre istinaf için 100. ve 101. maddelerde tayin olunan müddet kadar olup iade-i muhakeme istidası işbu müddet-i muayyene zarfında takdim olunmak lazımdır.

126. madde: Mevadd-ı âtiyede münderiç olan hususattan maada iade-i muhakeme istidasının müddeti lahik olan hüküm tarafeyn müvacehesinde vaki olmuş ise ilamının bizzat tarafeyne veyahut ikametgahlarına tebliği tarihinden ve gıyaben vukubulmuş ise itiraz-ı ale'l-hüküm için tayin olunan müddetin inkizasından itibar olunacaktır.

127. madde: Muhakemede nizamen vasi veya vekilleri bulunmamış olan yetimler hakkında müddet-i mezkure verilen ilamın hadd-i bülüğa erdikten sonra kendilerine bizzat veya ikametgahlarına icra olunacak tebliği tarihinden hesap olunacaktır.

128. madde: İbraz olunan senedatın sahte olduğu veya sahib-i istidanın hasmı tarafından hile vukua geldiği veyahut mektum olup hin-i muhakemede ibraz olunamayan bazı evrakın muahharan ele geçirilmesi hususları iade-i muhakemeye sebep olmuş ise o halde li-ecli'l-istida tayin olunan müddet o senedatın sahteliği veya hasmın hilesi tahakkuk ettiği veyahut evrak-ı mektumenin ele geçirildiği günden itibar olunacaktır. Fakat yevm-i mezkurun ihticaca salih evrak ile ispat olunması lazımedendir.

129. madde: İade-i muhakeme istidası iki ilamın birbirine mübayin olmasından naşi vaki olduğu halde müddet-i mezkure muahhar olan ilamın tebliği tarihinden hesap olunur.

130. madde: Mahkum olan tarafın vefatı vukuunda iade-i muhakeme müddeti istinaf dava için bâlâda muharrer 103. maddede beyan olduğu vecihle

tevfik olunup müddet-i bakiye müteveffanın veresesine hükmün tebliği tarihinden itibar olunacaktır.

131. madde: İade-i muhakeme için tayin olunan müddet bu kere münkaziye olduktan sonra artık mahkumun takdim-i istidaya hakkı olamaz. Ancak iade-i muhakemede müddeaaaleyh bulunan kimse ilamın ahkamından bazısı kendi lehinde olmak cihetiyle aleyhinde olan diğer hükümler hakkında vaktiyle iade-i muhakeme için istida etmemiş olsa bile yine diğer tarafın istidası üzerine olacak muhakemenin hitamına kadar marruzzıkr aleyhinde bulunan hükümler hakkında o dahi iade-i muhakemeyi istida edebilir.

132. madde: İade-i muhakeme istidası bir arzuhal ile olup Dersaadet'te ise ticaret nazırına taşrada ise hükmet-i mahalliye'nin en büyük memuruna bittakdim red olunan ilamı vermiş olan mahkeme veya divan-ı istinafa havale olunur. Zikrolunan istida ilamı vermiş olan mahkemenin gayri bir mahkemede ahar bir davanın ruyeti esnasında ibraz olunup da vaki olan itiraz üzerine iade-i muhakeme istida olunmuş olsa bile işbu istida yine ilam-ı mezkuru vermiş olan mahkemeye havale olunur. Ahar davayı ruyet etmekte olan mahkeme dahi o davayı icabına göre ya istida-yı mezkurun hükmüne kadar talik ve tevkif eder veyahut şimdiden hüküm ve faslına mübaşeret eyler.

133. madde: Devlete ait olmayan her bir iade-i muhakeme istidasını takdim edecek kimse ceza-yı nakdî olmak üzere on mecdiye yüzlük altını ve hasmının zarar ve ziyanını tazmine medar olmak ve badehü daha ziyade zarar iddiası hakkına dahi hanel vermeme üzere beş yüzlük mecdiye altını bervech-i peşin mahkeme sandığına teslim etmedikçe istidası kabul olunmayacaktır. Fakat reddolunan ilam gıyabında verilmiş ise mebalîğ-i mezkurenin yalnız nısfını teslim etmeye mecbur olacaktır.

134. madde: İade-i muhakeme istidası mahkemeye bade'l-havale tarafeynin mahkemeye gelmeleri zımnında işbu kanunnamenin ikinci faslında tayin olunan mühlet zarfında usulü vechile tarafeyn celp ve ihzar olunarak o mahkemede mevcut bulunacak âzâ her kimler olur ise olsun usul-ü cariyeye tevfikân muhakemeleri icra olunur.

135. madde: İade-i muhakeme istidası red olunan ilamın icrasını tehir etmez ve tehir-i icrası talep olursa bile mahkeme tarafından hiçbir vecihle muvafakat olunamaz.

136. madde: İade-i muhakeme istidası üzerine meclisçe vaki olacak muhakemede 123. ve 124. maddelerde beyan kılınan esbaptan başka bir sebep mevzu bahs olamayacaktır.

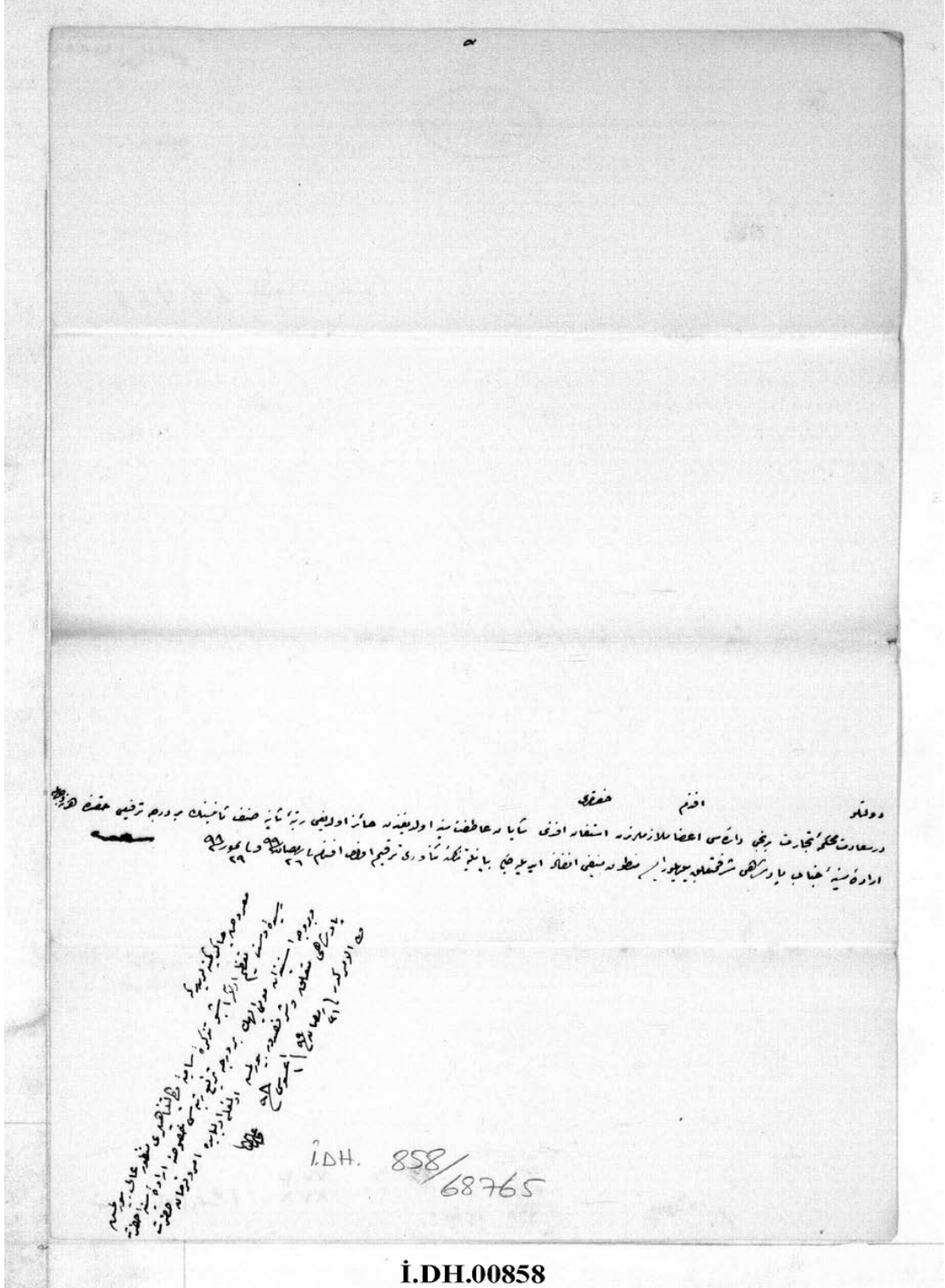
137. madde: İade-i muhakeme istidası ledel muhakeme reddolunduğu halde bâlâda mestur ceza-yı nakdînin zaptına ve bedel-i tazmin olarak mevkuf olan akçesinin hasmına ita olunmasına ve icabı takdirinde bundan ziyade tazminat itasına sahib-i istida mahkum olacaktır.

138. madde: Bilakis iade-i muhakeme istidası kabul olunduğu takdirde red olunan ilamın feshiyle tarafeynin işbu ilamdan evvel buldukları hale ricat kılınmasına ve ber-vech-i muharrer mahkeme sandığına emanete teslim olunan mebaliğın sahibine red olunmasına ve zikr olunan ilammucebince mahkumun bih olup tahsil olunmuş olan nakit ve eşyanın iadesine hükmolunacaktır.

139. madde: Kabul olunan iade-i muhakeme istidası iki ilamın birbirine mübayin olmasından neşet eylediği halde evvelce verilmiş olan ilamın ahkâmı temamiyle icra kılınacak ve esbab-ı saireden dolayı vaki olduğu surette esas dava olan hususat yine o mahkemede müceddeden birruye katiyen hükm olunacaktır.

140. madde: İade-i muhakeme istidası üzerine verilen hüküm ve ilamın aleyhine be-tekrar iade-i muhakeme istidası kabul olunmaz ve şayet eden olur ise hasmın zarar ve ziyan iddiasına selahiyeti vardır.

Fi 10 Rebiyü'l-ahir Sene 1278/15 Ekim 1861.

EK:3 Dersaadet Mahkeme-i Ticaret Birinci Dairesi A'za Mülazimlerinden İstafan Efendi'ye rütbe tevcihi.

عَدَالِيَّةٌ وَقَالَ لِنَظَائِرِي

بِحُلَامَةِ تَرْكِي

معظمه حکم کنه لردگه
در سعادت تجارتی محکمی اجرا موقوفی معاوضه به طلعت بکک مشهور اولیاً لیاقت و اهلقتی من سریه معاویاً حقیقت سہ باریدہ تطہینی از دیار
نومہ دادمن مستقیم اول جہتہ بہ عودہ سنہ دہتہ ثانیہ توجیہ جریسی خصوصاً ساعدہ جمیلہ جنابہ صارتاً اہدیوت شایہ برشمہ بانی امروزہ حقیقتاً لایق
اپہ صلیحہ ماہی سنج
طرحہ
سورہ

İDH. 989 / 78111

1

İDH.00989

EK:4 Dersaadet Ticaret Mahkemesi İcra memurlarından Talat Bey'in taltifi.

در حاضره بجا راجحه بجهت اعضاءه در سنده خديك او زير و در اولين شهر اولين بولكه دهن خسته نغذونيكى بالقد رولم بده و كده
و بدو به ايشه سوزايت ايكده بدو سوز اولس جيره حولى مدغم كدر كج بجهت لى انكر موسى ايك برينه تمامه بجهت كوس اعضاءه در حاضره بجهت
نقل و بوييه انك برينه در حاضره بجهت استيفائى اعضاءه ملازمه در سعادته و حيد بك و انده نقل قابله و انده استيفائى اعضاءه
دهن در حاضره بجهت استيفاء لزمه خطه كابرند ايشه افه راي خضيه متققا انخاب ايشه ايشه موسى ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه
ورق سده تصحيحه كيفيت باب عايد بديده در سنده قار و بولدي ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه ايشه

رولم
مساعده
مديران
مديران
مديران
مديران
مديران
مديران
مديران
مديران
مديران
مديران

I.DH 1006/79473

I.DH.01006

EK:5 Dersaadet Ticaret Mahkemesi İkinci Meclis A'zasından İskender Efendi'nin devamsızlığından dolayı azledilerek yerine Ticaret-i Bahriye a'zasından İsmail Hakkı Bey'in atanması.

تجاره محکمہ کے ہونے والے محلات کی لسٹ

درساوہ	اورنگ	قندھار	کلچولہ قندھار	شہر	وارہ	طرحی	دوبہ	لڑیہ
صوفیہ	نیمہ	سلائیہ	سیر	درہ	سائتہ	انفوردہ	بانہ	غلیس
نارہ	ہونہ سارہ	نراونیک	نراونیک	بک بازار	موتہ			
				جبار محمد خجہ				
مرلو	ساف	ردیسی	قندھار	قندھار	قندھار	قندھار	قندھار	قندھار
			انگلک عویناہ					
بروک	ازبک	کونجھ	ادریہ	تودھ صاحب	ازبک	ازبک	ازبک	ازبک
قندھار	انظاہ	نیکدہ	ادتہ	میں	بوزادہ	انفدہ	قندھار	قندھار
سجیہ	مسوہ	اسیہ	توفاد	جاس	طربزودہ	کسخانہ	بلانم	ارضہ
فارس	وانہ	میں	دیار بک	خروین	بفاد	بصرہ	حب	انظاہ
بروتہ	لازقیہ	نابہ	سہم	قدس شریف	اسکدریہ	جدہ	منا	طربزودہ

I.MMS 20/898

6

I.MMS.0020

EK:8-6 Ticaret Mahkemesi bulunacak mahalleri gösteren pusula.

عظمتو . قدم خدیو
 معلوم عالی بود اینی وجهی حکام تجارت بر اصول نظر حق اولیای خیر و عدالت تشکیل نصیب وظایف و از تجارت قانوننامه هر روزی در اولی اویره موزن یا بمسبه اولاد
 بقدر ما در بعضی احکام نظماً ایوم تجارتی موجود اولاد تجارتی که در تنظیم و تشکیل و از تجارت نظرات حدیستک بر خطه نکره سی عقد اولاد مجلس خاص و کلاد
 در میان و قرابت اولدی تفصیلاً آنکه سندی اویره نظاماً مدکور کنی استیاف و عادی تجارتی که در تنظیم و تشکیل بود هر که جفا بدوی نظاماً مدکور شد بقدر اولی
 و سوادده بوناد حکام دخی بری و جری اولی اویره یکی نفسی ازضا بریزم تجارتی که در تنظیم و تشکیل بود هر که جفا بدوی نظاماً مدکور شد بقدر اولی
 ازدم که در نظر اولی مدکور احکامک شدک باکر تجارت بر بعضی اولی اویره هر که در تنظیم و تشکیل بود هر که جفا بدوی نظاماً مدکور شد بقدر اولی
 نظمی می بود یکی اولی اویره و یکی اولی اویره و یکی اولی اویره و یکی اولی اویره و یکی اولی اویره و یکی اولی اویره و یکی اولی اویره و یکی اولی اویره
 بر اولی اویره یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره و یکی اویره
 اوج ورت مامور و موجوده یک کجایه کوره کیر و صلحه لزوم کوریک و جانب باب عالیده حواله قضایه تقاریر با اولاد اعلام مانه بود اوج خرج اولی اویره
 مباشرت و بریک دخی تجارتی حاصله کور ایوب بعضی ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 پایه و استقامت اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 موافق کونسله دکر اولاد ریاست ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 و استقامت دخی مصلحت اولاد دت یک عروسه معاشی اندر حاصله ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 بیوز عروسه معاشی اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 معاشی و عروسه معاشی اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 کونسله معاسرک ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 دوجمک نظاماً سید تجارتی که در تنظیم و تشکیل بود هر که جفا بدوی نظاماً مدکور شد بقدر اولی
 خردلوه واحد اویره انوسه حریانه سید تجارتی که در تنظیم و تشکیل بود هر که جفا بدوی نظاماً مدکور شد بقدر اولی
 مملو طره لرد دخی بود اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 تعدیل و نویسی مملو هر لرد بر ساقده استیصال اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 معاشی و کونسله معاشی اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی

م
 مملو طره لرد دخی بود اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 تعدیل و نویسی مملو هر لرد بر ساقده استیصال اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی
 معاشی و کونسله معاشی اولی اویره و استقامت ماملره ضمیمه و مجدداً شخصی لازم کلاسه معاسرک دخی بوناد نویسی محمد علی سلطنتی

7
 Simms 20/898

İ.MMS.0020

EK:8-7 Zeyl-i Kanunname-i Ticaret'e göre kurulacak olan Ticaret Mahkemelerinin teşkilat yapısı, görevlileri ve ücretlerini onaylayan irade-i seniyye.

I.DH 594/39992

3

Handwritten notes in Ottoman Turkish script, including a date and administrative markings.

عظمتو اقدم حضرتى

Main body of handwritten Ottoman Turkish text, detailing a legal or administrative document with multiple lines of script.

I.DH.00574

EK:9-3 Dersaadet Ticaret Mahkemeleri ve İstinaf Divanı teşkilatının genişletilmesi, görevlilerinin atanması ve maaşlarının artırılması taleplerine dair Ticâret Nezâreti ve Sadaret tezkirelerinin onaylandığını gösteren irade.

— ۱۲۷۳ —

نومرو ۵۳۰ — امتیازات اجنبیه نك (قاپیتولاسیون) الفاسی حقنده اراده سنیه

۱۷ شوال ۱۳۳۲ ۲۶ اغستوس ۱۳۳۰

[تقویم وقایع ایله نشر واعلامی : ۲۶ شوال ۱۳۳۲ ۴ ایلول ۱۳۳۰ - نومرو ۱۹۳۸]

ممالک عثمانیه ده مقیم تبعه اجنبیه حقنده دخی حقوق عمومیه دول احکامی دائره سنده
معامله اولنمق اوزره ایوم جاری مالی و اقتصادی و عدلی واداری (قاپیتولاسیون) نامی
آئنده کی بالجمله امتیازات اجنبیه نك و اونلره متفرع و یا اونلردن متولد بالجمله مساعدات
و حقوقک فی مابعد رفع و الفاسی مجلس وکلا قرار ایله تنسیب اولنمشدر .

اشبو اراده سنیه ۱۸ ایلول ۱۳۳۰ تاریخندن اعتباراً مرعی الاحکام اوله جقدر .

بو اراده سنیه مزک اجراسنه هیئت وکلا مأموردردر .

۱۷ شوال ۱۳۳۲ ۲۶ اغستوس ۱۳۳۰

محمد رشاد

داخلیه ناظری	حربیه ناظری	شیخ لاسلام و اوقاف همایون ناظری	صدراعظم و خارجیه ناظری
طلعت	انور	خیری	محمد سمید
نافعه ناظری	مالیه ناظری	بحریه ناظری	عدلیه ناظری و شورای دولت رئیس و کیلی
عمود	جاوید	احمد جمال	ابراهیم
پوسته و تلفراف و تلفون ناظری	معارف ناظری	تجارت و زراعت ناظری	سلیمان البستانی
اوسقان	احمدشکری		

EK: 10 İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin (Kapitülasyon) İlgası Hakkında İrade-i Seniyye.

نومرو ١٤٩ — ممالك عثمانیه ده بولنان اجنبيلرك حقوق ووظائف حقنده قانون موقت

٢١ ربيع الاخر ١٣٣٣ ٢٣ شباط ١٣٣٠

[تقويم وقایع ایله نشر واعلامی : ٢٧ ربيع الاخر ١٣٣٣ ١ مارت ١٣٣١ - نومبر ٢١١١]

ماده : ١ ممالك عثمانیه ده بولنان اجنبيلر قانون اساسی ایله قوانین سائرتهك عثمانيلره بخش ايتديكي حقوق سياسيه وبلديه دن استفاده ايده مزلر ايسه ده قوانین و نظامات دولت عليه ایله تبعه عثمانیه به حصر ايدلمه ين حقوق خصوصیه دن مستفيد اولورلر .

ماده : ٢ امنیت و آسایش مملکتته تعلق ایدن كافة قوانین و نظامات دولت عليه ممالك عثمانیه ده بولنان بالجملة اجانب حقنده دخی مرعیدر .

ماده : ٣ مواد حقوقیه و تجاریه ده اجنبيلر محاکم عثمانیهك كافة انواع ودرجاتنه مراجعت و تبعه عثمانیه کبی حقلرینی دعوی و مدافعه ايده بيلورلر . آنحق ممالك عثمانیه ده مقدار کافی املاک صاحبی اولمان تبعه اجنبیه طرفدن عثمانيلر عليه مدعی صفتيله اقامه اولته جق ویا دخول فی الدعوی طریقيله مشارکت ايديله جک دعاوینک رؤیت ايديله بيلمسی ایچون اول امرده دعوی مصارفيله ضرر و زیانته مقابل محکمه جه تنسیب ايديله جک مقدارده تأمینات آقحسی ویا کفالت اعطا اولمسی مجبوریدر . شو قدرکه معامله متقابله شرطيله بو مجبوریت مرتفع اوله بيلور .

ماده : ٤ تبعه اجنبیه به متعلق و اموال غیر منقوله به هاند بالجملة دعاوی ایله مواد سائرته حقوقیه و تجاریه و جزاییه دعوالری تبعه عثمانیه علاقه دار اولمسه دخی محاکم دولت عليه ده قوانین و نظامات و اصول عثمانیه به توفیقاً رؤیت اولور . شو قدرکه غیر مسلم تبعه اجنبیه به متعلق اولوبده عقد و فسخ نکاح و تفریق ابدان و ابوت و نسب و تبغی کبی حقوق طائله به ورشد و مأذونیت و حجر و وصایت کبی اهلیته و اموال منقوله به هاند وصیت و ترکه لره متعلق بولسان دعوالرک محاکم عثمانیه ده رؤیت ايديله بيلمسی طرفینک بالرضا مراجعتنه ویا تبعه عثمانیهك علاقه دار بولمسنه ویا خود محاکم عثمانیه ده در دست رؤیت دعاوی به متفرع اولمسنه متوققدر بو صورته ده انتظام عامه دولتته مغایر اولماق شرطيله علاقه دارانک حکومت متبوعه لری قوانیننه و اختلاف قوانین حالته حقوق خصوصیه دول قواعدینه توفیقاً معامله اولور .

EK:11-1 Memalik-i Osmaniyye'de Bulunan Ecnabilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat. (Madde:1-4).

ماده : ٥ • قوانين موضوعيه توفيقاً تبعه عثمانيه طرح واستيفاء اولتان رسوم
وتكاليفه تبعه اجنيه دخى عين شرائط ودرجده تابعدرلر .

ماده مرفقه

اشبو قانونك تاريخ نشرندن ممالك عثمانيه دعوى وكالتى وطبايت واجزاجيلق
ومهندسلك ومعلمك مسلك وصنعتريه اشتغال ومكتب كشاد وغزته ومجموعه نشر
ابليان اجنيلرك حقوق مكتسبهسى قوانين ونظامات دولته اتباع شرطيله محفوظدر .

ماده : ٦ اشبو قانون تاريخ نشرندن معتبر واجرانسه هيئت وكلا مأمورددر .

مجلس عمومينك انعقادنده قانونيتى تكليف ايدلك اوزره اشبو لايحه قانونيهك
موقفاً موقع مرعيتيه وضعنى وقوانين دولته علاوهسى اراده ايلدم .

٢١ ربيع الاخر ١٣٣٣ ٢٣ شباط ١٣٣٠

محمد رشاد

صدر اعظم وخارجيه ناظرى محمد سعيد	شيخ الاسلام و اوقاف هاپون ناظرى خيرى
حربيه ناظرى و بحريه ناظرى وكيل انور	داخليه ناظرى و ماليه ناظر وكيل طلعت
عدليه ناظرى وشوراي دولت رئيس وكيل ابراهيم	نازه ناظرى هباس
معارف ناظرى و پوسته وتلغراف وتلفون ناظر وكيل احمد شكرى	تجارت وزراعت ناظرى احمد نسيمى

EK:11-2 Memalik-i Osmaniyye'de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında
Kanun-ı Muvakkat. (Madde:5 ve geçici madde).